

Juho Saari, Sakari Taipale ja Sakari Kainulainen (toim.)

**HYVINVOINTIVALTION
MODERNEJA KLASSIKOITA**

**Diakonia-ammattikorkeakoulu
Helsinki 2013**

DIAKONIA-AMMATTIKORKEAKOULUN JULKAISUJA
A Tutkimuksia 38

Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia, 64

Julkaisija: Diakonia-ammattikorkeakoulu

Kannen kuva: stock.xchng

Taitto: Ulriikka Lipasti

ISBN 978-952-493-193-9 (nid)

ISBN 978-952-493-195-3 (pdf)

ISSN 1455-9919 (Diakonia-ammattikorkeakoulu)

ISSN 0584-1402 (Sosiaalipoliittinen yhdistys)

Juvenes Print Oy

Tampere 2013

TIIVISTELMÄ

**Juho Saari, Sakari Taipale
Sakari Kainulainen(toim.)**

**Hyvinvointivaltion moderneja
klassikoita**

Helsinki:

Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2013

345 s.

Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja
A Tutkimuksia 38
Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia, 64

ISBN

ISSN

978-952-493-193-9 (nid)

1455-9919 (Diakonia-ammattikorkeakoulu)

978-952-493-195-3 (pdf)

0584-1402 (Sosiaalipoliittinen yhdistys)

Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita – teoksessa tarkastellaan yleisiä hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa käsitteleviä teorioita, joita sovelletaan suomalaisen yhteiskunnan ja sen institutionaalisten rakenteiden tarkasteluun. Tavoitteena on rakentaa siltoja hyvinvointivaltion tutkimuksessa usein sovellettujen teoreettisten mallien ja konkreettisen suomalaisen hyvinvointivaltiotutkimuksen välille.

Teoksen ensimmäisen osan muodostavat yleiset yhteiskuntateoriat. Se alkaa John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorialla ja pohdinnoilla sen soveltuvuudesta monikulttuurisen hyvinvointivaltion tutkimiseen. Len Doyalin ja Ian Goughin teoriaa universaaleista inhimillisistä tarpeista esitellään puolestaan hyvinvoinnin mittaamisen ja tuottamisen näkökulmasta. Karl Polanyi'n kirjoituksia ruoditaan erityisesti asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden muutoksen ja sääntelyn perspektiivistä. Ranskalaista yhteiskunta-teoreetikoista esitellään François Ewald ja hänen vakuutusyhteiskunta-ajattelunsa sekä Pierre Bourdieu'n yhteiskuntateorian soveltuvuus suomalaisen hyvinvointivaltion ja sen sosiaalipolitiikan tutkimiseen.

Teoksen toinen osa on rakennettu hyvinvointivaltion aikalaisdiagnostikojen ympärille. Tämän osan aloittaa luku Anthony Giddensin kolmannen tien sosiaalipolitiikan soveltuvuudesta suomalaisen hyvinvointivaltion tutkimiseen. Tämän jälkeen esitellään sitä, kuinka Manuel Castellsin ajatukset verkostomaisesta tietoyhteiskunnasta käyvät yksiin suomalaisen hyvin-

vointivaltion kehityksen kanssa. Seuraavaksi etsitään yhtymäkohtia Ulrich Beckin riskiyhteiskuntateorian ja suomalaisen hyvinvointivaltion väliltä. Lopuksi arvioidaan sitä, kuinka Zygmunt Baumanin ajatus notkeasta modernista sopii yhteen suomalaisen hyvinvointivaltion institutionaalisten rakenteiden ja niiden pysyvyyden kanssa.

Kirjan kolmannessa osassa tarkastellaan eriarvoisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa. Ensimmäiseksi esitellään John H. Goldthorpen toiminta-teoreettista viitekehystä, ja analysoidaan sosiaalista liikkuvuutta Suomessa. Tämän jälkeen pohditaan Peter Townsendarin innoittamana Suomessa harjoitettua terveyserojen supistamiseen tähtäävää politiikkaa. Kolmannen osan lopuksi käsitellään vielä T. H. Marshallin teoriaa luokista ja kansalaisuudesta, ja arvioidaan hänen ajatuksiensa soveltuvuutta yhteiskunnallisen muutoksen arviointiin Suomessa.

Teoksen viimeisessä jaksossa tarkastellaan hyvinvointivaltion uusia poliittikkoja kahden luvun kautta. Ensiksi esittelyssä ovat Paul Piersonin näkemykset hyvinvointivaltion muutoksesta ja muuttumattomuudesta. Kirjan päättää luku Richard Titmusista, jossa osoitetaan kuinka suomalainen hyvinvointivaltio on etäännyttänyt universalismin periaatteesta.

Asiasanat:

hyvinvointivaltio, sosiaalipolitiikka, yhteiskuntateoriat, aikalaisanalyysit, eriarvoisuus, luokat

Teemat:

Hyvinvointi ja terveys
Kansalaisyhteiskunta

Julkaistu:

Painettuna ja Open Access –verkkójulkaisuna

ABSTRACT

Juho Saari, Sakari Taipale   **Modern Classics of the Welfare State**
Sakari Kainulainen (eds.)

Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2013
Diaconia University of Applied Sciences, 2013

345 p.   Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja
A Tutkimuksia 38
Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia, 64

ISBN   ISSN
978-952-493-193-9 (printed) 1455-9919 (Diaconia University of Applied
978-952-493-195-3 (pdf)   Sciences)
0584-1402 (Sosiaalipoliittinen yhdistys)

The book *Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita* (Modern Classics of the Welfare State) studies general theories of the welfare state and social policy, applying them to the study of the Finnish society and its institutional structures. The objective of the book is to bridge the gap between the theoretical models often applied in welfare state research and the concrete studies made concerning the Finnish welfare state.

The first part of the book discusses general social theories. The book first discusses the *theory of justice* by John Rawles, addressing its applicability to the study of multicultural welfare states. Len Doyal and Ian Gough's *theory of universal human needs* is presented from the point of view of measuring and producing welfare. Karl Polanyi's texts are analysed from the perspective of the changes and regulation of the housing, labour and finance markets. The French social theorists introduced in the book include François Ewald, whose concept of *insurance society* is discussed, and Pierre Bourdieu, whose social theory is treated from the viewpoint of its applicability to the study of the Finnish welfare state and its social policy.

The second part of the book is structured around contemporary diagnosticians of the welfare state. This section starts with a chapter on the applicability of Anthony Giddens' Third Way social policy to the study of the Fin-

nish welfare state. Next, the book discusses how well Manuel Castell's idea of the network society matches the development of the Finnish welfare state. The book then proceeds to search for points uniting Ulrich Beck's theory of the risk society and the Finnish welfare state. Finally, the chapter estimates how applicable Zygmunt Bauman's concept of the *liquid modern* is to the institutional structures of the Finnish welfare state and their permanence.

The third part of the book studies inequality in the Finnish society. First, it introduces John H. Goldthorpe's action-theoretical framework and analyses social mobility in Finland. After this, inspired by Peter Townsend, it studies Finnish policies that aim to decrease differences in health. The third part of the book ends in T.H. Marshall's theory of citizenship and social class, evaluating the applicability of his thoughts to the assessment of societal change in Finland.

The last section of the book deals with new welfare state policies, discussing them in two chapters. The first one presents Paul Pierson's views concerning the change and pretrenchment of the welfare state. The final chapter of the book discusses Richard Titmus, showing how remote the Finnish welfare society is from the principle of universalism.

Keywords:

welfare state, social policy, social theory,
contemporary analysis, inequality, classes

Themes:

Welfare and health
Civil society

Available:

Printed and Open Access

Sisällys

Esipuhe.....	15
1 Sosiaalipolitiikka ja hyvinvointivaltio.....	17
Seulonta ja kohdentaminen.....	21
Kolmenlaisia teorioita.....	26
Hyvinvointivaltio.....	28
Teoksen rakenne.....	37
Kirjallisuus.....	39
I JAKSO – HYVINVOINTIVALTIO JA YLEINEN TEORIA.....	41
2 Kiistanalaista oikeudenmukaisuutta – John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria ja sen sovellettavuus empiiriseen sosiaalitutkimukseen.....	43
John Rawls (1921–2002).....	44
Tietämättömyyden verhon tausta.....	46
Valinnat tietämättömyyden verhon takana.....	47
Rawlsin sovellettavuus yhteiskuntatutkimuksessa.....	51
Rawls ja konkreettinen sosiaalitutkimus.....	53
Oikeudenmukaisuus monikulttuurisessa maailmassa.....	55
Kirjallisuus.....	57
3 Hyvinvointiteoria ja hyvinvointivaltio – Len Doyalin ja Ian Goughin teoria universaaleista tarpeista.....	61
Hyvinvointikäsitteksen historiaa.....	61
Doyalin ja Goughin tarveteoria.....	63
Doyalin ja Goughin teorian arviointia.....	67
Suhde talouskasvulaskelmiin.....	67
Suhde liberalistiseen hyvinvointikäsitteeseen.....	69
Suhde aristoteeliseen hyvinvointikäsitteeseen.....	71
Suhde subjektiiviseen hyvinvointikäsitteeseen.....	72
Hyvinvointikäsitteiden vertailua.....	75
Hyvinvointivaltio ja hyvinvointi.....	80

	Hyvinvointivaltio ja talouskasvu.....	80
	Hyvinvointivaltion laajuuden yhteys hyvinvointiin.....	82
	Yhteenveto ja pohdintaa.....	84
	Kirjallisuus.....	86
4	Hyvinvointi markkinayhteiskunnassa – Karl Polanyin teoria markkinayhteiskunnan sääntelystä.....	89
	Kaksoisliike.....	90
	Teorian ongelmia.....	96
	Suuri murros ja vastaliike suuren laman jälkeisessä Suomessa.....	98
	Muutoksen epävarmuus ja epävarmuuden muutos.....	106
	Kirjallisuus.....	108
5	Vakuutusyhteiskunta: François Ewald ja solidaarisuuden teknologiat.....	111
	Ewaldin ajattelun tausta ja vaikutukset nykykeskusteluun.....	112
	Vakuutusteknologia, riski ja solidaarisuus.....	113
	Suomalainen vakuutusyhteiskunta.....	116
	Sosiaalivakuutus.....	117
	Yksityisvakuutus.....	122
	Kaikkiällä läsnä oleva riskin jakamisen teknologia.....	127
	Kirjallisuus.....	132
6	Taistelusta yhteistoimintaan – Pierre Bourdieu hyvinvointivaltion puolustajana.....	135
	Bourdieuin teoria: kentät, pääomat, habitus.....	135
	Bourdieuilainen sosiaalipolitiikka?.....	137
	Hyvinvointivaltion puolustusstrategia.....	140
	Bourdieuin sokeat pisteet: sosiaalinen pääoma.....	143
	Bourdieuin toinen sokea piste: Habitus.....	145
	Lopuksi – kilpailusta yhteistyöhön.....	147
	Kirjallisuus.....	149

II JAKSO – HYVINVOINTIVALTION AIKALAISDIAGNOOSIT.....151

7 Kolmas tie ja hyvinvointivaltion uudistaminen – Anthony Giddensin politiikka-asialista.....	153
Kolmas tie.....	154
Kolmas tie ja politiikan agendat.....	157
Eriarvoisuus ja syrjäytyminen.....	163
Sosiaalinen investointivaltio.....	165
Kolmannen tien sosiaalipolitiikka.....	169
Kirjallisuus.....	171
8 Informaatioaika – Manuel Castells ja verkostoituva hyvinvointivaltio.....	173
Tietoyhteiskunta ja hyvinvointivaltio.....	174
Verkosto hyvinvointivaltion sosiaalisena rakenteena.....	176
Matkalla tietoyhteiskuntaan.....	178
Informaatioteknologia ja uusi talous.....	179
Joustava työ ja työmarkkinat.....	184
Politiikka ja kulttuuri.....	187
Hyvinvointivaltion riippumattomuus.....	190
Verkostoyhteiskunta ja hyvinvointivaltio.....	192
Kirjallisuus.....	195
9 Ensimmäisestä toiseen moderniin – Ulrich Beckin aikalaisdiagnosi modernin muutoksesta.....	199
Riskiyhteiskunta.....	201
Riski.....	201
Refleksiivinen.....	202
Yksilöllistyminen.....	202
Arviointia.....	204
Muutosdynamiiikka – politiikasta alapolitiikkoihin.....	205
Politiikasta alapolitiikkaan.....	205
Vanhoja vai uusia raiteita.....	206
Arviointia.....	207
Toisen modernin kosmopoliittisuus.....	208

Vallan uusi metapeli.....	209
Maailmanyhteiskunnan kolmipäinen kriisi.....	212
Eurooppalaistuminen.....	212
Vastamyrkkyä pelon kulttuurille.....	214
Kirjallisuus.....	216
10 Hyvinvointivaltio notkeassa modernissa – Zygmunt Baumanin yhteiskuntapoliittinen aikalaisdiagnoosi.....	219
Notkea moderni.....	220
Hyvinvointivaltion muutos.....	225
Epävarmuus ja yhteisöllisyys.....	228
Köyhyys ja eriarvoisuus.....	231
Notkea moderni hyvinvointivaltiossa.....	233
Kirjallisuus.....	236
III JAKSO – ERIARVOISUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA.....	239
11 Luokat ja liikkuvuus hyvinvointivaltiossa – John H. Goldthorpen toimintateorettinen viitekehys.....	241
Teorian ja tutkimuksen erkaantuminen.....	242
Toimintateorettinen viitekehys.....	244
Luokkarakenne Suomessa.....	248
Sosiaalinen liikkuvuus Suomessa.....	253
Teoria ja sosiaalipoliittikka.....	256
Kirjallisuus.....	260
12 Terveiden eriarvoisuus – Peter Townsandin tulkinta sosioekonomista terveyseroista.....	263
Köyhyydestä terveyden eriarvoisuuteen: Peter Townsandin tutkijankuva.....	264
Black Report ja terveyserojen selitysmallit.....	266
Mistä terveyserot johtuvat?.....	267
Terveyserot Suomessa.....	271
Mistä suomalaisten terveyserot johtuvat?.....	273
Kohti terveyden tasa-arvoa – mutta miten?.....	276

Kohti globaalia terveyseropoliitikkaa.....	278
Kirjallisuus.....	280
13 Sosiaaliset oikeudet kapitalistisessa yhteiskunnassa	
– T.H. Marshallin kansalaisuusteoria.....	283
Kansalaisuus ja sosiaalinen luokka.....	284
Kansalaisuuden neljä ulottuvuutta.....	285
Kritiikki.....	287
Velvollisuuksista oikeuksiin.....	289
Laadullisista eroista määrällisiin eroihin.....	292
Väliviivayhteiskunta.....	296
Omaisuus yhteiskunnallisena erona.....	298
Eurooppalainen kansalaisuus.....	300
Kansalaisuus ja sosiaalinen luokka.....	301
Kirjallisuus.....	303
IV JAKSO – HYVINVOINTIVALTION UUDET POLITIIKAT.....	305
14 Hyvinvointivaltion reformointi – Paul Piersonin	
institutionalismi.....	307
Laajenemisen jälkeen.....	308
Uusi politiikka, uusi teoria.....	309
Pysyvä tiukkuus ja sen reformilista.....	310
Institutionalismin kritiikkiä ja täydentämistä.....	314
Tapaus Suomi.....	315
Lama, leikkaukset ja uudet prioriteetit.....	315
Hyvinvointireformin jatkuminen 2000-luvulla.....	318
Alituinen kehittäminen.....	320
Uusi taluskriisi.....	321
Kirjallisuus.....	324
15 Hyvinvointivaltion ideologi – Richard M. Titmussin	
näkemys sosiaalihuollosta.....	327
Vähävaraisesta perheestä professoriksi.....	328
Titmussin teoriat.....	329

Universaalit ja selektiiviset sosiaalipalvelut.....	330
Altruismin teoria.....	331
Sosiaalihuollon tutkimus.....	335
Sosiaalihuolto ja sosiaalityö.....	337
Titmuss ja suomalainen hyvinvointivaltio.....	341
Kirjallisuus.....	343
Kirjoittajat.....	345

ESIPUHE

Käsillä oleva artikkelikokoelma on kauttaaltaan uudistettu laitos Yliopistopainon vuonna 2005 julkaisemasta ja Juho Saaren toimittamasta teoksesta Hyvinvointivaltio – Suomen mallia analysoimassa. Kirjassa tarkasteltiin suomalaista hyvinvointivaltiota ja sen harjoittamaa sosiaalipoliittikkaa neljäntoista teoreettisen näkökulman kautta. Kirjasta otettiin peräti kuusi painosta vuosina 2005–2008. Seitsemännen painoksen tultua ajankohtaiseksi oli jo ilmeistä, että suomalaisen hyvinvointivaltion institutionaalisissa rakenteissa oli tapahtunut olennaisia muutoksia, jotka edellyttivät teoksen rakenteen ja lukujen päivittämistä. Myös poliittisten valtasuhteiden muutokset Suomessa sekä kansainvälisen talouden uusi lamaantumisen vuonna 2008 olivat painavia syitä tarkastella kirjan sisältöä uusien silmin. Toisaalta oli myös selvä, että vuonna 2004 tehdyt tulkinnat teorioista eivät perustuneet enää uusimpaan tutkimustietoon: teoriat ja niistä tehdyt tulkinnat olivat kehittyneet. Kolmas syy kirjan uudistamiselle liittyy teoreettisiin aukkoihin, joita ensimmäiseen laitokseen oli jäänyt. Uusina niminä kirjassa ovat mukana Zygmunt Bauman, Pierre Bourdieu, François Ewald ja T. H. Marshall. Kirjasta on poistettu Gøsta Esping-Andersenia, Jane Lewisia, Julian Le Grandia ja Niklas Luhmannia käsittelevät luvut, jotka eivät enää vastanneet tarkoitustaan. Neljäs syy uudistettuun painokseen on käytännöllisempi. Kirjan ensimmäisen laitoksen eräät luvut menivät painoon ilman kustannustoimitusta inhimillisen virheen seurauksena. Kirjoittajat korjailivat kyllä käsikirjoituksia oikolukuvaiheessa, mutta mahdollisuudet virheiden korjaamiseksi olivat vähäiset. Kokonaan uudistettu teos mahdollisti lukujen kirjoittamisen uudestaan. Näin meneteltiin

jokaisen luvun osalta. Luvut on nyt kauttaaltaan ajantasaistettu ja tiivistetty. Kirjan uudelleen toimittamisesta sovittiin ensi kerran Juho Saaren ja Sakari Taipaleen kesken 17. lokakuuta 2008 paluulennolla Rovaniemen sosiaalipolitiikan päiviltä Helsinkiin. Toimitustyö on siis ollut varsin pitkä ja vaatinut joustamista ja pitkäjänteisyyttä etenkin kirjoittajilta. Olemme kiitollisia myös Diakonia-ammattikorkeakoululle, joka otti uudistetun laitoksen kustannettavakseen. Tässä yhteydessä tehtävään liittyi Sakari Kainulainen käyden valmiin teoksen läpi kommentoiden ja ehdottaen artikkeleihin lisäyksiä ja ristiinviittauksia. Samalla oli mahdollista ”uusien silmin” arvioida julkaisun ajantasaisuutta ja uudistuksen onnistumista. Teos on jälleen kiinni ajankohtaisessa keskustelussa hyvinvointivaltion merkityksestä kansalaisten hyvinvoinnille.

*Keravalla, Jyväskylässä ja Haminassa
maailmanlopun päivänä 21.12.2012*

Juho Saari, Sakari Taipale & Sakari Kainulainen

1 SOSIAALIPOLITIikka JA HYVINVOINTIVALTIO

Vuosikymmenten kuluessa yhteiskunta- ja taloustieteilijät ovat rakentaneet hyvinvointivaltiosta ja sosiaalipolitiikasta lukuisia yleisiä teoreettisia malleja. Nämä teoriat käsittelevät muun muassa hyvinvointivaltion oikeutusta, kehitystä, leikkauksia ja uudistuksia sekä hyvinvointivaltion yhteiskunnallisia vaikutuksia resurssien jakautumiseen, kotitalouksien hyvinvointiin sekä yritysten ja valtioiden kilpailukykyyn. Nämä teoreettiset mallit ovat hyvinvointivaltiotutkijan työvälineitä, sitä tiedeyhteisön jakamaa kollektiivista perintöä, jonka varassa tutkimus kehittyy.

Kaikki teoreettiset mallit eivät kuitenkaan sovellu yhtä hyvin kaikkiin empiirisiin tapauksiin. Aikaisemman kokemuksen perusteella hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan institutionaaliset rakenteet vaikuttavat monin eri tavoin teoreettisen tulkinnan empiiriseen osuvuuteen. Työperustaisessa sosiaaliturvajärjestelmässä perusteltu kattavuutta koskeva väite ei välttämättä ole yhtä perusteltu asumisperustaisessa järjestelmässä, tulonsiirrot eivät ole yhtä vaikuttavia, epävarmuus ei välttämättä lisääntynyt yhtäläisesti, eikä vasemmiston voima välttämättä selitä laajaa hyvinvointivaltiota *kaikissa* tapauksissa. Jopa niinkin ilmiselvältä vaikuttava väite kuin että tulonsiirrot vähentävät köyhyyttä on perusteltu vain osassa eurooppalaisia hyvinvointivaltioita. Eräissä hyvinvointivaltiomalleissa tulonsiirrot kohdistuvat varsin tarkasti ne alun perin maksaneille henkilöille, jolloin sosioekonomisten ryhmien välinen uudelleenjako jää varsin vähäiseksi. Näin ollen on selvää, että teoreettista mallia on arvioitava suhteessa kansallisiin malleihin.

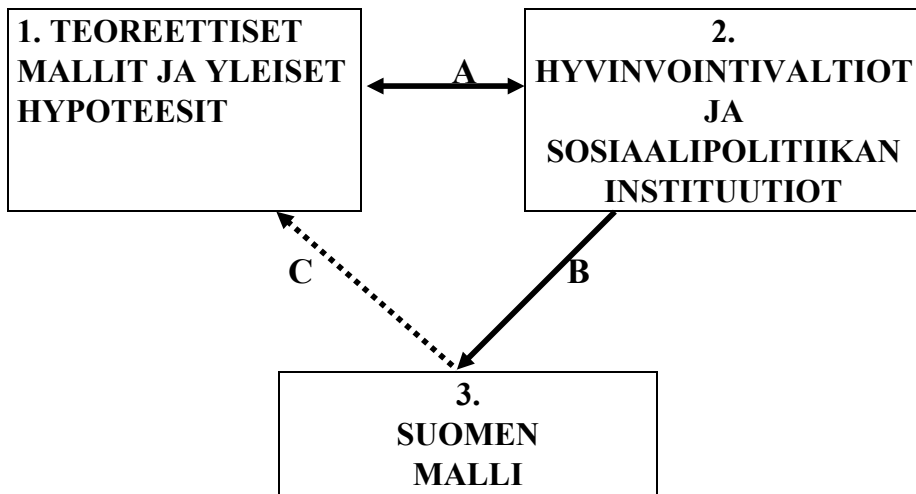
Käsillä olevassa *kokoelmassa analysoidaan yleisiä hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa käsitteleviä teorioita ja sovelletaan niitä suomalaiseen hyvinvointivaltioon*. Teoksen perustavoitteena on rakentaa siltoja hyvinvointi-

valtion ja sosiaalipolitiikan tutkimuksessa usein sovellettujen teoreettisten mallien ja suomalaisten instituutioiden tutkimuksen välille. Lähtökohta on, että näihin teoreettisiin malleihin sisältyy sellaisia oletuksia syy-seuraussuhdemekanismeista, jotka eivät ole sidottuja nimenomaisesti tiettyyn hyvinvointivaltioon. Tavanomaisia esimerkkejä tämänkaltaisista mekanismeista ovat modernisoitumisen (teollistumisen, kaupungistumisen ja muuttoliikkeen) ja sosiaalisten oikeuksien laajentumisen väliset yhteydet.

Näistä eri teorioista johdettuja tulkintoja vertailemalla ja soveltamalla voidaan sekä lisätä suomalaista hyvinvointivaltiota koskevaa ymmärrystä että arvioida teorioiden hyödynnettävyyttä suomalaisen hyvinvointivaltion tutkimuksessa. Teoreettisen mallin tieteellistä arvoa suomalaiselle tutkimukselle ja osin myös politiikalle mitataan arvioimalla, missä määrin sen soveltaminen lisää suomalaista hyvinvointivaltiota tai sosiaalipolitiikkaa koskevaa tietämystä tai avaa tilaa vaihtoehtoisille tulkinnoille tai uudistuksille eli sosiaalisille innovaatioille (Hämäläinen & Heiskala 2004; Saari 2008). Tästä näkökulmasta teorian arvo mitataan sen kyvyssä selittää tai kuvailla erilaisia yhteiskuntapoliittisesti tärkeäksi katsottuja ilmiöitä esimerkiksi 1990-luvun alun laman jälkeisessä suomalaisessa hyvinvointivaltiossa. Teoriat eroavat tämän kriteerin suhteen toisistaan sekä lähtökohdiltaan että tavoitteiltaan. Lähtökohtaisesti esimerkiksi yhteiskuntatieteiden tai sosiologian klassikoiden – esimerkiksi Weber, Marx, Durkheim ja Simmel – soveltaminen 1990-luvun jälkeiseen Suomeen edellyttää lukuisten teorian ja suomalaisen yhteiskunnan institutionaalista rakennetta koskevien uusien ”siltaoletusten” tekemistä (ks. Aro & Jokivuori 2010). Toisaalta eräät teoriat pyrkivät selittämään muutosta ja toiset luomaan uudistuksille perustellun teoreettisen kehityksen.

Tämä teos niveltyy 1990-luvun alun *suuren laman* (1991–1994) jälkeisen tutkimuksen perinteeseen. Tämä suomalaisen yhteiskunnan perusteita ravistanut tapahtumasarja on 1960-luvun lopun ja 1970-luvun välisen nopean murroksen ohella ottanut paikan sosiaalipolitiikan ja hyvinvointivaltion tärkeimpänä kiinnekohtana. Monesti tarkastellaan hyvinvointivaltion kehitystä toisesta maailmansodasta suureen lamaan ja erillisenä jaksana tämän jälkeen. Vielä kärjekkäämmin erot näyttäytyvät verrattaessa 1980-luvun loppua ja 1990-luvun alkupuoliskoa toisiinsa. Toisen ajallisen kiinnekohdan tutkimushankkeelle antaa keväällä 2008 alkanut maailmantalouden kriisi, jota seuraavassa kutsutaan *uudeksi lamaksi*. Tätä kirjaa viimeisteltä-

esssä syksyllä 2012 on yhä epäselvää, kuinka maailmaa mullistavaksi tuo kriisi osoittautuu. Eräiden tulkintojen mukaan se vertautuu 1930-luvun ja 1970-luvun talouskriiseihin, toiset näkevät enemmän yhtymäkohtia maailmanjärjestelmän muutoksiin, kun taas kolmannet pitävät murrosta pitkällä aikavälillä loppujen lopuksi suhteellisen vähäisenä. Joka tapauksessa on liian aikaista arvioida kriisin merkitystä. Havainnollista on, että 1990-luvun alun kriisiä koskevat, kestäviksi osoittautuneet sosiaalipoliittiset tulkinnat valmistuivat vasta 2000-luvun alussa.

Kuvio 1. Kokoelman perusasetelma

Kokoelman perusasetelma on tiivistetty kuvioon 1. Kokoelmassa tarkasteltavat teoriat ovat jo aikaisempien tutkimusten valossa osoittautuneet mielenkiintoisiksi hyvinvointivaltiotutkimuksessa joko yleisenä, esimerkiksi vanhat OECD-maat kattavana viitekehystenä tai tiettyjä hyvinvointivaltioita koskevien tapaustutkimusten perusteella (kaksisuuntainen A-nuoli). Niitä on siis systemaattisesti ja toistuvasti hyödynnetty joko vertailevassa tutkimuksessa tai tapaustutkimuksessa. Kokoelman kannalta keskeinen yhteys on näiden hyvinvointivaltiotutkimuksessa jo hyödynnetyjen yleisten teorioiden soveltaminen suomalaisen hyvinvointivaltion institutionaaliseen rakenteeseen (B-nuoli). Pitkän aikavälin tavoitteena on näiden teorioiden soveltamisesta saatujen kokemusten liittäminen osaksi muuta hyvinvointivaltiota koskevaa teoreettista keskustelua. Palautesilmukan rakentuminen

riippuu siitä, missä määrin muut hyvinvointivaltiotutkijat integroivat tämän kokoelman tulokset omiin teoreettisiin malleihinsa (C-nuoli).

Teorian sovellettavuuden korostus on rajannut teoksen kirjoittajien liikkumavaraa. Rajaaminen voidaan kuitenkin tulkita kahdella tavalla. Yhtäältä rajaaminen voi merkitä joidenkin mielenkiintoisten lähestymistapojen tai teemojen ulosrajaamista, jolloin oman päänsä valtaa korostava tutkija voi kokea rajaukset turhauttavina. Toisaalta rajaamalla lukujen tehtävänasettelua sekä kirjoittajaa että lukijaa suunnataan niiden kysymysten pariin, jotka ovat aikaisemman kokemuksen valossa mielekkäitä ja kokoelman tavoitteenasettelun kannalta keskeisiä. Tässä mielessä rajaukset palvelevat kokoelman sisäistä johdonmukaisuutta. Parhaimmillaan tämänkaltaiset katsaukset avaavat ovia merkittävällä empiiriselle jatkotutkimukselle, luovat mahdollisuuden uusille teoreettisille näkökulmille sekä kytkevät teoreettiset mallit, empiiriset tulokset (konkreettiset sosiaalitutkimukset) ja sosiaalipoliittiset tutkimukset aikaisempaa tiiviimmin toisiinsa.

Viime vuosina on julkaistu lukuisia arvioita hyvinvointivaltion tilasta ja tulevaisuudesta. On monella tapaa perusteltua, että sosiaali- ja yhteiskuntapoliitikot osallistuvat näiden teosten kautta aktiivisesti hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan tilaa, tulevaisuutta ja strategisia linjauksia koskeviin pohdintoihin, ja yhdistävät pohdinnoissaan hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan teoriaa, politiikkaa (ja instituutioita) ja empiirisiä tutkimustuloksia. Tilanne on selkeästi parantunut, kun osallistumisen muutosta tarkastellaan viimeisen kymmenen–viidentoista vuoden aikajänteellä.

Sosiaalipoliitikot menettivät sananvaltaansa sosiaalipolitiikassa 1990-luvun laman jälkeen. Sosiaalipolitiikalle antoivat suuntaa julkistalouden tilaa koskevat arviot ja varsin yksioikoiset, taloustieteelliset argumentit kannustinloukuista ja kannustavuudesta. Sosiaalipoliitikkojen suurella enemmistöllä ei ollut tarjolla tuolle hegemoniselle näkemykselle vaihtoehtoista käsitystä sosiaalipolitiikan tulevaisuudesta. Kuvaavaa on, että samaan aikaan kun valtionvarainministeriössä valmisteltiin kannustamiseen tähtääviä uudistuksia vuosina 1993–1995, sosiaali- ja terveysministeriö valmisteli perusturvan tason korottamista. Lamavuosien jälkeen empiirisen sosiaalitutkimuksen vahvistumisen ja institutionaalisen rakenteen paremman tuntemisen seurauksena sosiaalipoliitikkojen asema on vahvistunut. 2000-luvulla sosiaalipolitiikan tutkijoilla on ollut jo painava sanansa sanottavansa hyvinvointivaltion tilasta ja tulevaisuudesta. Tämä näkyi esimerkiksi sosi-

aalipolitiikan kokonaisuudistusta valmistelleen SATA-komitean työssä ja nyt kunta- ja palvelurakenteen uudistamiskeskusteluissa.

Sosiaalipoliitikkojen ja hyvinvointivaltiotutkijoiden asemassa on kuitenkin edelleen parantamisen varaa. Tämä johtuu ainakin osittain teorian, empirian ja politiikan eriytymisestä. Kussakin keskusteluavaruudessa toimijat keskustelevat enimmäkseen omilla säännöillään ja omissa sfääreissään, vaikka keskusteluavaruuksien lähentämisestä saatava lisäarvo on laajalti tiedostettu. Käsillä oleva täyttää yllin kyllin tehtävänsä, jos se onnistuu luomaan muutamia säikeitä silloiksi näiden ”avaruuksien” välille.

Tämän johdantoluvun tavoitteena on määritellä eräitä kirjan kannalta keskeisiä käsitteitä ja taustoittaa suomalaisen hyvinvointivaltion tilaa 1990-luvun laman jälkeisenä ajanjaksona kokoelman muita lukuja varten. Aluksi pohditaan teoreettisen tarkastelun merkitystä sosiaalipolitiikan tutkimuksessa. Erityisen kiinnostuksen kohteena ovat erilaiset teoriatyypit ja teorioiden valikoituminen. Sitten analysoidaan teoksen eri lukuja yhdistäviä hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan käsitteitä. Samassa yhteydessä tehdään lyhyt katsaus hyvinvointivaltion käsitteeseen. Lopuksi vielä esitellään seuraavien lukujen ja lukijan muistin tueksi suomalaisen hyvinvointivaltion tilaa ja tulevaisuutta koskevia linjauksia.

Seulonta ja kohdentaminen

Käsillä olevassa kokoelmassa tarkastellaan neljäätoista hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa analysoineen teoreetikon näkemyksiä. Kukin heistä edustaa sekä itseään että tietynkaltaista lähestymistapaa sosiaalipolitiikkaan. Hyvinvointivaltiotutkimuksen modernit klassikot eivät siis ole täysin kattavasti edustettuina. Kirjaan on valikoitunut mukaan niin todellisia klassikoita, kuten Richard Titmus ja T. H. Marhsall, joiden soveltaminen suomalaisen hyvinvoinnin tutkimukseen on ollut viime vuosina melko vaatimatonta, kuin Anthony Giddensin ja Ulrich Beckin kaltaisia todellisia nykyklassikoita. Toisaalta kirjan ulkopuolelle on jäänyt joukko nimekkäitä nykyteoreetikkoja, kuten esimerkiksi Amartya Sen, Walter Korpi, Gøsta Esping-Andersen, Jane Lewis ja Julian Le Grand. Heistä Esping-Andersenia, Lewisiä, Le Grandia on käsitelty tämän teoksen aikaisemmissa painoksissa. Heidän osaltaan lukujen ajantasaistaminen ei olisi tuonut merkittävää lisäarvoa kokonaisuudelle. Amartya Sen ei puolestaan ole niinkään hyvin-

vointivaltio- kuin hyvinvointi- ja eriarvoisuustutkija. Walter Korven ajattelun peruslinjaukset ovat puolestaan suomalaiselle lukijalle varsin tuttuja.

Kokoelman tavoitteisiin ei lukeudu erilaisten lähestymistapojen yhtäläinen esittely liberalismista marxismiin tai individualismista kollektivismiin. Tuon kaltaiseen nelikenttään nojaava rakenne ylikorostaa ideologisten, teoreettisten ja metodologisten värisarjojen ääripäihin sijoittuvien teorioiden merkitystä. Itse asiassa suurin osa hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan teorioista sijoittuu näiden väliin rajautuvaan *reformistiseen* perinteeseen, joka pyrkii uudistamaan hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa olemassa olevan järjestelmän pohjalta.

Miksi kokoelmaan on sitten valikoitunut nimenomaisesti nämä teoriat? Kysymykseen voi antaa erilaisia vastauksia. *Kysyntää* korostavan tulokinnan mukaan yhteiskunnan muutos voi edistää tiettyjen teoreettisten käsitteiden tai metodologisten välineiden hyödyntämistä. Tällöin tietty teoria soveltuu ajankohtaisten kysymysten analysointiin paremmin kuin joku toinen teoria ja nousee sen takia tarkastelun kohteeksi. Sosiaalipoliittinen suureen lamaan liittyvä tutkimus on tästä hyvä esimerkki. Esimerkiksi kysymys siitä, kuinka poliittiset valinnat ja rakenteelliset tekijät vaikuttavat sosiaalipolitiikan kehitykseen talouden taantuessa ja julkisen talouden alijäämän kasvaessa, on tuottanut innovatiivista teoreettista, metodologista ja empiiristä tutkimusta.

Tarjontaa korostavan mallin mukaan uudet teoreettiset innovaatiot voivat kuitenkin levitä laajalti sosiaalipoliittiseen tutkimukseen *ilman*, että yhteiskunnassa tai sen rakenteissa tapahtuu olennaisia muutoksia, mikäli teoria kantaa mukanaan lupauksen jollakin tavalla mielenkiintoisesta tutkimuksesta. Uusien teoreettisten ja metodologisten kehysten löytyminen on usein yhteydessä tieteenalojen eri alalohkojen väliseen vuorovaikutuksen seurauksena tapahtuvaan ”hybridisoitumiseen” (Dogan & Pahre 1990). Esimerkiksi hyvinvointivaltioiden oikeutuksen, muutoksen ja motivaatio-perustojen tutkimus on viime vuosikymmeninä hyötynyt sosiologisen, politologisen ja taloustieteellisen näkökulman välisestä vuorovaikutuksesta (Pierson 2001; Saari 2006; 2008; Saari & Yeung 2007; Kananen & Saari 2009; Niemelä & Saari 2012).

Välttämättömyyttä ja innovatiivisuutta korostavien perusselitysten ohella valikoitumisessa voi olla kyse tiedeyhteisön *sisäisistä valintaprosesseista*. Teoreettisen kehyksen muutos on tutkijoiden välisestä vuorovaikutukses-

ta riippuvainen sosiaalinen prosessi. Toistensa kanssa kilpailevat tutkijat luovat tutkijaryhmiä tai lähestymistapoja hyödyttäviä yhteistoiminnallisia käytäntöjä vastavuoroisten siteerausten avulla. Valikoitumisessa voi myös olla kysymys tieteellisen yhteisön sisäisestä vallankäytöstä. Kuten taloustieteen Nobelistilla vuonna 1970 palkittu Paul Samuelson (1915–2009) on todennut sittemmin lentäväksi muotoutuneessa lauseessaan: tutkimus etenee usein hautajaisten kautta. Toisin sanoen tieteelliset portinvartijat voivat omien valintojensa avulla suunnata tutkimuksen kehitystä suuntaan tai toiseen yhteiskunnan kehityksestä riippumatta. Useimmat tässä teoksessa tarkasteltavat teoreetikot ovat olleet portinvartijoita, jotka ovat kyenneet suuntaamaan alueensa tutkimusta – joissakin tapauksissa jopa haudan takaa samoja ajatuksia ja teorioita omaksuneiden oppilaiden avulla. Portinvartijoiden ote kirpoaa vasta, kun jännite teoreettisten kehysten ja empiiristen havaintojen välillä kasvaa sietämättömän suureksi: hyvä esimerkki tästä on Richard Titmussin ajatukset altruismin ja tarpeen liitosta, johon palataan tämän teoksen viimeisissä luvussa.

Tutkijoiden suhteellisten painoarvojen selvittämiseksi taulukkoon 1 on tiivistetty nyt tarkasteltavien siteerausmäärät Harzingin *Publish or Perish* tietokannan mukaan. Tarkastelu on rajattu vuosien 1990 ja 2009 väliseen aikaan. Siteerauksiin tieteellisen merkittävyyden kriteerinä tulee toki suhtautua varauksellisesti. Usein siteeraaminen on varsin seremoniallista: oikeudenmukaisuudesta ei voi kirjoittaa ilman mainintaa ”ks. myös Rawls 1971”. Samalla ne kuitenkin kertovat tutkijoiden roolista kentän hallitsijoina. Tutkijoiden superraskasta sarjaa edustavat odotetusti John Rawls, Anthony Giddens, Ulrich Beck ja Pierre Bourdieu. Tämän sarjan tutkijoista kirjan ulkopuolelle jäi intialaissyntyinen taloustieteilijä Amartya Sen (samalla aikavälillä 17405 siteerausta) ja tietyin varauksin saksalainen filosofi Jürgen Habermas (10729), joskin hänen tuotannossaan sosiologisten ja sosiaalipoliittisten teemojen merkitys on vähäinen.

Tämän kirjan teoreetikoista siteeraustilaston keskikastissa ovat muun muassa Manuel Castells, Zygmunt Bauman, Paul Pierson ja Karl Polanyi. Myös muilla tutkijoilla on varsin korkeat siteerausluvut *omalla kentällään*. Esimerkiksi John Goldthorpen siteerausluku on korkeampi kuin yhdelläkään muulla tunnetulla luokkatutkijalla (esim. Rosemary Crompton, Richard Breen, E. O. Wright). Myös monet kirjan ulkopuolelle jääneet tutkijat olisivat siteerausindeksin perusteella ansainneet paikkansa teokses-

sa. Klassikkotutkijoista Gunnar Myrdal (kaikkiaan 6275 siteerausta, joista 1588 on vuosilta 1990–2009) epäilemättä puolustaisi paikkaansa, samoin kuin A. O. Hirschman (2985:1771). Uudemman polven tutkijoista ruotsalainen sosiologi Walter Korpi (4268:1596), ruotsalainen politologi Bo Rothstein (2195:2195), italialainen Maurizio Ferrera (2232:2152) ja yhdysvaltalainen Theda Skocpol (13122:4614) ovat niin ikään keränneet paljon viittauksia, joskin Skocpolin elämänaikaisista siteerauksista vain reilut 10 % (1194) on hänen sosiaalipoliittisiin teoksiinsa. Pertti Alasuutari on ainoa suomalainen yhteiskuntatieteilijä, joka on saanut yli 1000 siteerausta vuosina 1990–2009 (1251) Lisäksi sosiologi Erik Allardt ylittää tuon symbolisen rajan elinaikaisella tuotannollaan (1143).

Kirjaan valikoituneista teoreetikoissa on kaksi yleisen säännön vahvistavaa poikkeusta. T. H. Marshall, joka kirjoitti klassiset julkaisunsa jo vuonna 1950, saa varsin vähän siteerauksia ajalla 1990–2009. Kuitenkin jos tarkastelu ulotetaan aina 1950-luvulle saakka (ja ajanjakson alkupään siteeraukset ovat väistämättä tietokannoissa puutteellisesti edustettuina), hän saa 8195 siteerausta, mikä osaltaan kertoo siitä, että 1980-luku oli kansalaisuustutkimuksen ”kuuma vuosikymmen”. Sama koskee myös Richard Titmussia, jonka siteerausluvut 1990-luvulla ja sen jälkeen ovat alhaiset, mutta toisaalta pitkän aikavälin tarkastelu tuottaa kunnialliset 2171 siteerausta. Titmuss oli parhaimmillaan 1958–1972 sosiaalipolitiikan ”dominoivan” paradigman johtava edustaja, joten tämä tulos kertoo osaltaan maallisen maineen katoavaisuudesta. Toiseen suuntaan ovat kehittyneet Karl Polanyin siteeraukset (kaikkiaan 12828), joista valtaosa (9906) on ajalta 1980–2009 ja hyvin huomattava osa 2000-luvulta (7104).

LUKU		Siteeraukset	LUKU		Siteeraukset
Yleiset teorit			Eriarvoisuuden tutkijat		
2	John Rawls	24725	11	John Goldthorpe	3142
3	Len Doyal & Ian Gough	1194	12	Peter Townsend	3072
4	Karl Polanyi	8322	13	T.H. Marshall	336
5	Francois Ewald	1113			
6	Pierre Bourdieu	19486			
Aikalaisdiagnostikot			Ajankohtaiset teorit		
7	Anthony Giddens	25121	14	Paul Pierson	9147
8	Manuel Castells	11743	15	Richard Titmuss	25
9	Ulrich Beck	22017			
10	Zygmunt Bauman	9293			

Taulukko 1. Siteeraukset vuosina 1990–2009

Hyvinvointivaltiotutkimuksessa syy teorioiden tarkastelulle on yleensä sama: tutkimusta kalvaa empiirisen *informaation ylläpito*. Tutkijoiden käytössä on enemmän empiiristä aineistoa kuin mitä voi kohtuudella olettaa hyödyntävänsä. Päivä internetissä antaa tutkijalle enemmän aineistoa – institutionaalisia kuvauksia sosiaalipoliittisesta järjestelmästä ja sen tukirakenteista, erilaisia tulkintoja eri politiikkojen vaikuttavuuksista, etuuksien ja palvelujen kohdentamista kuvaavia tilastoja ja erilaisia politiikkalinjauksia – kuin mitä hän pystyy analysoimaan vuodessa tai kahdessa. Pelkästään Suomessa julkaistaan vuosittain useita satoja sosiaali- ja terveystieteellisiä käsitteleviä tutkimuksia. Kaikkeen aineistoon tutustuminen ei ole enää mahdollista.

Teorioiden avulla voidaan sekä *seuloa* tutkimuksen perusteeksi valittava informaatio kaikesta saatavissa olevasta informaatiosta että *kohdentaa* tutkijan huomio tiettyihin teoreettisesti tärkeisiin asiakokonaisuuksiin. Teoreettiset kehykset sekä mahdollistavat että oikeuttavat eräiden teemojen nostamisen toisten teemojen kustannuksella asettamalla toiminnalle joitakin mittapaaluja. Näistä mittapaaluista ehkä tärkein on teoreettisesti perustellun näkökulman määrittäminen. Sukupuolijärjestelmästä kiinnostunut tutkija voi pohtia naisten ja miesten kiinnittymistä hyvinvointivaltioon (Anttonen & Sipilä 2000). Valtaresurssitutkija voi arvioida vallan vaikutusta etuus- ja palvelujärjestelmien rakenteisiin (esim. Uusitalo 1985). Sääntelyteoreettinen tutkija voi analysoida hyvinvointivaltioiden muutok-

sen kytkeytymistä tuotannontapojen muutokseen (esim. Kosonen 1987).

Kaikki näkökulmat hyvinvointivaltioon ja sosiaalipolitiikkaan eivät ole yhtä selityskykyisiä. Usein selityskyvyn kannalta ratkaisevaa on, mihin hyvinvointivaltion osaan – esimerkiksi eläkkeisiin tai palvelujärjestelmään tai johonkin tiettyyn riskiin – tutkija lähestymistapaansa soveltaa. Valtaresurssinäkökulma esimerkiksi soveltuu paremmin tulonsiirto- kuin palvelujärjestelmän tutkimukseen. Sukupuolinäkökulma on puolestaan osoittautunut hedelmälliseksi tavaksi analysoida sosiaalipalvelujärjestelmiä, joissa työ- ja perhe-elämän yhteensovittaminen on tärkeä lähestymistapa. Kumpikaan näistä ei ole osoittautunut erityisen toimivaksi tavaksi analysoida terveyspalvelujen rakennetta ja muutosta, mikä näyttäisi edellyttävän teknologisen kehityksen ja ammattiryhmien intressien integroimista tarkastelun ytimeen. Samaan näkökulmaan sitoutuvia teorioita voidaan puolestaan vertailla ja niiden selityskykyä arvioida empiiristen tapaustutkimusten avulla. Esimerkki tästä on hyvinvointivaltioita vertaileva makrososiologinen tutkimus, jossa on viime vuosina kehitetty lukuisia teorioita leikkausten ja karsinnan politiikan analysoimiseksi (ks. Schwartz 2001).

Teorioiden soveltamiseen ja arviointiin liittyy myös joitakin riskejä. Ensimmäkin aikaisempien vuosikymmenten aikana luotujen käsitteiden soveltaminen toisiin aikakausiin voi johtaa käsitteiden ”venyttämiseen”. Tässä kokoelmassa venyttämisen ongelma on ilmeisin Karl Polanyiä (1886–1964) käsittelevässä luvussa, jossa sovelletaan 1800-luvun markkinayhteiskunnan käsitettä 2000-luvun Suomeen. Toiseksi 2000-luvun alun käsitteiden ja näkökulmien hyödyntäminen aikaisempien vuosikymmenten teorioiden kritisoinnissa voi johtaa anakronismiin, jossa asioille annetaan uusia merkityksiä. Tämänkaltaisen ongelma on tässä kokoelmassa T. H. Marshallia (1893–1981) käsittelevässä luvussa, jossa 2000-luvun alun käsitteillä tulkitaan 1940-luvun kansalaisuuskäsitystä (ks. myös Kokkonen 2006).

Kolmenlaisia teorioita

Tässä teoksessa jokaiselle kirjoittajalle on annettu sama tutkimustehtävä: analysoida tietyn teoreetikon silmälasien lävitse suomalaista hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa enintään kolmen tai neljän eri alateeman suhteen. Tavoitteena on, että kirjan luvut ovat toisiaan täydentäviä ja yhdessä

parantavat ymmärrystämme siitä, minkälainen instituutio on suomalainen hyvinvointivaltio ja sen sosiaalipolitiikka.

Sovellettavuutta korostava lähestymistapa ei välttämättä sovellu ongelmitta kaikille teoreetikoille. Sosiologi Arto Noro (2004) on esittänyt teorioiden jakautuvan yleisiin teorioihin, tutkimusteorioihin ja aikalaisdiagnooseihin. Yleiset teorat eivät liity ”välittömästi” tutkimuksen tuottamaan empiiriseen evidenssiin, vaan kytkeytyy teoreettisiin keskusteluihin yhteiskuntien perusteista. Tutkimusteorat ovat tulosta sellaisesta teoretisoinnista, joka liittyy ”välittömästi” empiiriseen aineistoon. Nämä kaksi teorian lajia tarvitsevat toisiaan, kunnes yleinen teoria muuttuu filosofiaksi ja tutkimusteoria selvitystutkimukseksi. Aikalaisdiagnoosi on puolestaan Noron suomen kieleen tuoma, saksalaisesta keskustelusta lainattu käsitteellinen innovaatio. Sillä viitataan aikakauden luonnetta pohdiskelevaan tutkimuksen kaltaiseen toimintaan, jolla tuotetaan erilaisia näkemyksiä, ymmärryksiä, oivalluksia, visioita, ”kuinka sitä nimitämmekään. Se antaa meille jotakin, josta meillä on ollut vain aavistus, argumentista puhumattakaan” (Noro 2004, 28).

Käsillä olevassa teoksessa tarkasteltavien tutkijoiden joukossa on yleisiä teoreetikkoja (John Rawls (1921–2002); Len Doyal ja Ian Gough), tutkimusteoreetikkoja (valtaosa) ja joitakin Arto Noron aikalaisdiagnostikoiksi nimeämiä tutkijoita kuten Zygmunt Bauman (s. 1925), Ulrich Beck (s. 1944) ja Anthony Giddens (s. 1938). Näistä ainoastaan tutkimusteorioille voisi lähtökohtaisesti antaa tämänkaltaisen tehtävän. Onko niin, että kirjan kysymyksenasettelu olisi epäreilu sekä yleisille teoreetikoille että aikalaisdiagnostikoille?

Välttämättä asia ei ole näin. Jako näihin kolmeen lienee teoreettisesti hedelmällinen; sitä on toistuvasti sovellettu ja koeteltu varsin hyvällä menestyksellä sekä tutkimuksessa että opetuksessa. Toisaalta hyvinvointivaltioihin paneutuvan tutkimuksen kannalta tämä erottelu ei kuitenkaan ole yhtä selvä. Pikemminkin se antaa mahdollisuuksia ja tilaa erilaisille lähestymistavoille. Jako kolmeen mahdollistaa yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistumisen myös teoreetikoille ja aikalaisdiagnostikoille, joilla ei ole omakohtaista kokemusta empiirisiin kysymyksiin tai institutionaalsiin rakenteisiin paneutuvasta tutkimuksesta. Näin käytännössä tapahtuukin. Kuten Noro itsekin toteaa, yleisistä nykyteoreetikoista ”esoteerisintakin” eli Niklas Luhmannia on käytetty tutkimusteorian tasolla, ja Ulrich Beck

itse on korostunut sitoutumistaan teoreettiseen keskusteluun. Tässä kokoomassa käsitellään Beckin ja Giddensin lähestymistapoja (Julkusen ja Saaren luvut), jotka eivät ratkaisevasti – laadullisesti – eroa tutkimusteorioista. Baumanin ajatuksista on sen sijaan vaikea löytää kosketuspintoja suomalaisen yhteiskuntaan (Erolan, Pessin ja Saaren luku). Tutkimusteoriat ovat puolestaan varsin hajanainen ryhmä, jossa eräät lähentyvät yleistä teoriaa (Karl Polanyi, Saaren luku) ja toiset aikalaisdiagnoosia (Manuel Castells, s. 1942, Taipaleen luku). Niiden välissä on useita lukuja, jotka nimenomaisesti korostavat tutkimusteorian merkitystä.

Voidaan esittää, että nämä kolme käsitettä muodostavat liukuvan sarjan. Kun yleinen teoretikko, tutkimusteoretikko ja aikalaisdiagnostikko esittävät näkemyksiään vaikkapa hyvinvointivaltion kriisistä, näitä näkemyksiä voidaan yhteismitallisesti arvioida. Voidaan esimerkiksi pohtia, mitä kukin kussakin *historiallis-institutionaalisisessa kontekstissa* tarkoitti hyvinvointivaltion kriisillä, miten hän on osoittanut hyvinvointivaltion olevan kriisissä ja minkälaisia johtopäätöksiä hän tästä tulkinnastaan tekee. Siltä osin kuin käsitteillä ymmärretään samankaltaisia asioita, eri tulkintojen yhteismitallisuutta voidaan arvioida ja niiden osuvuutta vertailla.

Hyvinvointivaltio

Hyvinvointivaltio on eräs suomalaisen yhteiskunnan ja poliittisen järjestelmän avainkäsitteistä. Se tulee välittömästi mieleen pohdittaessa, minkälainen yhteiskunta Suomi on toisen maailmansodan jälkeen ollut näihin päiviin saakka. Myös historiankirjoituksessa hyvinvointivaltion rakentuminen on noteerattu keskeiseksi teemaksi. Se on ollut välttämätön osa suomalaisen yhteiskunnan uudenaikaistumisprosessia, jonka kuluessa maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta rakentui yhteiskunta, jossa väestön valtaosa työllistyi palveluihin (ks. Pernaa & Niemi 2005; Meinander 2006). Tämä elinkeino- ja aluerakenteen uudelleen rakenteistanut siirtyminen ei olisi ollut mahdollinen ilman hyvinvointivaltiota. (ks. Alestalo & Uusitalo 1986; Saari 2006; Wilensky 2002.)

Toisaalta hyvinvointivaltiota voi tarkastella monista eri näkökulmista ja tarkastelu voi johtaa monenlaisiin tuloksiin. Poliittiset arvostukset ja teoreettiset käsitteistöt nostavat ja peittävät hyvinvointivaltion ja sen tärkeimmän osan – eli resursseja keskitetyksi uudelleen jakavan sosiaalipoliitiikan

– eri ulottuvuuksia, vaikka hyvinvointivaltio itsessään pysyy muuttumattomana. Käsitteen käyttökelpoisuutta rajoittaa myös se, että sama käsite on venytetty kattamaan suomalaisen yhteiskunnan institutionaalisia rakenteita 1960-luvun alussa tapahtuneesta käsitteen käyttöönotosta¹ aina näihin päiviin saakka. Sen jälkeen kun hyvinvointivaltion käsite otettiin yleiseen käyttöön 1960-luvun alkuvuosina – osin sosiaalipoliitikkojen sitä aktiivisesti karsastaessa – jokainen vuosikymmen on tuonut käsitteeseen oman kulttuurikerrostumansa. Käsitteen määrittelyä hankaloitti luonnollisesti se tosiasia, että samaan aikaan vasta rakennettiin konkreettista sosiaalipoliittista ohjelmaa (ks. Jaakkola, Kainulainen & Rahkonen 2009) jota käsitteellä pyrittiin kuvaamaan. Venyvä, monta yhteiskuntatieteellistä kulttuurikerrostumaa mukanaan kantava käsite peittää joskus enemmän kuin paljastaa. Toisaalta, se on toistaiseksi paras käytettävissä oleva käsite kuvaamaan suomalaista yhteiskuntamallia, kuten alla tarkemmin kuvataan ja perustellaan (ks. myös Kuvio 2). Siirtyminen hyvinvointivaltioon on määritelty monella eri tavalla. Varhaisimmissa lähestymistavoissa kyse oli normatiivisesta ja käsitteellisestä uudelleen määrittelystä, jolloin hyvinvointivaltio oli poliittinen tahtotila ja tavoite. Tämänkaltaiset määritelmät olivat tavanomaisia toisen maailmansodan aikana ja välittömästi sen jälkeen, jolloin asetettiin vastakkain sota- ja hyvinvointivaltion (*warfare state* – *welfare state*) ideat. Sittemmin hyvinvointivaltiota on pyritty määrittelemään joko institutionaalisesta näkökulmasta tai sosiaalimenojen julkismeno-osuuden perusteella. Kumpikaan näistä mittareita ei itse asiassa arvioi hyvinvointia, vaan pikemminkin järjestelmien kattavuutta ja käytössä olevien resurssien määrää.

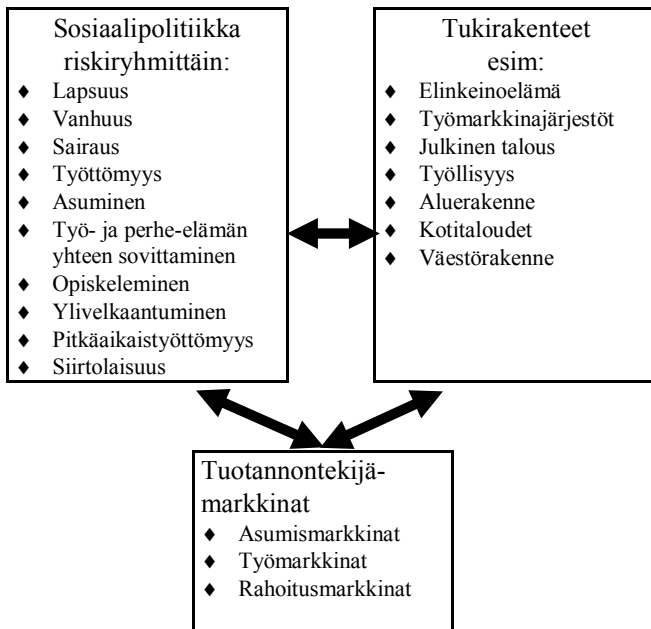
Institutionaalisen määritelmän mukaan valtiota voi pitää hyvinvointivaltiona, mikäli siellä on lainsäädäntöön perustuvat, väestön kattavat riskiperustaiset sosiaaliturvajärjestelmät, jotka vastaavat muun muassa lapsuuteen, vanhuuteen, työttömyyteen, sairauteen ja työtapaturmiin kytkeytyviin riskeihin.² Institutionaalisen kriteeristön valossa useimpien maiden siirtyminen hyvinvointivaltioon sijoittuu 1960- tai 1970-luvuille. Esimerkiksi Yhdysvaltoja ei ole pidetty hyvinvointivaltiona, koska siellä ei ole ollut lainsäädäntöön perustuvaa koko väestöä kattavaa yhteneistä kansallista

1 Käsitettä toki käytettiin eri yhteyksissä heti toisen maailmansodan jälkeen, mutta *Mitä Missä Milloin*-vuosikirjan uutuussanaluetteloon se tuli vuonna 1961.

2 Nimenomaisesti näiden etuuksien tai järjestelmien valinnalle on käytännöllinen perustelu, sillä näitä viittä etuustyyppiä koskevat tiedot on kerätty Yhdysvaltojen terveys- ja sosiaaliministeriön toimesta globaaliin tietokantaan nimeltään ”*Social Security Programs Throughout the World*”, joka on nykyisin saatavissa osoitteessa <http://www.ssa.gov/policy/docs/progdsc/ssptw/> Tämä kattava tietokanta on useimpien sosiaalipoliittikan historiaa tarkastelevien tutkimusten informaatioperustana.

sairausvakuutusta. Vähävaraisille tarkoitettujen valtiollisten sairausvakuutusohjelmien, Medicare ja Medicaid, kattavuus ja ehdot vaihtelevat osavaltioittain. Niiden ohella on ollut käytössä työnantajien tukemia sairausvakuutusohjelmia. Vuonna 2010 hyväksytty terveydenhuoltouudistus (nk. Obamacare) muuttaa tilannetta. Se velvoittaa valtaosan yhdysvaltalaisista hankkimaan sairausvakuutuksen viimeistään vuonna 2014.

Menoperustaisen määritelmän mukaan valtiosta tulee hyvinvointivaltio vasta, kun puolet julkisista menoista kohdennetaan sosiaaliturvaan (sen sijaan että valtaosa menoista käytetään esimerkiksi yleishallintoon, puolustukseen ja infrastruktuuri-investointeihin). Tämän määritelmän mukaan useimmista länsimaista tuli hyvinvointivaltioita vasta 1990-luvun lopussa, joskin useimmat perinteiset laajojen sosiaaliturvajärjestelmien maat olivat lähellä tätä 50 %:n rajaa jo 1980 (Castles 2004, 33; Hagfors & Saari 2006; Saari 2013). Näiden määritelmien mukaan käsite hyvinvointivaltio sijoittuu siis aikaisintaan 1960-luvulle, mutta kattavamman ja tiukemman määritelmän puitteissa aikaisintaan 1980-luvulle. Nämä ajoitukset soveltuvat ilman suurempia ongelmia myös Suomeen. Kompromissina kypsän hyvinvointivaltion voi määritellä noin kolmenkymmenen vuoden ikäiseksi institutionaaliseksi rakenteeksi.

Kuvio 2. Hyvinvointivaltio: sosiaalipolitiikka, tukirakenteet ja tuotannontekijämarkkinat

Hyvinvointivaltio voidaan jakaa sosiaalipolitiikkaan, tukirakenteisiin ja tuotannon tekijämarkkinoihin. *Sosiaalipolitiikan* käsitettä on määritelty lukuisilla eri tavoilla (kuvio 2). Perinteisissä määritelmissä, jotka olivat tavanomaisia aina 1970-luvun lopulle saakka, painotettiin sosioekonomisten ryhmien tai luokkien välisen vastakkainasettelun lieventämistä ja hyvinvoinnin takaamista kaikille väestöryhmille. Tavanomaista oli tarkastella sosiaalipolitiikkaa varsin laajana käsitteenä, johon sisältyivät kaikki suhteellisten erojen supistamiseen tähtäävät toimenpiteet. Eräissä tulkinnoissa painotettiin huono-osaisuuden ja sosiaalipolitiikan välisiä kytkentöjä hyvinkin pitkissä aikajänneissä, toisissa puolestaan nivottiin sosiaalipolitiikka teollistumisen ja modernisoitumisen aiheuttamiin haasteisiin (vrt. irvailu ”sosiaalipolitiikasta kapitalismin rasvarina”).

Sittemmin sosiaalipolitiikan määritelmässä on painotettu sopeutumista yhteiskunnallisen rakennemuutoksen seurauksiin ja sosiaalisten riskien hallintaa. Yleisesti ottaen sosiaalipolitiikalla tarkoitetaan resursseja kohdentavia järjestelmiä, joiden tavoitteena on vähentää sosiaalisten riskien vaikutusta kotitalouksien hyvinvointiin (resursseihin ja turvallisuuteen) resurssien uudelleenjaon ja yhteiskunnallisen sääntelyn avulla. Sosiaaliset riskit voidaan häkittää (*caging*) riskikohtaisilla hallintajärjestelmillä. Riskinhallintajärjestelmä muodostuu kaikista niistä toimenpiteistä, joilla kyseiseen riskiin vastataan julkisen vallan toimesta. Esimerkiksi työttömyydestä aiheutuvaan riskiin vastataan ansiosidonnaisilla työttömyyskorvauksilla, työttömyysturvan peruspäivärahalla, työmarkkinatuella, irtisanomisrahalla, koulutus-, kuntoutus- ja työllistämistoimenpiteillä, työttömille suunnatuilla työmatkakustannusten vähennyksillä sekä työnhakua sääntelevillä ilmoittautumismenettelyllä ja karensijärjestelmällä; samaan järjestelmään kuuluvat myös tietyin ehdoin työmarkkinoiden toimintaperiaatteet. (Saari 2001b.)

Suomessa on käytössä kymmenen vakiintunutta sosiaalipoliittista riskinhallintajärjestelmää. Niistä vanhimpia ja kattavimpia ovat lapsuuteen, vanhuuteen ja sairauteen liittyvät, ei-työllisen väestön riskinhallintajärjestelmät. Nämä rakentuivat pala palalta 1970-luvun alkuvuosiin mennessä. Toisen aallon muodostavat työikäiseen väestöön kytkeytyvät riskinhallintajärjestelmät, joiden ytimessä ovat työttömyys, asuminen, opiskelu sekä työ- ja perhe-elämän yhteensovittaminen. Näiden rakentamisen aika sijoittuu 1970- ja 1980-luvuille. Nämä riskit kytkeytyvät elinkeinorakenteen muutokseen, muuttoliikkeeseen ja kaupungistumiseen. Uusia kolmannen

aallon riskinhallintajärjestelmiä on rakennettu ylivelkaantumisen, pitkäaikaistyöttömyyden ja siirtolaisuuden ympärille 1990-luvun lamavuosina ja niiden jälkeen. Keskeisenä tavoitteena on myös ollut eri riskinhallintajärjestelmien sisäisen ja niiden välisen koordinaation parantaminen. (Saari 2006; Saari 2010.)

Tässä kokoelmassa kirjoittajia ei ole velvoitettu käyttämään tiettyä sosiaalipoliittikan määritelmää. Kukin kirjoittaja on saanut rajata sosiaalipoliittikan omalla tavallaan, kunhan on pystynyt puolustamaan omaa lähestymistapaansa asiasta käydyissä keskusteluissa. Keskustelun ja tutkimuksen tueksi kirjoittajien käytössä oli seuraava lista Suomen sosiaalipoliitikalle tyypillisistä piirteistä:

- *Riskiperustaisuus*: sosiaalipoliittinen järjestelmä on eriytynyt vastaamaan erikseen nimettyihin sosiaalisiin riskeihin sen sijaan, että sen ytimessä olisi esimerkiksi köyhyys tai sosiaalinen syrjäytyminen.
- *Yksilöllisyys*: sekä tuloverotus että vakuutusetuudet perustuvat yksin omaan henkilön omiin maksuihin ja tuloihin. Poikkeuksen muodostavat esimerkiksi yksilölliset vanhuuseläkkeet, eräät lesken- ja orvoneläkkeet sekä eräät verovähennykset.
- *Riippumattomuus*: täysi-ikäisten sukupolvien välillä ei ole oikeudellisia hoiva- tai ylläpitovelvoitteita ylenevään tai alenevaan polveen nähden. Aikuisilla lapsilla ei ole velvoitetta hoitaa vanhuksiaan, eikä aikuisilla täysi-ikäisiä lapsiaan (eräitä elatusvelvollisuuslain piirissä olevia poikkeuksia lukuun ottamatta).
- *Kollektiivisuus*: kaikki suomalaiset ovat lähtökohtaisesti samojen järjestelmien piirissä, ja kotitalouksien saamien palvelujen ja tulonsiirtojen institutionaalinen rakenne (resurssipaketti) määräytyy ensisijassa kotitalouden kohtaamasta sosiaalisesta riskistä, eikä yksityisen henkilön vakuutussalkun rakenteesta.
- *Koordinoitavuus*: Suomessa henkilö voi yleensä siirtyä kunnasta ja työpaikasta toiseen menettämättä sosiaaliturvaoikeuksiaan.
- *Lakisääteisyys*: poikkeuksetta Suomen sosiaaliturva perustuu lakeihin ja asetuksiin. Työehtosopimus pohjaisten etuuksien ja palvelujen rooli on suhteellisen vähäinen, joskin kasvava. Yksityisten palvelujen ja vakuutusten markkinat ovat laajentuneet nopeasti, mutta myös näiden osalta kyse on laeilla säädellyistä, pitkälti verovähennysoikeuteen perustuvista järjestelmistä.

- *Asumisperustaisuus*: etuuskien ja palvelujen saatavuuden ensimmäisenä kriteerinä on asuminen, eikä työnteko. Näin vakuutusjärjestelmät ovat kattavampia kuin useimmissa muissa Euroopan unionin (EU15) maissa Alankomaita ja muita Pohjoismaita³ lukuun ottamatta. Uusissa jäsenmaissa (EU10 laajemman EU25:n osana) on myös eräitä muita, pitkälti vakuutusmaksuihin nojaavia järjestelyjä.
- *Tulonsiirto- ja palveluperustaisuus*: omaisuudella ei ole eräitä poikkeustapauksia lukuun ottamatta vaikutusta palvelujen ja tulonsiirtojen saatavuuteen tai niitä koskeviin oikeuksiin. Tärkeimmät poikkeukset ovat eräät tulovähenteiset etuudet, ennen kaikkea laki toimeentulotuesta, jossa tuloina otetaan huomioon muu omaisuus kuin asuinirtaimisto, käytössä oleva asunto, opiskeluvälineet ja työkalut.⁴

Eri hyvinvointivaltioiden ja niiden sosiaalipoliittisten järjestelmien välillä on huomattavia eroja edellä lueteltujen periaatteiden suhteen. Erilaisten vaihtoehtojen lukumäärä ei kuitenkaan ole rajaton. Vertailevassa hyvinvointivaltio- ja sosiaalipoliittikatutkimuksessa on tavanomaista nimetä erilaisia maaryhmiä tai regiimejä. Samaan regiimiin kuuluvat maat jakavat samankaltaisen poliittisen historian, niiden sosioekonomiset järjestelmät ovat kehittyneet samankaltaisia polkuja pitkin, ja niiden sosiaalipoliittisten järjestelmien instituutioiden perusratkaisut ovat samankaltaiset.

Hyvinvointivaltio- ja sosiaalipoliittikamalleja analysoimalla voidaan paikallistaa yksittäiset maat vertailevassa kehityksessä (Kangas 2002). Tavallisin jaottelu jakaa kehittyneiden länsimaiden ”hyvinvointikapitalismin maailmat” anglosaksiseen (eli liberaaliin), keskieurooppalaiseen (eli korporatiiviseen) ja skandinaaviseen (eli sosiaalidemokraattiseen) malliin. Näiden ohella monet tutkijat nimeävät erityiset eteläeurooppalaisen ja oseaanisen (Australia ja Uusi-Seelanti) mallin. Vertailu maiden kesken on monella tapaa haasteellista toimintaa.

Asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden sääntely muodostaa tärkeän osan hyvinvointivaltiosta. Suurin osa hyvinvoinnista tuotetaan muiden kuin sosiaalipoliittisten mekanismien välityksellä asumis-, työ- ja rahoitusmark-

³ Pohjoismaista Norja ei ole EU:n jäsen, vaan se on hylännyt jäsenyyden sekä 1973 että 1995 pidetyissä kansäänestyksissä. Sosiaalipoliittisesti Norjan kattava ETA sopimus kuitenkin kytkee Norjan EU:n sosiaaliturvan koordinaatiojärjestelmään. Lisäksi Norjan sosiaaliturvajärjestelmä nojaa pohjoismaiseen asumisperustaisuutta korostavaan perinteeseen.

⁴ Laki toimeentulotuesta.1997/1412. Kyseisen lain 12§:n 4. mom. rajaa ulos myös ”muita varoja, joiden katsotaan olevan tarpeen jatkuvan toimeentulon turvaamiseksi”.

kinoilla. Näitä kolmea markkinoiden muotoa kutsutaan usein ”kuvitteelliseksi hyödykkeiksi”, koska mitään niistä ei ole yksinomaan tarkoitettu myytäväksi ja ostettavaksi, vaan niillä on myös kotitalouksien hyvinvointiin liittyvä tehtävä. Hyödykemuodon ohella asunto on koti, työ identiteetin lähde ja raha on vaihdon väline. Konventionaalisempi nimi näille markkinoille on tuotannontekijämarkkinat (teemaan palataan Saaren Karl Polanyin ajatuksia soveltavassa luvussa).

Näiden markkinoiden vakaus on kotitalouksien hyvinvoinnin kannalta usein sosiaalipoliittisia järjestelmiä tärkeämpi tekijä. Sosiaalipoliittinen järjestelmä ei voi toimia tyydyttävällä tavalla pitkällä aikavälillä, mikäli ihmis-suhde-, asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinat eivät sekä kohdenna resursseja tehokkaasti että takaa kansalaisille, kotitalouksille ja organisaatioille toiminnan (ja tasa-arvoisten mahdollisuuksien) kannalta riittävää vakautta. Sosiaalipoliittikka ei myöskään voi korvata asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden resurssien lähteenä ja niiden kohdentamisen välineenä. Tämän vuoksi voi olla perusteltua edistää kansalaisten hyvinvointia pikemminkin vakauttamalla asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden toimintaa, kuin laajentamalla sosiaalipoliittisia järjestelmiä. Tämä ajattelutapa on ollut keskeisessä asemassa suomalaisessa ajattelussa 1990-luvun jälkipuoliskolla ja 2000-luvulla.

Hyvinvointivaltion *tukirakenteet* muodostuvat niistä sosiaalipoliittikkaan nähden ulkopuolisista rakenteista, jotka vaikuttavat sosiaalipoliittikan toimintaperiaatteisiin. Näitä ovat elinkeinoelämä, työmarkkinajärjestöt, julkinen talous, työllisyys, aluerakenne, kotitalouksien rakenne ja väestörakenne. Kukin näistä vaikuttaa tilanteesta riippuen sosiaalimenoihin joko vähentävästi tai lisäävästi. 1990-luvulle saakka sosiaalipoliittikan tukirakenteiden muutokset selittivät sosiaalipoliittikan muutosta, sen jälkeen on enemmän kiinnitetty huomiota siihen, kuinka sosiaalipoliittikka vaikuttaa tukirakenteiden toimintaan. Näin syyt ja seuraukset vaihtavat paikkaa, mikä osaltaan vaikeuttaa hyvinvointivaltion ja sosiaalipoliittikan analysointia (Julkunen 2001a; 2001b; Saari 2001a; 2001b; Pierson 2001).

Suurin osa hyvinvointivaltioon kytkeytyvistä tavoitteista on itse asiassa tukirakenteisiin liittyviä linjauksia. Taulukkoon 2 on tiivistetty tukirakenteita koskevia peruslinjauksia 1980-luvun puolivälin ja 1990-luvun alun väliseltä ajalta, 1990-luvun alun lamavuosilta, 2000-luvun alun kasvuvuosilta ja vuonna 2008 alkaneen taantuman ajalta. Aina 1990-luvulle saakka

tukirakenteet ja sosiaalipolitiikka nivELYIVÄT toisiinsa varsin ongelmattomasti. Tämän jälkeen kansainvälisen geo- ja kauppapoliittisen tilanteen muutoksen, harkitsemattoman sijoituspolitiikan sekä epäonnistuneen finanssipolitiikan yhteisvaikutuksesta tukirakenteiden ja sosiaalipolitiikan yhteiselo muuttui aikaisempaa haasteellisemmaksi. Eräissä uudemmissa tulkinnoissa 1990-luvun laman taustalta on löydetty myös julkisen sektorin kasvuun kytkeytyviä selityksiä. Välittömästi 1990-luvun laman aikana tämänkaltaista tulkintaa ei kuitenkaan esitetty sen paremmin tutkimuksissa kuin julkisen hallinnon asiakirjoissakaan, sillä talous- ja rahapolitiikan epäonnistuminen oli kaikille mukana olleille varsin ilmeistä (ks. Saari 2001a, 5. lukuSIVUNROT). 1990-luvun alkupuoliskolla – lamavuosina – sosiaalipolitiikasta tukirakenteille aiheutunut kuormitus oli eräissä tapauksissa raskas ja edellytti sosiaalimenojen uudelleenarviointia. Esimerkiksi työnantajien sosiaaliturvamaksuja siirrettiin työntekijöiden ja vakuutettujen kannettavaksi sekä poliittisten päätösten että rakenteellisiin ratkaisuihin sopeutumisen seurauksena. 1990-luvun jälkipuoliskolla tukirakenteita ja sosiaalipolitiikkaa on pyritty nivomaan yhteen uudella tavalla lähinnä niin, että sosiaalipolitiikkaa on sopeutettu tukirakenteiden vaatimuksiin tai sosiaalipolitiikan avulla on pyritty vahvistamaan tukirakenteita. 2000-luvulla sopeuttamispolitiikka on jatkettu pyrkimällä maltillisiin palkankorotuksiin ja työurien pidentämiseen.

	Ennen lamaa	1990-luvun lamavuosina	Laman jälkeen	Vuoden 2008 laman jälkeen
Elinkeinoelämä	Metsä- ja metalliteollisuudella johtava asema. Sopeutuminen avautuvaan talouteen. Perinteisen osallisuusajattelun purkautuminen. Omistajuusrakenteen sementoiminen.	Yritysten tervehtyminen. Kasvustrategian etsintä. Maan sisäiset fuusiot. Yritysten vakavaraisuuden vahvistaminen.	Tietoteknologia talouskasvun veturiksi. Kansainvälistymisen ja fuusioituminen. Omistajaroolin ja johdon sitouttamisen korostuminen.	Sopeutuminen kansainvälisen talouden syvään taantumaan/kriisiin, joka heijastui viennin ja kysynnän jyrkkänä heikentymisenä ja irtisanomisina.
Työmarkkinajärjestöt	Kattavan tulopoliittisen järjestelmän luominen. Sosiaalipaketin järjestelmä, jossa jakovaraa kohdennettiin myös sosiaaliturvaan.	Työmarkkinajärjestöjen ja hallituksen välisen työnjaon määrittäminen. Vastuiden siirtoa työnantajilta työntekijöille.	Kolmikantayhteistyön tiivistäminen. Maltillisiin palkankorotuksiin ja verohelpotuksiin nojaava kasvustrategia.	Tulopoliitikan vähittäisen päättyminen (2008–) ja korvautuminen muilla koordinaatiomekanismeilla. Neuvottelevien painopisteen siirtyminen sosiaaliturvaan ja työehtoihin.
Julkinen talous	Ylijäämän säilyttäminen; julkisen sektorin kasvu. Verotuksen hallittu keventäminen.	Vakauttaminen. Julkisen sektorin uudistaminen. Rahoitusvastuiden selkeyttäminen.	Julkisen talouden ylijäämän ja vakauden säilyttäminen. Kehusbudjetoinnin vahvistaminen.	Julkisen talouden, erityisesti valtiontalouden voimakas alijäämäistyminen yhdistettynä maltilliseen menokehitykseen.
Työllisyys	Täystyöllisyyden tavoittelu. Työvoiman tarjonnan hillintä. Julkisen sektorin kasvattaminen.	Työllisyysasteen nopea nosto. Painopiste tarjonnan lisäämiseen. Valtion työvoiman vähentäminen.	Työllisyysasteen nosto. Rakennetyöttömyyden vähentäminen. Kuntien työvoiman lisääminen.	Työllisyysasteen nostotavoitteen osoittautuminen mahdolliseksi ja huoli rakenteellisesta työttömyydestä
Aluerakenne	Tasapainoinen alueellinen kasvu. Alueellinen ja valtiojohtoinen teollistamispolitiikka. Laajentamiseen kannustava korvamerkitty valtionosuusjärjestelmä.	Kuntakohtaisten ratkaisumallien tukeminen. Valtiojohtoisesta teollistamisesta luopuminen. Rakenteellinen valtionosuusjärjestelmä.	Alueellisiin kasvukeskuksiin tukeutuminen. Rakennerrahastojen hyödyntäminen Alueellisen yhteistyön lisääminen.	Valtion tehtävien hajasijoittaminen ja aluepolitiikan voimistuminen yhdistettynä kasvun keskittymiseen ja kuntarakenteen muutokseen.
Kotitaloudet	Kotitalouksien tukeminen perhepoliittisia tukia laajentamalla. Palvelujärjestelmän luominen. Vaihtoehtojen mahdollistaminen kotitalouksille.	Työllistymisen tukeminen. Sopeutuminen uusiin perherakenteisiin. Kannustinjärjestelmien uudistaminen. Työllisyyden korostaminen.	Omaehtoisen selviytymisen tukeminen. Verotukien hyödyntäminen palvelutuotannossa ja kotitalouksien vaurastuminen.	Kotitalouksien vaurastumisen pysähtyminen ja voimakkaasti lainaa ottaneiden kotitalouksien ylivelkaantuminen.
Väestörakenne	Työikäisen väestön työkyvyn parantaminen ja kuolleisuuden vähentäminen ehkäisevän kansanterveystyön ja koulutuksen avulla.	Varautuminen ikääntymiseen ja edessä olevaan suureen ikäluokkien eläkkeelle jäämiseen.	Syntyvyyden ja muuttoliikkeen lisääminen uuden maahanmuuttopolitiikan avulla ja ikääntymiseen sopeutuminen.	Pyrkimys tasapainottaa väestörakenteen muutosta aktiivisella maahanmuuttopolitiikalla ja työurien pidentämistä edistävillä politiikoilla.

Taulukko 2. Tukirakenteisiin liittyvät politiikkatavoitteet ennen lamaa (1985–1991), lamavuosina (1991–1995), sen jälkeen (1995–2003) ja uudessa lamassa (2008–)

Edellä kuvattuja sosiaalipolitiikan, tuotannontekijämarkkinoiden ja tukirakenteiden välisiä mekanismeja systemaattisesti analysoimalla saadaan kohtuullisen luotettava kuva hyvinvointivaltion toimintaperiaatteista. Näin laajan kokonaisuuden analysointi on kuitenkin haasteellista, joten useimmat tutkijat rajaavat tarkastelunsa yleensä korkeintaan kahteen näistä kolmesta tekijästä. Tavanomaisinta on analysoida sosiaalipolitiikkaa ja tukirakenteita. Harvinaisempaa on ollut pohtia sosiaalipolitiikan ja tuotannontekijämarkkinoiden välisiä kytkeviä; yleensä nämä tutkimukset liittyvät kannustinloukkuihin ja velkasaneerausjärjestelmiin. Tiedossamme ei ole hyvinvointivaltio-käsitteeseen kytkeytyvää tutkimusta, joka rajautuisi tukirakenteiden ja tuotannontekijämarkkinoiden tutkimukseen ja jättäisi sosiaalipolitiikan kokonaan tarkastelun ulkopuolelle.

Teoksen rakenne

Kokoelma rakentuu tämän johdantoluvun ohella neljästätoista luvusta, jotka on jaettu neljään jaksoon. Ensimmäisen jakson muodostavat yleiset teorit, joiden soveltaminen konkreettiseen hyvinvointivaltio- ja sosiaalipolitiikan tutkimukseen on varsin haasteellista. ”Yhteiskuntatieteiden suurten klassikoiden” osalta havaittiin jo 1970-luvun alussa, että niiden soveltamisessa yksittäisiin historiallis-institutionaalisiin kohteisiin on melkoisia vaikeuksia sekä teorioiden yleisyyden että klassikoiden suuntautumisen vuoksi (Pinker 1971). Tämä ei kuitenkaan ole estänyt sen paremmin Marxin ajatusten soveltamista 1970-luvulla kuin Durkheimin mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden välisen jaottelun soveltamista 1990-luvulla, mikä osoittaa teoreettisten kehysten joustavuuden.

Jakson avaa Olli Kankaan luku oikeudenmukaisuusteoreetikko John Rawlsista, jossa hän muun muassa analysoi eroperiaatteen hyödynnettävyyttä hyvinvointivaltiotutkimuksessa. Kokoelman kolmannessa luvussa Jouko Kajanojan tarkastelun kohteena on englantilaisten Len Doyalin ja Ian Goughin teoria inhimillisistä tarpeista. Neljännessä luvussa Juho Saari tarkastelee suomalaisen yhteiskunnan muutosta Karl Polanyin silmälasien lävitse; hänen kiinnostuksensa kohteena on asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden muutokset. Jakson lopuksi esitellään ranskalaista ajattelua. Jyri Liukko esittelee François Ewaldin vakuutusyhteiskunta-ajattelua ja J. P. Roos Pierre Bourdieun avainkäsitteitä ja yhteiskuntakritiikkiä.

Kokoelman toisessa osassa hyödynnetään ajankohtaisia aikalaisdiagnooseja. Yhteistä tässä jaksossa sovellettaville teorioille on yhtäältä pyrkimys laajapohjaiseen yhteiskunnallisen muutoksen ja hyvinvointivaltion analysointiin, mutta toisaalta myös tietynasteinen korkealentoisuus, joka ei välttämättä ota huomioon mallikohtaisia eroja. Jakson aloittaa Juho Saaren luku Anthony Giddensistä, jossa tarkastellaan kolmannen tien sosiaalipoliitiikan soveltuvuutta suomalaiseseen malliin. Sitten Sakari Taipale analysoi tietoyhteiskuntatutkija Manuel Castellsin hyvinvointivaltion tilasta ja tulevaisuudesta esittämiä näkemyksiä. Raija Julkusen tutkielma erittelee Ulrich Beckin riskiyhteiskuntanäkemyksiä siltä osin kuin niillä voi ajatella olevan merkitystä suomalaiselle hyvinvointivaltion, työelämän ja sosiaalipoliitiikan tutkimukselle. Jakson päättää Jani Erolan, Anne Birgitta Pessin ja Juho Saaren luku Zygmunt Baumanin sosiaalipoliittisista näkemyksistä.

Kolmannessa jaksossa tarkastellaan kolmen luvun voimin eriarvoisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa. Jakson avaa Pasi Moisio ja Jani Erolan luku luokista, sosiaalisesta liikkuvuudesta Suomessa ja muissa läntisissä teollisuusmaissa John H. Goldthorpen teoreettisen käsitejärjestelmän valossa. Heidän luvussaan esitetään myös painavia näkemyksiä teorian ja empiirisen tutkimuksen lähentämisen puolesta. Jakson toisessa luvussa puolestaan pureudutaan hyvinvointivaltioiden perushaasteeseen: miksi sosioekonomiset terveyserot ovat osoittautuneet niin sitkeiksi. Luvun kirjoittaneet Eero Lahelma ja Ossi Rahkonen antavat tähän kysymykseen neljä vastausta. He myös analysoivat ja esittelevät Suomessa harjoitettua terveyserojen supistamiseen tähtäävää politiikkaa. Jakson lopuksi Juho Saari soveltaa T. H. Marshallin teoriaa luokista ja kansalaisuudesta suomalaisen yhteiskunnallisen muutoksen arviointiin.

Kokoelman päättävässä neljännessä jaksossa tarkastellaan hyvinvointivaltion uusia politiikkoja. Jaksossa on kaksi lukua. Sen avaa Juho Saaren ja Raija Julkusen luku, jossa he tarkastelevat yhdysvaltalaisen Paul Piersonin näkemyksiä hyvinvointivaltion muutoksesta ja muuttumattomuudesta. Jakson ja samalla koko teoksen päättää Mikko Mäntysaaren tutkimus, jossa hän analysoi sosiaalipoliitiikan klassikon Richard Titmussin universaalisuutta koskevia käsityksiä. Mäntysaari myös pohtii, missä määrin suomalainen hyvinvointivaltio on etäännytynyt universalismin periaatteesta.

Kirjallisuus

- Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu 1986. Finland. Teoksessa Peter Flora (ed.): *Growth to Limits - The Western European Welfare States Since World War II*. Berlin: DeGruyter, 198–292.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma 2000. *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Aro, Jari & Jokivuori, Pertti 2010. *Klassinen sosiologia ja moderni maailma*. Porvoo: WS-OYpro.
- Castles, Francis G. 2004. *The Future of the Welfare State – Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford: Oxford University Press.
- Dogan, Mattei & Robert Pahre 1990. *Creative Marginality*. Boulder: Westview Press.
- Hagfors, Robert & Saari, Juho 2006. *Sosiaalipolitiikka talous- ja rahaliitossa*. Helsinki: Kela.
- Hämäläinen, Timo & Heiskala, Risto 2004. *Sosiaaliset innovaatiot ja yhteiskunnan uudistumiskyky*. Helsinki: Edita.
- Jaakkola, Risto & Kainulainen, Sakari & Rahkonen, Keijo (toim.) 2009. *Työväensuojelusta sosiaalipolitiikkaan. Sosiaalipoliittinen yhdistys 1908–2008*. Helsinki: Edita.
- Julkunen, Raija 2001a. *Hyvinvointivaltion uusi politiikka*. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (4), 366–371.
- Julkunen, Raija 2001b. *Suunnanmuutos – 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kananen, Johannes & Saari, Juho (toim.) 2009. *Ajatuksen voima – Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Jyväskylä: Minerva.
- Kangas, Olli 2002. *Muutos ja pysyvyys – Miksi toiset sosiaalipoliittiset järjestelmät ovat pysyvämpiä kuin toiset?* Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Ketunen (toim.) *Lamakirja – Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Turku: Kirja-Aurora, 233–255.
- Kokkonen, Tuomo 2006. *T. H. Marshallin yhdysviivayhteiskunnallisuuden käsite – näkökulma brittiläisen hyvinvointivaltion 1970-luvun murrokseen*. *Janus* 14 (1), 4–17.
- Kosonen, Pekka 1987. *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit*. Tampere: Vastapaino.
- Meinander, Henrik 2006. *Suomen historia – Linjat, rakenteet, käännekohtat*. Suomentanut Paula Autio. Helsinki: WSOY.
- Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) 2012. *Politiikan polut ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Kela.
- Noro, Arto 2004. *Aikalaisdiagnoosi – Sosiologisen teorian kolmas lajityyppi*. Teoksessa Keija Rahkonen (toim.) *Sosiologia nykikeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 19–39.
- Pernaa, Ville & Niemi, Mari K. (toim.) 2005. *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Helsinki: Edita.
- Pierson, Paul (toim.) 2001. *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Pinker, Robert 1971. *Social Theory and Social Policy*. London: Heinemann.
- Saari, Juho (toim.) 2008. *Sosiaaliset innovaatiot ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: STKL.
- Saari, Juho & Yeung, Anne Birgitta (toim.) 2007. *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saari, Juho (toim.) 2006. *Suomen malli – Murroksesta menestykseen?* Helsinki: Yliopistopaino.

- Saari, Juho (toim.) 2010. Tulevaisuuden voittajat – Hyvinvointivaltion mahdollisuudet 2010-luvun Suomessa. Helsinki: Eduskunta, tulevaisuusvaliokunnan julkaisuja 5/2010.
- Saari, Juho 2001a. Reforming Social Policy – A Study on Institutional Change in Finland During the 1990s. Helsinki: Social Policy Association / Turku: Department of Social Policy, University of Turku.
- Saari, Juho 2001b. Reformismi. Helsinki: Gaudeamus.
- Saari, Juho 2013. Julkinen talous ja sosiaalimenot. Teoksessa Tapio Raunio & Juho Saari (toim.) Euroopan paras maa? Suomen muuttuva asema Euroopan unionissa. Helsinki: Gaudeamus, 66–92.
- Schwartz, Herman 2001. Round up the Usual Suspects! – Globalization, Domestic Politics and Welfare State Change. Teoksessa Paul Pierson (ed.) The New Politics of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press, 17–44.
- Uusitalo, Hannu 1985. Luokkarakenne ja intressien organisoituminen. Sosiologia 12 (4), 165–176.
- Wilensky, Harold L. 2002. Rich Democracies – Political Economy, Public Policy, and Performance. Berkeley: University of California Press.

I JAKSO – HYVINVOINTIVALTIO JA YLEINEN TEORIA

Olli Kangas

2 KIISTANALAISTA OIKEUDENMUKAISUUTTA - JOHN RAWLSIN OIKEUDENMUKAISUUSTEORIA JA SEN SOVELLETTAVUUS EMPIIRISEEN SOSIAALITUTKIMUKSEEN

Yhteiskuntafilosofit ovat satoja vuosia pohdiskelleet oikeudenmukaisuuden olemusta lukemattomista eri lähtökohdista ja päätyneet määritelmiin, joilla voidaan puolustaa hyvin erilaisia ja jopa täysin vastakkaisia järjestelmiä oikeudenmukaisina. On helppo yhtyä oikeustieteen professori Tom Campellin (1988, 3) huomioon, että ei ole olemassa oikeaa oikeudenmukaisuuden määritelmää. On olemassa vain enemmän tai vähemmän käyttökelpoisia määritelmiä.

Vuonna 1971 julkaistu filosofian professori John Rawlsin *A Theory of Justice* muutti koko yhteiskuntafilosofisen keskustelun painopistettä, ja 1950- ja 1960-luvulla hiljaista kuolemaa tehnyt poliittinen filosofia sai uutta elinvoimaa. Pitkään angloamerikkalaista keskustelua hallinnut utilitarismi sai väistyä ja etualalle astuivat yhteiskunnallisiin jakoihin liittyvät pohdinnat. Rawls yrittää yhdistää liberalistisen perinteen moniarvoisuuden ja suvaitsevuuden systemaattiseen yhteiskuntaetiikkaan ja välttää samalla kaikki-kelpaa -tyyppisen eettisen relativismin. Rawlsin keskeinen väite on, että ihmiset voivat hyväksyä ns. alkutilanteessa tietämättömyyden verhon takana tehdyt yhteiskunnalliset sopimukset. Alkutilanteessa ihmiset laativat pelisäännöt kuvitteelliselle yhteiskunnalle tietämättä, missä asemassa he tulisivat tuossa yhteiskunnassa elämään. Tietämättömyyden verho on niin paksu, että ihmiset eivät myöskään tiedä mitään omista kyvyistään, edellytyksistään ja taustoistaan. Rawlsin väite on, että arkijärkensä pohjalta ihmiset pystyisivät tuollaisessa tilanteessa sopimaan järjestelmän, joka täyttää

reilun pelin vaatimuksen ja jonka kaikki voisivat hyväksyä. Keskeistä Rawlsin oikeudenmukaisuuspohdinnoille on, että hän on kiinnostunut sosiaalisten instituutioiden ja järjestelmien oikeudenmukaisuudesta, ei niinkään yksittäisten ihmisten toimien oikeudenmukaisuudesta (Sen 2009, 72–74). Tässä Rawls poikkeaa monista muista oikeudenmukaisuusfilosoifeista, jotka ovat hahmottaneet oikeudenmukaisuuskysymyksiä selvittämällä, millaiset asiat antavat aihetta millaisiinkin palkkioihin, toisin sanoen kuka ansaitsee saada mitä ja millä perusteilla (Arthur & Shaw 1991).

Rawlsin Oikeudenmukaisuusteoriasta tuli menestys. Sitä on myyty runsaasti yli 200 000 kappaletta (Mäkinen 2002) ja se on inspiroinut niin filosofi- ja valtio-oppineita, talous- ja sosiaalitieteilijöitä kuin teologejaakin. Oli pa Rawlsin ajatuksista mitä mieltä tahansa, voi kuitenkin yhtyä siihen, että Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria on ollut käyttökelpoinen. Tätä taustaa vasten on hämmäntävää, että Rawlsia ei suomalaisessa sosiaalitutkimuksessa ole kovin paljoa käytetty. Sosiologisessa ja sosiaalipoliittisessa keskustelussa Rawls ei juuri esiinny. Sosiologia-lehden ja Sosiaalisen aikakauskirjan ja sittemmin Janus-lehden viiteanalyysi 1970-luvulta vuoteen 2009 osoitti, että Rawlsiin viitataan vain noin kymmenessä artikkelissa. Viittaukset keskittyivät samoille kirjoittajille, joista muutama oli ulkomaalainen. Toisin sanoen, suomalainen empiirinen sosiaalitutkimus ei ole isommin inspiroitunut Rawlsin teoreettisesta lähestymistavasta. Poikkeuksen muodostaa *A Theory of Justice* kirjan kääntäjä Terho Pursiainen, joka on useissa yhteyksissä tulkinnut suomalaista elämänmenoa rawlsilaisten silmälasien läpi (esim. Pursiainen 1993; 1997). Filosofian puolella on jonkin verran enemmän kuin sosiaalitieteissä tarjottu oikeudenmukaisuusteorioihin perustuvia ajatuksia yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun (esim. Hellsten 1996; Räikkö 1993).

John Rawls (1921–2002)

John Rawls syntyi 1921 Baltimoressa. Hän suoritti perustutkintonsa Princetonin yliopistossa ja puolusti filosofian väitöskirjaansa vuonna 1950. Toimittuaan filosofian lehtorina Cornellin yliopistossa (1953–59) ja filosofian professorina Massachusetts Institute of Technologyssa MIT:ssä (1960–62) Rawls siirtyi Harvardin yliopistoon vuonna 1962. (Mäkinen 2002.) Harvardissa Rawls pysyi uransa loppuun saakka. Kansainväliseen kuuluisuu-

tensa ja vaikuttavuuteensa nähden Rawls on julkaissut yllättävän vähän. 1950-luvulla hän kirjoitti esseitä oikeudenmukaisuudesta reiluna pelinä. Kirjoitelmat julkaistiin *Justice as Fairness* (Oikeudenmukaisuus reiluutena) työpaperina vuonna 1957. Rawls jatkoi asian kehittelyä. Vuonna 1971 julkaistiin hänen läpimurto- ja pääteoksensa *A Theory of Justice*. Kirja oli menestys. Se käännettiin nopeasti kymmenille eri kielille. Suomenkielistä versiota saatiin odottaa pidempään. Kirja julkaistiin Suomessa vasta 1988. *Oikeudenmukaisuusteoriaa* on myyty vaikeaselkoisuuteensa nähden valtavasti myös akateemisten piirien ulkopuolelle.

Eräs *Oikeudenmukaisuusteoriaan* kohdistettu kritiikki koski sitoutumista liberalistisiin ja länsimaisiin ajatusmalleihin. Miten esimerkiksi tietyn uskonnollisen suuntauksen kannattajat voisivat hyväksyä yhteiskuntapolylalmin luopumatta omista vakaumuksistaan? Rawlsin tapa suhtautua kritiikkiin oli perinpohjainen, ymmärtävä ja kommentoiva. Kirjoituksiinsa ja useilla luennoillaan hän kehitteli vastauksia saamaansa kritiikkiin. Näistä kehkeytyi lopulta lähes 500-sivuinen kirja *Political Liberalism*, joka julkaistiin 1993. Kirjassa Rawls esittää oikeudenmukaisuusteoriansa uudelleen muotoiltuna. Se moraalifilosofinen teema, joka osittain oli esillä perustelemassa *Oikeudenmukaisuusteoriaa*, on siirtynyt syrjemmälle. Nyt Rawls korostaa, että moniarvoisessa yhteiskunnassa pelisääntöjen on perustuttava poliittisiin argumentteihin. Yhteiskunnan on rakennuttava siten, että se takaa ihmisille vapauden päättää itse omista elämänsä päämääristä tämän liberaalisen yhteiskunnan luomissa puitteissa. Tasa-arvo ja kansalaisvapaudet ovat siis poliittisen liberalismiin avainsana. (Stanford Encyclopedia of Philosophy 2008.)

Sekä *Oikeudenmukaisuusteoria* että *Poliittinen liberalismi* rakentuivat yksilöitä koskeville pohdinnoille. Vuonna 1999 ilmestyneen *The Law of People* teoksen lähtökohta on toinen. Myös tämä teos on vahvasti sopimusteoreettinen, mutta nyt sopimuksia yhteisistä pelisäännöistä tekevätkin kansat, eivät yksilöt. Voidaan ajatella *Oikeudenmukaisuusteoriassa* esitetyn alkutilanteen mukaisesti, että myös kansat voisivat tehdä koko maailmaa koskevan oikeudenmukaisuussopimuksen. Vastaavalla tavalla kuin *Poliittisessa liberalismissa* Rawls olettaa, että kansat voisivat hyväksyä oikeudenmukaiseksi sellaiset suvaitsevuu den sallivat pelisäännöt, jotka jättävät kansalliselle itsemääräämisoikeudelle suuren roolin. Kansainvälisen suvaitsevuu den puitteissa kansat voivat itse päättää omista päämääristään. Rawls joutuu

kuitenkin tekemään tämän hetken taustaa vasten kiintoisan myönnytyksen: päätöksentekoon osallistuvat demokraattiset, liberaalit ja hyvin järjestäytyneet yhteiskunnat. Näiden yhteiskuntien tehtävänä on sopia kansojen suvereniteettia koskevat säännöt. Vastaavalla tavalla kuin heikompiosaiten auttaminen kuuluu yksilöiden väliseen oikeudenmukaisuussopimukseen, heikompiosaiten kansojen auttaminen kuuluu kansojen välisen oikeudenmukaisuuden piiriin. Rawlsista voidaan siis ammentaa myös maapalloistumista koskevaan keskusteluun.

Rawls sairastui vakavasti vuonna 1995, ja *The Law of People* jäi hänen viimeiseksi teoksekseen. Tosin häneltä julkaistiin joukko muita tekstejä ja toimitettuja kokoomateoksia, joissa Rawlsin tuotannosta on julkaistu valittuja osia tai aiemmin osittain julkaisemattomia kirjoituksia. John Rawls kuoli 2002.

Tietämättömyyden verhon tausta

John Rawls rakensi teoriaansa aiempien yhteiskuntasopimusteoreetikkojen kehittämille ideoille. Yhteiskuntasopimus oli esillä jo klassisessa kreikkalaisessa filosofiassa. Keskiajalla uskonnolliset vastakkainasettelut katolisen kirkon ja hugenottien välillä synnyttivät joukon pohdintoja erilaisten maailmankatsomusten mahdollisuuksista elää rauhanomaisesti saman hallitusvallan tai valtion alaisuudessa. Teema on mitä ajankohtaisin ja ajankohdistuu kiihtyvällä vauhdilla monikulttuurisessa ja moniuskonnollisessa Euroopassa.

Modernimpaan, ei-uskonnolliseen muotoon sopimusteorian puki englantilainen filosofi Thomas Hobbes vuonna 1551 julkaistussa *Leviathan* teoksessaan pohtiessaan yhteiskunnan olemassaolon edellytyksiä. Hobbesin yhteiskuntasopimuksessa yksilöt antoivat osan vapaus- ja valtaoikeuksistaan valtiolle, joka pakotti kansalaiset alistumaan yhteisen tahdon alle. Aiemmin sopimusteorioita oli käytetty perustelemaan kansan oikeuksia yksinvaltaista kuningasta vastaan. Hobbes taas käytti yhteiskuntasopimusta perustelemaan yksinvaltiutta (Campell 1988, 67). 1600-luvun lopun yhteiskuntafilosofiassa ja 1700-luvun valistusfilosofiassa yhteiskuntasopimusajattelua käytettiin antamaan vauhtia kansanvaltaisille pyrkimyksille englantilaisen John Locken ja ranskalaisen Jean-Jacques Rousseauin tavoin (Boucher & Kelly 1994; Jennings 1994).

Kenties enemmän ja suoranaistemmin Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria sai vaikutteita saksalaisen filosofi Immanuel Kantin yhteiskuntafilosofiasta kuin Hobbesilta, Lockelta tai Rousseaulta. Rawlsin ajattelussa näkyvä Kantin keskeinen ajatus on, että yhteiskuntasopimus ei liity mihinkään historialliseen tilanteeseen. Sopimus ajatellaan tehtäväksi puhtaasti kuvitteellisissa olosuhteissa. Oikeudenmukainen sopimus on siis sellainen, jonka yksilöt olisivat tehneet, jos heillä olisi ollut siihen mahdollisuus. Toinen Kantin sopimusteorian piirre, joka näkyy Rawlsin myöhemmässä tuotannossa, ennen muuta *The Law of People* teoksessa, on että yhteiskuntasopimus ei koske vain yhtä kansaa tai valtiota vaan se on paljon yleisempi, kansainvälisempi ja ylittää valtakuntien rajat (Hansson 1993; Williams 1994; Pogge 2001). Kantilla sopimus sai lähes metafysiset ulottuvuudet.

Sopimusteorian kulta-aikaa olivat 1600- ja 1700-luvut. Poliittista liberalismia tuli 1800-luvulla hallitsemaan utilitarismi, jossa oltiin kiinnostuneita hyödyn maksimoinnista – ei niinkään yhteiskunnallisen hyvän jakaantumisesta tai jaon oikeudenmukaisuudesta. Utilitarismi oli myös se angloamerikkalainen filosofinen keskustelu, jossa ja jota vastaan Rawls alkoi omia sopimusteorioitaan ja oikeudenmukaisuusnäkemyksiään 1950-luvulla kehittää.

Valinnat tietämättömyyden verhon takana

Kehitellessään ideaa oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta Rawls olettaa hypoteettisen alkutilanteen tai alkuasetelman, jossa rationaaliset ja itsestään kiinnostuneet – ja siten ainakin jossain määrin itsekkäät – yksilöt kokoontuvat päättämään yhteiskuntansa pelisäännöistä. Tilanne on kantilaisittain hypoteettinen, siihen ei sisälly aiempia sopimuksia tai niistä johtuvia asioiden tiloja. Alkuasetelma ei ole missään suhteessa historiallinen vaan selvittää niitä kuvitteellisia oikeudenmukaisuussääntöjä, joihin ihmiset olisivat alkuasetelmassa päätyneet. Rawlsin tavoite on sekä kuvata, selittää että perustella tietyn tyyppistä menetelmällistä eli proseduraalista oikeudenmukaisuutta (Campbell 1988, 73). Oikeudenmukaisuus on reilua peliä, jonka kaikki riippumatta erilaisista maailmankatsomuksellisista näkemyksistä voisivat hyväksyä. Alkuasetelmalla yritetään havainnollistaa niitä sääntöjä, joista vallitsee yhteisymmärrys.

Rawlsilaisessa alkuasetelman mukaisessa päätöksentekotilanteessa kukaan päätökseen osallistuvista osapuolista ei tiedä, millaisessa positiossa hän tulee

sopimuksen kohteena olevassa yhteiskunnassa elämään. Kukaan ei myöskään tiedä omia ominaisuuksiaan kuten sukupuoltaan, lahjakkuuksiaan, ihonväriään ja syntyperäänsä. Kaikki nämä samoin kuten yhteiskunnalliset asemat määrätään täysin sattumanvaraisesti. Tämä sattumanvaraisuus, tai kuten Rawls asiaa kutsuu ”tietämättömyyden verho”, jonka takana päätökset tehdään, estää ihmisiä toimimasta puolueellisesti ja tekemästä sellaisia sopimuksia, jotka hyödyttäisivät vain tiettyjä yhteiskuntaryhmiä. Esimerkiksi tulonjaon suhteen tämä merkitsisi, että omasta hyvinvoinnistaan kiinnostuneet rationaaliset päättäjät eivät hyväksyisi kohtuuttomia tuloeroja. Rawls siis olettaa, että rationaaliset ihmiset ovat enemmän riskinkarttajia kuin riskinottajia.

Rawlsin mukaan ihmiset sopivat alkutilanteessa kahdesta asiasta. Ensimmäinen kaikille ihmisille on taattava mahdollisimman suuret vapausoikeudet. Tämän periaatteen Rawls asettaa etusijalle yhteiskunnallisia asemia koskeviin jakoperiaatteisiin nähden. Vapaus tulee toisin sanoen leksikaalisesti ennen oikeudenmukaisuuteen tähtäävää jakoa. Yhteiskunnallista jakoa koskeva periaate voidaan jakaa kahteen vaatimukseen: heikko-osaisten auttamiseen ja yhteiskunnallisia eroja tuottavien instituutioiden avoimuuteen.

Intialainen taloustieteilijä ja filosofi Amartya Sen (2009) on useassa otteessa kyseenalaistanut vapausperiaatteiden ensisijaisuuden. Miksi vapauden pitäisi olla tärkeämpää kuin vaikkapa nälänhädän ja siihen liittyvän joukkokuoleman estämisen (esim. Sen 2009, 62–64). Rawls tosin itsekin sallii vapausoikeuksiin tietyissä oloissa poikkeuksia. Jos yhteiskunta on niin köyhä, että sillä ei ole mahdollisuuksia harjoittaa poliittisia oikeuksia tehokkaasti ja kunnollisesti, on mahdollista hyväksyä pienempi määrä vapautta, jos se edesauttaa taloudellisen hyvinvoinnin kasvua. Tämä on kuitenkin hyväksyttävissä vain, jos ”sivistyksen taso” voidaan nostaa siten, että vapausoikeudet voidaan aikoinaan taata kaikille kansalaisille ja näin myös huono-osaisimmat pääsisivät nauttimaan kansalaisvapauksista.

Heikko-osaisia koskevan niin sanotun eroperiaatteen lähtökohtana on vaatimus, että yhteiskunnallinen hyvä – esimerkiksi tulot ja varallisuus – on jaettava tasan, ellei ole olemassa vakuuttavaa näyttöä siitä, että muunkaltainen jako parantaa heikko-osaisten asemaa tasajakoa tehokkaammin. Koska tasajakoon perustuvassa järjestelmässä on tunnetut kannustinongelmansa, ei ole perusteltuja syitä pitäytyä aritmeettisessä tasa-arvossa (Rawls 1996, 282–283). On luotava sellaiset järjestelmät, jotka kannustavat varallisuus-

den, tai laajemmin yhteiskunnallisen hyvän, kartuttamiseen mutta jotka kuitenkin samalla auttavat huono-osaisia. Eroperiaatteen sanoma on, että yhteiskunnalliset erot ovat hyväksyttävissä oikeudenmukaisiksi silloin ja vain silloin, jos nämä erot koituvat huono-osaisimpien eduksi.

Toinen Rawlsin oikeudenmukaisen jaon periaate liittyy yhteiskunnan avoimuuteen: yhteiskunnallisia eroja tuottavien instituutioiden on oltava yhtäläisen avoimia kaikille. Jos vaikkapa koulutus luo tuloeroja – mitä se yleensä tekee – koulutuksen on oltava yhtäläisesti avointa kaikille. Vasta tällöin koulutuksen kautta määräytyviä tuloeroja pitää oikeutettuina. Yhteiskunnan avoimuus takaa myös sen, että kukaan ei ole auttamattomasti tuomittu huonoon asemaansa, vaan jokainen voi itse niin halutessaan rai-vata tiensä ulos ahdingosta. Jos eroja tuottavat instituutiot ovat yhtäläisesti avoimia, yhteiskunta takaa mahdollisuuksien tasa-arvon. Näin lopputulok-sen erot ovat oikeutettuja. Tässäkään suhteessa Rawls ei ota suoranaisesti kantaa pienten erojen puolesta.

Vaikka Rawlsia on usein totuttu pitämään hyvinvointivaltion ja sen kaut-ta tapahtuvan uudelleenjaon puolustajana (Merkel 2009, 40), hänen oi-keudenmukaisuusteoriaansa voitaisiin käyttää myös perustelemaan hyvin-kin suuria tuloeroja. Tällaiseen argumentaatioon perustuu muun muassa suomalainen keskustelu johtajille annettujen optioetujen oikeutuksesta ja siunauksellisuudesta. Optioilla johtajat halutaan sitouttaa yritykseen te-kemään tulosta. Tulosta tekevät yritykset kartuttavat kansantuloa. Lisäksi muhkeista optioista maksettavien muhkeiden verojen uskotaan aikaa myö-ten kartuttavan myös köyhän kukkaroa. Samaa ajattelukaavaa noudatti myös Matti Vanhasen II hallituksen (2007–2011) verohelpotuksia suosiva talouspolitiikka. Hyvä- ja keskituloisten veroja alentamalla elvytetään talo-utta, mikä toiminta lopulta koituu myös köyhän hyödyksi paljon suurem-massa määrin kuin ”jakopolitiikka”.

Myöhemmässä tuotannossaan Rawls käsittelee yhteiskunnallisten erojen suuruutta tai oikeammin sitä, miksi eroja pitäisi pienentää. Rawls (1999, 114) perustelee erojen kaventamista kahdella seikalla: vapausoikeuksien käytöllä ja yhteiskunnallisen stigman eli leimaantumisen välttämisellä. Ensiksikin yhteiskunnallisen hyvän jakaantumiseen liittyviä eroja tulisi ka-ventaa huono-osaisten eduksi sen vuoksi, että nämä voisivat tehokkaalla ja järkevällä tavalla käyttää hyväkseen vapausoikeuksiaan. Nyt pulmaksi tie-tysti muodostuu se, mikä on se yhteiskunnallinen hyvä, jota täytyy jakaa

ja johon osallisuus täytyy turvata. Sisällöllinen vastaus jää auki. Sen sijaan Rawls antaa viitteellisiä ja teoreettisia vastauksia. Yhteiskunnan on hänen näkemyksensä mukaan taattava kaikille jäsenilleen rationaalisen autonomian edellytykset, että he voivat järkevästi asettaa elämänsä päämäärät ja ottaa päämääristään ja toimistaan täyden vastuun. Autonomia nojaa yksilön moraalisiin ja intellektuaalisiin kykyihin. Rawlsin ajattelu, samaan tapaan kuin Amartya Senin ja Martha Nussbaumin, pohjaa ”aristoteliseen periaatteen” ihmisen luonnosta ja ihmisyyteen liittyvästä hyvästä. Mitä enemmän kapasiteettejaan ihminen käyttää sitä korkeammalle tasolle hänen vaatimustasonsa ja tyydytyksen tasonsa asettuu. Rawls lähenee tässä Amartya Senin (ks. esim. 1992; 1999; 2009) nimiin kirjattua näkemystä ihmisen peruskyvykkyyksistä (capabilities), jotka yhteiskunnan tulisi taata kaikille. Oikeudenmukaisuuden toteutumisesta voidaan puhua vasta, kun tällaiset kyvyt on luotu. Mutta yhteiskunnallisen monimutkaisuuden kasvaessa valtion takaamien kykyjen piirin tulee vastaavasti laajeta ja tarjota ihmisille edellytykset hallita yhä monimutkaisemmaksi käyvää yhteiskunnallista ympäristöään. Näin ollen osallisuusvaatimusten ja jaon kohteena olevan yhteiskunnallisen hyvän piiri laajenee yhteiskunnan kehittyessä. Rawlsin konseptiossa valtion tulee olla neutraali pelisääntöjen asettaja, mutta valtio ei kuitenkaan saa olla välinpitämätön. Sen tulee omalla toiminnallaan tukea kansalaisten autonomisuuden toteutumista ja tämän autonomisuudet toteutuminen vaatii eri asioita eri aikoina ja eri paikoissa. Ajattelulla on yhtymäkohtia suhteellisen köyhyyden määritelmään: köyhyys on aikaan ja paikkaan sidottua ja se, mikä on yhtäällä köyhyyttä, saattaa olla rikkautta toisaalla.

Toisekseen rikkaiden ja köyhien välisen kuilun kaventaminen on tarpeen, jotta huono-osaiset välttyisivät leimaantumiselta, yhteiskunnalliselta stigmalta (Rawls 1999, 114). Leimaantuminen johtaa siihen, että köyhät kokevat olevansa alempiarvoisia. Myös tämä piirre liittyy läheisesti suhteellisen köyhyystutkimuksen teoreettiseen perinteeseen. Liberaalisen ja reilun yhteiskunnan tulee toimia stigmatisaatiota vastaan. Sama pätee myös laajemmalla kansainvälisellä tasolla rikkaiden ja köyhien maiden välisiin eroihin, joita on edellä mainituista syistä pyrittävä kaventamaan.

Rawlsilla on omat kiihkeät kannattajansa, mutta hänellä on myös yhtä tiukat kriitikonsa. Oikeudenmukaisuusteoriaa on moitittu siitä, että alkutilanne on epärealistinen, siihen osallistuvat ihmiset ovat länsimaisia

individualisteja, jotka jakavat keskiluokkaisen arvomaailman ja käsitykset järkevistä päätöksenteosta, ja että Rawls kuvaa alkutilanteeseen osallistuvat päätöksentekijät liian turvallisuushakuisiksi. (Ks. esim. Campell 1988; Lewin 1990; Räikkö 1993.) Niin ikään Rawlsia on moitittu siitä, että hänen mallinsa sallii liian suuret tuloerot ja keskittyy liiaksi systeemitasoiisiin kysymyksiin (Cohen 2008) tai vapausoikeuksien liiallisesta korostamisesta (Sen 2009). Kritiikin osuvuudesta ja oikeutuksesta on siitäkin lukemattomia eri näkemyksiä. Eräiden mukaan kritiikki nakertaa parhaimmillaankin vain teorian nurkkia. Toisten mukaan koko oikeudenmukaisuusteoria lepää heikolla pohjalla. Esimerkiksi ruotsalainen valtio-oppinut Leif Lewin (1990, 167) toteaa Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian olevan modernin poliittisen teorian suurin epäonnistuminen, mutta hän jatkaa: ”Mutta se on mitä suurimmassa määrin hedelmällinen epäonnistuminen.” Tästä ”hedelmällisestä epäonnistumisesta” Lewinin maanmies ja kollega Bo Rothstein (1998) on ammentanut innoitusta perustellessaan kauniisti ja vakuuttavasti laajan ja universaalien hyvinvointivaltion oikeutusta teoksessaan *Just Institutions Matter*. Ruotsalaiset valtio-oppiinut eivät ole ainoita, jotka ovat kiistelleet Rawlsin perinnöstä. Kaiken kaikkiaan Rawlsin *Oikeudenmukaisuusteoriasta* on kirjoitettu yli 5000 artikkelia tai kirjaa (Mäkinen 2002), ja olipa siitä mitä mieltä tahansa, teoria on kiistanalaisuudestaan huolimatta ollut vähintäänkin ”hedelmällinen”.

Rawlsin sovellettavuus yhteiskuntatutkimuksessa

Rawlsia on käytetty suhteellisen vähän suomalaisessa sosiaalitutkimuksessa. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, ettei Rawls olisi ollut relevantti suomalaisessa keskustelussa tai että hänet olisi kokonaan unohdettu. Esimerkiksi 1990-luvun lopun tuloerojen voimakkaasta kasvusta käydyssä keskustelussa teemat olivat mitä suurimmassa määrin rawlsilaisia, joskaan häneen ei suoranaisesti juuri koskaan viitattu. Keskustelussa heiluri siirtyi tulonjakokysymyksistä utilitaristisempiin niin sanottuihin kakun kasvattamiskysymyksiin: jakopolitiikasta kasvupolitiikkaan (laajemmin ks. esim. Julkunen 2001). Tästä retorisenä esimerkkinä ovat toistuvat vaatimukset, että on tehtävä ”valintoja ahkeruuden ja tasapäistämisen välillä, kakun kasvattamisen ja kakun jakamisen välillä, valinnanvapauden ja valinnan rajoittamisen välillä”.

Retorinen siirtymä kuvaa laajemminkin sitä suurta paradigmaattista muutosta, joka yhteiskuntapolitiikassa on tapahtunut. Toisen maailmansodan jälkeisen rakennuskauden pontimena oli usko siihen, että jakaminen saattaa kakkua kasvattaakin. Keynesiläisen talousopin mukaan vakaan talouskehityksen katsottiin edellyttävän tuntuvaan tulonjakoa. Sosiaalipoliittisilla tulonsiirtojärjestelmillä tuli tasata eri väestöryhmien kulutusmahdollisuuksia, minkä ajateltiin tasoittavan talouden kausivaihteluita ja näin vahvistavan kasvua. Ajatussuunta sai paljon jalansijaan etenkin Pohjoismaissa, missä verojen, tulonsiirtojen ja sosiaalipalvelujen kautta tapahtuvaa elinmahdollisuuksien tasaisempaa jakaantumista perusteltiin toimenpiteitten positiivisilla talousvaikutuksilla (Myrdal 1960; Kuusi 1966). Tuolloin uskottiin tulontasauksen ja talouskasvun väliseen positiiviseen kehään. Rawlsin ajattelulle keynesiläisyys tarjosi hedelmällisen maaperän. Ja toisin päin: Rawlsin teoria tarjosi oikeudenmukaisen kuorrutuksen valtiollisen sosiaalipolitiikan kautta tapahtuvalle uudelleenjaolle. Uudelleenjako lisäsi kasvua ja toteutti näin myös utilitarismin periaatetta.

Poliittinen diskurssi on oleellisesti muuttunut noista ajoista. Uudelleenjaon ja talouskasvun välinen suhde nähdään kovin eri tavoin. Yhteiskunnalliset tasa-arvotavoitteet eivät enää ole yhtä selvästi esillä kuin ne olivat muutamia vuosikymmeniä sitten. Tasa-arvo on alisteinen talouskasvulle, ja tulonjaon tasoittamista pidetään markkinatalouden tehokkaan toiminnan esteenä: tasainen tulonjako ja korkea verotus vievät yrittämishalut ja raskas julkinen sektori koettelee kansantalouden kantokykyä (ks. esim. Korpi 1992; 1996). Positiivisen kehän sijaan nyt uskotaan negatiiviseen kehään (Hagfors & Kajanoja 2010). Esitetään, että suuremmat tuloerot antaisivat ihmisille kiihokkeen työskennellä enemmän, mikä puolestaan vahvistaisi taloudellista kasvua. Tämä kaikki koituisi lopulta myös heikko-osaisimpien siunaukseksi (ks. lähemmin Schmidt 1998; Jordan 1998).

Talousfilosofian piirissä kehitetty niin kutsuttu tihkumisteoria on yhtäläinen edellisen kuvauksen ja Rawlsin eroperiaatteen kanssa. Näkemyksen mukaan on luotava sellaiset kannustinjärjestelmät, että ihmiset joutuvat ottamaan henkilökohtaisesti vastuuta ja työskentelemään ahkerasti ja tällä tavoin kartuttamaan yhteistä hyvää mahdollisimman paljon. Tuloeroja lisäämällä saadaan aikaan niin voimakas kasvu, että se parantaa myös kaikkien köyhimpien tilannetta (Saunders 1994; Schmidt 1998; Gottschalk & Smeeding 1997). Teorian mukaan tuloerot, jotka ensisilmäyksellä näyttäi-

sivät olevan tuhoisia köyhille, ovatkin lopulta paras tapa parantaa huono-osaisten asemaa. Ajatukset ovat olleet havaittavissa myös politiikan teossa. Johtavien poliitikkojen mukaan tuloerojen kasvu, joka 1995–2005 on ollut Suomessa nopeampaa kuin useimmissa muissa OECD-maissa, on hyväksyttävää, koska se luo työllistymis- ja yrittämiskannusteita. Eroperiaatetta parhaimmillaan!

Rawls ja konkreettinen sosiaalitutkimus

Edellä rawlsilaista oikeudenmukaisuusnäkökulmaa on tarkasteltu suhteellisen yleisesti. Rawlsia voidaan käyttää inspiraation lähteenä myös huomattavasti konkreettisemmissäkin yhteiskuntapoliittisissa tutkimuskysymyksissä (ks. esim. Kangas 2000; Saari 2003). Voidaan aloittaa vaikkapa selvittämällä, missä määrin eriarvoisuus ja köyhien absoluuttinen asema noudattavat rawlsilaista eroperiaatetta. Eroperiaatteen mukaisestihan voisimme hyväksyä suuretkin tuloerot, jos ne liittyvät huono-osaisten parempaan absoluuttiseen asemaan. Kansainvälisessä vertailussa voimme hyväksyä maan A suuremmat tuloerot maahan B verrattuna, jos maassa A köyhien reaalin tulotaso olisi korkeampi kuin maassa B. Mitä korkeampi eriarvoisuus on, sitä parempi köyhien tulotason tulisi olla.

Luxembourgien tulonjakotutkimuksen (Luxembourg Income Study, LIS), joka tarjoaa vertailukelpoiset tulonjakoaineistot eri maista, avulla asiaa on mahdollista lähestyä empiirisesti (ks. Luxembourg Income Study i.a.). Oteetaan tarkasteluun tulonjaollisen eriarvoisuuden (ginikerroin) ja alimman tulokymmenyksen, eli desiilin, tulotason (ostovoimalla painotettu US\$) välinen yhteys. Rawlsin eroperiaatteen mukaisesti tuloerot voitaisiin hyväksyä, jos suurten tuloerojen maissa köyhien asema olisi absoluuttisesti ottaen parempi kuin tasaisten tuloerojen maissa – näin sillä varauksella, että juuri tuloerot ovat johtaneet köyhien hyvään absoluuttiseen tulotasoon.

Havaitaan, että tuloerojen ja alimman desiilin tulojen välinen yhteys on negatiivinen (Kangas 2002; Smeeding 2005). Suurilla tuloeroilla on siis taipumus olla yhteydessä köyhien huonoon tulotasoon. Toisin ilmaistuna: tasainen tulonjako yhdistyy köyhien suhteellisen hyvään tulotasoon. Eriarvoisuus ei auta köyhiä, eikä Rawlsin eroperiaatteen ehto näin muodoin täyty tulonjakovertailujen pohjalla. Kuvaa voisi täydentää tuomalla asetelmaan myös terveyteen liittyviä elementtejä. Sekä maakohtaisissa (Yhdysvaltojen

sisäiset vertailut osavaltioitten välillä) että kansainvälisissä vertailuissa on todettu, että tulonjaolliseen eriarvoisuuteen kytkeytyy vahvasti myös terveydellinen eriarvoisuus. Suurten tuloerojen maissa myös sosioekonomiset terveys- ja kuolleisuuserot ovat suuret (Kawachi ja Kennedy 2002; Wilkinson 1996; Wilkinson & Pickett 2009; Hiilamo & Kangas 2012).

Edellä kuvattua *tasovertailuihin* perustuvaa asetelmaa on syytä laajentaa ja selvittää, miten eriarvoisuus ja eriarvoisuuden *muutokset* ovat yhteydessä köyhien tulojen *muutoksiin* 1980-luvulta. Maissa, joissa tuloerot ovat kasvaneet nopeimmin, alimman tulokymmenyksen absoluuttisten tulojen tulisi kasvaa nopeimmin. Vain silloin eriarvoisuuden kasvu täyttäisi rawlsilaisen eroperiaatteen kriteerit. Yhteydet ovat kuitenkin negatiivisia. Sen kummemmin tihkumisteoria kuin Rawlsin eroperiaatekaan eivät näyttäisi toimivan. Suuret tuloerot eivät ole iloksi köyhille (Kangas 2002; ks. myös Rainwater & Smeeding 1995; Smeeding 2005). Lähestymistapaa voidaan soveltaa myös yksittäisten maitten tarkasteluun (Jäntti 2003; Riihelä 2009).

Köyhyyden dynamiikan hahmottamiseen hyviä eväitä tarjoaa Eurooppalainen kotitalouspaneeliaineisto (European Community Household Panel Survey, ECHP). Rawlsilaisittain suuretkin poikkileikkaushetken köyhyysluvut tai suuri eriarvoisuus voitaisiin hyväksyä, jos köyhyys olisi nopeasti ohimenevä ilmiö. Tarkasteltaessa tulonjaollisen eriarvoisuuden ja pitkäaikaisköyhyyden (tulot yli kolme vuotta alle 50 % väestön keskitulosta) välistä yhteyttä havaitaan, että mitä suuremmat tuloerot – ja mitä suurempi poikkileikkaushetken köyhyysaste – sitä suurempaa on myös pitkäaikaisköyhyys. Suuret tuloerot eivät näytä johtavan suureen liikkuvuuteen ulos köyhyydestä (Goodin, Hedey, Muffels & Dirven 1999; Moisio 2004; 2006).

Eräs keskeisin Rawlsin vaatimus koski eriarvoisuutta luovien sosiaalisten instituutioiden avoimuutta. Koska kaikissa teollistuneissa maissa koulutusjärjestelmät ovat tärkeitä yhteiskunnallisiin asemiin valikoitumisen ja siten myös tulonjaollisen eriarvoisuuden lähteitä, niiden tulisi olla yhtäläisen avoimia kaikille. Samalla sosiaalisen ja tuloliikkuvuuden tulisi olla suurta. Hyvinvointivaltiotutkija Gøsta Esping-Andersenin (2005) mukaan pohjoismaiset koulutuspoliittiset ratkaisut ovat pienentäneen sosiaalisen taustan merkitystä korkeakoulutukseen hakeutumisessa. Muissa maissa, esimerkiksi Saksassa ja ennen muuta Yhdysvalloissa vanhempien koulutustaso määrää huomattavasti enemmän jälkeläisten koulutusvalintoja. Vastaavasti

vanhempien ja lasten tulojen välinen korrelaatio on anglo-amerikkalaisissa maissa korkeampi kuin Skandinavian maissa (OECD 2008; Wilkinson & Pickett 2009). Mikään maista ei ole rawlsilaisittain täysin avoin: lasten koulutus, sosiaalinen asema ja esimerkiksi tulot ovat yhteydessä vanhempien vastaaviin asemiin. Toiset maat (esim. Pohjoismaat) ovat kuitenkin vähemmän suljettuja kuin toiset (esim. Englanti ja Yhdysvallat).

Osittain tämä tulos selittyy koulutusjärjestelmillä. Eräiden tahojen tasa-päistäväksi väittämä suomalainen peruskoulu ainakin PISA-tulosten perusteella on kaikkea muuta kuin tasapäistävä. Suomessa tulokset ovat kautta linja erittäin hyvät: todella kehoja alisuorittajia on kansainvälisesti katsottuna erittäin vähän, keskitaso on hyvä ja huippuja on muihin maihin verrattuna erittäin paljon (OECD 2008). Niin ikään vanhempien sosiaalinen tausta (koulutettu vs. ei-koulutettu) tai perherakenne (yksinhuoltaja vs. kahden vanhemman perhe) vaikuttavat Suomessa vähemmän kuin muissa maissa. Kaiken kaikkiaan PISA-vertailut antava suhteellisen myönteisen kuvan mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisesta Suomessa (Hämäläinen & Kangas 2010). Myös nämä vertailut soveltuvat hyvin Rawls-pohdintoihin ja lisäpontta keskustella Amartya Senin kyvykkyysien (capabilities) käsitteestä tässä yhteydessä.

Edellä esitetty analyysi on monin osin altis kritiikille. Ensinnäkin tässä on tarkasteltu oikeudenmukaisuutta vain yhdestä näkökulmasta. Toiseen artikkelissa ei ole kovinkaan yksityiskohtaisesti tarkasteltu köyhyyden rakennetta, sitä ketkä missäkin maassa ovat köyhiä (ks. esim. Forssen 1998; Bradbury & Jäntti 1999; Jäntti & Ritakallio 2000; Kangas & Palme 2000; Bradbury, Jenkins & Micklewright 2001; Smeeding 2005). Tulevan tutkimuksen tehtävänä olisi tarkastella lähemmin sitä, miten edellä kuvatut yhteydet toimivat taloudellisissa nousu- ja laskukausissa eri väestöryhmissä eri maissa. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kannalta olisi ennen muuta tärkeää tutkia edellä esitettyä tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin, missä määrin köyhyys on eri maissa ja eri väestöryhmissä lyhytkestoinen ja missä määrin se on pitkäaikainen tai pysyvä ilmiö.

Oikeudenmukaisuus monikulttuurisessa maailmassa

Tämän luvun tarkoituksena oli luodata John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa ja sen sovellusmahdollisuuksia empiiriseen sosiaalitutkimukseen.

Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian osuvuudesta ja oikeudellisuudesta voidaan olla montaa eri mieltä. Teoria on kuitenkin ollut hedelmällinen siinä mielessä, että se on synnyttänyt vilkasta yhteiskuntafilosofista keskustelua. Voidaan olettaa, että Rawlsin esiin nostamat pohdinnat oikeudenmukaisiksi koetuista päätösprosesseista tulevat entistä ajankohtaisemmiksi monikulttuurisessa maailmassa. Läntinen maailma on pitkään ollut liberaalinen ja suvaitsevainen ja se on voinut hyväksyä Rawlsin hahmotteleman proseduraalisen oikeudenmukaisuusperiaatteen. Tilanne on muuttumassa kiintoisaksi siinä mielessä, että myös lännessä alkaa olla ryhmittymiä, jotka eivät pane vapausoikeuksille samaa painoa, jonka Rawls oikeudenmukaisuusteoriassaan vapausoikeuksille asetti. Hypoteettisesta sopimustilanteen problematiikasta siirrytään todellisen elämän päätöksentekotilanteen ongelmiin, koettelemaan länsimaisen poliittisen järjestelmän kestävyyttä ja valtion neutraliteetin rajoja. Rawlsilaisessa näkemyksessä valtiohan on periaatteessa neutraali eikä puutu niihin elämänprojekteihin, joita rationaaliset ja autonomiset kansalaiset itselleen asettavat. Valtio ei kuitenkaan ole välinpitämätön. Yhteiskunnan tehtävänä on taata kansalaistensa autonomia. Rawls ei määrittele sitä, miten tämän tulisi tapahtua ja mitä kaikkea autonomian toteuttaminen vaatii. Voidaan kuitenkin olettaa, että samaan tapaan kuin suhteellinen köyhyysmääritelmä on liukuva, ajassa ja paikassa muuttuva ilmiö, samoin myös autonomia ja sen takaamisedellytykset muuttuvat. Muutos riippuu pitkälti yhteiskunnallisista voimasuhteista ja poliittisista dialogeista eri päätöksentekotahojen välillä. Näiden dialogien sisältöihin Rawlsilla ei ole annettavaa. Hänen antinsa on yleisempi.

Kirjallisuus

- Arthur, John & Shaw William 1991. *Justice and Economic Distribution*. New Jersey: Prentice Hall.
- Boucher, David & Kelly, Paul 1994. *The Social Contract and its Critics*. Teoksessa David Boucher & Paul Kelly (toim.) *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. London: Routledge, 1–34.
- Bradbury, Bruce & Jäntti, Markus 1999. *Child Poverty across Industrialized Nations*. Occasional Papers EPS 71. Florence: UNICEF.
- Bradbury, Bruce; Jenkins, Stephen & Micklewright, John 2001. *The Dynamics of Child Poverty in Industrialized Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campell, Tom 1988. *Justice*. London: MacMillan.
- Cohen, Gerald A. 2008. *Rescuing Justice & Equality*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta 2005. *Education and Equal Life Chances: Investing in Children*. Teoksessa Olli Kangas & Joakim Palme (toim.) *Social Policy in a Development Context: Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. London: Palgrave, 147–163.
- Forsen, Katja 1998. *Children, Families and the Welfare State: Studies on the Outcomes of the Finnish Family Policy*. Helsinki: Stakes.
- Goodin, Robert; Hedey, Bruce; Muffels, Ruud & Dirven, Henk 1999. *Real Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gottschalk, Peter & Smeeding, Timothy 1997. *Cross-National Comparisons of Earnings and Income Inequality*. *Journal of Economic Literature* 35 (June), 633–687.
- Hagfors, Robert & Kajanoja, Jouko 2010. *Hyvän kehän hypoteesi: teoreettista taustaa ja empiiristä arviointia*. Kelan nettityöpapereita. Helsinki: Kela.
- Hansson, Sven O. 1993. *Introduktion till John Rawls*. Teoksessa *Ideer om rättvisa – Volym 1 i Tidens ideserie*. Stockholm: Tidens förlag, 9–22.
- Hellsten, Sirkku 1996. *Oikeutta ilman kohtuutta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiilamo, Heikki & Kangas, Olli 2012. *Väärien profettojen jäljillä. Kahdeksan erää tuuloerojen vaarallisuudesta*. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (2): 121–131.
- Hämäläinen, Ulla & Kangas, Olli (toim.) 2010. *Perhepiirissä*. Helsinki: Kela.
- Jennings, Jeremy 1994. *Rousseau, Social Contract and the Modern Leviathan*. Teoksessa David Boucher & Paul Kelly (toim.) *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. London: Routledge, 115–131.
- Jordan, Bill 1998. *New Politics of Welfare: Social Justice in Global Context*. Oxford: Blackwell.
- Julkunen, Raija 2001. *Suunnanmuutos – 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Jäntti, Markus 2003. *Fördelningen av förmögenhet och inkomsterna i Finland 1987–1998*. Teoksessa Veli-Matti Ritakallio (toim.) *Riskit, instituutiot ja tuotokset*. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 197–215.
- Jäntti, Markus & Ritakallio Veli-Matti 2000. *Income Poverty in Finland 1971–1995*. Teoksessa Björn Gustafsson & Peder Pedersen (toim.) *Poverty and Low Income in the Nordic Countries*. Aldershot: Ashgate, 63–99.
- Kangas, Olli 2000. *Distributive Justice and Social Policy: Some Reflections on Rawls and Income Distribution*. *Social Policy and Administration* 34 (5), 510–528.

- Kangas, Olli 2002. Taloudellinen kasvu, eriarvoisuus ja köyhien taloudellinen asema 1985–95. *Sociologia* 39 (2) 89–103.
- Kangas, Olli & Palme, Joakim 2000. Does Social Policy Matter? Poverty Cycles in OECD Countries. *International Journal of Health Services* 30 (2), 335–352.
- Kawachi, Ichiro & Kennedy, Paul 2002. *The Health of Nations: Why Inequality is Harmful for Your Health?* New York: The New Press.
- Korpi, Walter 1992. *Halkar Sverige efter? Sveriges ekonomiska tillväxt 1820–1990 i jämförande belysning.* Stockholm: Carlssons.
- Korpi, Walter 1996. Eurosclerosis and the Sclerosis of Objectivity: On the Role of Values among Economic Policy Experts. *The Economic Journal* 106, 1727–1746.
- Kuusi, Pekka 1966. *Social Policy for the Sixties: A Plan for Finland.* Helsinki: Social Policy Association.
- Lewin, Leif 1990. *Upptäckten av framtiden: en lärobok i politisk idéhistoria.* Stockholm: Norstedt.
- Luxembourg Income Study i.a. Viitattu 15.11.2009. <http://www.lisproject.org/key-figures/key-figures.htm>.
- Merkel, Wolfgang 2009. Towards a Renewed Concept of Justice. Teoksessa Olaf Cramme & Patrick Diamond (toim.) *Social Justice in the Global Age.* Cambridge: Polity, 38–58.
- Moisio, Pasi 2004. Poverty Dynamics According to Direct, Indirect and Subjective Measures. Helsinki: Stakes.
- Moisio, Pasi 2006. Suhteellinen köyhyys Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (6), 639–645.
- Myrdal, Gunnar 1960. *Beyond the Welfare State.* London: University Paperback.
- Mäkinen, Jukka 2002. John Rawls (1921–2002) – demokraattisen tasa-arvon ja suvaitsevaisuuden filosofi. Viitattu 17.11.2004. <http://www.vapaasana.net/sisalto.php3?id=263>.
- OECD 2008. *Growing Unequal.* Paris: OECD.
- Pogge, Thomas (toim.) 2001. *Global Justice.* Oxford: Blackwell.
- Pursiainen, Terho 1993. Kriisiajan etiikka. *Polemia-sarja* (nro 3). Helsinki: Kunnallisan kehittämisyhtiö.
- Pursiainen, Terho 1997. *Isänmaallisuus, keskinäinen osakkuus ja kepeyden filosofia.* Helsinki: Gaudeamus.
- Rainwater, Lee & Smeeding, Timothy 1995. *Doing Poorly: The Real Income of American Children in a Comparative Perspective.* Luxembourg Income Study, Working Papers 127. New York: Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, Syracuse University.
- Rawls, John 1971. *A Theory of Justice.* Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John 1996. *Political Liberalism.* New York: Columbia University Press.
- Rawls, John 1999. *The Law of Peoples.* Cambridge: Harvard University Press.
- Riihelä, Marja 2009. *Essays on Income Inequality, Poverty and the Evolution of Top Income Shares.* Helsinki: VATT.
- Rothstein, Bo 1998. *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Räikkä, Juha 1993. *Oikeudenmukainen yhteiskunta.* Helsinki: VAPK.
- Saari, Juho 2003. Omistamisen laajapohjaistaminen ja sosiaalipolitiikka. Teoksessa Veli-Matti Ritakallio (toim.) *Riskit, instituutiot ja tuotokset.* Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 301–322.
- Saunders, Peter 1994. *Welfare and Inequality. National and International Perspectives on the Australian Welfare State.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, Amartya 1992. *Inequality Reexamined.* Oxford: Clarendon Press.
- Sen, Amartya 1999. *Development as Freedom.* Oxford: Oxford University Press.

- Sen, Amartya 2009. *The Idea of Justice*. London: Allen Lane.
- Schmidtz, David 1998. Taking responsibility. Teoksessa David Schmidtz & Robert Goodin (toim.) *Social Welfare and Individual Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–96.
- Smeeding, Timothy 2005. Poor People in Rich Nations. Luxembourg Income Study Working Paper Series, WP No. 419.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy 2008. Viitattu 15.10.2009. <http://plato.stanford.edu/entries/rawls>.
- Wilkinson, Richard 1996. *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*. London: Routledge.
- Wilkinson, Richard & Pickett, Kate 2009. *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone?* London: Penguin Books.
- Willams, Howard 1994. Kant on the Social Contract. Teoksessa David Boucher & Paul Kelly (toim.) *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. London: Routledge, 132–146.

Jouko Kajanoja

3 HYVINVOINTITEORIA JA HYVINVOINTIVALTIO – LEN DOYALIN JA IAN GOUGHIN TEORIA UNIVERSAALEISTA TARPEISTA

Termi ”hyvinvointivaltio” sisältää käsityksen hyvinvointia tuottavasta rakennelmasta. Se siis oikeuttaa itsensä hyvinvoinnilla. Esimerkiksi Ruotsia verrataan Yhdysvaltoihin. Ruotsi tuottaa laajaa sosiaaliturvaa, ja Yhdysvallat tukeutuu enemmän markkinoihin. Mikäli ensin mainittu ei tuota enempää hyvinvointia kuin jälkimmäinen, hyvinvointivaltion käsite menettää oikeutuksensa.

Tässä luvussa tarkastellaan hyvinvoinnin käsitettä ja sovelletaan sitä suomalaisen hyvinvointivaltion analysointiin. Aluksi esitellään hyvinvoinnista ja sen mittaamisesta käydyin keskustelun historiaa. Sitten esitellään ja arvioidaan luvun ytimen muodostava Doyalin ja Goughin tarveteoriat. Luvun loppupuolella arvioidaan hyvinvointivaltion ja hyvinvoinnin suhteita. Samalla Suomen malli tulee arvioiduksi hyvinvointiteorian näkökulmasta.

Hyvinvointikäsitteen historiaa

Talous sai 1700-luvulta lähtien määrävän paikan hyvinvoinnin ymmärtämisessä. Markkinoiden merkitys kasvoi vähitellen reunailmiöstä yhteiskuntaa ohjaavaksi toimintaperiaatteeksi. (Kangas 2001, 184–245.) Talouskasvusta tuli tekijä, jolla mitataan kansakunnan menestystä. Nykypäivää lähestyttäessä talouskasvun ajateltiin määräytyvän teknologisen kehityksen lisäksi muun muassa inflaatiosta, investoinneista, vaihtotaseesta, koroista ja

muista talouden tasapainoon ja kilpailukykyyn vaikuttavista tekijöistä. Ne muodostivat pakon, johon yhteiskunnassa tehtävät ratkaisut on sopeutettava talouskasvun jatkamiseksi.

Talouden nousu hyvinvoinnin määrittäjäksi on ymmärrettävää. Feodaalisten tuotantosuhteiden korvautuminen markkinatalouden periaatteilla ja siihen liittynyt teknologinen kehitys alkaen kehuukoneesta (Kehruu-Jennystä) ja höyrymoottorista johtivat ennennäkemättömään tuotannon lisäykseen ja aineellisen hyvinvoinnin kasvuun.

Aineellista hyvinvointia mitataan useimmiten kotitalouksien tai kansantalouksien tasolla. Kotitalouksien tarpeiden tyydyttämismahdollisuuksia kuvaavat kotitalouden saamat tulot. Ne kertovat, kuinka paljon kotitalous voi saamallaan tuloilla ostaa hyödykkeitä (tavaroita ja palveluja) markkinoilta. Toisinaan mukaan lasketaan myös ilmaisiin tai subventoituihin, eli yhteiskunnan tukemiin, julkisiin palveluihin sisältyvän tuen arvo. Kansantalouden menestystä mitataan puolestaan bruttokansantuotteella. Siihen lasketaan mukaan kansantaloudessa tuotettujen hyödykkeiden arvo. Hyödykkeiden arvo määräytyy sen mukaan, mikä hinta niistä saadaan markkinoilla.

Vaikka talouskasvun ajatus omaksuttiin länsimaissa 1800-luvun myötä, laaja kiinnostus taloudellista menestystä kuvaaviin mittareihin on melko myöhäistä perua. Vasta toisen maailmansodan jälkeen vakiinnutti henkeä kohti laskettu bruttokansantuote nykyisen paikkansa. Siitä lähtien se on ollut keskeisin kansakunnan hyvinvointia ja menestystä kuvaava mittari. Samalla se ohjaa politiikkaa. Talouskasvu on ehkä keskeisin osoitin, jolla hallitukset ja oppositio arvioivat harjoitetun politiikan menestystä.

Kotitalouden tulot ja bruttokansantuote ovat tarpeellisia käsitteitä mitattaessa kotitalouksien kulutusmahdollisuuksia ja markkinahyödykkeiden tuotantoa, mutta ne johtavat harhaan hyvinvoinnin ja tarpeiden tyydyttämisen mittareina. Ne eivät sisällä esimerkiksi kotitalous- ja vapaaehtoistyötä eivätkä vapaa-aikaa. Ne eivät ota huomioon demokratiaa, eivät vapautta, eivät ympäristön pilaantumista, eivätkä uusiutumattomien luonnonvarojen käyttöä saati ihmissuhteiden tyydyttävyyttä. Kuitenkin kaikki nämä ovat tärkeä osa hyvinvointia. Ilman niitä emme elä hyvää elämää, eikä kehitys ole kestävä.

Ajatus sosiaali-indikaattoreista virallistettiin YK:n piirissä jo 1950-luvulla. Niiden käyttöönotto oli kritiikkiä bruttokansantuotetta kohtaan hyvin-

voinnin mittarina. Kriitikin mukaan asukasta kohti laskettu bruttokansantuote ei ole riittävä, koska se ei mittaa toimeentulon jakaumaa eikä anna kuvaa terveydestä, ravitsemuksesta, asumisesta, vaatetuksesta, työstä ja työolosuhteista, koulutuksesta, sosiaaliturvasta, vapaa-ajasta ja virkistyksestä eikä ihmisoikeuksista. Edellä mainittuja hyvinvoinnin osatekijöitä kuvavia sosiaali-indikaattoreita kehiteltiin aktiivisesti ensi sijassa kansainvälisissä järjestöissä ja Pohjoismaissa. (Talousneuvosto 1972; Roos 1973; Johansson 1979; Kajanoja 1996.)

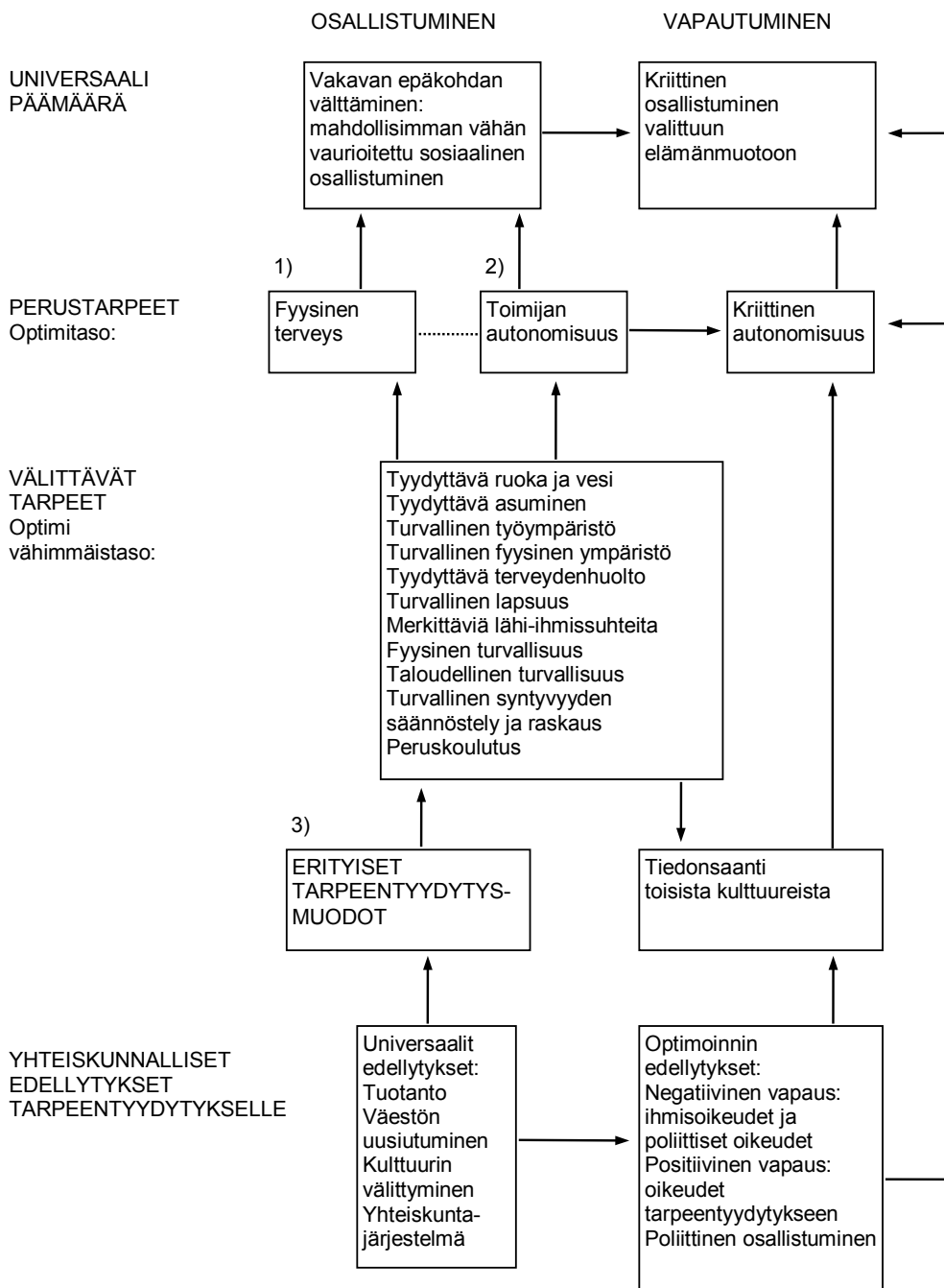
Hyvinvoinnin indikaattoreiden kehittäminen laantui 1980-luvulla. Len Doyal ja Ian Gough (1991, 153–155) esittävät syyksi käänteelle uusioikeiston nousun politiikassa ja relativismin nousun yhteiskuntatieteissä. Uusioikeisto karttoi hyvinvoinnin määrittelyä, koska se katsoi uusklassiseen talousteoriaan sitoutuneena markkinoiden ja siis kotitalouksien tulojen ja bruttokansantuotteen antavan riittävän kuvan hyvinvoinnista. Siinä ajattelussa hyvinvointi syntyy aineellisten resurssien tuottamista valinnan mahdollisuuksista ja tyydytyksestä. Relativismi taas kiisti yhteiset arvot, jotka voisivat olla yleisesti hyväksytyyn hyvinvointikäsitteen perustana.

Lisäsyä hyvinvointikeskustelun vaimenemiseen oli vasemmistolainen pelko teknistä järkeä eli tieteellistä politiikkaa kohtaan. Ajateltiin, että hyvinvoinnin valtiollisesta määrittelystä tulee byrokraattisen valvonnan väline. Tähän liittyi ajatus, että keskityttäessä sosiaali-indikaattoreiden empiiriseen kehittelyyn ei pohdita niiden perustaa. Näin kehittäminen saattaa siirtää huomiota pois elinolosuhteita tuottavista prosesseista, jolloin huomio kiinnittyy vain seurauksiin eikä syihin. Tämän ajattelutavan mukaan indikaattoreiden kehittäminen ja käyttöönotto tuottaa yhteiskunnallista pysähtyneisyyttä. (Roos 1973, 168–222; Galtung 1980, 72; Riihinen 1984, 71–73.)

Doyalin ja Goughin tarveteoria

Len Doyalin ja Ian Goughin vuonna 1991 julkaisema teos *A Theory of Human Need* sisältää perusteellisen filosofis-teoreettisen pohdinnan hyvinvoinnin määrittelyn perusteista ja päättyy laajaan ehdotukseen hyvinvoinnin indikaattoreiksi. Teos on valistunut ja keskustelua uusille urille vienyt yhteenveto siihenastisesta sosiaali-indikaattorityöstä ja hyvinvoinnin arvioinnista. Teos sai useampia kansainvälisiä palkintoja. Len Doyal on erityisesti moraalikysymyksiä käsitellyt filosofi ja Ian Gough institutionaalista

- 1) Operationalisointi: kuolleisuus ja terveydelliset haitat.
- 2) Operationalisointi: osallistumisen sosiaaliset esteet, tiedolliset vajavuudet ja mielenterveydelliset haitat.
- 3) Nämä ovat kulttuurisesti eriytyneitä. Muut indikaattorit ovat universaaleja.

(Doyal & Gough 1991, 170)

Kuvio 1: Doyalin ja Goughin teoria pääpiirteissään

näkökulmia korostanut taloustieteilijä. Doyalin ja Goughin teoreettisesta ajattelusta antaa hyvän kuvan heidän esittämänsä yhteenvedokuvio (ks. kuvio 1). Kuvio on Doyalin ja Goughin teoksesta (1991, 170). Alaviitteet ovat minun täydennyksiäni.

Kuten kuvioista ilmenee, Doyal ja Gough korostavat autonomiaa eli elämän hallintaa ja terveyttä perustarpeina, joista yksittäiset indikaattorit johdetaan. Perimmäiset kriteerit ovat ”edellytykset osallistua yhteisön elämänmuotoon” ja ”vuorovaikutus” (Doyal & Gough 1991, 50–55). Näin he ottavat etäisyyttä sellaiseen käsitykseen, jossa hyvinvointi ymmärretään yksilön käytettävissä olevina resursseina henkilökohtaisen hyvinvoinnin tavoittelussa. Samalla he tekevät eron siihen asti vallinneesta individualistisesti painottuneesta tavasta ymmärtää hyvinvointi. Palaan asiaan tuonnempana.

Doyal ja Gough näkevät ihmisen yhteiskunnallisia ehtojaan aktiivisesti muokkaavana oliona. Sitä heijastaa kuvion otsikko ”vapautuminen” ja sen alla olevat laatikot kriittisestä osallistumisesta ja kriittisestä autonomisuudesta. ”Välittävät tarpeet” taas heijastavat Abraham Maslow’n (1908–1970) tunnettua tarvehierarkiaa, jossa ensimmäisenä tulevat biologiset perustarpeet ja niiden tyydyttyä painopiste siirtyy henkiseen tarpeisiin (Maslow 1970). Teorian kokonaisvaltaisuutta heijastavat kuvioon sisältyvät yhteiskunnalliset edellytykset. Huomiota kiinnittää monien ekologisten ja globaalien tekijöiden poissaolo. Doyal ja Gough käyvät niistä kyllä kirjoittamisen ajankohtaan nähden poikkeuksellisen perusteellisen keskustelun kirjassaan. Mutta ehkä he eivät olisi jättäneet niitä pois kuvioistaan, jos he olisivat piirtäneet sen kymmenen vuotta myöhemmin.

Doyal ja Gough konkretisoivat teoriaansa täsmentämällä kehikkoonsa kuuluvia muuttujia niitä kuvaavilla mittareilla. Taulukkoon 1 olen koonnut sekä ne mittarit, joista heillä oli jo esittää tilastotietoja että sellaiset mittarit, joista ei vuonna 1991 ollut saatavissa tilastotietoja, mutta joista he ehdottavat kerättäväksi tietoja mittareiden pohjaksi.

Doyal ja Gough esittävät periaatteelliset ehdotuksensa mittareik-si erikseen perustarpeille, välittävälle tarpeille ja yhteiskunnallisille edellytyksille. He esittävät myös konkreettisia tilastolukusarjoja vertaillen kaikkia maita maaryhmittäin sekä erikseen Englantia, USA:ta ja Ruotsia ja vielä maaryhmittäin naisten ja miesten eroja.

Seuraavassa luettelossa on niiden mittarien aihepiirit, joista he ovat onnistuneet kokoamaan tilastotietoja:

perustarpeet: odottavissa oleva elinikä, lapsikuolleisuus, keskosten osuus, kuolleisuus- ja sairastuvuuslukuja tautiryhmittäin, aliravitsemus, työvoimaosuus

välittävät tarpeet: lukutaito, vesihuolto, kaloritarjonta, ahtaasti asuminen, lääkäritiheys, terveyspalvelujen ja sosiaali-turvan saatavuus, sodissa kaatuneet, tapot, köyhyys, monet koulutusmittarit, syntyvyyden säännöstely, äitiyskuolleisuus

yhteiskunnalliset edellytykset: ihmisoikeus- ja demokratiamittarit, äänestysaktiivisuus, välttämättömyystarvikkeiden tuotanto, tulonjako, kasvihuonepäästöt ja energian kulutus,

naisten osalta erikseen: odotettavissa oleva elinikä, lukutaito, monet työllisyystiedot, köyhyys yksinhuoltajaäitien osalta, parlamenttipaikkojen osuus, koulutus

Seuraavassa luettelossa on niiden indikaattoreiden aihepiirit, joita Doyal ja Gough esittävät kehiteltäviksi, mutta joista ei ole saatavissa riittäviä tilastotietoja eivätkä ne siten sisälly edelliseen luetteloon:

perustarpeet: osallistumista estävät fyysiset ja mielenterveyden ongelmat, puutteet kulttuurisesti merkittävien tietojen, matematiikan, tieteiden ja muiden lähes universaalien perustaitojen sekä maailmankielen osaamisen suhteen, työttömyys ja syrjäytyminen muunlaisista merkittävistä sosiaalisista rooleisista, vapaa-ajan puute

välittävät tarpeet: ylipainoisuus, hygieenisen saniteettijärjestelmän puutteet, työturvallisuus, tunteellisen (emotional) ja tiedollisen (cognitive) autonomian vaarantavat työtehtävät, ympäristön saastumista kuvaavat mittarit, puutteet rokotus-suojassa, lasten heitteillejätto, virikkeiden ja myönteisen palautteen puute lapsilla, ystävien, sosiaalisten kontaktien ja sosiaalisen turvaverkon puute, rikosten ja valtion harjoittaman väkivallan uhrin

yhteiskunnalliset edellytykset: mittari kansalaisten vaikutusmahdollisuuksissa yhteiskunnallisissa asioissa, köyhimpien reaaliset toimeentulomittarit (suhteessa sellaiseen saman kehitystason maahan, jossa köyhyysongelma on hoidettu parhaiten), välttämättömyystarvikkeiden tarpeentyydytystaso suhteessa välttämättömyystarvikkeiden tuotantoon, väestön sukupuolijakauma, uusiutumattoman energian kulutusmittari, syntyvyysmittari

Taulukko 1. Luettelo Doyal ja Goughin (1991) esittämistä indikaattoreista aihepiireittäin

Doyalin ja Goughin teorian arviointia

Subde talouskasvulaskelmiin

Doyalin ja Goughin teorian yksi lähtökohta oli haastaa bruttokansantuote hyvinvoinnin mittarina. Kirjan kirjoittamisen jälkeen on tehty joitakin pyrkimyksiä kehittää talouskasvun mittareita paremmin hyvinvointia kuvastaviksi. Yksi tällainen yritys on USA:ssa toimivan tutkijaryhmän laskelma nimeltä ”aidon kehityksen mittari” GPI (*genuine progress indicator*).

GPI:n lähtökohtana on bruttokansantuote, mutta sitä korjataan monella tavalla. Siitä vähennetään esimerkiksi rikollisuuden aiheuttamat kustannukset. Bruttokansantuotteessa rikollisuus näkyy kasvuna: rikottu ikkuna korjataan, ja korjauskustannukset lasketaan kansantuotteeseen. ”Aidon kehityksen mittarissa” bruttokansantuotteeseen tehdään paljon muitakin korjauksia. Siihen lisätään arvio kotitaloustyön ja kolmannen sektorin vapaaehtoistyön arvosta, jos niissä on tapahtunut kasvua. Vastaavasti niiden arvo vähennetään, jos se on pienentynyt. Bruttokansantuotteeseen lisätään myös arvio vapaa-ajan lisäyksen arvosta ja vähennetään arvio sen mahdollisen vähennyksen arvosta. Siitä vähennetään arvio ympäristön pilaantumisen ja uusiutumattomien luonnonvarojen käytön aiheuttamasta menetyksestä. Monien muiden tekijöiden suhteen tehdään vastaavia muutoksia. Bruttokansantuotetta korjataan myös alaspäin, jos sen nousu on koitunut vain pienen ennestään suurituloisen vähemmistön hyväksi ja suuren enemmistön käytettävissä oleva tulo on polkenut paikoillaan tai laskenut. Tavoitteena on mittari, joka vastaisi tavallisen kansalaisen käsitystä hyvinvoinnista. (Cobb ym. 1995; Genuine Progress Indicator 2012.)

USA:ssa on tehty ”aidon kehityksen mittarin” mukaisia laskelmia. Niiden mukaan USA:ta kuvaavan mittarin arvo kääntyi laskuun 1970-luvun puolessa välissä ja on edelleen alempana kuin silloin. Samaan aikaan USA:n bruttokansantuote on kuitenkin noussut yli puolella. (Redefining Progress 2002.) Suomessa tilastotieteen dosentti Jukka Hoffrén (2001) on tehnyt vastaavanlaisen laskelman nimeltään kestävä taloudellisen hyvinvoinnin indeksi ISEW (*Index of Sustainable Economic Welfare*). Sen mukaan kestävä taloudellinen hyvinvointi kääntyi Suomessa laskuun vuonna 1983 ja oli vuonna 2000 noin puolet vuoden 1983 tasosta. Samaan aikaan Suomen bruttokansantuote on kasvanut noin puolella.

Mittaria ja indeksiä laskettaessa on luonnollisesti jouduttu tekemään suuri määrä arvovalintoja, kun esimerkiksi kotitalouustyötä, vapaa-aikaa ja ennen kaikkea ympäristöarvoja on muutettu rahamääräisiksi arvoiksi. Pitkän aikavälin ympäristövaurioiden ja muiden ympäristöön liittyvien tekijöiden hyvinvointia heikentävä vaikutus on laskelmissa huomattava. Voidaan väittää, että ne on yliarvioitu eikä laskelmissa ole riittävästi otettu huomioon teknologisen kehityksen mahdollisuuksia korjata ympäristövaurioita ja korvata uusiutumattomia luonnonvaroja. Toisaalta voidaan väittää, että esimerkiksi ilmastomuutos johtaa laskelmissa arvioitua suurempiin taloudellisiin menetyksiin. Ilmaston muutoksen aiheuttamat ongelmat ovat osin paljastuneet laskelmien tekemisen jälkeen. Joka tapauksessa laskelmat tarjoavat yhden perustan, jolla voidaan käydä keskustelua hyvinvoinnista ja sen osatekijöiden merkityksistä ja suhteuttaa perinteistä bruttokansantuotelaskelmaa kestävään hyvinvointiin.

Taloudelliset mittarit ovat perusteltuja hyvinvointia mitattaessa. Hyvinvointi vaatii riittäviä aineellisia edellytyksiä. Ne ovat perusteltuja myös kestävä kehitystä arvioitaessa. Köyhyys voi olla kestävä kehityksen este, sillä köyhydessä elävällä ei hevin ole varaa pohtia tekojensa ekologisia vaikutuksia. Ongelmana perinteisessä taloudellisen kehittyneisyyden mittarissa eli bruttokansantuotteessa on, että se mittaa vain osaa aineellisesta hyvinvoinnista ja sitäkin osin harhaanjohtavasti. Aineellisen hyvinvoinnin mitaamisessa tarvitaan täydennystä. ”Aidon kehityksen mittarin” ja ”kestävän taloudellisen hyvinvoinnin indeksin” tulokset osoittavat bruttokansantuotteen heikkoja kohtia.

Tekevätkö korjatut talouskasvulaskelmat Doyalin ja Goughin teorian tarpeettomaksi? Vastausta voi lähestyä määrittelemällä talouden tehtävä niin kuin se määritellään kansantaloustieteen perusoppikirjoissa. Siellä se määritellään ihmisen tarpeiden tyydyttämiseksi. Ihmisen tarpeet eivät rajaudu aineellisiin tarpeisiin, vaan hänellä on myös henkisiä tarpeita. ”Aidon kehityksen mittari” ja ”kestävän taloudellisen hyvinvoinnin indeksi” eivät ota huomioon tekijöitä, joita on vaikea tai mahdoton mitata rahassa. Sellaisia ovat terveys ja monet fyysisen ympäristöön liittyvät asiat sekä ihmisoikeudet, demokratia, tasa-arvo, osallistuminen ja monet vuorovaikutukseen ja sosiaalisen yhteisön laatuun liittyvät asiat. Entä minkälainen arvo on kestävällä kehityksellä eli maailmalla ja yhteiskunnalla, jossa lasten on hyvä elää ja kasvaa?

Jos siis halutaan arvioida talouden onnistumista, bruttokansantuote ei riitä, ei edes korjattuna ”aidon kehityksen mittarin” tai ”kestävän taloudellisen hyvinvoinnin indeksin” osoittamalla tavalla. On arvioitava toimenpiteiden seurauksia hyvinvointiin laajemmin ymmärrettynä. Siihen kuuluvat hyvä elämä ja kestävä kehitys koko kirjossaan. Tähän Doyal ja Gough haavevat vastausta. Doyalin ja Goughin teoria säilyttää siis arvonsa suhteessa uusimpiin taloudellista kehitystä kuvaaviin laskelmiin.

Subde liberalistiseen hyvinvointikäsitukseen

Talouden kuvaamisen ja myös 1970- ja 1980-luvun sosiaali-indikaattoreiden kehittämisen perustana oli liberalistinen individualismi. Sen hyvinvointinäkemyksessä painottuvat vapaus, resurssit, autonomia, itsensä toteuttaminen ja valinnan mahdollisuus. Perimmäisenä kriteerinä nähdään yksilön vapaus toteuttaa itseään.

Mittareiden kehittämiseen vaikuttivat voimakkaasti universaaleja tarpeita pohtineet psykologit, kärjessä Abraham Maslow ja Clayton Alderfer. Heidän tarvehierarkiansa ulottuivat biologisista perustarpeista liitynnän ja rakkauden tarpeisiin asti. He pysähtyivät rakkauden tarpeissakin niiden tyydyttämisen individualistiseen näkökulmaan. Kumpikin päätyi korostamaan ”ihmisen kasvua” ja ”itsensä toteuttamista” korkeimpana, ihmisen ainutlaatuisuutta vastaavana tarpeena. (Maslow 1970; Alderfer 1972.)

Suuntautuminen oli niin itsestään selvää, että elämisen laadun mittareiden kehittäjän, ruotsalaisen sosiologin Sten Johanssonin pohdiskelu hyvästä elämästä mittareiden mahdollisena lähtökohtana oli harvinainen poikkeus. Johansson päätyi pohdiskelussaan ajatukseen huonojen olosuhteiden välttämisestä ja kiersi näin kysymyksen hyvän elämän määrittelystä hyvinvoinnin mittaamisen perustana. Hänen mukaansa kyse on lopulta resurssien mittaamisesta. Kukin käyttää sitten resursseja oman käsityksensä mukaisen hyvän elämän tavoitteluun. (Johansson 1970; 1979.)

Sosiologi Erik Allardt jaotteli hyvinvoinnin vuonna 1976 ilmestyneessä teoksessaan kolmeen osioon, jotka olivat *Having*, *Loving* ja *Being*. Jaottelu herätti laajaa kansainvälistä huomiota. *Having* viittaa ensi sijassa aineellisiin resursseihin. *Loving* viittaa liittymiseen ja rakkauteen hyvinvoinnin tekijöinä. *Being* on itsensä toteuttamista. Puhtaasti resursseihin nojaavista käsitteistä poiketen rakkaus ja itsensä toteuttaminen ovat Allardilla – kuten

Maslow'llakin – mukana hyvinvoinnin ymmärtämisessä. Hän ymmärtää Maslow'n tavoin hyvinvoinnin silti melko individualistisesti, yksilön tarpeiden tyydyttämisen näkökulmasta. (Allardt 1976; 1989.) Korostaessaan rakkautta ja itsensä toteuttamista Maslow ja Allardt erottautuvat puhtaasta resurssijattelusta, mutta irtiotto ei johda johtopäätöksiin hyvinvoinnin mittaamisessa. He eivät esitä, miten rakkaus tai itsensä toteuttaminen voisivat sinänsä ilmetä yhteiskuntapoliittisina tavoitteina – eli miten niitä voisi mitata.

Myös mittareiden uudempi kehittäminen nojaa vahvasti liberalistiseen individualismiin. Uudemmissa mittareista ehkä arvovaltaisimman eli YK:n kehitysjärjestön UNDP:n ”inhimillisen kehityksen indeksi” taustana ei ole teoreettista rakennelmaa, mutta teksteissä useimmin esiintyvä ilmaisu mittareiden perimmäisestä kriteeristä on valinnan vapaus (UNDP 2012). Indeksi sisältää ostovoiman, eliniänodotteen ja lukutaidon.

Miten Doyalin ja Goughin teoria suhtautuu liberalistiseen individualismiin? Tämän kysymyksen suhteen Doyal ja Gough jäävät puoleen väliin. He korostavat liberalistisen individualismin mukaisesti autonomiaa ja terveyttä perustarpeina, joista yksittäiset mittarit johdetaan. Mutta heidän perimmäiset kriteerinsä ovat ”edellytykset osallistua yhteisön elämänmuotoon” ja ”vuorovaikutus” (Doyal & Gough 1991, 50–55) eli he ottavat aiempia kirjoittajia enemmän etäisyyttä individualistisesta liberalismista. Silti etäisyyden ottaminen ei erityisen vahvasti näy heidän teoriassaan ja mittareissaan.

Ongelmana on ollut se, että indikaattorien kehittämisessä on pitäyditty vapauksissa ja oikeuksissa hyvän elämän pohtimisen kustannuksella. Kyse ei ole vain teoreettisesta saivartelusta. Jos yhteisöllisyyttä ja hyvää elämää olisi painotettu individualistisen resurssijattelun lähtökohdan ohella, keskiarvoista olisi siirrytty nykyistä enemmän jakaumien suuntaan. Nyt ne ovat jääneet useimmiten dikotomioiden tasolle: miehet ja naiset, valkoiset ja värilliset, kantäväestö ja maahanmuuttajat, työlliset ja työttömät ja niin edelleen. Hyvä niinkin, mutta yhteisöllisyyttä korostettaessa jakaumia tulisi tarkastella vielä paljon eriytyneemmin. Jos lisättäisiin yhteisöllisyyttä individualistisen liberalismiin ohella, pyrittäisiin nykyisissä mittareissa ilmenevän melko muodollisen poliittisen osallistumiskäsityksen taakse ja mitattaisiin ylikansallisten ja kansallisten markkinavoimien ja poliittisten valtakoneistojen alistavaa vallankäyttöä, isäntävaltaa työpaikoilla ja vallan-

käyttöä perheissä ja pienyhteisöissä. Tarkastelun kohteena olisi asia, josta on käytetty nimitystä rakenteellinen väkivalta.⁵

Doyalin ja Goughin teoriassa ilmenee siis pyrkimystä irtaantua yksipuolisesta resurssiajattelusta. Toisaalta edellä mainitsemieni näkökohtien vertaillen Doyalin ja Goughin teorian kehikkoon (kuvio 1) ja indikaattorilistaan (taulukko 1) paljastaa, että heidän pyrkimyksensä kohti hyvän elämän välttämätöntä määrittelyä ja ihmisen yhteisöllisyyden huomioon ottamista on vielä aika vaatimatonta. Asian tekee ymmärrettäväksi se, että vasta heidän teoksensa ilmestymisen jälkeen hyvän elämän ja yhteisöllisyyden korostaminen on saanut vahvemmin jalansijaa yhteiskuntafilosofisessa keskustelussa. Hyvinvoinnin määrittelyn uudessa historiassa vasta kokoomateoksen *The Quality of Life* joissakin artikkeleissa esiintyy vahvasti hyvän elämän määrittelyä ja yhteisöllisyyttä korostava näkemys (Nussbaum & Sen 1993).

Subde aristoteeliseen hyvinvointikäsitukseen

Yksi osoitus hyvän elämän ja yhteisöllisyyden uudesta suosiosta on aristoteelisen hyvinvointikäsitteen paluu yhteiskuntafilosofiseen keskusteluun. Juha Sihvola (2004, 64) kuvaa sitä seuraavasti. Poliittisen järjestyksen tulee antaa mahdollisuudet seuraaviin asioihin:

- täyden elämänkaaren elämiseen ilman kohtuuttomia vaaroja ja onnettomuuksia
- hoivan ja turvallisuuden saamiseen varsinkin lapsena, sairaana ja vanhuksena sekä muuten erityisen haavoittuvassa tilassa
- ravinnon, suojan ja sukupuolielämän tarpeiden tyydytykseen ja oikeaan suhteeseen niihin niin, että elämän järjestys ja tasapaino säilyvä
- aistien, kuvittelun ja ajattelun kykyjen sekä huumorintajun kehittämiseen
- ruumiinkykyjen, käytännöllisteknisten taitojen ja taloudellisen toiminnan harjoittamiseen
- opiskeluun ja kattavan tiedollisen maailmankuvan muodostamiseen
- tunne- ja kiintymyssiteiden luomiseen läheisiin ja muihin ihmisiin ajan viettämiseen perheen ja ystävien parissa

---

5 Ranskalainen filosofi ja sosiologi Pierre Bourdieu (1930–2002) toi hyvinvoinnista käytävään keskusteluun kiintoisan käsitteen ”pieni kurjuus” (ks. Roos, tässä kokoelmassa). Sillä hän tarkoittaa elämää rasittavia ja kohtuuttomia olosuhteita kotona, työpaikalla tai muualla arkielämässä, vaikka aineelliset ja muut perusedellytykset ovat kohtuullisessa kunnossa eli suuri kurjuus on voitettu (Bourdieu 1999). Kyse on usein henkisestä väkivallasta, turvattomuudesta tai sosiaalisesta syrjäytymisestä, asioista joita ei perinteisesti pidetä poliittisina, mutta joihin kuitenkin vaikuttaa Aristoteleen tarkoittama poliittinen järjestys eli politiikan luoma yhteiskunnallinen tilanne. Pieni kurjuus on yhteisöllisyyden käänteispuolta, sen puutteen ilmentymistä.

- virkistymiseen, leikkiin ja luonnosta nauttimiseen sekä muihin eläimiin kiintymiseen
- osanottoon omaa elämäänsä ja yhteiskuntaansa koskevaan päätöksentekoon sekä
- tunnustetuksi tulemiseen itsessään arvokkaana päämääränä, muista erillisenä omaa elämäänsä ja omaisuuttaan hallitsevana, mutta myös tärkeäksi kokemaansa kulttuuriseen taustaan kuuluvana.

Aristoteles ei itse ajatellut hyveoppiaan tyhjentäväksi selvitykseksi ihmisenä olemisen ulottuvuuksista vaan ajatteli, että sitä tulee täydentää uusien kokemusten valossa (Sihvola 2004, 63). Saattaa olla, että Aristoteleen ajattelua leimaa käyskentely vapaana miehenä Ateenan toreilla vailla arkisia velvollisuuksia huolehtia perheestä ja työstä. Uusaristoteelisen keskustelun heikkous onkin vähäinen huomio työn ja talouden merkitykseen ihmisen hyvinvoinnin kannalta. Toisaalta lukijaa hämmästyttää Aristoteleen ajattelun ajankohtaisuus. Hänen kirjaamiinsa hyveisiin siis sisältyy melkoinen annos universaalisuutta, kuten erityisesti Martha Nussbaum (1993) on osoittanut.

Kiinnostavaa on verrata edellä esitettyä Aristoteleen listaa Doyalin ja Goughin teoriaan ja indikaattoreihin (kuvio 1 ja taulukko 1). Ne vastaavat melko hyvin toisiaan. Verrattuna ennen Doyalin ja Goughin teosta esitettyihin sosiaali-indikaattorien listoihin Doyalin ja Goughin indikaattorit ovat paljon lähempänä Aristoteleen listaa korostaessaan sosiaalista osallistumista ja ihmissuhteita. Sellaisia indikaattoreita ei sanottavasti sisällynyt 1950–1980-luvuilla esitettyihin listoihin (Kajanoja 1996, 89–99). Toisaalta suhde yhteisöön korostuu vielä enemmän Aristoteleen listassa kuin Doyalin ja Goughin teoriassa. Aristoteleella niitä ovat tunne- ja kiintymyssuhteet, ajan viettäminen perheen ja ystävien parissa, osanotto omaa elämää koskevaan päätöksentekoon, tunnustetuksi tuleminen, kulttuurinen tausta ja vastaavat hyveet.

Suhde subjektiiviseen hyvinvointikäsitteeseen

Tulisiko hyvinvointia kuvata mielihyvä, preferenssien tyydyttymisenä, tyytyväisyytenä elämään? Vai tulisiko kuvauksen kohteena olla elinolot, kuten Doyalin ja Goughin teoriassa ja yleensäkin sosiaali-indikaattoreissa?

Edellisessä tapauksessa kuvattaisiin esimerkiksi asumisviihtyvyyttä ja mieltymyksiä asumisvaihtoehtojen suhteen. Jälkimmäisessä kuvattaisiin vastavasti asumisväljyyttä ja muita asumiseen liittyviä objektiivisia olosuhteita.

Kysymykseen liittyvää ongelmaa havainnollistavat puheenvuorot, joita Helsingin yliopiston sosiologian professori Erik Allardt ja Tukholman yliopiston sosiologian professori Robert Erikson pitivät WIDER-instituutin järjestämässä Quality of Life -konferenssissa Helsingissä heinäkuussa 1988. Molemmat ovat kansainvälisesti tunnettuja hyvinvoinnin tutkijoita. Allardt arveli hyvinvointikriteerien perustamisen yksinomaan subjektiivisiin näkemyksiin johtavan hedelmättömään konservatismiin, mutta toisaalta ihmisten oman ilmaisun syrjäyttämisen hän pelkäsi johtavan asiantuntijoiden dogmatismiin. (Allardt 1989, 8–10.) Erikson vetosi demokraattiseen poliittiseen prosessiin mielipidemittausten sijasta. Suunnittelun tavoitteet tulisi asettaa todellisten olosuhteiden pohjalta. Ajatus, että valtion suunnittelu- ja toimeenpanokoneistot toimivat suoraan vaikuttaakseen ihmisten tyytyväisyyteen ja onneen on Eriksonin mukaan pohja monille kirjallisuudessa esitetyille futuristisille helveteille. (Erikson 1993, 78.)

Allardt turvaa preferenssien mittaamiseen rajoittaakseen asiantuntijoiden valtaa. Erikson turvaa elinolojen mittaamiseen samassa tarkoituksessa. Kannat ovat vastakkaisia. Selitys on siinä, että Allardtin vaihtoehdot ovat joko atomistisiin preferensseihin pohjautuva ratkaisu tai asiantuntijavalta, kun taas Eriksonin vaihtoehdot ovat asiantuntijavalta tai demokratia. Erikson pelkää ylhäältä ohjattua gallup-demokratiaa. Allardt pelkää ylhäältä ohjautumista ilman mielipidetiedustelua.

Yhteistä ratkaisua ei voida mitenkään ”suoraan” rakentaa yksilöllisten preferenssien pohjalle. Taloustieteen piirissä hyvin tunnetut Robbinsin ja Arrow’n teoreemat osoittavat, että eri henkilöiden mielihyvien ja preferenssien tyydyttymisen kardinaalinen (eli tason ja vaihtelujen) vertaileminen on mielivaltaista eikä ole mitään tapaa koota demokraattista yhteistä ratkaisua edes ordinaalisten (eli vain järjestykseen asetettujen) yksilöllisten preferenssien pohjalta. Kuten taloustieteen filosofiaa tutkinut Daniel M. Hausman huomauttaa, tällaisen ratkaisun hakeminen kaatuu jo individualismiin eli atomismiin. Yksilölliset mielihyvät ja preferenssit eivät riitä. On otettava huomioon yhdessä sovittavia näkökohtia. (Hausman 1992, 58–65.) Preferenssien yhteensovittamiseksi tarvitaan joko demokraattista keskustelua tai vähemmän demokraattista vallankäyttöä.

Kyse on siitä, miten tutkimustuloksia subjektiivisista kokemuksista ja preferensseistä käytetään. Ne ovat hyödyksi yhteisessä demokraattisessa keskustelussa, mutta ne eivät voi korvata sitä. Eriksonin kanta on siis perusteltu. Toisaalta Allardt on realisti. Yhteiskunnan ratkaisut eivät perustu kaikkien asianosaisten kommunikatiiviseen keskusteluun. On täyttä utopiaa ajatella Eriksonin tavoin, että yhteiskunnalliset ratkaisut syntyvät kaikkien asianosaisten keskustelun tuloksena. Asianosaisiin kohdistuvat mielipidekyselyt ja ihmisten subjektiivisia kokemuksia kuvaavat tutkimukset ja tiedot ovat tarpeen poliittisen vallankeskityksen ja asiantuntijavallan vastapainoksi.

Preferenssien selvittäminen voi olla tärkeä tutkittava asia yrittäessämme ymmärtää maailman menoa eli kehittäessämme teorioita itseymmärryksemme lisäämiseksi. Viime aikoina on korostettu esimerkiksi vanhuksien yksinäisyyttä elämisen laadun lisääntyvänä ongelmana. Huoli perustuu haastattelututkimuksiin. Voi hyvin perustein ennakoida, että subjektiivisten kokemusten tutkimuksen merkitys elämisen laadun arvioinnissa kasvaa. Subjektiivisten tuntemusten ja objektiivisten kokemusten välinen suhde on yhä tärkeämpi teema elämisen laadun tutkimuksessa.

Miten Doyalin ja Goughin teoria ja indikaattorit suhtautuvat objektiivisiin ja subjektiivisiin mittareihin? Ainoat subjektiivista arviointia edellyttävät asiat Doyalilla ja Goughilla ovat ihmissuhteiden merkittävyys ja palautteen myönteisyys. Edellä peräänkuuluttamieni yhteisöllisen, aristoteelisen tai pienen kurjuuden näkökulmien korostaminen edellyttäisi varmaankin enemmän subjektiivisia arvioita. Doyal ja Gough eivät käy teoksessaan asiasta kunnollista keskustelua.

Yhtenä syynä on tutkimuskulttuurissa tapahtunut muutos. Laajamittainen kansainvälinen keskustelu ja tietojen keräys subjektiivisen hyvinvoinnista käynnistyi vasta 1990-luvulla. Esimerkiksi subjektiivisia arvioita kysyvä World Value Survey (2012) alkoi melko suppeana vuonna 1981, jolloin mukana oli kaksikymmentäkaksi maata. Mukana olevien maiden määrä on vasta 1990-luvun lopulla noussut yli kuudenkymmenen. Elämisen laadun tutkimuksen merkittävin kansainvälinen järjestö, *isqols*-verkosto, käsittelee ensisijaisesti subjektiivisiin arvioihin perustuvia tutkimuksia. Sen toiminta sai laajat kansainväliset mittasuhteet vasta 1990-luvun myötä. (The International Society for Quality of Life Studies 2012.) Kiinnostus subjektiivisesti koettuun hyvinvoinnin ymmärtämiseen on siis nykylaajuudessaan 1990-luvun lapsi.

Onnellisuustutkimuksen ehkä keskeisimmän hahmon Ruut Veenhovenin kehittämä ”onnellisen elämän odotusarvo” HLE (*Happy Life Expectancy*) perustuu kansalaisille tehtyyn kyselyyn, joissa heitä pyydetään antamaan arvosana (1–10) siitä, ”kuinka tyytyväisiä he ovat elämäänsä kokonaisuudessaan”. Näin saatu mittari kerrotaan eliniän odotusarvolla. (Veenhoven 2000.) Jotkut taloustieteilijätkin ovat kyseenalaistaneet bruttokansantuotteen autuaaksi tekevän voiman ja herättäneet hämmennystä pitämällä onnellisuutta menestyksellisen politiikan mittarina (Layard 2005). Ihmisten omalle arviolle heidän tyytyväisyydestään elämäänsä on annettava suuri paino. Muutoin kiistetään ihmisten asiantuntemus omasta hyvinvoinnistaan. Toisaalta on muistettava Allardtin mainitsema mielipiteisiin liittyvä alttius vallitsevien normien ja odotusten vaikutuksille eli konservatiivisuus.

Onnellisuuden – tai paremminkin elämään tyytyväisyyden – vertaaminen bruttokansantuotteeseen antaa kiintoisia tuloksia. Kehittyvissä maissa subjektiivinen hyvinvointi kasvaa kyselyjen mukaan selvästi henkeä kohti lasketun bruttokansantuotteen kasvun myötä. Sen sijaan taloudellisesti kehittyneissä maissa viime vuosikymmenien talouskasvu on lisännyt vain vähän subjektiivista hyvinvointia. (Diener & Biswas-Diener 2002; Islam & Clark 2002.) Tulos antaa tukea usein esitetylle teorialle, että perustarpeiden tyydyttymisen jälkeen bruttokansantuotteen ja tulojen kasvu ei enää entiseen tapaan lisää hyvinvointia, vaan saattaa tietyn rajan jälkeen jopa heikentää elämisen laatua (Islam & Clark 2002, 210).

Hyvinvointikäsitteiden vertailua

Seuraavaksi vertailen erilaisia hyvinvointikäsitteitä kuvaamalla, mitä ne sisältävät ja millaiseen hyvinvointijärjestykseen kehittyneet teollisuusmaat sijoittuvat niiden mukaan. Samalla Doyalin ja Goughin teoria joutuu testiin. Johtaako se kovin erilaiseen arviointiin maiden hyvinvoinnista kuin vaihtoehtoiset hyvinvointikäsitteet? Maiden luokittelu hyvinvointikriteerien mukaan on esitetty taulukossa 2. Maat on ryhmitelty WISP-indeksin mukaiseen paremmuusjärjestykseen, koska se vastaa eniten Doyalin ja Goughin hyvinvointiteoriaa.

	WISP 2000–2009	BKT/capita 2010	Onnellisuus 2007–2010 WDH	Onnellisuus 2005 WHR
Ruotsi	1.	8.	7.	7.
Tanska	2.	9.	1.	1.
Norja	3.	1.	5.	3.
Saksa	4.	10.	15.	18.
Itävalta	5.	7.	11.	12.
Suomi	6.	15.	5.	2.
Italia	7.	18.	19.	17.
Ranska	8.	14.	20.	16.
Japani	9.	13.	18.	20.
Espanja	10.	17.	14.	15.
Englanti	11.	11.	16.	14.
Belgia	12.	12.	13.	13.
Portugali	13.	21.	21.	21.
Hollanti	14.	3.	12.	4.
Uusi-Seelanti	15.	20.	10.	8.
Kreikka	16.	19.	17.	19.
Sveitsi	17.	4.	3.	6.
Australia	18.	5.	8.	9.
Kanada	19.	6.	4.	5.
Irlanti	20.	16.	2.	10.
USA	21.	2.	9.	11.

Taulukko 2. Teollisuusmaita luokiteltuna eri hyvinvoinnin mittareilla

Vertailulukujen ajankohdat vaihtelevat. WISP-mittarin indeksit ovat indikaattorista ja maasta riippuen vuosilta 2000–2009, onnellisuustiedot ovat vuosilta 2005–2010 ja bruttokansantulo henkeä kohti on vuodelta 2010.

WISP-indeksi mittaa objektiivista hyvinvointia. Se on Richard Estesin 1980-luvulla kehittämä maailman sosiaalisen kehityksen indeksi WISP (*World Index for Social Progress*). Siinä on nykyisin 41 mittaria, jotka mitaavat seuraavia aihepiirejä

- koulutus (koulutustaso, julkisten koulutusmenojen osuus bruttokansantuotteesta, toimiva lukutaito)
- terveys (elinikä, ravitsemustila, lääkäritiheys, julkisten terveysmenojen bruttokansantuoteosuus)
- naisten asema (naisten toimiva lukutaito suhteessa miesten vastaavaan, ehkäisyn käyttö perheellisten naisten keskuudessa, äitiyskuolleisuus, naisten koulunkäynti suhteessa miesten vastaavaan, naisten osuus parlamenttipaikoista)
- sotilasmenojen osuus bruttokansantuotteesta (summaindeksiä vähentävä indikaattori)
- talous (bruttokansantulo henkeä kohti ja kasvu summaindeksiä lisäävinä tekijöinä ja työttömyys, kansantalouden velkaantuneisuus ja tulojen eriarvoisuus summaindeksiä vähentävinä tekijöinä)
- väestörakenne (väestön kasvu ja alle 15-vuotiaiden väestöosuus summaindeksiä vähentävinä tekijöinä ja yli 64-vuotiaiden osuus summaindeksiä lisäävänä tekijänä)
- ympäristö (luonnonsuojelualueiden osuus summaindeksiä lisäävänä tekijänä ja onnettomuuksiin kuolleiden osuus ja hiilidioksidipäästöt henkeä kohti summaindeksiä vähentävinä tekijöinä)
- yhteisöllistä sekasortoa (poliittiset oikeudet, vapausoikeudet, maan sisällä ja maasta karkotettujen osuus, aseellisten konfliktien seurauksena kuolleiden osuus, korruption yleisyys)
- kulttuurinen erilaisuus (suuri samaa etnistä alkuperää, uskontoa ja äidinkieltä omaavien osuus lisää summaindeksiä)
- hyvinvointipolitiikka (mitä aikaisemmin on otettu käyttöön vanhuutta, invaliditeettia, perhe-eläkkeitä, sairautta, äitiyttä, työtapaturmaa, työttömyyttä ja perhetukia koskevaa sosiaaliturvalainsäädäntöä, sitä enemmän summaindeksi lisääntyy).

WISP-mittari on käytettävissä olevista kehitysmittareista lähimpänä Doyalin ja Goughin hyvinvointiteoriaa ja heidän käyttämiään mittareita (vrt. taulukko 1), vaikka, kuten indikaattorilistasta ilmenee, kehittyvillä mailla on ollut merkittävä paino indikaattoreita valittaessa. Tässä ei ole edellytyksiä yksityiskohtaisesti käsitellä sitä, millaisen painon kukin mittari on saanut summaindeksiä laskettaessa. Yleisesti ottaen mittarit on painotettu indeksissä suunnilleen samanarvoisina eli mittarin arvo riippuu siitä,

mihin maa sijoittuu parhaan ja huonoimman maan välisellä janalla. Nykyisin WISP:iä ylläpidetään Pennsylvanian yliopistossa Yhdysvalloissa. (Estes 1988; WISP 2012.)

Taloudellinen hyvinvointi (BKT/capita) kuvaa maan bruttokansantuoloa eli tavaroiden ja palvelujen käyttöä henkeä kohti. Hintataso on otettu huomioon tekemällä ostovoimakorjaus. Mittari antaa karkean kuvan maan keskimääräisestä aineellisesta hyvinvoinnista. (UNDP 2012.)

Toisen onnellisuusmittarin lähde on Ruut Veenhovenin Erasmus yliopistoon Rotterdamiin kokoama Word Database of Happiness. Siinä kysytään kansalaisille tehdyin kyselyihin heidän subjektiivista hyvinvointiaan. Heitä pyydetään antamaan arvosana (1–10) siitä, ”kuinka tyytyväisiä he ovat elämäänsä kokonaisuudessaan”. Kyselyt ovat peräisin World Values Surveystä (WVS) ja European Values Studystä (EVS). (World Database of Happiness 2012.) Toisen lähde on huhtikuussa 2012 YK:n puitteissa ensimmäistä kertaa julkaistu ”World Happiness Report”. Raportin tekijät ovat John Helliwell, Richard Layard ja Jeffrey Sachs. He käyttävät kyselyistä laajimman eli Gallup World Pollin tuloksia, joka puolestaan käyttää porraskyselyä (Cantril 1965). Siinä vastaajaa pyydetään kuvittelemaan portaat pohjatasolta kymmeneen. Ylin porras edustaa parasta mahdollista elämää ja pohja huonointa mahdollista elämää. Vastaajalta kysytään, millä portaalla hän henkilökohtaisesti tuntee näinä aikoina seisovansa. (Helliwell, Layard & Sachs 2012.)

Onnellisuusmittarit ovat kiinnostavia suhteessa Doyalin ja Goughin hyvinvointiteoriaan (ja sitä lähellä olevaan WISP-indeksiin). Esitin edellä kritiikkiä Doyalin ja Goughin teoriaa ja heidän sen pohjalle rakentamaa mittarilistaa kohtaan siitä, ettei se ota riittävästi huomioon yhteisöllisiä kysymyksiä, joita usein voidaan lähestyä vain subjektiivisin mittarein. Siinä suhteessa onnellisuusmittari saattaa antaa vihjeitä siitä, mihin suuntaan yhteisöllisten ja subjektiivisten tekijöiden huomioon ottaminen saattaisi muuttaa Doyalin ja Goughin teoriaan perustuvia mittauksia.

Helliwell, Layard ja Sachs esittävät kiinnostavia näkökohtia hyvinvointia koskevien mittareiden kehittämisestä ja niiden käyttämisestä: ”Sekä ulkoiset että henkilökohtaiset tekijät säätelevät hyvinvointia. Tärkeisiin ulkoisiin tekijöihin kuuluvat tulot, työ, yhteisö ja hallinto sekä arvot ja uskonto. ’Henkilökohtaisempia’ tekijöitä ovat henkinen ja fyysinen terveys, perhe-elämä, koulutus, sukupuoli ja ikä. Monilla näistä tekijöistä on vastavuo-

roinen yhteys onnellisuuteen – fyysinen terveys saattaa lisätä onnellisuutta ja onnellisuus saattaa parantaa terveyttä. Kaikkien näiden tekijöiden analyysi osoittaa selkeästi, että vaikka absoluuttinen tulo on tärkeää köyhissä maissa, rikkaissa maissa suhteellinen tulo on todennäköisesti tärkein. Monilla muilla tekijöillä on voimakkaampi vaikutus onnellisuuteen. Niihin kuuluvat yhteisöllinen luottamus, työn laatu, valinnanvapaus ja poliittinen osallistuminen. Bruttokansantuote on arvokas tavoite, mutta sitä ei tulisi tavoitella siten, että se uhkaa talouden vakautta, turmelee yhteisön koheesiota, estää turvattomien tukemista, uhraa eettisiä normeja tai vaarantaa maapallon ilmastoa. Perustavat elinolot ovat olennaisia onnellisuuden ehtoja, mutta perustason saavuttamisen jälkeen onnellisuus on enemmän yhteydessä ihmissuhteiden laatuun kuin tuloihin. Poliittisiin tavoitteisiin tulisi sisältyä korkea työllisyysaste ja korkealaatuinen työ, korkeatasoista luottamusta ja keskinäistä kunnioitusta sisältävä vahva yhteisöllisyys, joita hallitus voi synnyttää osallistavan politiikan avulla, parantunut fyysinen ja henkinen terveys, perhe-elämän tukeminen ja asianmukainen koulutus kaikille. Neljä politiikkaa parantavaa askelta ovat onnellisuuden mittaaminen, onnellisuuden selittäminen, onnellisuuden asettaminen analyysin keskiöön ja onnellisuuden tutkimuksen muuntaminen palvelujen suunnitteluun ja jakeluun. (Helliwell ym. 2012, 10.)

Helliwellin, Layardin ja Sachsin esittämät suuntaviivat ovat hyvin linjassa Doyalin ja Goughin suuntaviivojen kanssa. Valitettavasti he eivät esitä empiirisiä tilastoituja mittareita vaan kaavailevat niiden kehittämistä. Joudumme tyytymään taulukon 2 lukuihin parempia odotellessa. Niitä odotellessa voidaan todeta, että kolme mittaria (WISP, bkt ja onnellisuus) korreloivat heikosti keskenään. Se viittaa tarpeeseen kehitellä ja käyttää yhteisöllisyyttä ja subjektiivista hyvinvointia koskevaa mittaristoa WISP-tyyppisiin indekseihin sisältyvien mittareiden ohella. Samalla se antaa viitteitä siitä, ettei Doyalin ja Goughin teoria ja mittaristo ota riittävästi huomioon subjektiivisia tekijöitä. BKT-mittarin vähäinen yhteys muihin mittareihin tukee edellä esitettyä ajatusta, ettei henkeä kohti mitattu bruttokansantulo teollistuneissa maissa enää kovinkaan hyvin heijasta tarpeiden tyydytystä tai ihmisten tyytyväisyyteen perustuvaa ymmärrystä hyvinvoinnista. Tulos tukee Doyalin ja Goughin teoriakehittelyn yhtä lähtökohtaa. Se oli heidän kritiikkinsä sitä kohtaan, että bruttokansantuotteena mitattua talouskasvua pidetään hyvinvoinnin lisäämisen mittarina.

Hyvinvointivaltio ja hyvinvointi

Hyvinvointivaltio ja talouskasvu

Uusliberalismi nojaa uusklassiseen talousteoriaan, jonka ytimenä on ajatus täydellisistä markkinoista. Täydelliset markkinat muodostuvat mieltymykseen (talousteorian kielellä preferenssejään) rationaalisesti toteuttavista kuluttajista, voittoa maksimoivista yrityksistä ja täydellisen kilpailun synnyttämästä markkinatasapainosta. Kuluttajien oletetaan käyttävän tulojaan siten, että ne tyydyttävät mahdollisimman hyvin heidän tarpeitaan. Tuottajien oletetaan suuntautuvan sellaisten hyödykkeiden tuotantoon, jossa kysyntä ylittää tarjonnan ja josta siten saa parhaan voiton.

Kun kuluttajien kysyntä ja yritysten tarjonta kohtaavat täydellisesti toimivilla markkinoilla, syntyy kuluttajien tarpeet optimaalisesti toteuttava markkinatasapaino. Uusklassisen talousteorian mukaan hyvinvointi on sitä, että kuluttajien tarpeet tyydytetään markkinoille tarjottavilla tuotteilla. Jos kuluttajien tarpeet eivät tyydyty markkinoilla optimaalisesti, optimin ja toteutuneen tilanteen eroa kutsutaan hyvinvointitappioksi (*welfare loss*). Uusklassisen talousteorian kehyksessä ihminen on työntekijän ja tuottajan roolin ohella kuluttaja, jonka ainoa ominaisuus on tyydyttää tarpeitaan markkinoille tarjottavilla hyödykkeillä. Täydellisesti toimivat markkinat puolestaan johtavat parhaaseen mahdolliseen tulokseen eli kulutusvalinnoissa ilmenevän hyvinvoinnin optimiin. Vapaat työmarkkinat johtavat myös työn ja kulutuksen optimaaliseen jakoon. Ihminen tekee työtä niin kauan kuin työn tuottama mahdollisuus lisätä kulutusta on ihmiselle arvokkaampi kuin työn aiheuttama vapaa-ajan menetys.

Näin uusklassinen talousteoria on rakentanut elegantin mallin Adam Smithin (1723–1790) ajattelun pohjalta. Uusklassisen talousteorian mukaan keskeisin hyvinvointitappioita tuottava valtion interventio on tulojen taseus. Hyvinvointivaltio toteuttaa tulojen tasausta sosiaalisina tulonsiirtoina ja ilmaisilla tai alihinnoitetuilla julkisilla palveluilla. Niiden seurauksena syntyy kannustinloukkuja. Lisäksi tulonsiirtojen ja julkisten palvelujen rahoittamiseksi tarvittavat korkeat verot aiheuttavat monenlaista haittaa. Työmarkkinoiden tulisi puhdasoppisen uusklassisen teorian mukaan toimia ilman sosiaali- ja työttömyysturvan aiheuttamia häiriöitä. Lisäksi tehokkaasti toimivat työmarkkinat vaativat tuntuvia tuloeroja, jotta työ-

voima hakeutuisi kansantalouden kannalta ja samalla ihmisten tarpeiden tyydyttämisen kannalta tuottavimpiin työtehtäviin. Myös työehtosopimukset ja minimipalkat ovat teorian mukaan haitaksi, sillä ne aiheuttavat työttömyyttä. Ilman niitä ja ilman sosiaali- ja työttömyysturvaa palkat asettuisivat aikaa myöten sellaiselle tasolle, että työnantajan kannattaisi palkata tarjolla oleva työvoima.

Talouden tehokkuuden ja tulojen tasauksen vastakkainasettelusta käyte- tään uusklassisessa talusteoriassa ilmaisua *trade-off*. Sen mukaan valtion tarjoamat sosiaaliset palvelut ja tulonsiirrot eivät ole neutraalia kansantulon käyttöä, vaan yleensä ne häiritsevät ihmisten tarpeita optimaalisesti tyydyttävää taloutta. Taloustieteilijä Arthur M. Okun (1975, 91) kuvaa tunnetussa teoksessaan *Equality and Efficiency: the Big Tradeoff* sosiaalisia tulonsiirtoja sanomalla, että ”rahaa rikkailta köyhille kannetaan vuotavassa ämpärissä”. Osa menee haaskuun, ja koko jaettava kakku supistuu verrattuna tilanteeseen ilman tulonsiirtoja. Kun kansantuloa kertyy vähemmän ja talouskasvun heikkenemisen myötä verotuspohjakin supistuu, hyvinvointivaltio syö omaa perustaansa. Samalla edellytykset sosiaalisiin tulonsiirtoihin ja julkisten palvelujen subventointiin heikkenevät. Hyvinvointivaltio on paradoksi. Se ei tuotakaan hyvinvointia. Lisäksi se murentaa omaa pohjaansa. Pitääkö *trade-off*-doktriini paikkansa? Tuhoako hyvinvointivaltio sen mukaisesti omaa pohjaansa? Onko hyvinvointivaltio lopulta pahoinvointivaltio?

Hyvinvointivaltion laajuuden vaikutusta talouden kasvuun on tutkittu melko perusteellisesti. Tutkimusten pohjalta on käyty kiivasta keskustelua erityisesti USA:ssa ja Ruotsissa. Tutkimusten ja keskustelun tulos on lopulta aika selvä: empiiriset tutkimukset eivät osoita, että hyvinvointivaltion laajuudella olisi tilastollisesti merkitsevää yhteyttä talouskasvuun. Sen enempää laajaa kuin suppeakaan hyvinvointivaltiota ei ole voitu osoittaa talouskasvun kannalta toistaan tehokkaammaksi (Kajanoja 1996, 104–130; Kiander & Lönnqvist 2002, 78–81; Kangas 2002). Sen enempää laajan hyvinvointivaltion kriitikot kuin sen puolustajatkaan eivät siis tutkimustulosten perusteella voi pätevästi käyttää argumenttinaan talouskasvua. Tulos on Suomen talouspoliittisessa eliitissä vallitsevan käsityksen vastainen, sillä eliitin piirissä laajaa hyvinvointivaltiota pidetään itsestään selvästi talouskasvua haittaavana. (Kantola 2002.)

Vertailujen tulos on yhteiskuntapoliittisesti tärkeä. Jos ei ole mahdollista osoittaa, että hyvinvointivaltion laajuus vaikuttaa talouskasvuun, on yhteis-

kuntapoliittinen valinta laajan hyvinvointivaltion ja siihen liittyvän korkean verotuksen sekä suppean hyvinvointivaltion ja siihen liittyvän matalan verotuksen välillä tehtävä muilla perusteilla. Käytettävissä olevat argumentit lienevät lopulta arvovalintoja. Toisessa päässä ovat laajaa hyvinvointivaltiota puoltavat arvot, joissa pidetään tärkeänä hyvän elämän ja kunnollisen sosiaaliturvan varmistamista kaikenlaisissa elämäntilanteissa ja ihmiskohdaloissa. Toisessa päässä ovat suppeaa hyvinvointivaltiota puoltavat arvot, joita ehkä parhaiten kuvaa ”jokainen on oman onnensa seppä” -asenne.

Jos *trade-off*-doktriini pitäisi paikkansa, ei keskustelu hyvinvointivaltion laajuudesta ja hyvinvointiteorioiden suhteesta hyvinvointivaltioon olisi kovinkaan mielekäästä. Itseään tuhoavat systeemit eivät ole houkuttelevia. Doyalin ja Goughin hyvinvointiteorian ja hyvinvointivaltion suhteesta ei kannattaisi kirjoittaa tätä artikkelia. Kun hyvinvointivaltion laajuuden ja talouskasvun riippumattomuushypoteesi saa tukea, on argumentteja laajan hyvinvointivaltion puolesta ja sitä vastaan haettava muualta kuin talouskasvusta. Ihmiskäsitys ja hyvinvointiteoriat sekä niiden mittareina sosiaaliindikaattorit on perusteltua nostaa ratkaiseviksi argumenteiksi.

Hyvinvointivaltion laajuuden yhteys hyvinvointiin

Mikä on Doyalin ja Goughin hyvinvointiteorian suhde hyvinvointivaltioon? Tuottaako hyvinvointivaltio Doyalin ja Goughin kriteerein mitattua hyvinvointia? Osoittautuuko laaja pohjoismainen hyvinvointivaltio hyvinvointia lisääväksi suppeampiin hyvinvointivaltioihin verrattuna? Edellä todettiin, ettei hyvinvointivaltion laajuudella ole tutkimustulosten mukaan vaikutusta talouden menestykseen. Niinpä hyvinvointivaltion laajuuden hyvinvointivaikutusten tutkimisessa on syytä keskittyä talousvaikutusten sijasta muihin hyvinvoinnin mittareihin.

Taulukon 2 vertailujen perusteella pohjoismaiset hyvinvointivaltiot näyttävät pärjäävän melko hyvin hyvinvointivertailuissa, erityisesti muiden mittareiden kuin bruttokansantuotteen mukaan.

Kiinnostavaksi osoittautuu Doyalin ja Goughin teokseen sisältyvä vertailu USA:n, Englannin ja Ruotsin kesken. He pitävät niitä erilaisten yhteiskuntatyyppien eli USA:ta suppean, Englantia keskitasoisen ja Ruotsia laajan hyvinvointivaltion edustajina. He käyttävät 19 indikaattoria: elinikä, imeväiskuolleisuus, työvoimaosuus, asumisahtaus, jätevesien puhdis-

tus, sairaalaan pääsy, sosiaaliturva, köyhyys, tapot, korkeakouluissa ja opistoissa opiskelevat, ehkäisyvälineiden käyttö, ihmisoikeudet, köyhimpien toimeentulo, äänestysaktiivisuus, energian kulutus, naisten osallistuminen työelämään, köyhät yksinhuoltajaäidit, naisten osuus korkeakouluissa ja opistoissa sekä naisten osuus parlamentissa. Vertailussa Ruotsi oli paras kahdessa kolmasosassa mittareita ja USA huonoin kahdessa kolmasosassa. Doyal ja Gough tulkitsivat vertailun tueksi laajalle hyvinvointivaltiolle. Vertailun hyödynnettävyyttä ajankohtaisissa pohdintoissa heikentää se, että sen tiedot ovat 1980-luvulta. (Doyal & Gough 1991, 287–293.)

Vertailin omassa tutkimuksessaani seitsemäätoista rikkainta OECD-maata (Kajanoja 1996). Hyvinvointivaltion laajuuden mittarina käytin julkisten sosiaali-, terveys- ja koulutusmenojen osuutta kansantuotteesta. Hyvinvoinnin mittareina käytin elinikää, koulutusta, tuloeroja, toimeentuloturva, työttömyyttä, tappoja, ihmisoikeuksia, äänestysaktiivisuutta, naisten palkkoja suhteessa miesten palkkoihin, naisten työvoimaosuutta, naisten osuutta parlamenttipaikoista, rikki- ja typpipäästöjä, kasvihuonevaikutusta, ydinjätettä ja kehitysmää-apua. Käyttämäni mittarit heijastivat Doyalin ja Goughin hyvinvointikäsitystä. Mittareiden valintaan vaikutti ratkaisevasti luotettavien ja vertailukelpoisten tilastotietojen olemassaolo.

Vertailu osoitti, että mitä laajempi oli hyvinvointivaltio, sen parempi toimeentuloturva, paremmat ihmisoikeudet, suurempi naisten osuus parlamenttipaikoista, korkeampi kehitysmää-avun osuus BKT:sta, pienemmät tuloerot, suurempi äänestysaktiivisuus ja sitä lähempänä naisten palkat miesten palkkoja. Sen sijaan hyvinvointivaltion laajuudella ei vertailun perusteella ollut yhteyttä elinikään, koulutustasoon, työttömyyteen, tapoihin, naisten osuuteen työvoimasta, rikki- ja typpipäästöihin, kasvihuonevaikutukseen eikä ydinpolttoainejätteeseen. Yksikään vertailussa käytetyistä hyvinvoinnin ja kestävän kehityksen indikaattoreista ei riippuvuustestien perusteella antanut tukea suppealle hyvinvointivaltiolle. Suomi sijoittui vertailussa sekä selittävän että useimpien selitettävien muuttujien osalta lähelle muita pohjoismaita. Vertailun tiedot olivat suurimmalta osin 1990-luvun alkuvuosilta. (Kajanoja 1996, 131–137.)

Yhteenveto ja pohdintaa

Inhimillisiä tarpeita kokonaisvaltaisesti kartoittava ja jäsentävä hyvinvointiteoria osoittautuu tärkeäksi hyvinvointivaltion arvioinnissa. Doyalin ja Goughin teoria nostaa hyvinvointivaltion oikeutuksen arvioinnin uudelle tasolle. Tuottaako hyvinvointivaltio hyvinvointia? Doyalin ja Goughin teoria vastaa tuohon kysymykseen perustellummin kuin mikään muu tiedossani oleva teoria ja teorian pohjalle rakennettu mittaristo. Vastaus on myönteinen. Kehittyneiden teollisuusmaiden vertailu Doyalin ja Goughin teoriaa heijastelevin kriteerein osoittaa hyvinvointivaltion tuottavan hyvinvointia.

Hyvinvoinnin mittarit saavat laajoissa hyvinvointivaltioissa korkeampia arvoja kuin suppeissa hyvinvointivaltioissa. Pohjoismainen hyvinvointivaltio, ja siinä sivussa Suomi, pärjää mainiosti hyvinvoinnin mittauksissa. Subjektiivisesti koettu tyytyväisyys elämään antaa korkeita arvoja Pohjoismaille.

Suomea on joskus kuvattu köyhän miehen Pohjoismaaksi. Hyvinvointivaltion rakentaminen alkoi Suomessa muita Pohjoismaita myöhemmin eikä Suomi ole saavuttanut muiden tasoa. Vaikka lähelle on päästy, ero näkyy hyvinvointivertailuissa. Toisaalta taloudellisesti kehittyneiden maiden vertailut osoittavat, että Suomi on oikeutettua lukea korkean hyvinvoinnin Pohjoismaaksi.

Esitän lopuksi kolme näkökohtaa hyvinvoinnin ja hyvinvointivaltioiden suhteiden tutkimuksen kehittämiseksi. Ensimmäinen koskee objektiivisen ja subjektiivisen hyvinvoinnin suhteita. Doyal ja Gough kiinnittävät liian vähän huomiota subjektiiviseen hyvinvointiin. Jotta hyvinvoinnin mittauksen piiriin saataisiin yhteisölliset kysymykset, rakenteellinen ja henkinen väkivalta, turvattomuus, sosiaalinen syrjäytyminen ja ”pieni kurjuus”, tulee subjektiivisen hyvinvoinnin tutkimuksen asemaa vahvistaa objektiivisten mittareiden rinnalla. Hyvinvoinnin tutkimusta tulee suunnata siten, että subjektiivisia ja objektiivisiä mittareita verrataan toisiinsa ja näin syvennetään käsitystämme hyvinvoinnista ja hyvinvointivaltion oikeutuksesta.

Toinen koskee hyvinvoinnin tuottamisen prosesseja. Tutkimuskohteeksi tulee nostaa hyvinvointivaltion ja hyvinvoinnin välillä olevat sosiaaliset mekanismit. Tähdellisimpiä tutkimuskohteita ovat nykyisessä uusliberalistisessa ilmapiirissä epämuodikas tasa-arvo ja olosuhteet, jotka luovat

edellytyksiä ”heikoille siteille” (Granowetter 1973) eli ihmisten vuorovaikutukselle ja kohtaamiselle yli perinteisten suku-, työyhteisö-, ammatti- ja luokkarajojen. Tällä alueella sosiaalisen pääoman tutkimus on avainasemassa. Yhdessä Robert Hagforsin kanssa tekemäni tutkimukset antavat tukea hyvän kehän teorialle, jonka mukaan laaja hyvinvointivaltio vähentää eriarvoisuutta, se lisää sosiaalista pääomaa, joka puolestaan tuottaa hyvinvointia koko väestölle ja tuloksena on kansan tuki hyvinvointivaltiolle (Hagfors & Kajanoja 2009).

Kolmas tärkeä kysymys on, mikä on perusturvan ja sosiaalisten ja taloudellisten riskien varalta saatavan turvan, yhteisten palvelujen ja muiden hyvinvointivaltion ominaisuuksien merkitys vuorovaikutuksen suuntautumiselle ja osallistumiselle? Kysymys ei ole vain hyvinvointivaltion laajuudesta vaan myös sen sisällöstä (Kumlin & Rothstein 2005). Maita vertailevat tutkimukset viittaavat siihen, että luottamus on suurinta niissä maissa, joita on totuttu pitämään universalistisina hyvinvointivaltioina (Hagfors, Kajanoja & Kangas 2004). Tarveharkinta ja kontrolli eivät synnytä luottamusta eivätkä toimintakykyä. On luontevaa ajatella, että viranomaiset ja naapurit tarkkailemassa, asuuko joku yksinhuoltajan luona, ei synnytä Doyalin ja Goughin peräänkuuluttamaa autonomiaa. Tämäkin aihepiiri edellyttäisi syventävää tutkimusta.

Kirjallisuus

- Alderfer, Clayton P. 1972. *Existence, Relatedness, and Growth*. New York: Free Press.
- Allardt, Erik 1976. *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.
- Allardt, Erik 1989. *An Updated Indicator System: Having, Loving, Being*. Working Papers N:o 48. Helsinki: Department of Sociology, University of Helsinki.
- Bourdieu, Pierre 1999. *The Weight of the World – Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge (UK): Polity.
- Cantril, Hadley 1965. *The Pattern of Human Concerns*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Cobb, Clifford; Halstead, Ted & Rowe, Jonathan 1995. *If the GDP is Up, Why is America Down?* *Atlantic Monthly*, 1995: October, 59–78.
- Diener, Ed & Biswas-Diener, Robert 2002. *Will Money Increase Subjective Well-Being?* *Social Indicators Research* 57, 119–169.
- Doyal, Len & Gough, Ian 1991. *A Theory of Human Need*. London: Macmillan.
- Erikson, Robert 1993. *Descriptions of Inequality: the Swedish Approach to Welfare Research*. Teoksessa Martha Nussbaum & Amartya Sen (toim.) *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Estes, Richard J. 1988. *Trend in World Social Development*. New York: Praeger Publishers.
- Galtung, Johan 1980. *The Basic Needs Approach*. Teoksessa Katrin Lederer (ed.) *Human Needs*. Cambridge (Massachusetts): Oelgeschlager, Gunn and Hain.
- Genuine Progress Indicator 2012. Viitattu 20.6.2012. Saatavissa <http://www.gpiatlantic.org/>.
- Granowetter, Mark 1973. *The Strength of Weak Ties*. *American Journal of Sociology* 78, 1360–1380.
- Hagfors, Robert; Kajanoja, Jouko & Kangas, Olli 2004. *Sosiaalivakuutuksen laajuudesta, taloudesta ja oikeutuksesta*. Teoksessa Katri Hellsten & Tuula Helne (toim.) *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Helsinki: Kansaneläkelaitos, 284–307.
- Hagfors, Robert & Kajanoja, Jouko 2009. *Hyvinvointivaltio ja sosiaalinen pääoma sosiaalisen kestävyuden perustana*. Teoksessa Näkökulmia sosiaaliseen kestävyYTEEN. Valtioneuvoston kanslian raportteja, 2. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 57–102.
- Hausman, Daniel M. 1992. *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Helliwell, John; Layard, Richard & Sachs, Jeffrey (toim.) 2012. *World Happiness Report 2012*. Viitattu 10.10.2012. Saatavissa <http://www.actionforhappiness.org/news/first-world-happiness-report-launched-at-united-nations>.
- Hoffrén, Jukka 2001. *Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in National Economy. The Case of Finland*. *Tutkimuksia* 233. Helsinki: Tilastokeskus.
- The International Society for Quality of Life Studies 2012. Viitattu 20.6.2012. Saatavissa <http://www.isoqol.org/>.
- Islam, Sardar M. N.; Clarke, Matthew 2002. *The Relationship between Economic Development and Social Welfare: A New Adjusted GDP Measure of Welfare*. *Social Indicators Research* 57, 201–228.
- Johansson, Sten 1970. *Om levnadsundersökningen*. Stockholm: Almänna Förlaget.
- Johansson, Sten 1979. *Mot en teori för social rapportering*. Stockholm: Institutet för social forskning.
- Kajanoja, Jouko 1996. *Kommunikatiivinen yhteiskunta*. Helsinki: Tammi.

- Kangas, Olli 2002. Taloudellinen kasvu, eriarvoisuus ja köyhien taloudellinen asema 1985–95. *Sociologia* 39 (2), 89–103.
- Kantola, Anu 2002. Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990–luvun talouskriisissä. Helsinki: Loki-kirjat.
- Kiander, Jaakko & Lönnqvist Henrik 2002. Hyvinvointivaltio ja talouskasvu. Helsinki: WSOY.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo 2005. Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare State Institutions. *Comparative Political Studies* 38 (4), 339–365.
- Layard, Richard 2005. Happiness – Lessons from a New Science. London: Penguin.
- Maslow, Abraham H. 1970. Motivation and Personality. New York: Harper.
- Nussbaum, Martha 1993. Non-relative Virtues. Teoksessa Martha Nussbaum & Amartya Sen (toim.) *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Nussbaum, Martha; Sen, Amartya (toim.) 1993. *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Oku, Arthur M. 1975. Equality and Efficiency: The Big Tradeoff. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Redefining Progress 2002. Genuine Progress Indicator. Viitattu . 23.3.2012. Saatavissa <http://www.rprogress.org/projects/gpi/>.
- Riihinen, Olavi 1984. Hyvinvointia koskevien käsitysten muutoksista toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Eripainos julkaisusta Sosiaalityön vuosikirja 83. Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkielmia N:o 47. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Roos, J. P. 1973. Welfare Theory and Social Policy. A Study in Policy Science. *Commentationes Scientiarum Socialium* 4/1973. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Sihvola, Juha 2004. Maailman kansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.
- Talousneuvosto 1972. Elämisen laatu. Tavoitteet ja mittaaminen. Moniste. Helsinki.
- UNDP 2012. Human Development Reports. Viitattu 20.6.2012. Saatavissa <http://hdr.undp.org/en/humandev/>.
- Veenhoven, Ruut 2000. *The four qualities of life: Ordering concepts and measures of the good life*. *Journal of Happiness Studies* 1, 1–39.
- WISP 2012. Viitattu 9.10.2012. Saatavissa <http://www.upenn.edu/pennnews/search/node/world%20social%20progress>.
- World Database of Happiness 2012. Viitattu 9.10.2012. Saatavissa <http://www1.eur.nl/fsw/happiness/>.
- World Value Survey 2012. Viitattu 20.6.2012. Saatavissa <http://hdr.undp.org/en/humandev/>.

Juho Saari

4 HYVINVOINTI MARKKINAYHTEISKUNNASSA – KARL POLANYIN TEORIA MARKKINAYHTEISKUNNAN SÄÄNTELYSTÄ

Merkittävä osa sosiaalipolitiikan tutkimuksesta kohdistuu uudelleenjaettavien resurssien määrään ja jakautumiseen eri sosiaalisten riskien välillä. Tutkijat ja poliitikot ovat kiinnostuneita selvittämään, kuinka ja miten eri tulonsiirrot ja yhteiskunnalliset palvelut sekä verot ja sosiaaliturvamaksut kohdentuvat eri väestöryhmille ja kotitaloustyypeille. Tarkastelu kohdistuu myös näiden resurssien kohdentamisen yhteydessä syntyviin sosiaalisiin oikeuksiin ja kannustinvaikutuksiin sekä eri politiikkalohkojen yhteensovittamiseen liittyviin kysymyksiin. Edellä hahmoteltu näkökulma sosiaalipolitiikkaan ei yleensä tarkastele *maa (ml. asumis)-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden* aiheuttamaa epävarmuutta. Kuitenkin nimenomaan näiden markkinoiden epävarmuuden vaikutukset kotitalouksien resurssipohjaiseen ja koettuun hyvinvointiin voivat olla suuremmat kuin resurssien uudelleenjakoon liittyvillä kysymyksillä.

Tähän markkinoiden ja hyvinvoinnin väliseen rajapintaan pureutuu Karl Polanyin (1886–1964) teoria markkinayhteiskunnan muutoksen sääntelystä. Hän kehitteli teesiään 1930-luvun alusta eteenpäin, mutta kypsään muotoonsa se kehittyi vuonna 1944 julkaistussa kirjassa *The Great Transformation*. Julkaisunsa aikaan se ei herättänyt suurta huomiota, mutta erityisesti vuonna 1957 julkaistusta uudesta painoksesta eteenpäin se on löytänyt lukijoitaan: aivan tutkimuksen etulinjaan se nousi 1990-luvulla, kun sen keskeisten teisien ja globalisaation väliset yhtymäkohdat tiedostettiin laajasti (ks. Heiskala 1992; Jalava 1999; Saari 2004;

Slater & Tonkiss 2001). Kirja suomennettiin vuonna 2009 nimellä *Suuri murros*.

Tämän luvun kahdessa ensimmäisessä alaluvussa esitellään sen teoreettinen kehys. Erityistä huomiota kiinnitetään epävarmuuden jakautumiseen eri väestöryhmien välillä ja epävarmuudesta syntyviin valtasuhteisiin. Sitten tarkastellaan Suomessa tapahtunutta asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden muutosta 1980-luvun lopun jälkeen. Kunkin teeman osalta haetaan merkkejä epävarmuudessa tapahtuneista muutoksista. Luvun loppuksi pohditaan epävarmuudessa tapahtuneiden muutosten sosiaalipoliittista merkitystä 1990-luvun ja 2000-luvun alun suomalaisessa hyvinvointivaltiossa.

Kaksoisliike

Karl Polanyin yhteiskunta-analyysin ytimessä on teesi yhteiskunnallisen muutoksen niin sanotusta kaksoisliikkeestä. Teesin ensimmäisen osan muodostaa *suuren murroksen* analyysi. Sen mukaan *julkinen valta* luo poliittisella vallankäytöllä omalakisit markkinat erottamalla politiikan ja markkinat toisistaan (Polanyi 2009, 133). Näin voidaan luoda erillinen ja omalakinen markkinatalous, joka alistaa markkinayhteiskunnan omille tavoitteilleen. Yhteiskunta siis uppoutuu (*embed*) markkinatalouteen ja alkaa toimia sen ehdoilla. Ääritilanteessa kaikki on kaupan.

Tässä markkinayhteiskunnallistumisessa on Polanyin käsityksen mukaan katastrofin ainekset, sillä kysynnän ja tarjonnan vaihteluun perustuvat taloudelliset lait eivät ole inhimillisiä (tai sosiaalisia) lakeja, joille on puolestaan luonteenmaista yhteisöllisyys, vastavuoroisuus ja uudelleenjako. Markkinoiden lakien ja inhimillisten lakien yhteensovittaminen ei hänen mukaansa ole mahdollista. Yhteiskunnat joutuvat valitsemaan taloudellisten ja inhimillisten lakien välillä. Markkinatalous edellyttää markkinayhteiskunnan luomista. Polanyin sanoin:

Jos talousjärjestelmän perustaksi muodostuvat erilliset instituutiot, joilla on tietyt vaikuttimet ja tietty asema, joudutaan yhteiskuntaa muokkaamaan sellaiseen suuntaan, että kyseinen järjestelmä pystyy noudattamaan omia lakejaan. Nimenomaan tätä tarkoitetaan kun sanotaan, että markkinatalous voi toimia vain markkinayhteiskunnassa. (Polanyi 2009, 113.)

Taloudellisten lakien dominoima markkinayhteiskunta muuttuu englantilaisen runoilija William Blaken (1757–1827) käsitteitä lainaten ”saatanalliseksi myllyksi” (*satanic mill*), joka aiheuttamalla epävarmuutta vie perustan kotitalouksien toiminnalta ja niiden kokemalta hyvinvoinnilta (onnellisuudelta).

Markkinoiden saatanallisesta myllystä aiheutuvat, myöhemmin yksityiskohtaisemmin tarkasteltavat tuhoiset prosessit johtavat aikaa myöten sosiaalisen (yhteiskunnan) itsesuojelun (*self-protection*) tai vastaliikkeen (*counter-movement*) nousuun. Markkinayhteiskunnallistuminen on tietoisista, vallankäyttöön perustuvaa poliittista toimintaa, joka perustuu *markkinoiden ja politiikan erottamiseen toisistaan*. Vastaliike on puolestaan spontaani ilmiö, joka perustui maan, työn ja pääoman omistajien *yhteisiin* intresseihin suojautua markkinoiden aiheuttamalta epävarmuudelta (Polanyi 2009, 253–257; vrt. Adaman & Madra 2002: Dolfma, Finch & McMaster 2005). Tämä näkemys on symmetrisesti vastakkainen taloustieteen näkemykselle, joka yhtäältä korostaa markkinoiden kehittyvän spontaanisti (tai evolutiivisesti) tehokkuushyötyjä ja suhteellisia etuja hakien ja toisaalta näkee markkinoiden (yhteiskunnallisen) sääntelyn tehokkuustappioita aiheuttavana keskitettynä poliittisena toimintana.

Hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan kehitys tulkitaan sosiaalipoliittisessa kirjallisuudessa usein tämän kaksoisliikkeen jälkimmäisen vaiheen osaksi. Tämä on kuitenkin osatotuus. Polanyi korosti *sekä* yhteiskunnan itseohjautuvuutta, vakautta ja ennustettavuutta *että* hyvinvointivaltion tulonsiirtojen ja palvelujen avulla tapahtuvaa resurssien uudelleenjakoa. Tämä on ymmärrettävää vuoden 1944 näkökulmasta, jolloin yhteiskuntien vauraus – vaikkapa samoihin aikoihin ensimmäistä kertaa laskettuna bruttokansantuotteena arvioituna – ei mahdollistanut laajamittaisia uudelleenjakavia järjestelmiä. Uudelleenjakoa tärkeämpää on luoda sellainen yhteiskunta, joka mahdollistaa kansalaisten ja kotitalouksien ”juurtumisen” sosiaalisiin konteksteihinsa markkinoiden aiheuttamasta rakennemuutoksesta huolimatta. Polanyin tavoitteena ei siis ollut nykymuotoinen hyvinvointivaltio, jolle on tavanomaista laajat uudelleen jakavat järjestelmät. Hän ei myöskään pitänyt tulojen tasausta tulonsiirtojen tai verotuksen avulla erityisen tärkeinä tavoitteina. Näitä olennaisesti tärkeämpää oli kotitalouksien ja ihmisten juurruttaminen erilaisiin yhteiskuntiin ja sen edellyttämän vakauden takaaminen puuttamalla tuotannon tekijämarkkinoiden toimintaan.

Polanyin markkinakritiikki kohdistuu siis *itsesääntelävien* markkinoiden ihmisten (ja organisaatioiden) välisiä sosiaalisia suhteita *deinstitutionalisoivaan* vaikutukseen, jonka seurauksena kotitalouksien kohtaama *epävarmuus* lisääntyy olennaisesti ja koettu hyvinvointi alentuu vastaavasti. Asian selventämiseksi on perusteltua tehdä kaksi erottelua yhtäältä riskin ja epävarmuuden ja toisaalta markkinoiden deinstitutionalisoitumisen asteen välillä. Riskin ja epävarmuuden välinen erottelu vaikuttaa varsin selvältä (Knight 1921; Beckert 1996; Kuusela & Ollikainen 2005). Riskille on ominaista se, että sen toteutumisen todennäköisyys on arvioitavissa aikaisemman kokemuksen perusteella ja sitä vastaan voidaan vakuututtaa joko yksityisen vakuutuksen tai kollektiivisten uudelleenjakavien järjestelmien avulla. Sosiaalipolitiikka on eräs tehokkaimmista tavoista vastata tämän kaltasiin elämänkaaren ylitse sijoittuviin riskeihin. Aikaisemman kokemuksen perusteella voidaan arvioida erilaisten riskien toteutumisen todennäköisyyksiä, ja luoda niitä vastaan joko kollektiivisia riskinhallintajärjestelmiä tai yksityisiä vakuutuksia. Tavanomaisia tämänkaltaisia vakuutettuja riskejä ovat syntyminen, sairastuminen ja ikääntyminen. Samankaltaista lähestymistapaa voidaan tietyissä rajoissa soveltaa myös opiskeluun, työ- ja perhe-elämän yhteensovittamiseen, asumiseen ja työttömyyteen, joskin näissä tapauksissa erilaiset käänteisen valikoitumisen ongelmat edellyttävät kollektiivisia vakuutusjärjestelmiä.

Epävarmuus on puolestaan ilmiö, joka ei täytä näitä ehtoja. Epävarmuuden kohtaamisen todennäköisyys vaihtelee satunnaisesti ja murrokset kohdistuvat ennustamattomaan henkilömäärään, jolloin sitä vastaan vakuutautuminen yksityisen vakuutuksen tai kollektiivisen uudelleen jakavan järjestelmän avulla on vaikeaa. Ennalta-arvaamattomuus aiheutuu joko ilmiöiden verkostomaisuudesta tai kompleksisuudesta. Verkostomaisuudella tarkoitetaan epävarmuutta aiheuttavan ilmiön kytkeytymistä erilaisiin kollektiivisen toiminnan prosesseihin. Epävarmuus/varmuus on kollektiivinen hyödyke, joka kohtaa enemmänkin yhteisöjä kuin yksilöitä (Dequech 2003). Epävarmuudet eivät kytkeydy niinkään yksilöihin, vaan eri ihmisryhmien kohtalot kytkeytyvät toisiinsa. Monessa tapauksessa kyse on erilaisista laumailmiöistä (*herd behaviour*). Kompleksisuudella viitataan suuria murroksia aiheuttavien tekijöiden ja niiden välisten sosiaalisten mekanismien monimutkaisuuteen, jotka estävät laajamittaisen kollektiivisen vakuutautumisen niitä vastaan.

Riskin ja epävarmuuden välinen erottelu on suuren murroksen mekanismeusten analysoinnin kannalta tärkeä. Riskien hallinta liittyy vakuutus-kelpoiseen tai kollektiivisesti säänneltäviin riskeihin. Sen sijaan työn, maan ja rahan tuotannontekijämarkkinat ovat kompleksisia järjestelmiä. Yksin-omaan tai ensisijaisesti taloudellisten lainalaisuuksien mukaan toimivat ja sellaisina itsesääntelevät tai omalakisit ovat työn, rahan ja maan (*labor, land and money*) tuotannontekijämarkkinoille tuhoisia nimenomaisesti markki-noiden epävarmuuden takia. Epävarmuutta aiheuttavia tekijöitä ovat *maa-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden* aiheuttamat *poikkeuksellisen suuret ja nopeat* muutokset, jotka aiheutuvat yhteiskunnallisen sääntelyn purkamisesta. Sääntelyn purkamisesta aiheutuva epävarmuuden lisääntyminen saa Polanyilta ankaraa kritiikkiä: ”Selittämättäkin pitäisi olla selvää, että mikäli hal-litsematonta muutosprosessia pidetään tahdiltaan liian kiivaana, sitä täytyy mahdollisuuksien mukaan pyrkiä hidastamaan, jotta yhteisön hyvinvointi ei vaarannu” (Polanyi 2009, 57). Näin ei kuitenkaan markkinayhteiskun-nassa menetellä, vaan yksilöt ja organisaatiot pakotetaan sopeutumaan no-peaan muutokseen kykyjensä ja mahdollisuuksiensa mukaan. Uudemmassa kirjallisuudessa Baumanin käsite *notkea moderni* ja Bourdieun käsite *hyste-ressis* kuvaavat samankaltaista muutoksen ja sopeutumisen välistä jännitettä.

Polanyin näkemyksen mukaan itsesääntelevät markkinat murskaavat so-siaaliset siteet luomalla jatkuvaa epävarmuutta, Toisaalta voidaan tarkastella markkinoiden *deinstitutionalisoitumista*. Mitä vähemmän markkinoilla teh-dyt sopimukset ovat institutionalisoituneet, sitä nopeampia ja suurempia ovat markkinoilla tapahtuneet suhteellisten hintojen muutokset. Itse ku-kin voi kuvitella mitä tapahtuisi, jos kotitaloudet joutuisivat sopeutumaan oman asuntonsa vuokran tai muiden asumiskustannusten, oman työpaik-kansa palkkatason ja työsuhteen muiden ehtojen, ja oman lainansa kor-kojen (ja lyhennysten) päivittäisiin muutoksiin. Muiden tekijöiden ollessa ennallaan tästä seuraa myös se, että mitä suuremmat suhteellisten hintojen muutokset ovat, sitä suurempia ovat sekä voitot että tappiot. Deinstitutionalisoitumiseen liittyy myös sopimusten pitkäaikaisuus. Voidaan ajatella, että mitä pidemmät sopimukset, sitä vakaampia, ennustettavampia ja insti-tutionalisoituneempia ne ovat: esimerkkeinä voidaan mainita pitkäaikaiset työsopimukset, vuokrasopimukset ja säännellyt lainat. (vrt. Block 1990.)

Miksi sitten tuotannontekijöiden, joita Polanyi kutsuu ”kuvitteellisiksi hyödykkeiksi” (*fictitious commodities*) niiden poikkeuksellisen luonteen

vuoksi, myyminen ja ostaminen itsesääntelevillä tai lyhytaikaisiin hintojen vaihteluihin perustuvilla markkinoilla johtaa kotitalouksien rappioon? Polanyi tiivistys on saanut klassikon aseman:

Ilman kulttuuristen instituutioiden antamaa suojaa ihmiset menehtyisivät yhteiskunnallisen heitteillejätön seurauksena: he kuolisivat paheiden, perversioiden, rikosten ja nälkiintymisen aiheuttamaan sosiaaliseen juurettomuuteen. Luontokin pelkistyisi alkuaineiksi, ympäristö ja maisemat pilattaisiin, joet saastuisivat, sotilaallinen turvallisuus vaarantuisi, ruoan ja raaka-aineiden tuotantokyky menetettäisiin. Samoin ostovoiman jättäminen markkinoiden huoleksi tuhoaisi aika ajoin yrityksiä, sillä sekä rahapula että rahan ylitarjonta osoittautuisivat liiketoiminnalle yhtä katastrofaalisiksi kuin tulvat ja kuivuudet primitiiviselle yhteiskunnalle. (Polanyi 2009, 137.)

Edellä olevassa lainauksessa Polanyi yliarvioi itsesääntelevien markkinoiden voiman ja aliarvioi sosiaalisten suhteiden merkityksen markkinoiden toiminnassa (keskustelusta ks. esim. Saari 2004). Värikkään proosan takana hänellä on kuitenkin myös perusteltu näkemys. Nykykäsitteillä ilmaistuna kysymys on taloudellisen hyvinvoinnin ja koetun – subjektiivisen – hyvinvoinnin välisestä jännitteestä. Markkinat ovat tehokas resurssien kohdentamisväline, jonka vaikutus kansalaisten taloudelliseen hyvinvointiin on myönteinen. Tästä näkökulmasta hyödykemarkkinoilla on tärkeä rooli informaation kuljettajana, jota ei ainakaan toistaiseksi voi jäljitellä keskitetyllä suunnittelulla. Samalla markkinoiden kehitys (*improvement*) ja siihen liittyvä kiistämätön materiaalsen elintason nousu ovat kuitenkin ristiriidassa kulttuuris-sosiaalisen tai koetun hyvinvoinnin (*habitation*)⁶ kanssa, koska maan/asuntojen, työn ja rahan eli *tuotannontekijöiden* sääntelemättömät markkinat irrottavat ihmiset heille tärkeistä kulttuurisista konteksteista.

Taloudellinen kehityksen tuoma materiaalsen vaurastuminen ei siis välttämättä kulje käsi kädessä yksilöiden koetun hyvinvoinnin (onnellisuuden) lisääntymisen kanssa. Markkinoiden itsesääntelevyys samanaikaisesti sekä vaurastuttaa että vähentää koettua hyvinvointia (Lane 1991). Näiden kahden tavoitteen tuloksellinen yhteensovittaminen edellyttää vakautta luo-

⁶ Natasha Vilokkisen kaikin puolin erinomaisessa suomennoksessa *habitaatio* on käännetty ”asumiseksi” ja ”asuinsijaksi”, mikä ei välttämättä kata kaikkia *habitaatioon* liittyviä ulottuvuuksia.

via ja ylläpitäviä institutionalisoituja tuotannontekijämarkkinoita. Polanyi itse tosin oli sitä mieltä, että ainoa tapa lisätä kotitalouksien habitaatiota on tuotannontekijämarkkinoiden hävittäminen, koska hänen mukaansa markkinoiden sääntelyn ja habitaation yhteensovittaminen ei ole mahdollista. Tässä hän kuitenkin oli väärässä, kuten toisen maailmansodan jälkeinen kehitys länsimaissa on varsin kiistattomasti osoittanut.

Toisin kuin Polanyi-kirjallisuudessa on joskus tulkittu (esim. Heiskala 1992), markkinayhteiskunnallistuminen *ei siis* köyhdytä kotitalouksia. Polanyi lähestyy markkinoiden hyvinvointivaikutuksia toisesta näkökulmasta. Hänen mukaansa markkinat luovat ennennäkemättömästi vaurautta, mutta kukaan ei voi kestää itsesääntelevien markkinoiden aiheuttamaa ei-toivottua epäjatkuvuutta ja sopeutumispakkoa. Markkinoiden jatkuvat vaihtelut irrottavat toimijat kulttuurisista yhteyksistään samalla tavalla kuin nousu- ja laskuvesi tai tulva ja kuivuus tekevät luonnossa kasveille ja eläimille. Ne asettavat heidät markkinoiden ”saatanallisen myllyn” jauhinkivien väliin. Näin ollen itsesääntelevän markkinayhteiskunnan perushaaste ei ole niinkään materiaalisen elintason heikkeneminen vaan samanaikainen vaurastuminen ja kulttuurisen tai sosiaalisen yhteenkuuluvuuden heikentyminen. Näiden ajatusten kantamana Polanyi lähentyy sosiaalisen pääoman tutkimusta, jossa korostetaan sosiaalisen yhteenkuuluvuuden myönteistä vaikutusta kotitalouksien hyvinvoinnille.

Polanyiin näkökulmasta ja käsitteillä (suomalainen) yhteiskunta on toimiva, jos kansalaiset ja organisaatiot ovat sulkeutuneet (*embedded, suomessa käytetään myös käännöstä ”uppoutuneet”*) niitä ympäröivään institutionaaliseen kehykseen, joka sääntelee markkinoiden toimintaa. Tässä suhteessa on tärkeää, että pitkäaikaiset, yhteiseen ymmärrykseen perustuvat sopimukset yhteiskunnassa yleensä ja tuotannontekijämarkkinoilla erityisesti tekevät yhteiskunnan muutoksesta ennustettavan. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi on tärkeää, että sopimusten tekemiselle luodaan institutionaalinen kehys, joka tasapainottaa sopimusosapuolten välisiä valtasuhteita esimerkiksi työnantajan ja työntekijän, vuokranantajan ja vuokralaisen tai lainanantajan ja lainanhakijan välillä. Hyvinvointivaltion tehtävänä on luoda tämänkaltaisen tasapainottava institutionaalinen kehys vahvistamalla alistetussa asemassa olevien asemaa ja heikentämällä vahvojen ryhmien neuvotteluvoi-
maa ja -asemaa (vrt. Breen 1997; Bowles & Gintis 1993; Goodin 1988). Pitkäaikaisten ja tasapuolisten sopimusten mahdollistama muutoksen en-

nustettavuus on tärkeämpää kuin esimerkiksi se, onko jokin palvelu tai tulonsiirto organisoitunut yksityisen vai julkisen sektorin kautta.

Teorian ongelmia

Polanyin kaksoisliiketeoria vetoaa sekä analyyttiseen että eettiseen mielikuvitukseen. Analyyttisesti se perustelee varsin vakuuttavasti miksi markkinayhteiskunnallistuminen on monella tapaa ongelmallinen koetun hyvinvoinnin ja ihmisten selviytymisen kannalta. Se tuhoaa hyvinvoinnin kannalta välttämättömän juurtumisen mahdollisuuden tekemällä tulevaisuuden ennakoimattomaksi. Eettisesti se nostaa esiin kysymyksen ihmisten välisiä keskinäisiä suhteita sääntelevistä mekanismeista ja markkinoiden laeista: se korostaa ihmisten välisten suhteiden olevan sosiaalisia suhteita, jotka on syytä ”aidata” markkinavaikutteilta. Samalla teoriassa on eräitä varsin hyvin tunnettuja puutteita.

Ensimmäinen ongelma liittyy talouden syklisyyteen ja talouden niin sanottuihin pitkiin sykleihin. Polanyi näkee 1930-luvun alun suuren laman itsesääntelevien markkinoiden aiheuttamana katastrofina, ja erilaisia politiikkoja reaaliosialismista fasismiin ja New Deal-poliitikkoihin erilaisina vastaliikkeinä. Samaan ongelmaan – talouden epävakaus – haetaan siis eri maissa erilaisia ratkaisuja. Kuitenkin kun haetaan selitystä tälle 1930-luvun katastrofille, monella tapaa mielekkäämpi vastaus löytyy pitkien syklien teorioista. Niiden mukaan 1930-luku liittyi enemmän aikaisemman kasvu-, rahoitus- ja innovaatiopolitiikan ehtymiseen kuin markkinoiden itsesääntelevyyteen. (Esim. Hechter 1981; Perez 2003; Freeman & Louca 2001.)

Toiseksi Polanyi sivuuttaa väestön ikärakenteen (demografisen) muutoksen merkityksen vastaliikkeen perustana. Hän toki tiedostaa esimerkiksi työvoiman liikkuvuuden merkityksen itsesääntelevillä markkinoilla mutta ei kiinnitä huomiota väestörakenteen siirroksiin. Kuitenkin sosiaaliturvajärjestelmien rakentumista 1930-luvulla ja sen jälkeen voidaan selittää väestöpolitiikalla yhtäältä lapsimäärien laskiessa ja toisaalta eliniän pidentyesä. Nämä molemmat tekijät ovat pitkälti riippumattomia itsesääntelevistä markkinoista.

Kolmanneksi Polanyilla ei ole uskottavaa teoriaa institutionaalisesta muutoksesta itsesääntelevien markkinoiden osalta. Avoimeksi jää erityisesti kysymys miksi ilmeisesti tasapainossa oleva yhteiskunta lähtee markkina-

yhteiskunnallistumisen polulle. Selitykseksi Polanyi tarjoa liberaalia ideologiaa ja eräitä teknologisia innovaatioita. Ideoiden merkitys politiikan muutoksen lähteenä on toki tiedostettu, ja epäilemättä 1800-luvun muutoksessa ideologioilla oli keskeinen merkitys. Kuitenkin samalla on syytä systemaattisemmin pohtia teknologian, instituutioiden, vallan ja maailmanjärjestelmän merkitystä. Näistä viimeinen onkin kehittynyt merkittävältä osin Polanyin käsitteellisten erottelujen varassa.

Neljänneksi Polanyin käsitteissä on kaksi perustavanlaatuaista ongelmaa. Ensimmäinen on käsitteellinen ja metodologinen holistisuus. Hän käyttää talouden ja yhteiskunnan käsitteitä subjekteina, jolloin yhteiskunta ja talous ovat toimijan asemassa. Tämänkaltainen holismi on vaikeasti perusteltavissa. Monelle yhteiskunnallisen muutoksen tutkijalle tämä holistisuus on ylitsepääsemätön este Polanyin teorian hyödyntämisessä. (Hechter 1981; Block & Somers 1984; Block 2003.) Toinen perustavanlaatuinen ongelma on ns. sulkeumasuhteiden kuvaus. Eräissä kirjansa teoreettisesti keskeisissä kohdissa hän korostaa absoluuttisesti kuinka talous ikään kuin irrottautui yhteiskunnasta tai talous sulkeutuisi yhteiskuntaan (tai päinvastoin). Empiirisesti perustellumpaa on kuitenkin korostaa *subteellista* muutosta. Sen mukaan yhteiskunnat ovat enemmän tai vähemmän sulkeutuneita talouteen tai päinvastoin.

Viidenneksi Polanyin historiallisissa kuvauksissa on virheitä, joista kaksi on ylitse muiden (ks. myös Humpreys 1968). Ensimmäinen on Speenhamland-tapahtumaketjun kuvaus. Se viittaa pyrkimykseen luoda subventiotalous, jossa palkansaajat saivat seutukunnan varoista lisätuloja, mikäli heidän palkkatasonsa jäi tietyn rajan alle. Polanyin mukaan tämä järjestelmä johti palkkatason romahtamiseen. Aihetta koskevat empiiriset tutkimukset ovat osoittaneet tulkinnan virheelliseksi. Toiseksi hän pohtii kysymystä, miksi Yhdysvaltojen vastaliikkeen kehitys eroaa muiden maiden kehityksestä. Selitykseksi Polanyi esittää, että eurooppalaisissa maissa markkinat kehittyivät itsesäänteleviksi mutta länteen päin laajenevissa Yhdysvalloissa sääntelemättömiksi. Koska itsesääntelevät markkinat aiheuttavat vastaliikkeen, Yhdysvalloissa ei ole ollut vastaliikkeen edellyttämää mekanismia. Tämän tulkinnan yhdysvaltalaiset historioitsijat ovat arvioineet virheelliseksi. (Dale 2010; ks. laajemmin Saari 2004.)

Viimeinen teeman kannalta tärkeä erottelu koskee kotitalouksien *välisiä* eroja. Tämä on kysymys, jonka tarkastelu Polanyin omassa tuotannossa jää

liian vähälle huomiolle. Polanyi nimittäin korostaa toistuvasti, että ”kaikki” kärsivät tuotantotekijämarkkinoiden aiheuttamasta epävarmuudesta tavalla tai toisella. Niinpä on myös ”kaikkien” toimijoiden yhteisten intressien mukaista suojautua markkinoilta kollektiivisten järjestelyjen avulla. Näin varmasti onkin, mikäli kaikki toimijat ovat alun perin samassa lähtötilanteessa. Kuitenkin jo hänen omat empiiriset tutkimuksensa tai kartoitukseensa osoittavat, että tämä oletus ei pidä paikkaansa. Eri ryhmät ovat jo lähtötilanteessa markkinoihin nähden erilaisissa asemissa. Jotkut ryhmät voivat myös hyötyä laajapohjaisesta epävarmuudesta ja sen luomista mahdollisuuksista. Niinpä ”yhteiskunnan” suojautumisen tarve ei ole niin kokonaisvaltainen ja kollektiivinen kuin mitä Polanyi antaa ymmärtää.

Suuri murros ja vastaliike suuren laman jälkeisessä Suomessa

Polanyi pyrki yleistettävissä olevaan markkinayhteiskunnallistumisen kuvukseen. Tämän tehtävänasettelun kannalta yksittäisten maiden tapahtumat ja historialliset kronologiat olivat toissijaisia kysymyksiä. Itse asiassa hän erikseen toteaa, että yksittäiset maat muuntelevat samaa globaalia peruskertomusta itsesääntelevien markkinoiden aiheuttamasta tuhosta. Tämän ohella tiettyyn aikaan ja paikkaan sidotun teoreettisen kehyksen soveltaminen kokonaan toiseen aikakauteen ja paikkaan on jonkin verran haasteellista. Se edellyttää joitakin tarkentavia siltaoletuksia. Mielenkiintoista on tarkastella, kuinka Polanyin toisesta aikakaudesta periytyvä ja globaaliksi tarkoitettu teesi soveltuu 1990-luvun suuren laman jälkeisen suomalaisen yhteiskunnan muutoksen analysointiin. Sen soveltaminen edellyttää vastaamista kysymykseen siitä, missä määrin historia toistaa itseään, toisin sanoen johtaako samankaltainen tilanne samanlaisiin ratkaisuihin (Saari 2006).

Lähtökohtaisesti ja makrotasolla tarkasteltuna tämä kaksoismurros-hypoteesi vaikuttaisi mielekkäältä, sillä suomalainen yhteiskunta kävi tunnetusti lävitse kolme murrosta 1990-luvun alun ja 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolen välin välisenä aikana. Ensin 1990-luvun alkupuolella yllättänyt poikkeuksellisen syvä lama ja rakennemuutos pakottivat organisaatiot ja kotitaloudet arvioimaan uudelleen monia suomalaisen yhteiskunnan instituutioita – siis yhteiskunnan pelisääntöjä. Sitten tietoyhteiskunnan ja uuden talouden läpimurto 1990-luvun puolivälin jälkeen täydensi mur-

roksen asettamalla taloudelliselle toiminnalle uusia reunaehtoja ja avaamalla uusia mahdollisuuksia. Lopuksi globaalin talouden taantuma vuodesta 2008 muutti jälleen pelisääntöjä.

1990-luvun alun lama ja sen seuraukset heikensivät heikoimmassa asemassa olevien suhteellista asemaa muun muassa sosiaaliturvajärjestelmään tehtyjen muutosten vuoksi; tietoyhteiskunnan läpimurto puolestaan vaurastutti erityisesti väestön varakkaimpia ryhmiä ja muutti kotitalouksien tulorakennetta omaisuustulojen suuntaan. Tätä 1990-luvun kaksoismurrosta on tulkittu eri tavoilla. Sitä ei kuitenkaan ole juurikaan tarkasteltu Karl Polanyin kehittelemästä näkökulmasta käsin niin, että tarkasteluun olisi pyritty yhdistämään myös tuotannontekijämarkkinoiden muutos.

Seuraavassa tarkastellaan tuotannontekijämarkkinoiden muutosta kolmella Polanyin teesin kannalta relevantilla alueella, jotka ovat asuminen, työ- ja rahoitus. Jako siis poikkeaa Polanyin aikaisemmasta jaottelusta sikäli, että siinä asuminen on korjannut maanomistuksen tai luonnon. Se on kuitenkin teoreettisesti perusteltu, ja kytkee jaottelun tiiviimmin sosiaalipolitiikkaan. Kukin näistä kolmesta on samanaikaisesti sekä markkina-perustaisen kysynnän ja tarjonnan kohteena oleva myytävä hyödyke että inhimillisen hyvinvoinnin ja vakauden perusta. Polanyin näkökulmasta keskeinen kysymys on miten markkinoiden tuoma epävakaus kytkeytyy hyvinvoinnin kannalta keskeisiin näkökulmiin.

Suomalaiset asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinat perustuvat institutionalisoituneisiin sopimuksiin. Ne eivät oikeastaan ole markkinoita sanan suppeassa merkityksessä, jos markkinoilla tarkoitetaan hyödykkeisiin kohdistuvia lyhytaikaisia liiketoimia (Simon 1991). Vain aniharva suomalainen vaihtaa asuntoa, työpaikkaa tai pankkia päivittäin. Pikemminkin suomalaiset arvostavat epävarmuutta vähentäviä pitkiä – institutionalisoituneita – sopimuksia näillä markkinoilla. Vastaavasti näiden sopimusten *sisällä* kotitaloudet arvostavat ennakoitavissa olevaa asumiskustannusten ja -ehtojen, palkkatulojen ja työsuhteen ehtojen tai lainojen korkotasojen ja -ehtojen muutosta.

Kuitenkin 1990-luvun murros heikensi näitä institutionaalisia sopimuksia vahvistamalla markkinoiden ja hintamekanismin merkitystä kyseisten hyödykkeiden toiminnassa. Asumis-, työ ja rahoitusmarkkinoilla *lyhytaikaisten* sopimusten merkitys korostui 1990-luvun alun ja vuosikymmenen loppupuolen välillä. Myös hintojen vaihtelut kasvoivat ja sopimukset muuttuivat epävarmemmiksi – siis lyhytjänteisemmiksi ja lyhyemmän ai-

kavälin voittoon tähtääviksi. Tässä suhteessa voidaan kysyä heijasteleeko 1990-luvun alkupuolen murros Karl Polanyin kuvaamaa suurta murrosta.

Ajanjakson alkupuoli vastaa Polanyin kuvausta varsin hyvin, joskin yhteiskunnallista sääntelyä purettiin ja markkinoita vahvistettiin eri politiikka-lohkoilla eri aikaan ja eriasteisesti 1980-luvun lopulla. Pääomien sääntelyn purkaminen tapahtui vaiheittain ja johti pääomien vapaaseen liikkuvuuteen. Myös korot irrotettiin pitkän aikavälin vakautta taanneista peruskorjajärjestelmistä, jotka korvattiin markkinaperustaisilla, rahan kysynnässä ja tarjonnassa tapahtuneita muutoksia heijastavilla koroilla. Asumismarkkinoiden muutokset 1980-luvun lopulla olivat osin seurausta edellisestä. Työmarkkinoilla puolestaan ei tapahtunut sääntelyn purkamista. Suomen tulopoliittinen järjestelmä kuitenkin rapautui eräiden teollisuuden alojen suurten liukumien ja liittokohtaisten sopimusten myötä. Tämän ohella työvoiman liikkuvuutta edistettiin Euroopan talousalueen puitteissa.

Toisaalta erilaiset epävarmuutta vähentävät sääntelyjärjestelmät ovat tehostaneet toimintaansa nimenomaan lamanjälkeisinä vuosina. Seuraavissa alaluvuissa tarkastellaan näiden markkinoiden rakenteellisia siirtymiä (ks. myös Taulukko 1). Huomio kohdistuu kussakin tapauksessa 1990-luvun alkupuolen murrokseen ja 1990-luvun jälkipuolella tehtyihin epävarmuutta vähentäviin uudistuksiin. Tarkastelun kohteeksi on valittu ne rakenteelliset, tilastoista nimettävissä olevat muutokset, jotka parhaiten kuvaavat epävarmuuden laajuutta. Näitä ovat asuntojen ja vuokrien hinnan muutokset, työttömyyskokemukset ja epätyypilliset työsuhteet sekä korkotason, osakekurssien ja maksuhäiriöiden muutokset.

Ajanjakot	Sääntelyn purkamisen aika	Suuren murroksen aika	Vastaliikkeen aika	Vakauden aika	Murros
	1980-luvun loppu	1990-luvun alku	1990-luvun loppu	2000-luvun alku	2008–2011
Asuminen	Keinottelua ja laumailmiöitä asunto-markkinoilla. Asuntojen hintojen jyrkkä nousu. Yksityisen sektorin vuokra-asuntojen heikko saatavuus sääntelyn seurauksena.	Asumismarkkinoiden epätasapaino. Asuntojen hintojen ja vuokrien romahdus. Kahden asunnon loukut. Vuokrasääntelyn purkaminen. Asuntojen alikyntyä.	Asuntojen hintojen ja vuokrien jyrkkä nousu. Asumispolitiikan kytkeytymisen osakekurssien kehitykseen. Vuokra-asuntojen alitarjonta. Uudet asuntopolitiikan strategiset tavoitteet.	Asuntojen hintojen nousun lievä tasaantuminen, vuokra-asuntojen hinnan lasku. Maankäyttöpölytiikan tehostaminen. Vuokra-asuntojen tarjonnan vakauttaminen.	Markkinoiden jäähtyminen. Asuntojen hintojen vähäinen lasku, vuokrien nousu.
Työ	Täystyöllisyys. Vuosityöaikaisten lyhentäminen. Varhaiseläkejärjestelmien laajentaminen. Haasteena julkisen sektorin työvoimapula.	Työmarkkinoiden epätyypillistymisen. Työttömyysjaksojen määrän nopea kasvu. Joustoja työsuhteiden ehtoihin.	Työmarkkinoiden eriytyminen, pitkäaikaistyöttömyyden yleistymisen, työmarkkinoiden epävarmuuden vähentyminen. Uusi työ-sopimuslaki.	Määräaikaisten työsuhteiden vakinaistaminen, työmarkkinoiden vakiintuminen. Työllisyyden vakiintuminen. Kes-kustelu muutosturvasta.	Työttömyyden merkittävä nousu. Aktiivisen työvoimapolitiikan uudistaminen. Joustoturvavan toimeenpano.
Rahoitus	Kansallisen sääntelyn purkaminen. Rahan tarjonnan kasvu, investointibuumi. Pörssikurssien romahdus. Sääntelyjärjestelmän epäonnistuminen vakauden ylläpitämisessä.	Rahoitusjärjestelmän kriisi. Pankkifuusoiden aalto kansallisesti. Uusien rahoitusinstrumenttien luominen. EY:n sijoitus-palveludirektiivi.	Pörssikurssien jyrkkä nousu, reaalkorkotason lasku. Talous- ja rahaliitto. Finanssitavaratalot. Vakuutusvalvonnasta tiivistyminen.	Pörssikurssien ja reaalkorkojen lasku edelleen. Rahan ylitarjonta. Sijoituskilpailun tehostuminen. Valvontajärjestelmän tehostaminen.	Epävarmuus markkinoilla. Pyrkimystä markkinoiden sääntelyyn.

Taulukko 01. Työ-, pääoma ja asumismarkkinoiden muutokset 1988–2010

Asumismarkkinat ovat jakautuneet vakaisiin ja epävakaisiin sopimuksiin. Suurin osa kotitalouksista asuu asunnoissa, jotka ovat käytännössä asumismarkkinoiden ulkopuolella. Omistusasunnot ovat usein velattomia, eivätkä monet asunnot ole myynnissä tai ostettavissa. Tilastokeskuksen mukaan noin 1,7 miljoonasta omistusasunnosta asuvasta kotitaloudesta yli puolet (880 000 kotitaloutta) asui velattomassa omistusasunnossa vuonna 2010. Asuntoa vaihdetaan ainoastaan asunnon omistajan ehdoilla. Osalla vuokralaisista vuokrasuhteet ovat pitkäaikaisia ja useiden vuokranantajien kanssa sopimukset ovat edelleenkin suhteellisen riippumattomia vuokralaisten sosiaalisten olosuhteiden tai asumismarkkinoiden muutoksista. Näitä vuokralaisia on noin viidennes kaikista asunnoista. Yhteensä siis reilut puolet kaikista asunnoista on asukkaiden kannalta turvallisia sikäli, että markkinoiden muutokset eivät ratkaisevasti vaikuta asumiskustannuksiin. Loput asuvat eriateisen velkaisissa omistusasunnoissa tai yksityisissä vuokra-asunnoissa, joissa hinnat ja vuokrat vaihtelevat enemmän markkinoiden vaihteluiden mukaan. Asuntovarallisuus erottelee jatkuvasti sosiaaliryhmiä ja erot ovat kasvussa.

Asumismarkkinat jäähtyvät ja ylikuumentuvat suhdannevaihtelujen mukaan, koska asumismarkkinat reagoivat varsin hitaasti nousukausiin (mikä nostaa hintoja) ja yritykset jatkavat huippukautena aloitettua tuotantoa vielä lamavuosina (mikä romauttaa asuntojen hinnat). Lamavuosina vuokra-asuntojen tarjonta säilyi hyvänä ja vuokra-taso kohtuullisena. Tämän jälkeen vuokrat ovat kuitenkin nousseet nopeasti. Vuokra-asumismarkkinoilla eräs selitys hintojen nousulle on se, että vuokrasääntely johti yksityisten vuokra-asuntojen tarjonnan romahtamiseen 1970- ja 1980-luvuilla. Sääntelystä hyötyivät lähinnä ne, jotka olivat jo onnistuneet hankkimaan itselleen vuokra-asunnon. Tämä tapahtui asuntoa vailla olleiden henkilöiden kustannuksella. Vakautta tarjonnut sääntelyjärjestelmä ei taannut vuokra-asuntojen tarjonnan kasvua. Asuinhuoneistojen pääasiassa uusia vuokrasuhteita koskenut vuokrien sääntelyn purkaminen toteutettiin vuoden 1991 alusta. Tätä laajennettiin vuoden 1992 helmikuun alusta. Tämän jälkeen vuokrat ovat määrättyneet markkinoilla sen sijaan, että niitä olisi säännelty indeksiehtojen avulla. Vuonna 1995 tuli voimaan laki asuinhuoneiston vuokrauksesta (481/1995), joka vahvisti uuden institutionaalisen rakenteen, jossa markkinoilla oli ratkaiseva rooli vuokranmäärittelijänä.

Markkinoiden sääntelyä purkamalla voidaan pitkällä aikavälillä lisätä sekä omistus- että vuokra-asuntotarjontaa. Jälleen kysymys on siitä, kuin-

ka erilaiset aikahorisontit voidaan tasapainottaa. Eräs esimerkki välineestä, jolla vuokra-asuntojen välittämiseen liittyviä ongelmia on yritetty rajoittaa vuokra-asuntojen kysynnän kasvaessa, on laki kiinteistöjen ja vuokrahuoneistojen välityksestä 2000/1074, jonka mukaan välityspalkkio voidaan periä vain toimeksiantajalta. Sen jälkeen asuntopolitiikkaa luonnehtii jatkuvuus ja pyrkimys elvyttää kansantaloutta asuntotuotantoa lisäämällä ja korjausrakentamiseen kannustamalla. Kasvavien keskusten asuntojen hinnannousua pyritään hillitsemään lisäämällä tontti- ja asuntotarjontaa. Haasteelliseksi tämän tekee se, että maapolitiikka on viime kädessä kuntien käsissä, ja siihen liittyy merkittäviä sisäänrakennettuja taloudellisia intressejä. Marginaalisemmin asuntomarkkinoiden toimintaan pyritään vastaamaan sosiaalista asuntotarjontaa lisäämällä ja kehittämällä muun muassa korkotukia. Vapaarahoitteisilla vuokra-asuntomarkkinoilla ei ole näkyvässä merkittäviä uusia vakauttavia toimenpiteitä lukuun ottamatta selvitystä kiinteistörahastojärjestelmän uudistamiseksi. Tarkoituksena on parantaa kiinteistösjoiottamisen houkuttelevuutta. Poliittisissa linjauksissa ei ole otettu huomioon suosituksia asuntolainojen korkojen vähennysoikeuden poistamisesta ja kuntien kaavoitusmonopolin murtamisesta. Asumistuki-järjestelmässä ei ole tehty olennaisia muutoksia.

Työmarkkinat ovat toisen maailmansodan jälkeen olleet vähän markkinostettuja ja välineellisiä. Suurin osa ihmisistä työskentelee organisaatioiden sisällä ja hyvin monet sopimukset ovat pitkäaikaisia. Markkinayhteiskunnasta puhuminen onkin osin virheellistä tilanteessa, jossa suurin osa ihmisistä työskentelee organisaatioiden sisällä (vrt. Simon 1991). Päivittäiseen sopimiseen nojaavat työmarkkinat ovat olleet harvinaisia Suomessa. Ilmiö on maatalouden ulkopuolella ollut varsin tuntematon ja maataloudessa se rajoittui lähinnä luonnonkierron mukaisiin tehtäviin. Suomalaiset ovat puolestaan arvostaneet työsuhteen pysyvyyttä: perinteinen sanonta ”valtion leipä on pitkä, mutta kapea” on tästä hyvä esimerkki. Edelleenkin valtaosa työsopimuksista on hyvin suojattuja työmarkkinalainsäädännön ja työmarkkinajärjestöjen välisten tulopoliittisten sopimusten avulla.

Pitkäaikaiset työsopimukset ovat olleet sekä yritykselle että palkansaajalle hyödyllisiä, koska ne mahdollistavat kustannuskehityksen ja työvoiman tarjonnan ennakkoinnin ja vähentävät siten liiketoiminnan ns. transaktiokustannuksia. Sama koskee palkkasopimusta, koska tulopoliitiikka – on sitten kyse liittokohtaisista tai kansallisista ratkaisuista – mahdollistaa sekä

yrittäjien investoinneista aiheutuvien kustannusten ennakkoinnin että kotitalouksien sopeutumisen ennustettavissa olevaan tulokehitykseen. Tämän ohella pysyvät työsuhteet heijastelevat myös työntekijäryhmien *välisiä* valtasuhteita. Usein työmarkkinat jakautuvatkin turvatuista työsuhteista hyötyviin sisäpiiriläisiin ja näiden etujen ulkopuolelle jäävien tilapäisten, määräaikaisten tai osapäiväisten työntekijöiden muodostamaan ulkopiiriläisten ryhmään. (Vastentahtoiset) ulkopiiriläiset joutuvat kantamaan päivittäisten markkinoiden aiheuttaman hyvinvointivajeen.

Suomessa määrä- ja osa-aikaisiin työsuhteisiin sijoittuvien ulkopiiriläisten osuus kaikista työsuhteista ja työntekijöistä kasvoi jonkin verran 1990-luvulla. Aikaisemmin vähämerkityksellisen ilmiön kanssa joutui tekemisiin 1990-luvun jälkipuoliskolla keskimäärin jo viidennes palkansaajista. Osa-aikaisten määrä lisääntyi erityisesti 1990-luvun jälkipuoliskolla; heitä on noin neljännes enemmän kuin 1990-luvun puolivälissä. Toisaalta myös koko-aikatyöllisten määrä kasvoi hivenen, joten kysymys ei ole koko-aikaisten työntekijöiden korvautumisesta osa-aikaisilla työntekijöillä. Näyttäisi myös siltä, että työsuhteiden kesto ei ole lyhentynyt, pikemminkin päinvastoin, mikä kertoo perinteisen työsuhdemallin jatkuvuudesta. Epätavalliset työsuhteet yleistyivät 1990-luvun aikana erityisesti naisvaltaisella julkisella sektorilla (erityisesti kuntien sosiaali-, terveys- ja koulutuspalveluissa), jossa äitiys- ja vanhempainlomasijaisuudet lisäävät määräaikaista. Tutkijoiden keskuudessa on ollut erimielisyyttä siitä, kuinka merkittävästä ja pysyvästä ilmiöstä on kysymys. Yleisen käsityksen mukaan 1990-luku ei siis aiheuttanut dramaattisia muutoksia. Tämä peruskäsite ei ole ratkaisevasti muuttunut myöskään 2000-luvulla. Esimerkiksi määräaikaaisuudet eivät ole merkittävästi lisääntyneet. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2012.)

Vuonna 2000 uudistettu työsuhtelaki loi yhdessä työmarkkinoinnin kytkeytyvän sosiaaliturvan kanssa institutionaalisen kehikon suomalaisille työmarkkinoilla. Kyse on kansainvälisestäkin arvioiden kattavasta työmarkkinoiden epävarmuutta vähentävästä kehikosta, joka varsin kattavasti mahdollistaa myös työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen ja aikuiskoulutuksen. Täystyöllisyyteen tähtäävä strategia on pitkälti Polanyin näkemysten mukainen lukuun ottamatta erilaista perussuhtautumista työmarkkinoihin. Kun valtioneuvosto pyrkii vakautteen markkinoiden toimintaa tehostamalla, Polanyi pyrki vakautteen markkinoiden toimintaa sääntelemällä. Lähimmäksi nämä kaksi lähestymistapaa tulevat strategian määräaikaisten työsuhteiden

vakainaistamista, työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista sekä työelämän kehittämistä koskevissa linjauksissa. Tärkeä rooli on myös eri viranomaisten yhteistoimintaa ja palvelujärjestelmän kehittämistä koskevilla linjauksilla.

Rahoitusmarkkinoiden sääntely on muuttunut merkittävästi. Aina 1980-luvun lopulle korkojen muutoksia vastaan voitiin suojautua peruskorkojärjestelmien sekä inflaatio suojaamattomien korkojen avulla. Lainan saaneet kotitaloudet hyötyivät näistä mahdollisuuksista. Erityisesti 1970-luvun alun korkean inflaation vuosina, jolloin suuret ikäluokat osivat asuntonsa, asuntolainan reaalikorko oli usein negatiivinen. Inflaatio ylitti korkotason, jolloin laina supistui reaalisesti ilman lyhennyksiäkin. Toisaalta lainamarkkinoiden tiukkuus johti siihen, että huomattava osa kotitalouksista jäi ilman lainaa.

Rahoitusmarkkinoiden avautuminen 1980-luvun jälkipuoliskolla muutti niiden toimintaa olennaisesti. Lyhyellä aikavälillä tämä hyödytti kotitalouksia, koska rahan tarjonnan lisääntyminen johti korkojen laskuun. Samalla yhä useammat kotitaloudet saivat lainoja – myös ne, joilta ne oli aikaisemmin evätty. Vuosien 1991 ja 1992 devalvaatiot osoittautuivat kuitenkin katastrofeiksi niille kotitalouksille ja yrityksille, jotka olivat ottaneet valuuttamääräisiä lainoja 1980-luvun jälkipuoliskolla. Devalvaatioiden yhteydessä valuuttalainojen korot nousivat moninkertaisiksi, mikä aiheutti huomattavia taloudellisia menetyksiä ja paljon inhimillistä kärsimystä.

Nykyisin Suomessa Suomen Pankki valvoo rahoitusmarkkinoiden vakautta yhteistyössä Euroopan keskuspankin (ECB) kanssa. Hallinnollisesti Suomen Pankin yhteydessä, mutta siitä toiminnallisesti riippumattomana, toimii myös Rahoitustarkastus, joka jalostettiin sen edeltäjästä pankkitarkastusvirastosta vuonna 1993 lamavuosina saatujen kokemusten viisastuttamana. Rahoitustarkastuksen perustehtävänä on valvoa markkinoita markkinaehtoisesti. Vakuutuslaitosten valvonta on puolestaan vuonna 1999 aloittaneessa vakuutusvalvontavirastossa, joka on sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön alainen laitos. Se seuraa erityisesti vakuutuslaitosten vakavaraisuutta. Kaiken kaikkiaan rahoitusmarkkinoiden valvontajärjestelmää on viime vuosina olennaisesti parannettu samalla, kun markkinoiden läpinäkyvyyttä ja markkinaehtoisuutta on sen eri lohkoilla parannettu.

Kuten vuosien 2008–2009 kriisi osoittaa, nämä toimenpiteet eivät olleet riittäviä (ks. Cassidy 2009). Unioni kuitenkin vastasi varsin päättäväisesti kriisiin ja se teki lukuisia vakauttavia ja elvyttäviä päätöksiä. Se ei kui-

tenkaan päässyt nopeasti liikkeelle rahamarkkinoiden sääntelyssä. Syksyllä 2009 tehtiin yksityiskohtaisempia säädösehdotuksia, joilla pyrittiin hillitsemään pankinjohtajien optioista aiheutuneita vääristyneitä kannustinrakenteita. Lisäksi tarkoitettiin käsitellä ehdotuksia, jotka koskevat ns. *hedge* eli vipurahastoja, johdon palkitsemisjärjestelmiä sekä pääomavaatimusten vahvistamista. Euroopan pankkikriisin myötä on sekä lisätty pankkien vakavaraisuusvaatimuksia että kehitetty pankkien läpinäkyvyyttä lisääviä seurantamalleja. Kaiken kaikkiaan ”rahoitusalan” sääntelyarkkitehtuurin uudistaminen on yhdensuuntainen Polanyin argumentin kanssa.

Muutoksen epävarmuus ja epävarmuuden muutos

Karl Polanyin välillä jo unohtunut teoria koki uuden tulemisen 1990-luvulla, kun sen keskeiset johtopäätökset näyttivät tekevän globalisaatioon kytkeytyvän yhteiskunnallisen muutoksen ymmärrettävämmäksi. 2000-luvun alussa siihen kohdennettu huomio väheni taloudellisen vakauden jaksena, kunnes vuonna 2008 alkanut globaalinen talouden epävarmuus nosti sen jälleen tutkijoiden agendoille. Sen silmälasien lävitse katseltuna tuo uusi lama aiheutui itesääntelviin markkinoiden aiheuttamasta epävarmuudesta ja luonteva vastaus näihin epävarmuuksiin on sopeutumisaikaa ja -mahdollisuuksia lisäävä vastaliike ympäristö/asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoilla. Edellä kuvatussa kehyksessä Polanyin teoriolla on kiistaton paikkansa, joskin yhä suurempi osa tutkijoista on jo siirtynyt uudempiin teoreettisiin kehyksiin ja käsitteisiin.

Soveltuuko Karl Polanyin teoria suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksen analysointiin 1990-luvun alun jälkeen? Polanyin silmälasien lävitse tarkasteltuna keskeistä on instituutioiden epävakaus, jota on tässä luvussa arvioitu suhteessa Suomen asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoihin. Näiden tarkastelun ytimessä ovat olleet nopeat muutokset ja markkinaperiaatteiden integroiminen politiikan osaksi 1990-luvun alussa. Asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinat siirtyivät 1990-luvun murroksen myötä vaiheeseen, jolle on luonteenomaista institutionaalisen rakenteen muutosta seuraavat aikaisempaa suuremmat vaihtelut. Toisaalta markkinat vakautuivat vuosituhannen vaihteen jälkeen. Muutos ei siis ollut lineaarista vaan pikemminkin syklistä.

Suomen historian ajanjaksoista 1990-luvun murrosvuodet ovat lähimpänä Polanyin kuvaamaa suurta murrosta. Sen aikana materiaalsen ja koetun hyvinvoinnin välillä voi olettaa olleen huomattavan eron – joskaan tästä ei

ole systemaattista empiiristä tutkimusta, koska yhteiskunnallinen rakennemuutos oli nopeaa, erilaisista aikahorisonteista aiheutuvat valtasuhteet huomattavia ja markkinoiden muutokset huonosti ennakoitavissa. Kainulainen (1998) on tarkastellut tätä muutosta (1991 vs 1996) ja materiaalisen ja koetun hyvinvoinnin välistä eroa entisen Kuopion läänin alueella. Analyysi toi esille sen, että materiaalinen kurimus kohdentui lamassa erityisesti alimpiin sosiaaliluokkiin, mutta tällä ei ollut suoraa yhteyttä koettuun hyvinvointiin. Hyvinvointi pysyi siis vakaammin samalla tasolla koetussa kuin materiaalisessa elämässä. Toisaalta 1990-luvun jälkipuoliskolla ja 2000-luvun alussa tapahtuneet politiikkareformit tähtäsivät näiden markkinoiden vakauden lisäämiseen ja epävarmuuden vähentämiseen. Nämä tapahtumat ovat oireita laajemmasta itsesääntelevien markkinoiden vastaisesta liikkeestä, jonka tavoitteena on aikahorisonttien yhteensovittaminen kotitalouksien intressejä palvelevalla tavalla. Suurin osa näistä muutoksista kattaa koko kansan. Näitä ovat asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoiden valvonta ja institutionaaliset säännöt. Näissä tapauksissa yhteinen vakautta korostava intressi on ollut yksittäisten intressiryhmien etuja voimakkaampi.

Vuonna 2008 alkaneen laman analysointiin aika ei ole vielä kypsä. Yhtäältä voitaneen saavuttaa yksimielisyys siitä, että markkinat ja politiikka erottamalla luoduilla itsesääntelevillä markkinoilla itsesääntelevyys aiheutti nopeita muutoksia yhteenkietoutuneilla asumis-, raha- ja työmarkkinoilla (Cassidy 2009; Ubel 2009). Tämä aiheutti järjestelmäkriisin sekä Yhdysvalloissa että useimmissa Euroopan unionin jäsenvaltioissa. Maiden välillä on kuitenkin tässä suhteessa suuria eroja. Suomen murros näyttää jääneen vähäisemmäksi kuin monessa muussa maassa. Kuitenkin muutokset ovat olleet sen verran nopeita, että aika ei ole sovelias pidemmän aikavälin ennusteille.

Kirjallisuus

- Adaman, Fikret & Madra, Yahya M. 2002. Theorizing the "Third Sphere" – A Critique of the Persistence of the "Economistic Fallacy". *Journal of Economic Issues* 36 (2), 1045–1079.
- Beckert, Jens 1996. What is Sociological about Economic Sociology? *Theory and Society* 25 (4), 803–840.
- Block, Fred 1990. *Postindustrial Possibilities – A Critique of Economic Discourse*. Berkeley: University of California Press.
- Block, Fred 2003. Karl Polanyi and the Writing of The Great Transformation. *Theory and Society* 32 (2), 275–306.
- Block, Fred & Somers, Margaret 1984. *Beyond the Economistic Fallacy – The Holistic Social Science of Karl Polanyi*. Teoksessa Theda Skocpol (toim.) *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, 48–83.
- Breen, Richard 1997. Risk, Recommodification and the Future of the Service Class. *Sociology* 31 (3), 473–489.
- Bowles, Samuel & Gintis, Herbert 1993. The Revenge of Homo Economicus – Contested Exchange and the Revival of Political Economy. *Journal of Economic Perspectives* 7 (1), 83–102.
- Cassidy, John 2009. *How Markets Fall – The Logic of Economic Calamities*. London: Allen Lane.
- Dale, Gareth 2010. *Karl Polanyi – The Limits of the Market*. Oxford: Polity.
- Dequech, David 2003. Uncertainty and Economic Sociology. *American Journal of Economics and Sociology* 62 (3), 509–532.
- Dolfsma, Wilfred; Finch, John & McMaster, Robert 2005. Market and Society – How do They Relate and How do They Contribute to Welfare? *Journal of Economic Issues* 39 (2), 347–356.
- Freeman, Chris & Louca, Francisco 2001. *As Time Goes By – From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodin, Robert E. 1988. *Reasons for Welfare*. Princeton: Princeton University Press.
- Hechter, Michael 1981. Karl Polanyi's Social Theory – A Critique. *Politics and Society* 10 (4), 399–430.
- Heiskala, Risto 1992. Markkinoiden saatanallinen mylly ja nykyajan valtio: Mitä Polanyi tarkoittaa markkinayhteiskunnalla. *Tiede & Edistys* 17 (2), 96–99. Julkaistu uudestaan kokoelmassa Heiskala, Risto 1996. *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Helsinki: Gaudeamus, 28–47.
- Humphreys, S.C. 1968. History, Economics and Antropology - The Work of Karl Polanyi. *History and Theory* 8 (2), 155–212.
- Jalava, Marja 1999. Säkeitä saatanallisesta myllystä – Karl Polanyi ja "Suuri muutos". *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (1), 29–43.
- Kainulainen, Sakari. 1998. Elämäntapahtumat ja elämään tyytyväisyys eri sosiaaliluokissa. *Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet* 62. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Knight, Frank H. 1921. *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston: Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Co.
- Kuusela, Hannu & Ollikainen, Reijo (toim.) 2005. *Riskit ja riskinhallinta*. Tampere: Tampere University Press.
- Lane, Robert E. 1991. *The Market Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Perez, Carlota 2003. *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Polanyi, Karl 1957/2009. *Suuri murros – Aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret*. Suomentanut Natasha Vilokkinen. Tampere: Vastapaino.
- Saari, Juho 2004. *Globaali hallinta – Historiallinen tutkimus globalisaation tulevaisuudesta*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Saari, Juho 2006. *Samankaltainen tilanne, samanlainen toiminta – Globalisoimisen kaksi aaltoa vertailussa*. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Historiallinen käänne – Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus, 149–178.
- Slater, Don & Tonkiss, Fran 2001. *Market Society – Markets and Modern Social Theory*. Cambridge: Polity.
- Simon, Herbert 1991. *Organizations and Markets*. *The Journal of Economic Perspectives* 5 (2), 25–44.
- Työ- ja elinkeinoministeriö 2012. *Työvoiman käyttötapojen ja työn tekemisen muotojen muutostrendejä selvittävän ja kehittävän työryhmän väliraportti*. Raportteja 16/2012. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Ubel, Peter A. 2009. *Free Market Madness – Why Human Nature is at Odds with Economics – and Why it Matters*. Boston: Harvard Business Press.

Jyri Liukko

5 VAKUUTUSYHTEISKUNTA: FRANÇOIS EWALD JA SOLIDAARISUUDEN TEKNOLOGIAT

Ranskalaisen yhteiskuntatieteilijän François Ewaldin tutkimus sosiaalivakuutuksen ja siihen liittyvän solidaarisuusajattelun synnystä on ollut vaikutusvaltainen viimeaikaisessa keskustelussa *vakuutuksen ideasta ja tekniikasta* sosiaaliturvan järjestämisessä. Ewaldin mukaan vakuutuksesta on tullut modernisoituneiden yhteiskuntien keskeinen järjestävä periaate ja lakisääteisestä sosiaalivakuutuksesta yhteiskunnallisen solidaarisuuden perusta. Vakuutuksen menestys riskinhallinnan käytäntönä perustuu paljolti siihen, että se mahdollistaa tehokkaasti yksityisen ja yhteisen edun yhdistämisen. Eri toteutusmuodoista riippumatta kaiken vakuutustoiminnan ydin on yhteisvastuullinen riskien jakaminen jonkin ryhmän jäsenten kesken. Institutionaalisesti tämä voidaan toteuttaa hyvin monella eri tavalla ja erilaisilla säännöillä. Kolme keskeisintä vakuutusmuotoa ovat markkinaehtoinen yksilöllinen yksityisvakuutus, jonkin yhteisön jäsenten keskinäisyyttä korostava ryhmävakuutus ja julkisoikeudellinen sosiaalivakuutus. Kiistelyä aiheuttaa se, minkälaista riskien tai tulojen jakamista eri vakuutusmuotoihin liittyy tai pitäisi liittyä.

Tämä luku käsittelee suomalaista hyvinvointivaltiota ja siihen liittyvää vakuutustoimintaa Ewaldin tulkintojen johdattamana. Aluksi käsittelemme Ewaldiin nojautuen vakuutuksen historiallista kehitystä sekä riskin ja solidaarisuuden käsitteiden merkitystä tässä prosessissa. Tämän jälkeen sovellan Ewaldin tulkintakehikkoa suomalaisen yhteiskunnan tarkasteluun: kysyn ensinnäkin, minkälainen vakuutusyhteiskunta Suomi tällä hetkellä on ja mihin suuntaan sen ajatellaan kehittyvän ja toiseksi, minkälaisia vakuutussolidaarisuuden muotoja toimeentuloturvajärjestelmää koskevasta

keskustelusta voidaan nostaa esiin. Analysoin vakuutuksen ja solidaarisuusajattelun suhdetta erottelemalla neljä erilaista kollektiivisen taloudellisen turvan teknologiaa, joiden varaan suomalainen toimeentuloturvadiskurssi rakentuu.

Ewaldin ajattelun tausta ja vaikutukset nykykeskusteluun

Ewald on yksi keskeisimmistä yhteiskuntatieteelliseen vakuutuskeskusteluun vaikuttaneista tutkijoista. Hänen laajin esityksensä aiheesta on vuonna 1986 julkaistu historiallis-filosofinen tutkimus *L'Etat Providence* (ks. myös Ewald 1993), jossa hän syventyy ranskalaisesta perspektiivistä hyvinvointivaltion ja sosiaalivakuutuksen kehitykseen. Ewaldin lähestymistapa hyvinvointivaltion synnyn tutkimiseen sai alkunsa 1970-luvun lopulla osana laajempaa yhteiskuntapolitiikan historiaa tutkinutta ranskalaista traditiota (ks. Foucault 1991; Defert 1991; Donzelot 1984).

Ewaldin tutkimus on seikkaperäinen analyysi Ranskan suuren vallankumouksen jälkeisen liberaalin ajattelun ja 1800-luvun aikana kehittyneen sosiaalisen näkökulman erityislaatuudesta yhteenkietoutumisesta. Olennaisina tekijöinä tässä prosessissa hän näkee poliittisten vaikuttimien ohella nimenomaan vakuutuksen tekniikan ja siihen liittyvän tilastotieteellisen tietomuodon. Ewald oli Michel Foucault'n oppilas ja kollega, mikä näkyy hänen tutkimusongelmassaan: keskeinen kysymys on, miten syyllisen vastuuvollisuudelle perustuva liberaali poliittinen filosofia ja siihen perustuva oikeusjärjestelmä antoivat tilaa sosiaalioikeuden mahdollistavalle ajattelulle. Esimerkkinä tästä muutoksesta hän analysoi kehityskulkua, joka johti Ranskan ensimmäiseen varsinaiseen sosiaalivakuutukseen eli työtapa-turmavakuutuslain säätämiseen vuonna 1898.

Ewaldin perusväite on, että yhteiskuntapoliittisen hallinnan historia jakautuu kahteen perustavanlaatuisesti toisistaan eroavaan toimintamalliin: *liberaaliin vastuun paradigmaan* ja *sosiaaliseen solidaarisuuden paradigmaan*, joista jälkimmäinen perustuu riskin ja vastuun kollektiiviselle jakamiselle. Ewaldin mukaan vakuutus muodosti 1800-luvun kuluessa tilastotieteeseen perustuvan ja näitä paradigmoja välittävän teknologian, joka vähitellen yhä kattavammin korvasi yksilön moraalisen ja juridisen *vastuun* tieteellis-teknisellä ja kollektivoivalla *riskin* käsitteellä. Tämä prosessi saavutti tavallaan huippunsa pakollisen vakuutuksen muodossa, sillä toinen Ewaldin kes-

keinen teesi on, että vakuutuksen muuttuminen lakisääteiseksi sosiaalivakuutukseksi – ja myöhemmin koko hyvinvointivaltion periaatteeksi – on solidaarisuuden paradigman ruumiillistuma ja sen toteuttamisen käytännöllinen edellytys. Donzelot ja myös Rosanvallon (2000, 15) tulkitsevat muutosta samankaltaisesti: riskilaskennan mukanaan tuoma *yhteiskuntapolitiikan tieteellistyminen* ja sen mahdollistama sosiaalivakuutuksen kehittyminen edistivät merkittävästi sitä prosessia, jossa käsitys yksilön vastuuvollisuudesta korvautui ”objektiivisella” riskin (jakamisen) idealla.

Ewaldin vaikutus on näkynyt viime vuosina melko voimakkaasti suomalaisessa (sosiaali)vakuutukseen liittyvässä akateemisessa keskustelussa (esim. Eräsaari & Rahkonen 1995; Helne 2001; Meskus 2002; Hellsten & Helne 2004; Julkunen 2004; Lehtonen & Liukko 2010; Liukko 2005; 2007; 2008). Ewaldin käsittelemä problematiikka on levinnyt myös angloamerikkalaiseen keskusteluun, jossa on korostettu sosiaalivakuutuksen ohella erityisesti yksityisvakuutuksen roolia ja siihen liittyviä ajankohtaisia kysymyksiä (ks. esim. Baker & Simon 2002; Ericson, Doyle & Barry 2003; O’Malley 2004; Ericson & Doyle 2004).

Vakuutusteknologia, riski ja solidaarisuus

Ewaldin (1993, 207–208) ajattelussa vakuutus on riskinhallinnan teknologia, erityinen aktuaarisen eli vakuutusmatemaattisen tekniikan (*tekhne*) ja tilastollisen tietomuodon (*logos*) yhdistävä käytäntö, jonka piirissä on ollut mahdollista muodostaa monenlaisia eri vakuutusmuotoja. Kaikissa näissä vakuutuksellista riskinhallintaa on sovellettu hieman eri tavoin. Se, minkälaisen muodon vakuutusteknologiaa toteuttavat instituutiot kulloinkin saavat, riippuu taloudellisista, moraalisisista, poliittisista ja juridisista suhdanteista sekä tiettyssä historiallisessa tilanteessa vallitsevasta vakuutusajattelusta tai ”vakuutuksellisesta mielikuvituksesta” (*insurantal imaginary*) (ks. Ewald 1991). Kuten historia on osoittanut, vakuutuksen eri muodot voivat olla vapaaehtoisia tai pakollisia ja joko julkisesti tai yksityisesti organisoituja tai myös jotain siltä väliltä (kuten esimerkiksi työmarkkinajärjestöjen sopimat kollektiiviset työntekijöiden ryhmähenkivakuutukset).

Ewaldin ajattelun kautta vakuutus näyttäytyy myös vaikutusvaltaisena *moraaliteknologiana*, joka muokkaa ihmisten välisiä vastuusuhteita. Ewaldin mukaan vakuutusteknologian kehittyminen on johtanut moderniin

käsitykseen solidaarisuudesta, joka on korvannut veljelliseen avunantoon ja naapuriapuun perustuneen solidaarisuuden ja muuttanut moraaliset vastuusuhteet sopimusoikeudellisiksi suhteiksi ja eräänlaiseksi abstraktiksi keskinäisyydeksi. Vakuutus mahdollistaa vastavuoroisen taloudellisen vastuun jakamisen idean soveltamisen laajoissa ihmisryhmissä ilman henkilökohtaisia kontakteja. Olennaista on se, että vakuutuksessa tämä jakaminen ei tapahdu avustuksen tai hyväntekeväisyyden nimissä vaan tietyn *ennalta sovitun korvaussäännön* mukaisesti (Ewald 1993, 219).

Ewald (1993, 213–218) korostaa, että vakuutusteknologia muuntaa erilaisia tapahtumia riskeiksi eli todennäköisyyksiksi ja rahassa mitattaviksi kustannuksiksi, jotka vakuutuksen välityksellä on mahdollista jakaa tietyn vakuutusmaksuja maksavan ryhmän kesken. Vakuutustoiminnan laajetessa riskistä on muodostunut onnettomuuden moderni määritelmä, jonka perustana on se tilastotieteen mahdollistama havainto, että onnettomuuksia tapahtuu säännönmukaisesti. Ewald (1993, 215–216; 2004, 47) korostaa, että riski voidaan laskea ainoastaan jonkin populaation tasolla. Näin riskistä on muodostunut objektivointiperiaate, joka muuttaa onnettomuudet potentiaalisesti kaikkia vakuutuskollektiivin jäseniä kohtaaviksi riskeiksi. Riskin käsitteen myötä onnettomuuksista tuli uudella tavalla sosiaalisia. Ewald (2003, 36) kirjoittaa, että ”[v]akuutuksen kannalta yksilöllistä riskiä ei varsinaisesti ole olemassa”. Voidaan sanoa, että vakuutus muuttaa yksityiset intressit yhteisiksi ja muodostaa eräänlaisen *liiton*, joka kuitenkin sitoo ihmisiä vain käsitteellisesti heidän riskiensä kautta (Ewald 2004, 48).

Samalla vakuutus perustuu taloudelliselle logiikalle, se on kapitalistisen talousetiikan ja pääoman tytär (Ewald 1995, 75–76). Vakuutussolidaarisuus merkitsee Ewaldille lukuisten pienten pääomien keräämistä yhteen ja näiden pääomien jakamista ennalta sovitun säännön mukaisesti. Ewald nostaa esiin 1800-luvun jälkipuoliskolla vaikuttaneen Edmond About’n, jonka mukaan vakuutus ei ole vain yksityinen vaan myös sosiaalinen velvollisuus. About (1865, 35; ks. Ewald 1993, 227–228) kirjoittaa, että ”se kuka ei vakuuta itseään, kuormittaa yhteiskuntaa kaksin verroin”. Hänen mukaansa vakuutus on kekseliäin tekniikka pääomien yhteen keräämisessä ja jakamisessa ja lisää vielä, että vakuutuksen kautta meistä tulee ”kapitalisteja kaikki tyynni”, mutta tämä tapahtuu vakuutukseen olennaisesti kuuluvan ”tiedostamattoman solidaarisuuden” kautta. About’n avulla Ewald osoittaa vakuutukseen liittyvän solidaarisuusajattelun erityisyyden. Tällainen

jossain määrin *tiedostamaton solidaarisuus* on Ewaldin vakuutuskäsityksen avainperiaate.

Tähän pohjautuu myös Ewaldin (1993, 228) poleeminen väite, että vakuutus ei ole ”mitään muuta kuin mekanismi, joka osoittaa käytännöllisesti, minkälainen yhteiskunta todella on” ja joka ”paljastaa yhteiskunnan todellisen olemuksen”. Tämä olemus on ihmisten riippuvaisuus toisistaan niin hyvässä kuin pahassa. Vapaaehtoinen keskinäinen vakuutustoiminta oli ensimmäinen askel solidaarisuuden paradigman suuntaan, mutta Ewaldin mukaan vasta pakollisen sosiaalivakuutuksen synty oli ratkaiseva murros, jonka kautta yhteiskuntasopimus sai vakuutus sopimuksen muodon:

Vakuutus merkitsee muutakin kuin vain niitä julkisia ja yksityisiä instituutioita, joiden ansiosta modernissa yhteiskunnassa voidaan tyydyttää tietyt turvallisuudentarpeet. Vakuutus on yhteiskuntasopimuksen instituutio. Sen toimintamuodot ja lainalaisuudet sitovat yksittäiset ihmiset käytännöllisin sitein toisiinsa ja edellyttävät heiltä yhteisvastuullista suhtautumista niihin tapahtumiin, joihin he katsovat tarpeelliseksi varautua. Voidaan ehkä sanoa, että yhteiskunnat muuttuvat 'moderneiksi', kun vakuutuksesta tulee sosiaalivakuutus; kun vakuuttamisen toimintamallista tulee yhteiskuntasopimuksen vertauskuvallinen perusta; kun yhteiskuntasopimus alkaa toteutua ja toimia käytännössä vakuutustoiminnan teknikoiden ja instituutioiden ansiosta. (Ewald 2004, 44.)

Ewald korostaakin vakuutusta nimenomaan yhteenliittymisen ja vastavuoroisuuden tekniikkana. Itse asiassa yhteiskunta ja vakuutus ovat Ewaldille (1993, 266) homologisia käsitteitä. Mutta niiden yhdistyminen ei kuitenkaan ole ollut mahdollista ilman valtion väliintuloa: valtion ja vakuutuksen lähentymisen kautta ”vakuutusta ei enää ymmärretä politiikan välineenä vaan yhteiskunnallisen suhteen muotona” (Ewald 1993, 241). Sosiaalivakuutuksen idea tunnustaa sen ”tosiseikan”, että jokainen ihminen on riski toiselle, jolloin olemisesta tulee fundamentaalisesti sosiaalista, toisista ihmisistä riippuvaista. On kuitenkin syytä pitää mielessä, että oli vakuutus sitten vapaaehtoista tai pakollista, siihen liittyvää solidaarisuutta ei välttämättä tiedosteta. Henkivakuutusmaksujen, työttömyyskassamaksujen tai työeläkemaksujen kollektiivisen luonteen tiedostaminen ei ole itsestäänselvyys.

Sosiaalivakuutuksen ja valtion roolin painottamisesta huolimatta Ewald puhuu mieluummin vakuutusyhteiskunnasta kuin hyvinvointivaltiosta tai vakuutusvaltiosta. Voidaan ajatella, että vakuutusyhteiskunta on laaja käsite, jonka keskeinen osa – joskaan ei ainoa – on hyvinvointivaltio instituutiineen. Tällä käsitteellä Ewald korostaa, että kollektiivisen hyvinvoinnin ja turvallisuuden tuottaminen riskejä jakamalla on pitkälti vakuutusteknologian eri toteutusmuotojen harteilla. Vakuutusyhteiskunta sisältää niin yksityis- ja sosiaalivakuutuksen kuin näiden erilaiset sekamuodotkin. Samalla käsite kyseenalaistaa usein liian tiukasti vedetyn valtiollisen ja yksityisen välisen rajan ja purkaa hallinnollisiin ratkaisuihin perustuvaa valtapoliittista vastakkainasettelua:

Hyvinvointivaltiosta puhuminen vääristää vakuutusyhteiskunnan todellisuuden. Se asettaa sosiaaliturvajärjestelmän ja yksityisen vakuutustoiminnan vastatusten, ikään kuin ne olisivat kaksi itsenäistä kokonaisuutta, vaikka nämä kaksi toimintapiiriä ovat syntyneet samasta liikkeestä tai filosofisesta johtopäätöksestä: sosiaalista todellisuutta on alettu käsitellä ja hallinnoida riskin käsittein. (...) [T]osiasiassa molemmat sektorit, niin erilaisia kuin ne ovatkin, ovat syntyneet samassa vakuutusellistumisen käänneessä, joka on mahdollistanut modernin yhteiskuntasopimuksen hallinnollisen toteutuksen. Todenmukaisempaa olisikin sanoa, että nyky-yhteiskunnissa vakuutustoiminnan laajaa sektoria hallitaan monen eri logiikan ja monen eri instituution avulla. Tämä monimuotoisuus kuitenkin vain kuvastaa vaihtuvia historiallisia ja poliittisia tilanteita. Se ei kerro olennaisesta vastakohtaisuudesta. (Ewald 2004, 63.)

Suomalainen vakuutusyhteiskunta

Mitä Ewaldin tulkintakehyksen kautta tarkasteltuna voidaan sanoa suomalaisen hyvinvointivaltion muutoksesta ja nykytilanteesta? Minkälainen vakuutusyhteiskunta Suomi on ja miten käsite ylipäätään sopii Suomen tapaukseen? Aivan aluksi on otettava huomioon se, että Ewaldin tarkastelut ovat vahvasti historiallisia eivätkä ne pääosin käsittele viimeaikaisia kysymyksiä. Tämä ei kuitenkaan ole välttämättä ongelma, sillä historiallisesta lähestymistavasta huolimatta hänen kysymyksensä ovat filosofisen yleisluonteisia. Ewaldin avulla huomio kiinnittyy erityisesti ajattelumallien

ja ideoiden sekä näitä ilmentävien käytäntöjen yhteyteen. Tästä vakuutusajattelun korostuksesta johtuen en tarkastele seuraavassa ainoastaan konkreettisia institutionaalisia kysymyksiä vaan erityisesti vakuutustekniikan vaihtoehtoisista suuntaviivoista ja mahdollisuuksista käytyä keskustelua ja siinä esiintyvää vakuutuksellista mielikuvitusta.

Sosiaalivakuutus

Suomalaista hyvinvointivaltiota tutkittaessa on huomioitava, että Ewald tarkastelee erityisesti ranskalaista yhteiskuntaa. Ranskassa työsuhteeseen perustuva sosiaalivakuutus on koko ajan ollut keskeisempi sosiaalipolitiikan muoto kuin Suomessa tai muissa Pohjoismaissa, joissa maassa asuminen on ollut työsuhdetta tärkeämpi kriteeri ja sosiaalipalvelut suuremmissa roolissa. Voidaan väittää, että Pohjoismaissa vahvasti verorahoitteen ja uudelleenjakavan sosiaaliturvajärjestelmän synty oli jo vuosikymmeniä sitten merkittävä tappio tiukasti ansiologiikkaan perustuvalla vakuutusmekanismille. Universaalin sosiaaliturvan ajatuksessa vakuutusmaksuja pyrittiin tekemään veroluonteisemmiksi ja siten häivyttämään maksujen ja etuuksien vakuutusluonteista vastaavuutta huomattavasti enemmän kuin perinteisessä työväen sosiaalivakuutuksessa. Tästä huolimatta ansiosidonnaisen sosiaalivakuutuksen rooli on Suomessa ollut merkittävä johtuen erityisesti työmarkkinajärjestöjen vaikutusvallasta.

Viime vuosina vakuutuksen idea sosiaaliturvan järjestämisessä on ollut nousussa. On pohdittu esimerkiksi lakisääteisen hoivavakuutuksen tai uudenlaisen kansallisen terveystakuutuksen mahdollisuuksia hyvinvointipalvelujen rahoituspulmien ratkaisijana. Keskustelua monimutkaistaa se, että vakuutuksen idea saa usein vaihtelevia määrityksiä. Ewaldin inspiroimana aihe on noussut esiin muun muassa Kelan tutkimusosaston aloitteesta teoksessa *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* (Hellsten & Helne 2004), jossa pohditaan esimerkiksi sitä, millä tavoin sosiaalivakuutus voisi olla vastaus hyvinvointivaltion uusiin haasteisiin. Teoksen päättävässä artikkelissa Mikael Forss, Esko Kalimo ja Tapani Purola (2004) esittävät, että suomalaisessa sosiaaliturvakeskustelussa, jota heidän mukaansa on perinteisesti hallinnut avustusajattelu ja tulojen tasaukseen nojaava painotus, olisi pohdittava aiempaa enemmän *vakuutusperiaatteen* mahdollisuuksia.

Vakuutusperiaate sisältää ajatuksen tietyistä tarkkaan määritellyistä riskitapahtumista, joita vastaan varaudutaan kollektiivisesti maksamalla vakuutusmaksuja yhteiseen kassaan ja joiden aiheuttamia taloudellisia tappioita korvataan ennalta sovittujen sääntöjen mukaisesti. Vakuutusperiaatteen käsitteellä kirjoittajat eivät korosta niinkään maksujen ja etuuksien vastaavuutta vaan erityisesti oikeudellisesti sitovan *sopimuksellisuuden* ideaa, joka sosiaalivakuutuksen tapauksessa korostaa ”yhteiskunnallista solidaarisuus-sopimusta” (Forss ym. 2004, 335). Kuten myös Ewald korostaa, olennaista tässä on se, että sosiaalivakuutus ei perustu hyväntekeväisyyteen eikä avustuksen logiikkaan, vaan sen pohjana on julkisoikeudellisesti määritelty solidaarisuussopimus osapuolten välillä.

Ansiosidonnainen sosiaalivakuutus on kiistaton esimerkki tällaisesta sopimuksesta. Sen sijaan usein väitellään siitä, missä määrin esimerkiksi Kelan kansanvakuutusmaisia universaalietuuksia voi pitää vakuutuksena, sillä näissä etuuksissa vakuutuksen ja (täysin verorahoitteen) avustuksen välinen ero on hämärtynyt. Voidaan sanoa, että rahoituksesta riippumatta vakuutus muuttuu avustukseksi viimeistään silloin, kun etuus ei enää perustu *etukäteen* tehtyyn sopimukseen, vaan avustuksen antajaan arvioon (tarveharkinta) vahingon jo tapahduttua (Forss ym. 2004, 335). Tämän logiikan mukaisesti kansanvakuutuksessa vakuutuksen käsite on ymmärretty etukäteen oikeudellisesti määriteltynä *lupauksena* (vakuutuksena) vähintään tietynlaisen perustoimeentulon takaamisesta. Juuri tarveharkinnan lisääntyminen esimerkiksi työttömyysturvassa on murtanut tätä kansanvakuutusluonnetta. Astetta tiukemman määritelmän mukaan vakuutusperiaate sisältää ajatuksen siitä, että jonkinlainen ei-veroluonteinen kontribuutio yhteiseen vakuutus Kassaan on tehtävä, kuten esimerkiksi alun perin kansaneläkkeen rahoituksessa. Tästä näkökulmasta pakollinen sairausvakuutus on hyvä esimerkki vakuutusperiaatteen hämärtymisestä: verovelvollinen ei välttämättä tiedä maksavansa sairausvakuutusmaksuja, sillä ne on piilotettu veroprosentin sisään.

Keskeinen kiistanaihe vakuutuskeskustelussa liittyy maksujen ja etuuksien laskennalliseen vastaavuuteen tai ”aktuaariseen neutraalisuuteen”, kuten vakuutusmatematiikassa asia usein ilmaistaan. Julkunen (2001) on 1990-luvun laman jälkeistä sosiaalipoliittista reformia käsitellessään korostanut, että muun muassa EU-jäsenyyden ja EU:n sosiaaliturva-asetuksen vaikutuksesta sosiaalivakuutuksen vakuutusluonnetta on ”kirkastettu” an-

sioiden vakuuttamisen suuntaan. Kyseessä on ollut nimenomaan suunnan kirkastaminen, sillä jo 1960-luvulta lähtien ansiotyöhön perustuva sosiaalivakuutus on siirtänyt sivuun kansanvakuutusta, ja sosiaaliturvan uudelleenjakavuus on vähentynyt (Julkunen 2004, 260). Viime vuosien aikana läpinäkyvyyden vaatimukset ovat kuitenkin lisääntyneet. Vakuutetuille pyritään ehkä entistäkin enemmän osoittamaan, että he maksavat omaa vakuutusturvaansa eivätkä jonkin yhteisvastuullisen ryhmän kollektiivista kassamaksua. Tämä keskustelu on johtanut muun muassa siihen, että lakisääteisten eläkejärjestelmien uudelleenjakavuutta on vähennetty monissa maissa – etenkin anglosaksisessa maailmassa – siten, että eläkkeen riippuvuus maksetuista vakuutusmaksuista ja työhistoriasta voimistuu (Hinrichs & Kangas 2003, 586; Julkunen 2004, 259).

Voidaan kuitenkin kysyä, missä määrin suomalaista sosiaalivakuutusta on konkreettisesti muutettu ”yksityisvakuutusmaisemmaksi” eli aktuaarisesti läpinäkyvämmäksi. Sosiaalivakuutukseen ajatellaan yleensä kuuluvan kahdenlaista läpinäkyvyyttä: ensinnäkin vakuutusmaksut eivät määrity suhteessa vakuutettujen riskeihin ja toiseksi sosiaalivakuutukseen liittyy usein jonkinlaisia tulonjakovaikutuksia. Läpinäkyvyyden eetoksen korostamisesta huolimatta sosiaalivakuutuksen vakuutusluonteen toteutuneet muutokset eivät ole empiirisesti yksiselitteisiä. Ensiksi mainittu läpinäkyvyyttä on pysynyt suurelta osin ennallaan: koska riskiluokittelu ei näy vakuutettujen maksamassa maksussa, sosiaalivakuutus perustuu edelleen tasa-arvoiseen ”hämäryyteen” suhteessa riskeihin, vaikka työeläkkeessä tasa-arvo toteutuu vuoden 2010 jälkeen täydellisesti ainoastaan saman ikäluokan sisällä johtuen uudesta eläkkeeseen vaikuttavasta *elinaikakertoimesta*.

Tulojen uudelleenjaon kannalta tilanne on kuitenkin selkeämmin muutoksessa, vaikkakaan suunta ei ole yksiselitteinen. Esimerkiksi vuoden 2005 työeläkejärjestelmän reformissa oli ristiriitaisia elementtejä suhteessa maksujen ja etuuksien yhteyteen yksilötasolla: ”Osa niistä kiinteyttää ja osa heikentää yhteyttä”, mutta niiden ”yhteysvaikutus lienee yhteyttä lisäävä” (Lassila & Valkonen 2005, 8). Keskeinen osa reformia oli eläkkeen laskennan liittäminen koko työuraan viimeisten työvuosien sijaan. Tämän muutoksen voidaan yhtäältä sanoa lisänneen maksujen ja etuuksien vastavuutta ja siten tietynlaista ansiosidonnaisuutta eläketurvassa – järjestelmän etuusperusteisuuden säilymisestä huolimatta. Toisaalta se edisti ainakin hieman myös tuloja uudelleenjakavaa solidaarisuutta. Ensinnäkin koko

työuran huomioiminen lisäsi tulonsiirtoa valkokaulustyöläisiltä perinteiselle työväestölle, joiden palkkakehitys ei toimihenkilöiden tapaan useinkaan ole nousujohteinen. Toiseksi esimerkiksi vanhempainvapaiden ottaminen mukaan eläkkeen laskentaan oli tulonsiirto työelämässä olevilta kotiäideille ja -isille. Samaan suuntaan vaikutti jo aiemmin tehty lyhyiden työsuhteiden mukaan ottaminen työeläkevakuutuksen piiriin. Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä muistaa, että Suomessa varsinkin työeläke on alusta alkaen perustunut yksilön vastuullistamiselle oman työuran vaikutuksesta eläketurvaan: järjestelmä on ”varsin läpinäkyvä, jos läpinäkyvyydellä tarkoitetaan maksujen ja etuuksien vastaavuutta” (Julkunen 2001, 225). Työeläke mielletään vanhuuden varalle siirrettynä itse ansaittuna palkkana.

Kaiken kaikkiaan sosiaalivakuutuksen vakuutusluonne maksuihin perustuvana järjestelmänä lienee joka tapauksessa vahvistunut, jos ajatellaan koko 1990-luvun laman jälkeistä aikaa. Erityisesti eläkepolitiikassa on alettu tuoda esiin vakuutusmaksujen hyötyjä suhteessa verorahoitteisuuteen. Esimerkiksi ajatusta työeläkkeestä itse ansaittuna etuutena lisättiin selvästi vuonna 1993, kun palkansaajien vakuutusmaksu otettiin käyttöön työnantajien maksun rinnalle. Samaan aikaan otettiin käyttöön myös palkansaajien työttömyysvakuutusmaksu.

Ansoiden vakuuttamisen korostuessa verorahoitteisen ja ei-tarveharkintaisen kansanvakuutuksen asema on puolestaan heikentynyt (ks. Julkunen 2001, 217–221). Esimerkiksi kansaneläkkeen universalistinen kansanvakuutusluonne murtui merkittävästi 1990-luvulla, kun kansaneläkkeen pohjaosa poistettiin vuonna 1996 työeläkettä saavilta ja kun kansaneläkkeen suuruus sidottiin Suomessa asuttuun aikaan perustuvaksi. Samaan suuntaan veivät myös sairausvakuutuksen vähimmäispäivärahan ehtojen tiukentaminen vuonna 1996 sekä aktivointitoimenpiteitä edellyttävän ja tarveharkintaisen työmarkkinatuen erottaminen työhistoriaan pohjautuvasta työttömyysvakuutuksesta (eli ansio- ja peruspäivärahasta) vuonna 1994.

Universaalin kansanvakuutuksen oikeudellis-sopimuksellinen vakuutusluonne on siis hämärtyneet ja kaventunut. Tämä kehityskulku on osa Kuivalaisen ja Niemelän (2010) kuvaamaa laajempaa poliittista muutosta, jossa aiemmasta universalismin painottamisesta on jossain määrin siirrytty kohdistettua köyhäinhoitoa suosivaan selektivismiin. Viime vuosina suunta ei ole muuttunut, vaikka työttömyysturvan kohdalla on tapahtunut jonkinlainen käänne takaisinpäin: sosiaaliturvan uudistamista pohtinut

SATA-komitea (2009) otti esille ajatuksen työmarkkinatuen tarveharkinnan poistamisesta ja työttömyysturvan muuttamisesta jälleen yhtenäiseksi perusturvaetuudeksi – lähemmäs kansanvakuutuksen ideaa. Ehdotus johti myös käytännön toimenpiteisiin. Vuoden 2013 alusta lähtien puolison tulot eivät enää ole vaikuttaneet työmarkkinatukeen. Julkusen tulkinnan mukaisesti voidaan sanoa, että 1990-luvun sosiaalipolitiikan tuloksena on ollut sosiaaliturvan jakautuminen yhtäältä vakuutusmaksuja maksavien sosiaalivakuutettujen sisäpiiriin ja toisaalta tarveharkintaisen sosiaaliavun saajiin. Samalla universaali kansanvakuutus on jäänyt marginaalisempaan rooliin.

Eräs toteutumatta jäänyt esimerkki 1990-luvulla esiin nousseesta sosiaalivakuutuksen läpinäkyväistämiseen liittyvästä ajattelusta on keskustelu pakollisista henkilökohtaisista eläke- ja sosiaalituloista. Chilen, Ruotsin tai Viron eläkeuudistukset mainitaan usein esimerkkinä eläketilien käyttöönotosta. Suomessakin ne herättivät jonkin verran keskustelua 2000-luvun alkupuolella: erilaisten tilimallien ominaisuuksia ja soveltamismahdollisuuksia pohdittiin tarkemmin muun muassa Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen (ETLA), Valtiovarainministeriön ja Eläketurvakeskuksen voimin (Korkman, Lassila, Määttänen & Valkonen, 2007; Lassila & Valkonen 1999; Knuuti & Vidlund 2006; Huopaniemi 2007). Olennaista tässä on se, että tilimalliajattelu pyrkii muuttamaan sosiaalivakuutusta lähemmäs yksityisvakuutusmaista läpinäkyvyyttä maksajien ja saajien suhteen, mutta menee vielä pidemmälle: tilimallit typistävät vakuutusajattelun tiliajatteluksi, jossa sosiaalivakuutus siirtyy tavallaan kansallisen tai palkansaajien välisen solidaarisuuden erityisestä ilmentymästä yksilölliseksi säästömuodoksi muiden joukossa.

Toteutuneiden käytäntöjen tasolla sosiaalivakuutuksen suunnanmuutos ei kuitenkaan ole ainakaan toistaiseksi ollut kovin radikaali. Sosiaalivakuutus ei Suomessa ole merkittävällä tavalla lähentynyt kaupalliselle yksityisvakuutukselle ominaisia periaatteita, vaikka esimerkiksi maksujen ja etuuksien yhteyden vahvistaminen on hieman tähän suuntaan vienytkin. Aiheesta käydystä keskustelusta huolimatta sosiaalivakuutus ei myöskään ole siirtynyt lähemmäs henkilökohtaista säästämistä esimerkiksi erilaisten tilimallien muodossa, vaikka esimerkiksi työeläkkeen laskentaan tehdyt muutokset korostavat eläke-etuuksien mieltämistä itse ansaittuina säästöinä. Suomessa ehkä universaalien kansanvakuutuksen aseman kaventuminen on selkein merkki siitä yleisemmästä ajatuksesta, että sosiaalivakuutus ei

enää toimisi entisellä tavalla koko kansakunnan kattavan yhteiskunnallisen solidaarisuuden tärkeimpänä mekanismina.

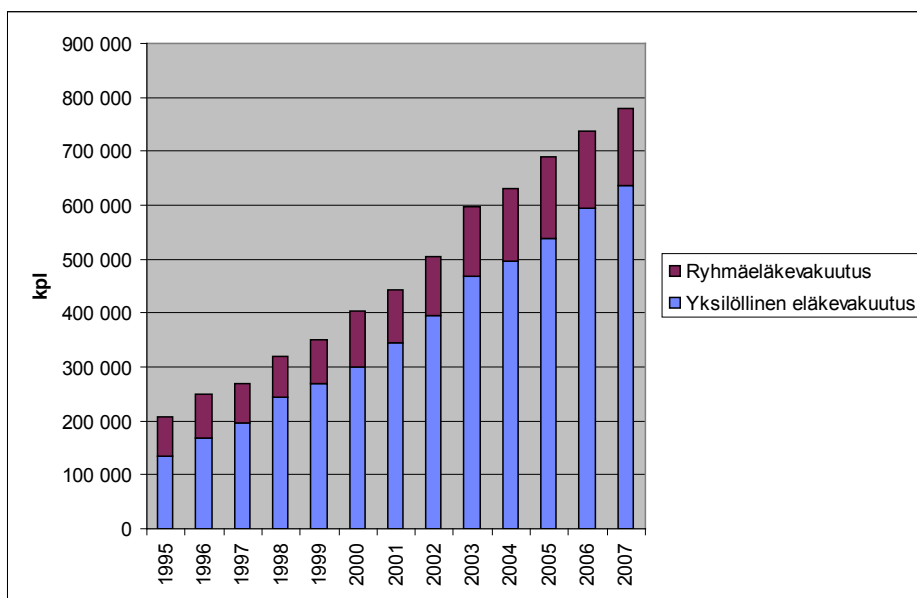
Yksityisvakuutus

Sosiaalivakuutuksen yksilöllistymisvaatimuksiin liittyy usein myös vapaaehtoisen vakuuttamisen korostaminen osana kollektiivista turvaverkkoa. Sekä yksilöllisten että työsuhteeseen liittyvien kollektiivisten vapaaehtoisten yksityisvakuutusten painoarvo vakuutusyhteiskunnan kokonaisuudessa on kasvanut. Myös Ewaldin näkökulmasta yksityisvakuutus on otettava huomioon tarkasteltaessa vakuutusyhteiskunnan kokonaisuutta. Valtakunnanpolitiikassa aihe on kuitenkin hyvin kiistanalainen. Matti Vanhasen toisen hallituksen ohjelmassa oli vain yksi kohta, joka viittasi mahdolliseen tarpeeseen laajentaa yksityisvakuutuksen asemaa osana hyvinvointipolitiikkaa: ”Selvitetään vapaaehtoisen hoivavakuutuksen ja hoivarahaston käyttöönottoa” (Valtioneuvoston kanslia 2007, 57). Tätä tavoitetta toteutettiin teettämällä kaksi eri selvitystä, joista toinen käsitteli hoivan rahoitusvaihtoehtoja lakisääteisen sosiaalivakuutuksen kautta (Volk & Laukkanen 2010) ja toinen vapaaehtoista varautumista hoivamenoihin (Lahtinen 2010). Näistä selvityksistä huolimatta konkreettiset toimenpiteet ovat toistaiseksi jääneet toteutumatta. Kataisen hallitusohjelmassa neljä vuotta myöhemmin hoivavakuutusta tai muuta vapaaehtoista vakuutusta ei enää otettu esiin (Valtioneuvoston kanslia 2011).

Vapaaehtoista henkilövakuutusta on tuettu koko hyvinvointivaltion historian ajan melko voimakkaasti verotuksen avulla. Perusteluna on ollut vakuutuksen yhteiskunnallinen merkitys. Verohelpotukset alkoivat kuitenkin vähentyä 1980-luvun lopulta lähtien. Henkivakuutusmaksujen vähennysoikeus verotuksessa poistui vuonna 1989 ja myös säästöhenkivakuutuksen tuoton verottomuus vuonna 1993, mutta vapaaehtoisen eläkevakuutuksen (sekä yksilöllisen että ryhmävakuutuksen) kohdalla valtio on katsonut tarpeelliseksi jatkaa verotukeaan. Tämän merkitystä ei poista sekään, että yksityisen eläkevakuutuksen verotuki kaventui hieman vuoden 1993 tuloverolain myötä. Tällöin esiteltiin ns. *kokonaiseläketurvan* käsite, jonka vaikutuksesta verovähennysoikeus säilyi ainoastaan mikäli kokonaiseläketurva – eli pakollinen ja vapaaehtoinen eläke yhteensä – ei ylitä ”normaalin” eläketurvan tasoa. Normaali eläketurva määriteltiin

sekä alaikärajan (vuoden 1993 laissa 58 vuotta ja sittemmin vuoden 2005 laissa 62 vuotta) avulla että rajoittamalla verovähennyskelpoinen kokonaiseläketurva 66 prosenttiin eläkkeen perusteena olevista tuloista. (ks. Ossa 1999)

Osin verotukien siivittämänä erityisesti vapaaehtoinen yksityinen eläkevakuuttaminen on yleistynyt huomattavasti 1990- ja 2000-luvuilla. Yksilöllisten eläkevakuutusten lukumäärä on yli nelinkertaistunut 1990-luvun puolivälistä lähtien ja ryhmäeläkevakuutusten lukumäärä lähes kaksinkertaistunut (ks. kuvio 1). Yksittäisten vakuutusten summat ovat kuitenkin usein pieniä, ja vapaaehtoisten eläkkeiden osuus koko eläketurvasta rahassa mitattuna on edelleen vaatimaton, vain muutamia prosentteja. Eläkevakuutusten ohella myös vapaaehtoiset tapaturma- ja sairausvakuutukset ovat vähitellen muodostuneet yhä yleisemmiksi erityisesti 2000-luvun aikana. Finanssialan Keskusliiton (2012) keräämien tilastojen mukaan vuoden 2011 lopussa yhteensä noin 887 000 henkilöllä oli vapaaehtoinen sairausvakuutus, joista lasten vakuutuksia oli noin 425 000, yksityishenkilöiden ottamia aikuisten vakuutuksia noin 338 000 ja yritysten ottamia noin 124 000.

Kuvio 1. Vapaaehtoisten yksilöllisten eläkevakuutusten ja ryhmäeläkevakuutuksissa vakuutettujen henkilöiden lukumäärä 1995–2007

Lähteet: Suomen virallinen tilasto 1997a; 1997b; 1998; 1999; 2000; 2001; 2002; 2003; 2004;2005;2006; 2007;2008

2000-luvulla suhtautuminen eläkesäästämiseen nimenomaan vakuutuksen keinoin on kuitenkin kokenut selkeän muutoksen. Tämä muutos koskee sitä, että vapaaehtoinen eläketurva eläkevakuutuksen muodossa on menettänyt julkisen vallan tukeman erityisasemansa suhteessa muuhun eläkesäästämiseen. Jo 1990-luvun alun verokeskustelussa oli viitteitä halusta rinnastaa eläkevakuutus muiden sijoitustuotteiden kanssa, mutta vasta 2000-luvulla tämä suuntaus materialisoitui lainsäädännön tasolla kahdessa verouudistuksessa.

Ensimmäinen uudistus liittyi siihen, kun vuonna 2004 vapaaehtoisten eläkevakuutusten etuuksien verotus siirtyi ansiotuloverotuksen piiristä muiden säästötuotteiden seuraksi pääomatuloverotuksen alaisuuteen. Pääomatuloverotukseen siirtymisen seurauksena vapaaehtoinen eläkevakuutus etäännytti asemastaan lakisääteisen eläketurvan täydentäjänä siinä mielessä, että sitä ei enää verotuksessa rinnastettu lakisääteiseen sosiaaliturvaan; sitä ei enää verotettu ansiotulona kuten muuta eläketurvaa vaan pääomatulona kuten muita sijoitustuotteita.

Toiseksi vielä huomattavasti pääomatuloverotukseen siirtymistä suurempi muutos oli eläkevakuutuksen erityisaseman menettäminen suhteessa verovähennysoikeuteen, kun vuonna 2009 eläkevakuutuksen oikeus verotukseen laajentui kaikkeen ”sidottuun pitkäaikaissäästämiseen”. Tämä muutos alkoi konkretisoitua ensimmäisen kerran 2000-luvun alussa säästötuotteiden eriarvoista asemaa pohtineen Siva-työryhmän raportissa (Valtiovarainministeriö 2003), jossa kritisoitiin eläkevakuutuksen yksinoikeutta veroetuun säästötuotteiden välisen kilpailun tasapuolisuuteen vedoten. Työryhmän ehdotus kohtasi aluksi voimakasta poliittista vastustusta, mutta Vanhasen toinen hallitus nosti asian lopulta pöydälle ja valmisteli ehdotuksen pohjalta lakiesityksen sidotusta pitkäaikaissäästämisestä. Loppuvuodesta 2009 astui voimaan uusi laki pitkäaikaisesta säästämisestä (niin sanottu ps-laki). Lain myötä verovähennysoikeus laajentui eläkevakuutuksesta myös muihin pitkäaikaisiin eläketurvaan sidottuihin säästötuotteisiin, esimerkiksi pankkitalletuksiin, rahastosijoituksiin ja muihin sijoitusmuotoihin.

Ewaldin näkökulmasta katsottuna näillä uudistuksilla on kiinnostavia vaikutuksia. Eläkevakuutuksen verotuksellisen erityisaseman poistamisen ja eri säästötuotteiden rinnastamisen keskeinen seuraus on, että lisäeläketurvaa on entistä vaikeampi pitää kollektiivisena riskin jakamisena saati solidaarisuuden tekniikkana. Sen sijaan se on yhä helpompi mieltää pelkäs-

tään yksilöllisenä säästämisenä. Tämä johtuu siitä, että uuden lain myötä verovaroilla tuettuun eläkesäästämiseen ei enää tarvitse liittyä minkäänlaisia vakuutuksellista elementtiä. Toisin kuin yksilölliseen säästämiseen, vakuuttamiseen liittyy lähtökohtaisesti aina jonkinlainen *jaettu epä tietoisuus* siitä, millä tavalla vakuutusturva lopulta jakautuu vakuutettujen kesken. Vakuutustoiminnan ydin on, että kerätyt varat ovat yhteisessä säkissä niin kauan, kunnes etuuksien saamisen ehdot täyttyvät.

Ennen lain säätämistä käytiin tähän liittyen keskustelua veroedun kohdentamisesta elinikäiseen eläketurvaan. Monet keskustelijat toivat esiin, että ps-lain sisältämä ajatus vapaaehtoisen eläkesäästämisen roolista olennaisena lakisääteisen eläketurvan täydentäjänä sopii huonosti yhteen sen kanssa, että sopimukset ovat määräaikaista ja vielä suhteellisen lyhytaikaisia. Koska säästetyt eläke-etuudet voi nostaa 6–10 vuoden aikana, uudistus ei houkuttele täydentämään pakollista eläketurvaa sellaisella vapaaehtoisella eläketurvalla, jonka täydentävä vaikutus riittäisi kuolemaan asti. Esimerkiksi Korkman ym. (2007, 44) totesivat pari vuotta ennen ps-lain säätämistä ETLA:n raportissa, että ”[j]os yksityisen eläkesäästämisen kannustamista pidetään tarpeellisena, säästämistä kannattaisi ohjata valistuksella ja verotulla elinikäisen eläkevakuutuksen suuntaan”.

Keskeinen perustelu tämän ajattelun takana on se, että kun lyhytaikainen lisäeläketurva saattaa kohdistua esimerkiksi noin 70-vuotiaiden matkustelu- ja muihin ylellisyyskustannuksiin, elinikäinen eläketurva tarjoaisi taloudellista tukea myös eliniän loppupäässä kohoaviin hoiva- ja lääkekustannuksiin ja vähentäisi siten julkisia menoja eli kaikkien tulevien veronmaksajien kuluja. Myös eläkesäästämistä tutkineen Ville Niirasen (2006) mukaan valtion olisi sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen vedoten perusteltua tukea voimakkaimmin juuri elinikäistä vanhuudenturvaa, mikä eliniän satunnaisuudesta johtuen on mahdollista toteuttaa ainoastaan kollektiivisena riskinhallintana eli vakuutuksen muodossa. Ps-laki ei kuitenkaan elinikästä riippuvaa riskin jakamista kannusta.

Jos verouudistus olisi kannustanut elinikäisen lisäeläketurvan hankkimista, yksityis- ja sosiaalivakuutuksen raja olisi hämärtynyt uudella tavalla. Aidosti riskin jakamiseen tähtäävänä teknologiana elinikäisen yksityisvakuutuksen solidaarisuuselementti kohdistuu nimittäin pitkäikäisiin vastaavalla tavalla kuin lakisääteisessä vanhuuseläkkeessä. Jos vakuutettu kuolee ennen eläkeikää tai keskimääräistä elinikää, hänen säästönsä käytetään muiden

vakuutettujen hyväksi. Tuloksena olisi ”vakuutuksen ottaneiden yhteisen edun idean renessanssi: kaikki vanhaksi elämiseen vakuutuksella varautuneet kustantavat kaikille riittävän eläketurvan elinajaksi” (Niiranen 2006, 213). Kun lisäeläketurvaa ei toteuteta elinikäisenä eikä edes vakuutuksen muodossa, säästetyt varat eivät enää ole missään mielessä yhteisiä. Koska kenenkään kuolinhetkeä ei voi varmasti tietää, elinikäinen eläketurva korostaa kollektiivista riskin jakamisen ideaa huomattavasti enemmän kuin muutamien vuosien määräaikaiseen eläkkeeseen tähtäävät sopimukset, joita pääosa vapaaehtoisista eläkejärjestelyistä tällä hetkellä on.

Kiinnostavaa on myös se, miten edellä mainitut verouudistukset näkyvät vakuutusnottajien säikähdyksenä. Ensin vuoden 2004 pääomaverotukseen siirtymisen seurauksena yksilöllisen eläkevakuutuksen suosio romahti puoleen, ja vuoden 2009 uudistuksen myötä se vaipui historiallisen alhaiselle tasolle: vuonna 2008 uusia yksilöllisiä eläkevakuutuksia otettiin noin 74 000 kappaletta, vuonna 2010 vain 12 000 (Koivisto 2011). Tämä ei selity sillä, että vakuutusnottajat olisivat siirtyneet uusiin ps-tileihin. Ainakaan toistaiseksi ne eivät ole muodostuneet korvaaviksi eläkesäästämisen välineiksi: vuonna 2010 uusien ps-sopimusten lukumäärä oli noin 10 000 (Koivisto 2011).

Nämä muutokset osoittavat sen, kuinka vahvasti yksityinen henkilövakuutustoiminta on kehittynyt ja kehittyä edelleen julkisen vallan suojeluksessa. Sitä on tuettu verohelpotuksilla (henkivakuutus ja eläkevakuutus) ja siitä on tehty pakollista (liikennevakuutus, työtaturmavakuutus, työntekijäin ryhmähenkivakuutus ja työeläkevakuutus). Lisäksi yksityisvakuutukseen on kohdistunut huomattavan voimakasta valvontaa ja sääntelyä, mikä tosin on viime vuosikymmeninä keventynyt. Maarse ja Paulus (2003) korostavat, että yksityisten vakuutusyhtiöiden sääntelyllä on kaksi keskeistä tehtävää. Ensinnäkin sen tavoitteena on kontrolloida yhtiöiden vakavaraisuutta ja korvaustenmaksukykyä ja toiseksi vahvistaa yksityisvakuutuksen ”sosiaalista” tehtävää.

Olellainen kysymys tässä on se, kuinka pitkälle sääntely voi mennä. Eräs ajankohtainen esimerkki tästä ongelmasta on keskustelu uudenlaisen sairauksia ennustavan geenitiedon käytöstä yksilöllistä henki-, tapaturma- ja sairausvakuutusta hakevien henkilöiden riskiluokittelussa ja vakuutuskelpoisuuden määrittelyssä. Perinteisesti markkinaehtoisesti toimivien vakuutusyhtiöiden oikeutta valita ja diskriminoida asiakkaitaan esimerkiksi su-

kupuolen, iän ja terveydentilan perusteella on pidetty täysin oikeutettuna. 1990-luvun alusta lähtien tätä oikeutta on kuitenkin lähdetty rajoittamaan monissa Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa kieltämällä vakuutusyhtiöitä edellyttämästä geenitestejä asiakkailtaan. Suomessa geenitestien vaatiminen vakuutuksenottajilta kiellettiin lailla vuonna 2009, mutta aiemmin tehtyjen geenitestien ja muun olemassa olevan geenitiedon pyytämistä ja käyttöä ei ole lailla säädelty (ks. tarkemmin Liukko 2010). Toinen merkittävä murros vapaaehtoisen vakuutustoiminnan sääntelyssä tapahtui hieman yllättäen maaliskuussa 2011, kun Euroopan Unionin tuomioistuin (2011) teki historiallisen ennakkoratkaisun kieltämällä sukupuolen käytön hinnoittelukriteerinä *kaikessa* vakuutustoiminnassa.

Lainsäädännöllä on kuitenkin rajansa kansainvälistyvässä kaupallisessa vakuutustoiminnassa. Ewaldin ehkä jossain määrin utopistisen mutta ajatuksia herättävän näkemyksen mukaan vakuutusyhtiöiden tulisikin itse ottaa paremmin vastaan se poliittinen ja sosiaalinen haaste, jonka valtio on niille antanut.

Riskien hallinnointitavat olisi nyt uudistettava tai muotoiltava kokonaan uudelleen, sillä juuri riskien avulla väestöä voidaan ohjata yhteisvastuullisuuteen. Jos vakuutuksenantajat osallistuisivat tähän sopimuksentekoon, niistä tulisi vakuuttamansa väestön edustaja ja aktiivinen osapuoli yhteiskuntasopimuksen määrittelyssä. (Ewald 2004, 64–65.)

Tämä näkemys nostaa esiin vuosikymmeniä vanhan ajatuksen siitä, että vakuutusyhtiöille on mahdollista asettaa sellaisia yritysten yhteiskuntavastuuseen liittyviä tavoitteita ja velvoitteita, joita ei tavanomaisesti yksityiseen yritystoimintaan liitetä.

Kaikkialla läsnä oleva riskin jakamisen teknologia

Suomessa vakuutus on koko toimeentuloturvan läpäisevä käsite ainoastaan silloin, jos se ymmärretään laajasti koko hyvinvointivaltion periaatteena, kansanvakuutusmaisena lupauksena yhteisestä riskien jakamisesta. Ewaldin (1986) tulkinnan mukaan sosiaaliturvan laajentumisen myötä vakuutuksesta onkin tullut ”kaikkialla läsnä oleva teknologia”, joka ulottuu myös verorahoitteiseen sosiaaliturvaan. Itse asiassa Ewald pitää yleisen sosiaali-

turvajärjestelmän syntyä vakuutusyhteiskunnan solidaarisuuden huipentu-
mana. Tällöin vakuutuksen käsite ei rajaudu ainoastaan vakuutusmaksui-
hin perustuvaan riskien jakamiseen, vaan se viittaa koko sosiaalipolitiikan
käsittämiseen ”yleistettynä riskiteknologiana” (Ewald 1993, 445).

Ewaldin johdattamana voidaan seuraavaksi kysyä, minkälaiselle solidaa-
risuudelle (suomalaisen) vakuutusyhteiskunnan erilaiset olemassa olevat
ja ehdotetut järjestelmät perustuvat ja minkälaista solidaarisuutta ne tuot-
tavat. Ewaldin näkökulmasta voidaan ajatella, että kaikenlainen vakuutus
– myös vapaaehtoinen yksityisvakuutus – perustuu tietynlaiselle solidaari-
suudelle, toisin sanoen kollektiiviselle riskin jakamiselle ja yhteisvastuul-
liselle sitoutumiselle ryhmäintressiin (ks. myös Forss ym. 2004, 336). Sa-
malla pitää muistaa, että eri vakuutusmuodoissa on merkittäviä eroja muun
muassa rahoituksen, kattavuuden ja etuuksiin liittyvien ehtojen suhteen.

Tämän vuoksi ei ole olemassa vain yhdenlaista vakuutussolidaarisuutta.
Sen sijaan vakuutussolidaarisuus voidaan jakaa ainakin kolmeen erilaiseen
muotoon. Ensinnäkin on erotettava toisistaan *sattumasolidaarisuus* (chan-
ce solidarity) ja *avustava* tai *tasaava solidaarisuus* (subsidizing solidarity)
(Lehtonen & Liukko 2010; Thiery & Van Schoubroeck 2006). Kaikki
vakuutusmuodot perustuvat lähtökohtaisesti ensinnäkin sattumasolidaari-
suudelle eli yhteisvastuulle riskeistä, joiden kohdistumista ei voida enna-
kolta tietää. Toiseksi, riskiluokittelun puutteesta johtuen sosiaalivakuutus
toteuttaa avustavaa tai tasaavaa *riskisolidaarisuutta* (riskien uudelleenjako)
ja usein myös enemmän tai vähemmän avustavaa tai tasaavaa *tulosolidaa-
risuutta* (tulojen uudelleenjako). Tulosolidaarisuutta toteutetaan vain so-
siaalivakuutuksessa, mutta riskisolidaarisuutta esiintyy vaihtelevasti myös
yksityisvakuutuksessa: esimerkiksi työnantajan tai jonkin yhteisön ottamis-
sa vapaaehtoisissa ryhmävakuutuksissa voi olla tavanomaista yksilöllistä va-
kuutusta vähemmän riskiluokittelua ja siten enemmän riskisolidaarisuutta.
Lisäksi myös yksilöllisissä vakuutuksissa riskiluokittelun hienojakoisuus
vaihtelee jonkin verran esimerkiksi eri maiden välillä.

Suomalaisesta sosiaalipoliittisesta keskustelusta voidaan erotella teoreet-
tisesti ainakin neljä keskeistä kollektiivisen toimeentuloturvan teknologi-
aa, joissa edellä mainitut solidaarisuuden muodot toteutuvat vaihtelevasti.
Nämä ovat 1) vapaaehtoinen *yksityisvakuutus* (sekä yksilöllinen että ryhmä-
vakuutus), 2) ansiosidonnainen sosiaalivakuutus (työeläkevakuutus, työta-
paturmavakuutus, työttömyysvakuutus, työntekijäin ryhmähenkivakuutus

ja sairausvakuutuksen ansiosidonnaiset osat), 3) universaali *kansanvakuutus* eli syyperusteinen perusturva (esim. kansaneläke ja eri syistä maksettavat peruspäivärahat) ja 4) ei-syyperusteinen perusturva (erityisesti esim. perustulo), jota kutsun tässä yhteydessä *tulovakuutukseksi* (ks. taulukko 1). Jaottelu on yksinkertaistus todellisuudessa hyvin monimutkaisesta kentästä. Lisäksi rajaudun tässä jaottelussa nimenomaan vakuutuksen ideaan, jolloin selkeästi tarveharkintaiset ja avustusmaiset etuudet jäävät ulkopuolelle.

Kaikki edellä mainitut vakuutuslidaarisuuden teknologiat ovat olemassa olevia rakennelmia lukuun ottamatta tulovakuutusta, joka perustulon muodossa on ollut poliittisen keskustelun kohteena jo 1980-luvulta alkaen (ks. esim. Honkanen, Soininvaara & Ylikahri 2007; Kopra 2007). Kolmea ensimmäistä yhdistää ”kaikkiällä läsnä olevaan” vakuutuksen loogikkaan riskin käsite ja sen myötä syyperusteisuus: ne perustuvat vahvasti ennalta määriteltyn riskitapahtumaan (sairaus, työkyvyttömyys, vanhuus, vanhemmuus, lapsuus, työttömyys, perheenhuoltajan kuolema) varautumiseen ja tästä syntyneen taloudellisen menetyksen korvaamiseen vakuutetulle tai kansalaiselle. Sen sijaan tulovakuutuksen filosofinen perusta ei ole niinkään riskin käsitteessä vaan epämääräisemmässä epävarmuudessa. Esimerkiksi perustulo ei ole vakuutus jotakin rajattua riskitapahtumaa vastaan, vaan sen tarkoitus on turvata epävarmaa *elämää yleensä*. Mutta toisin kuin tarveharkintaiset avustukset tai *tuet*, kuten toimeentulotuki, asumistuki, työmarkkinatuki tai opintotuki, perustulo voidaan silti helpommin nähdä nimenomaan eräänlaisena vakuutuksena: ennalta määriteltynä ja oikeudellisesti sitovana lupauksena tietystä perustoimeentulon tasosta, vakuutuksena elämän varalta.

	Rahoitusmuoto	Etuuksien edellytykset	Ensisijainen solidaarisuuden muoto	Vakuutus-tapahtuman käsitteellistys
Yksityisvakuutus (markkinaehtoinen yksilöllinen ja ryhmävakuutus)	Riskisidonnainen vakuutusmaksu	Maksujen maksaminen ja vakuutustapahtuman toteutuminen	Vakuutettujen keskinäinen satumasolidaarisuus	Selkeästi rajattu riskitapahtuma
Ansiosidonnainen sosiaalivakuutus	Ansiosidonnainen vakuutusmaksu	Maksujen maksaminen ja vakuutustapahtuman toteutuminen	Vakuutettujen keskinäinen sattuma-solidaarisuus sekä tasaava riski- ja lievä tasaava tulosolidaarisuus	Selkeästi rajattu riskitapahtuma
Kansanvakuutus (syyperusteinen perusturva)	Verorahoitus	Maassa asuminen ja vakuutustapahtuman toteutuminen	Suomessa asuivien keskinäinen sattuma-solidaarisuus ja tasaava riski- ja tulosolidaarisuus	Selkeästi rajattu riskitapahtuma
Tulovakuutus (ei-syyperusteinen perusturva)	Verorahoitus	Maassa asuminen	Suomessa asuivien keskinäinen tasaava tulosolidaarisuus	Elämän epävarmuus yleensä

Taulukko 1. Vakuutussolidaarisuuden teknologiat suomalaisessa toimeentuloturvakeskustelussa

Ewaldin ajattelun mukaisesti suomalainen vakuutusyhteiskunta rakentuu vahvasti riskin käsitteen ympärille. Jos vakuutus kuitenkin ymmärretään rajatun riskitapahtuman sijaan myös epävarmuuden käsitteen kautta, vakuutuksen ajatus laajentuu vielä yleisemmäksi *takuuksi* toimeentulosta. Vaikka jo universaalien perusturvan kehittyminen toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä sisälsi ajatuksen sekä riskien että epävarmuuden torjumisesta (O'Malley 2004, 47), vielä enemmän epävarmuuden ajatus korostuu ehdotuksissa perustulosta tai esimerkiksi esiin nostetussa yleisen toimeentulovakuutuksen tai palkkavakuutuksen ideassa.

Perustulomainen tulovakuutusturva tuo *sellaisenaan* esiin sen yleisen epävarmuuden, jota kaikki perinteiset vakuutusturvan muodot pyrkivät muokkaamaan laskettaviksi, hallittaviksi ja korvattaviksi riskeiksi. Ajatus vastikkeettomasta tulosta – tai vakuutuksesta elämää vastaan – sisältää vie-

lä universaalia kansanvakuutusta ja myös tarveharkintaisia avustuksia voimakkaammin sen oletuksen, että ihmisen toimeentulolla tulisi olla jokin rahassa mitattava vähimmäistaso, vaikka häntä ei olisi kohdannut mikään erityinen riskitapahtuma.

Ewaldin käsitys sosiaalivakuutuksesta yhteiskunnallisen solidaarisuuden käytäntönä ei kuitenkaan perustu epävarmuuden käsitteeseen, vaan kollektiivisen riskin ajatukselle, joka näyttäytyy ”ketä tahansa” kohtaavan tilastollisen todennäköisyyden muodossa. Nimenomaan tämän lähtökohtaisesti ”kenen tahansa” riskin idean on esitetty olevan murentumassa sosioekonomisen ja terveydellisen eriytymisen johdosta. Samalla pitää kuitenkin muistaa, että vakuutuksellisen riskin jakamisen ja solidaarisuuden haasteena on kautta historian ollut se, että käytännössä vakuutus toimii aina jonkinasteisen ulossulkemisen kautta. Myös sosiaalivakuutus on asuinhistoriaan tai työsuhteeseen perustuva ”klubi”, kuten Julkunen (2001, 207) on hyvin huomauttanut.

Ewaldin näkökulmasta katsottuna voidaan lopuksi todeta, että solidaarisuuden ulossulkevuudesta huolimatta vakuutus erityisenä riskin jakamisen käytäntönä perustuu kaikissa tapauksissa – niin kauan kuin vakuutus ei muutu puhtaaksi yksilölliseksi säästämiseksi – tietynlaiseen uudelleen jakamiseen. Tämän vuoksi yksityis- ja sosiaalivakuutuksen väliin ei voida vetää jyrkkää rajaa. Sen sijaan vakuutus muodostaa jatkumon, jota voidaan tarkastella analysoimalla riskin ja epävarmuuden jakamisen laajuutta ja ehtoja. Yksityisvakuutuksessa tämä jakaminen toteutuu vähintäänkin sattumasolidaarisuutena onnekkaiden ja epäonnekkaiden välillä ja sosiaalivakuutuksessa lisäksi riskisolidaarisuutena sekä jossain määrin tulosolidaarisuutena eli tulojen uudelleenjakona parempituloisilta pienituloisille ja sukupolvelta toiselle. Kaikissa vakuuttamisen muodoissa uudelleenjakoa tapahtuu myös saman henkilön eri elämänvaiheiden välillä. Vaikka solidaarisuuden muoto ja laajuus vaihtelevat, kaikissa vakuutuksen käytännöissä toteutuu perustava ajatus taloudellisen vastuun, riskin ja epävarmuuden jakamisesta jonkin ryhmän jäsenten kesken. Aivan toinen kysymys on se, minkälainen solidaarisuus nähdään yhteiskunnan tai yksilön näkökulmasta oikeudenmukaisena.

Kirjallisuus

- About, Edmond 1865. *L'Assurance*. Paris.
- Baker, Tom & Simon, Jonathan (toim.) 2002. *Embracing Risk. The Changing Culture of Insurance and Responsibility*. Chicago: The University of Chicago.
- Defert, Daniel 1991. 'Popular Life' and Insurance Technology. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press, 211–233.
- Donzelot, Jacques 1984. *L'invention du social. Essai sur le déclin des passions politiques*. Fayard.
- Ericson, Richard V. & Doyle, Aaron 2004. *Uncertain Business. Risk, Insurance and the Limits of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ericson, Richard V.; Doyle, Aaron & Barry, Dean 2003. *Insurance as Governance*. Toronto: University of Toronto Press.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.) 1995. *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivalttiosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Euroopan unionin tuomioistuin 2011. Unionin tuomioistuimen tuomio 1 päivänä maaliskuuta 2011. Viitattu 6.5.2012.
<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=80019&pageIndex=0&doclang=FI&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=409652>.
- Ewald, François 1986. *L'Etat providence*. Paris: Bernard Grasset.
- Ewald, François 1991. *Insurance and Risk*. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press, 197–210.
- Ewald, François 1993. *Der Vorsorgestaat*. Saksaksi kääntäneet Wolfram Bayer ja Hermann Kocyba. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Ranskankielinen alkuteos 1986.
- Ewald, François 1995. *Vakuutusyhteiskunta*. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivalttiosta*. Suomentanut Tapani Hietaniemi. Helsinki: Gaudeamus, 73–86. Ranskankielinen alkuteos 1989.
- Ewald, François 2003. *Normi yhteisen mittapuun käytäntönä*. Suomentaneet Marjut Salokannel ja Kaarlo Tuori. Helsinki: Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja.
- Ewald, François 2004. *Vakuutusyhteiskunnan synty*. Teoksessa Katri Hellsten & Tuula Helne (toim.) *Vakuuttava sosiaalivakuutus? Suomentanut Antti Nylén*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 44–66. Ranskankielinen alkuteos 1990.
- Finanssialan Keskusliitto (2012) *Tilasto sairauskuluvakuutusten lukumäärästä vuosilta 2009–2011*. Julkaisematon.
- Forss, Mikael & Kalimo, Esko & Purola, Tapani 2004. *Vakuutuksen periaate sosiaaliturvassa*. Teoksessa Katri Hellsten & Tuula Helne (toim.) *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 330–352.
- Foucault, Michel 1991. *Governmentality*. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press, 87–104 (ransk. alkuteos 1978).
- Hellsten, Katri & Helne, Tuula (toim.) 2004. *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Helne, Tuula 2001. *Vakuutus vaikeuksissa? Yhteisyyden ongelma, syrjäytyminen ja vakuutusajattelun haasteet*. *Janus* 9 (2), 81–108.

- Hinrichs, Karl & Kangas, Olli 2003. When Is a Change Big Enough to Be a System Shift? Small System-shifting Changes in German and Finnish Pension Policies. *Social Policy & Administration* 37 (6), 573–591.
- Honkanen, Pertti; Soininvaara, Osmo & Ylikahri, Ville 2007. Perustulo – kohti toimivaa perusturvaa. Helsinki: Vihreä sivistysliitto ry.
- Huopaniemi, Jussi 2007. Katsaus yksilöllisiin eläketileihin. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Julkunen, Raija 2001. Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 2004. Yhteiskunta vakuutuksena, vakuutus yhteiskuntana. Teoksessa Tuula Helne, Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.) *Seis yhteiskunta – tahdon sisään!* Jyväskylä: SoPhi 80.
- Knuuti, Juha & Vidlund, Mika 2006. Lakisääteiset eläkemaksukatot ja yksilölliset eläketilit eri maissa. Helsinki: ETK.
- Koivisto, Kimmo 2011. Arvio vakuutusmarkkinoiden kehityksestä 2011. Helsinki: Finanssialan Keskusliitto.
- Kopra, Ville 2007. Perustulo. Kova vai pehmeä paketti? Kalevi Sorsa säätiön julkaisuja 1. Helsinki: Kalevi Sorsa säätiö.
- Korkman, Sixten; Lassila, Jukka; Määttä, Niku & Valkonen, Tarmo 2007. Hyvinvointivaltion rahoitus – Riittävätkö rahat, kuka maksaa? Helsinki: ETLA.
- Kuivalainen, Susan & Niemelä, Mikko 2010. From Universalism to Selectivism: the Ideational Turn of the Anti-poverty Policies in Finland. *Journal of European Social Policy* 20 (3), 263–276.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo 1999. Henkilökohtaiset sosiaalilitit – sosiaaliturvan uusi rahoitusratkaisu? Helsinki: ETLA.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo 2005. Yksityisalojen eläkeuudistuksen taloudelliset vaikutukset. Helsinki: ETLA.
- Lassila, Jukka & Valkonen, Tarmo 2009. Sosiaalilitit ja moraalikato. Helsinki: ETLA.
- Lahtinen, Markus 2010. Yksityinen varautuminen hoivamenoihin. Vaihtoehtoisia malleja oman hoivan rahoittamiseen. Pellervon taloustutkimuksen raportteja. Helsinki: Pellervon taloustutkimus.
- Lehtonen, Turo-Kimmo & Liukko, Jyri 2010. Vakuutussolidaarisuuden muodot ja rajat. *Janus* 18 (2), 121–136.
- Liukko, Jyri 2005. Hyvinvoinnin eetos ja henkivakuutus. Riskin, vastuun ja solidaarisuuden muodonmuutokset. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 82. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Liukko, Jyri 2007. Henkivakuutus ja solidaarisuuden kehät. Vakuutusmainonta vastuujattelun muokkaajana Suomessa 1945–1990. *Janus* 15 (1), 3–18.
- Liukko, Jyri 2008. François Ewald, vakuutus ja solidaarisuuden liberaali kohtalo. *Tiede & Edistys* 33 (1), 27–49.
- Liukko, Jyri 2010. Genetic discrimination, insurance, and solidarity: An analysis of the argumentation for fair risk classification. *New Genetics and Society* 29 (4), 457–475.
- Maarse, Hans & Paulus, Aggie 2003. Has Solidarity Survived? A Comparative Analysis of the Effect of Social Health Insurance Reform in Four European Countries. *Journal of Health Politics, Policy and Law* 28 (4), 585–614.
- Meskus, Mianna 2002. Turvan ja vapauden markkinat. Yksityisvakuutus riskiajattelun muovaajana Suomessa 1950- ja 1980-luvuilla. *Janus* 10 (4), 336–352.
- Niiranen, Ville 2006. Pitkäaikaissäätämisen verotuki – eläkesäätämisen verotuksesta. Helsinki: Finanssi- ja vakuutuskustannus.

- O'Malley, Pat 2004. Risk, Uncertainty and Government. London: The Glass House Press.
- Ossa, Jaakko 1999. Vapaaehtoisten eläkevakuutusten verokohtelu. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Rosanvallon, Pierre 2000. The New Social Question. Rethinking the Welfare State. Engl. Barbara Harshav. Princeton, New Jersey: Princeton University Press (ransk. alkuteos 1995).
- Suomen virallinen tilasto 1997a. Vakuutusyhtiöt 1995. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suomen virallinen tilasto 1997b. Vakuutusyhtiöt 1996. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suomen virallinen tilasto 1998. Vakuutusyhtiöt 1997. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suomen virallinen tilasto 1999. Vakuutusyhtiöt 1998. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suomen virallinen tilasto 2000. Vakuutusyhtiöt 1999. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2001. Vakuutusyhtiöt 2000. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2002. Vakuutusyhtiöt 2001. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2003. Vakuutusyhtiöt 2002. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2004. Vakuutusyhtiöt 2003. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2005. Vakuutusyhtiöt 2004. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2006. Vakuutusyhtiöt 2005. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2007. Vakuutusyhtiöt 2006. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Suomen virallinen tilasto 2008. Vakuutusyhtiöt 2007. Helsinki: Vakuutusvalvontavirasto.
- Thiery, Yves & Van Schoubroeck, Caroline 2006. Fairness and Equality in Insurance Classification. The Geneva Papers on Risk and Insurance 31, 190–211.
- Valtioneuvoston kanslia 2007. Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma 2007. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Valtioneuvoston kanslia 2011. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 2011. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Valtiovarainministeriö 2003. Keskenään kilpailevat säästötuotteet. Siva-työryhmän muistio. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 26. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Volk, Raija & Laukkanen, Tuula 2010. Hoivan rahoitus. Kansainvälisiä käytäntöjä ja koitaimaisia vaihtoehtoja. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

J. P. Roos

6 TAISTELUSTA YHTEISTOIMINTAAN – PIERRE BOURDIEU HYVINVOINTIVALTION PUOLUSTAJANA

Pierre Bourdieu (1930–2002) oli eläessään kiistatta Ranskan kansainvälisesti tunnetuin varsinainen sosiologi. Michel Foucault, jonka kanssa hän kiisteli tittelistä, oli enemmänkin filosofi ja sosiaalishistorioitsija kuin sosiologi. Hän kirjoitti erittäin laajalti ja monista aiheista: Algerias-ta, koulutuksesta, kulttuurista, taiteesta, kulutuksesta ja elämäntyyleistä, taloudesta, yliopistolaitoksesta, miesten ja naisten suhteista. Lähes kaikki hänen kirjoittamansa perustui oikeastaan yhteen ainoaan teoreettiseen rakennelmaan, joka on nykyään hyvin yleisesti, joskin pinnallisesti, tunnettu (Champagne & Christin 2004; Purhonen & Roos 2006; Roos 1995; Peillon 1998).

Bourdieuun teoria: kentät, pääomat, habitus

Lyhyesti Bourdieuun teorian ideana on, että yhteiskunta (tai sosiaalinen tila ja sen alamuodot, esim. kulttuuri tai talous) muodostuu erilaisista kentistä, joilla toimivat ihmiset kilpailevat kentillä arvokkaista pääomista pääasiallisena välineenään heidän elämänsä aikana (kasvatuksen ja koulutuksen perusteella) muodostamansa habitus. Termiä on hankala suomentaa, mutta sillä tarkoitetaan suuntautumis- ja toimintatapoja, joita ihmisellä on ja jotka vaikuttavat hänen valintoihinsa. Pääomilla Bourdieu tarkoittaa yleensä kaikkea ihmisille kerääntynyttä ”omaisuutta”: aineellista, koulutuksellista, arvostusta, vaikutusvaltaa ja sosiaalisia suhteita. Pääomien ja habituksen perusteella ihmiset voidaan luokitella kolmeen pääkategoriaan: niihin, jotka voivat muuttaa (sosiaalista) todellisuutta; niihin, jotka voivat hyödyn-

tää annettua todellisuutta ja niihin, joilla ei ole todellisuuteen vaikutusta, eivätkä he hyödy siitä. Tai perinteisemmin: niihin, joilla on valtaa; niihin, jotka palvelevat valtaa ja hyötyvät siitä sekä niihin, jotka eivät hyödy, vaan joutuvat vain alistumaan.

Nämä ryhmät ovat olemassa kaikilla kentillä, ja niiden olennainen ero on lähinnä siinä, pyrkiikö joku parantamaan asemaansa vai onko hän täysin ulkopuolinen, siis asemaansa tyytynyt. Tämä teoreettinen malli erilaisine muunnelmineen palveli Bourdieuta hyvin ja on soveltunut hyvinkin erilaisten ongelmien empiiriseen ja teoreettiseen analyysiin: koulutuksesta taiteeseen ja vaikkapa asumiseen – kaikkeen sellaiseen, missä perustana on valta ja sen epätasainen jakautuminen. Mitä selkeämpi on ero hallitsevien ja hallittujen välillä, sitä paremmin Bourdieun teoria toimii. Mitä tasa-arvoisempi ja solidaarisempi yhteiskunta, jossa vielä vallitsee vahva keskinäinen luottamus, sitä heikommin se toimii.

Jo Bourdieun eläessä kiintoisa kysymys olikin, voisiko Bourdieun kulu- tusluokka- ja kulttuurianalyysiä soveltaa Ranskan ulkopuolelle ja jos voisi, niin millä tavoin. Hänen tunnetuimman klassikkonsa *Distinctionin* (Bourdieu 1979) ei-ranskalaista vastinetta ei ole ilmestynyt, mutta toki erilaisia osittaisia yrityksiä on nähty (esim. Bennett ym. 2009). Tällä hetkellä muo- dissa ovat variantit, joissa ajatellaan korkeakulttuurin hajonneen niin, että sellaista bourdieulaista erottelumallia, jossa korkeakulttuuri liittyy hallitse- vaan luokkaan ja matalakulttuuri alistettuihin, ei enää ole olemassa, vaan hallitsevaan ryhmään kuuluvia ihmisiä leimaa kaikkiruokaisuus. Alistetut ryhmät ovat puolestaan kaikkein yksipuolisimpia niin kulttuuriruokava- liossaan kuin muussakin (ks. Lahire 2004).

Näkemykseni mukaan tämä ei ole suinkaan bourdieulaisittain mikään ongelma: hallitsevat ryhmät ovat vain laajentaneet erottelukykynsä aluetta. Nyt he pyrkivät määräämään jopa populaarin roskakulttuurin alueella sen, mikä on hyvää ja mikä huonoa. Aikaisemmin tähän ei puututtu. Kilpai- lu on siis koventunut erottelun alueella, samalla kun tarjonta on laajentu- nut. Toisaalta tähän kysymykseen voisi myös ehkä sopia evoluutioteoriasta tunnettu ekologinen elinaluuteoria (ks. Odling-Smee, Laland & Feldman 2003): eliöt pyrkivät muokkaamaan omaa elinaluettaan itselleen sopivaksi eli luomaan itselleen lokeron, jossa ne parhaiten pärjäävät. Asettuminen johonkin erityiseen populaarikulttuurin lokeroon voi olla hyvä strategia hieman kehnommalla kulttuuripääomalla.

Näin Bourdieun teoria siis selittäisi myös kulttuuriyleisöjen eriytymistä ja yhtenäiskulttuurien hajoamista heti, kun niillä ei ole tukenaan jotain pakko-organisaatiota, säätelyä tai teknistä rajoitetta: esimerkiksi, jos televisiolla olisi tarjota vain yksi ainoa kanava, yhtenäiskulttuurin pysyvyys on melko turvattu. Toisaalta kuitenkin Distinctioniin liittyvä ajatus siitä, että eliitillä olisi sinänsä vahva valtamonopoli maun alueella, on jonkinlaisessa ristiriidassa kaikkiruokaisuusteesin kanssa. Mutta suurimmissa ongelmissa Distinction on kuitenkin silloin, kun erottelu on vähäisempää ja symbolisen pääoman valta itsessään pienempää. Esimerkiksi Pohjoismaissa on joskus suorastaan koomista nähdä, kun joku yrittää korostaa symbolista pääomaansa, jota ”kentällä” ei osatakaan arvostaa.

Bourdieulainen sosiaalipolitiikka?

Entä sitten sosiaalipolitiikassa? Soveltuuko Bourdieun malli myös siihen ja jos soveltuu, niin miten? Bourdieu itse kiinnostui sosiaalipolitiikasta ja hyvinvointivaltiosta suhteellisen myöhään, 1990-luvulla, eikä kovin selvästi tuonut esille sen yhteyttä oman teoriaansa. Joskus tuntui suorastaan siltä, ettei hän soveltanut omaa teoriaansa puhuessaan sosiaalipolitiikasta. Muun muassa hänen ranskalainen kollegansa Alain Touraine (2008, 110) on väittänyt, että Bourdieun poliittinen aktiivisuus hyvinvointivaltion puolesta oli ristiriidassa hänen oman valtioelitismiä korostavan teoriansa kanssa.

Tourainen mukaan suuri käänne Bourdieun yhteiskuntapoliittisissa näkemyksissä tapahtui juuri 1995, jolloin hän asettui puolustamaan lakkoilevia rautatieläisiä Ranskan pääministeri Alain Juppén modernisaatio- ja yksityistämisuunitelmia vastaan. Tourainen mielestä Bourdieun aikaisempi valtion tarjoamaa eliittikoulutusta – jossa työväenluokasta ja keskiluokasta tulevia oppilaita alistettiin ja suljettiin pois – kritisoiva näkökulma ei kovin hyvin soveltunut ideaan siitä, että valtio puolustikin universalismia ja alistettuja.

Tämä osoittaa kylläkin sen, että Touraine ei tunne hyvin kaikkia Bourdieun interventioita tai sitten hän ei pidä niitä teorian mukaisina. Monissa niistä Bourdieu korosti vahvasti *Misère du monde* -teoksessaan tehtyä erottelua ”pienen” ja ”suuren” kurjuuden tai alistamisen välillä (siis suhteelliseen ja absoluuttiseen asemaan liittyvien kurjuuksien eroa, ks. myös Roos 1995). Näin valtion ”pikku”aateliso” (*petite noblesse*, sosiaalisia ja

kulttuuripalveluita tuottava virkamieskunta) oli hänen paras toivonsa varsinaista eliittiä eli ”suuraatelista” (grande noblesse, valtion korkeat, taloudesta vastaavat virkamiehet) vastaan. Toisin ilmaistuna, valtiolla on sekä vasen että oikea käsi, joista vasen käsi on paljon heikompi ja jatkuvasti alakynnessä (ks. Bourdieu 1998, 9).

Toisaalta Bourdieu oli kyllä sitä mieltä, että hänen teoriansa oli käyttökelpoinen juuri alistetuille, jotka pystyivät sen avulla puolustamaan itseään. Käytännön esimerkkejä tällaisista sovelluksista ei juuri näy Bourdieun teksteissä, ikävä kyllä. Periaatteessa tämä on mahdollista: esimerkiksi juuri kulttuurin alueella eliitin harjoittama piiloerottelu menettää tehoaan, jos se tuodaan esiin tai jos siihen liittyvä vallankäyttö paljastetaan. Omat kokemukseni viittaavat kuitenkin siihen, että teoria auttaa pikemminkin heikentämään jo heikossa asemassa olevien asemia, kun he itse tulevat tietoisiksi alakynnessä olemisestaan. Ainakin näin käy symbolisen pääoman osalta. Kokemukseni mukaan esimerkiksi monet opiskelijat kokevat ahdistavana ajatuksen siitä, että kaikkialla on olemassa pieni joukko suvereneja pärjääjiä, jotka voivat luokitella muita. Se vastaa opiskelijoiden omia kokemuksia, ja he tuntevat olevansa juuri näitä heikoimmassa asemassa olevia ulkopuolisia. Kun tähän liittyy vielä sosiaalipolitiikassa ominaisen alistamisen ja luokittelun (syrjäytetyt, köyhät, sosiaaliturvan portinvartijat), niin Bourdieun teoria on siis merkittävä, mutta vaikutuksiltaan tuhoisa, alistettuja alistava ajattelutapa.

Bourdieu ei missään vaiheessa esittänyt varsinaista sosiaalipolitiikkaa koskevaa teoriaa tai pyrkinyt soveltamaan teoriaansa sosiaalipolitiikkaan. Hän kuitenkin kirjoitti kokonaisia kirjoja muun muassa asuntopolitiikasta ja taloudesta. Esitelmissään ja lyhyemmissä kirjoituksissaan hän kuitenkin puuttui globalisaatioon ja hyvinvointivaltioon teoreettiseltakin kannalta. Kyseessä oli enemmänkin hallitseviin liittyvä yleinen kriittinen asenne: hänen mielestään poliittisen ja taloudellisen pääoman yhteenkietoutuminen tuotti aina huonoja tuloksia kansan kannalta. Liberalistiset puheet vaihtoehdottomuudesta ja yhdestä ainoasta mahdollisuudesta harjoittaa talouspolitiikkaa olivat hänelle myrkyä. Liberalimi, jolla Bourdieu tarkoitti 1990-luvulla voimissaan ollutta näkemystä talouden sääntelyn ja markkinoiden vapauttamisen siunauksellisuudesta, oli yksi Bourdieun keskeisistä kritiikin kohteista. Esimerkkinä vaihtoehdottomuuspuheista hän käytti muun muassa silloista Saksan keskuspankkiiria Hans Tietmeyeria, joka

kävi myös Suomessa vuonna 2009 kehumassa – kovin ennenaikaisesti – 10-vuotista euroa (ks. Tietmeyer 2009). Bourdieu oli siis tiukka determinismin vastustaja, toisin kuin usein ajatellaan.

Bourdieun teoria sisältää kuitenkin merkittäviä sosiaalipoliittisia elementtejä. Asian voisi ehkä muotoilla niin, että ilman näitä elementtejä ei voi ymmärtää sosiaalipoliittikkaa ja sen muotoutumista: luokka, eriarvoisuus, hallintasuhteet, vapaus ja alistaminen ovat Bourdieuun suuren teorian keskeisiä teemoja. On todella harmi, ettei hän itse ryhtynyt kehittämään niitä pitemmälle. Tässä ei ole tarkoitus myöskään ryhtyä Bourdieuksi Bourdieuun paikalle, vaan pyrkiä esittämään olemassaolevaa sosiaalipoliittista antia Bourdieuun tuotannossa.

Keskeisiä välittömästi sosiaalipoliittisesti relevantteja teoksia ovat seuraavat:

1. *Questions de sociologie* (1980, ilmestynyt suomeksi) ja *Choses dites* (1987), joissa Bourdieu lyhyissä artikkeleissa ja puheenvuoroissa jo kommentoi sosiaalista koneistoa sekä *Réponses* (yhdessä Loïc Wacquantin kanssa 1992, ilmestynyt suomeksi), jossa myös kommentoidaan ”kansanomaisesti” teorian sovellutuksia yhteiskuntaan. Näissä teoksissa ei kuitenkaan vielä puututa varsinaisesti sosiaalipoliittisiin kysymyksiin.
2. *Raisons pratiques* (1994, ilmestynyt suomeksi), joka jatkaa näiden entistä selkeämmin poliittisten puheenvuorojen sarjaa.
3. *Noblesse d'état* (1989), jossa esitetään koulutusjärjestelmän erilaistavan vaikutuksen teoria ja empiria, siis yhteiskunnan eriarvoisuuden perusta, samoin kuin myös erottelu valtion pien- ja mahti”aatelistoon”.
4. *La misère du monde* (1993), jossa hahmotellaan vallitseva sosiaalisen kurjuuden tilanne ns. aseman ja olosuhteiden kurjuuden kautta. Siinä lähtökohtana oli ollut marginalisoitumisen ja köyhyyden tutkimus, joka laajeni pessimistiseksi yleisen kurjuuden kuvaukseksi. Tapauskertomuksissa on kuitenkin runsaasti sosiaalipoliittisesti relevanttia aineistoa.
5. *Contre-feux* (1998, ilmestynyt suomeksi) ja *Contre-feux 2* (2001), joissa esitetään uusliberalismin kritiikki sekä sen ratkaisumalleja erilaisten lyhyiden puheenvuorojen ja artikkelien muodossa. Tekstit ovat hyvin poleemisia ja hyvin vähän teoreettisia.
6. *Interventions politiques* (2002) on vastaus niille kriitikoille, joiden mukaan Bourdieu aktivoitui poliittisesti vasta 1990-luvun puolessavälissä. Kirja oli viimeinen Bourdieuun elinaikana valmistunut. Kirjan teks-

tit osoittavat kuitenkin varsin selvästi, että Bourdieun poliittinen toiminta ja kannanotot muuttivat muotoaan 1990-luvulla. Osittain tämä johtui siitä, että Bourdieun oma poliittinen pääoma oli merkittävästi lisääntynyt 1990-luvulle tultaessa.

Lisäksi voidaan vielä mainita Bourdieun postuumi teos *Le bal des célibataires* (Poikamiestanssit) (2002). Sen sosiaalipoliittinen merkitys (Suomessa) on siinä, että se kuvaa prosessia, jossa ennen hyvässä sosiaalisessa asemassa maaseudulla olleet perheen vanhimmat pojat ovatkin muuttuneet syrjäytyneiksi hahmoiksi. Heidän naimisiin pääsyn mahdollisuudet olivat myös ristiriidassa sen kanssa, että heidän oli määrä periä vanhempiensa tila ja ammatti. Toisin kuin Suomessa, Ranskassa maaltamuutto oli valikoi-vampaa eikä niin äkillistä.

Yhteenvetona näistä julkaisuista voi todeta, että vaadittaisiin huomattavan paljon työtä, jos niistä haluttaisiin rakentaa kokonainen hyvinvointivaltiota suoraan koskeva teoria. Rakennuspalikat ovat periaatteessa koossa, mutta kokonaisuudesta ovat näkyvissä vain yleisperiaatteet.

Michel Peillon (1998) esitti Bourdieun vielä eläessä sovellutuksen bourdieulaisesta sosiaalipolitiikasta, jota Bourdieu tuskin itse hyväksyi. Siinä hän yhdisti Foucault'n ja Habermasin näkemyksiä Bourdieun kenttäteoriaan. Hänen painopisteenään oli valta ja hallinta: sosiaalipolitiikan ymmärtäminen luokkien kontrollin välineenä sekä hyväksyttävyyden ja kannatuksen synnyttäjänä. Sosiaalipolitiikka on tässä tarkastelussa väline, jolla hallitsevat ylläpitävät valtaansa, eikä sen sisällöllä ole juurikaan merkitystä. Sosiaalipolitiikassa vaihdetaan symbolista pääomaa taloudelliseen hallintaan; toisaalta sosiaalipolitiikka luo ”hallinnollista pääomaa”, jonka avulla asiakkaiden habituksia voidaan muovata. Ongelmaksi jää, kuten useimmiten tällaisissa tarkasteluissa, että kenttäkäsitettä on kovin vaikea soveltaa alueelle, jolla toimijoina ovat lähinnä alistetut ja jolla vallankäyttö on melko suoraa. Vähän samoin kuin Foucault'n kohdalla: on hölmöä pohdiskella erilaisia piilevän hallinnan muotoja, kun hallinta onkin avointa ja näkyvää.

Hyvinvointivaltion puolustusstrategia

Yritän seuraavassa kaivaa hieman syvemmältä Bourdieun erityisesti sosiaalipolitiikkaan liittyviä kannanottoja, siis hänen asettumistaan puolustamaan

hyvinvointivaltiomallia, vieläpä varsin vahvasti pohjoismaisen tyyppistä. Tämä pohjoismaisen mallin puolustus on ehdottomasti meitä suomalaisiakin hivelevää, mutta voidaan myös kysyä, onko pohjoismainen malli ja missä määrin Bourdieun oman teorian mukainen ratkaisu. On todettava heti, että oikeastaan keskeisempää antia sosiaalipolitiikan kannalta ovat Bourdieun pohdinnat hallitsevien ja alistettujen suhteista sekä kenttiä ja habituksia koskevat analyysit. Toisin sanoen pohdinnat yleisen teorian soveltamisesta vaikkapa kysymykseen erilaisten sosiaalipoliittisten strategioiden keskinäisestä kamppailusta tai ylipäänsä kysymykset sosiaalipolitiikan asemasta yhteiskunnassa osana työväenluokan nousua ja laskua.

Yhteiskuntaa (Bourdieun terminologiassa ”sosiaalista tilaa, espace social”) määrittää hallitsevien ja hallittujen epäsymmetrinen suhde, jossa vallan käyttö on sekä suoraa että epäsuoraa, elämäntyyleihin perustuvaa erottelua ja alistumista. Vallan käyttö on siis sekä ”väkivaltaista” että myötäsukaista, jolloin hallitut myös itse alistavat itseään. Valtiolla on kaksoisrooli: toisaalta se vahvistaa ja vakiinnuttaa luokkaeroja koulutuksen avulla, mutta toisaalta hyvinvointivaltion ja talouden ohjailun kautta valtio on myös vähempiosaisten ja hallittujen turvana. Se saattaa kyetä jopa Euroopan mitassa estämään uusliberalismin tuhoavan ja hajottavan vaikutuksen (Bourdieu 1998, 68). Euroopassa on vallalla voimakas pyrkimys purkaa tämä järjestelmä ja luoda uusliberalistinen maailmanlaajuinen joustava järjestelmä. Sen seurauksena on kansalaisten aseman suhteellinen kurjistuminen kaikilla kentillä ja hallittujen ja hallitsevien suhteen yhdenmukaistaminen (ks. Bourdieu 1998, 51; Grenfell 2004).

Bourdieun mukaan tähän ongelmaan voi vastata luomalla symbolisen toiminnan muotoja, jotka toimivat konkreettisina vastavoimina: alistettujen eliittien kapinaa, uusia sosiaalisia liikkeitä, jotka tuhoavat olemassa olevat hallinnan perustat. Tämä olisi teorian mukainen ratkaisu. Jos valta perustuu keskeisesti vertauskuvalliseen väkivaltaan, alistamiseen ei pakolla vaan alistettujen myötävaikutuksen kautta, niin sen kumoaminen voi tapahtua samalla tavalla. Taloudessa on enemmän vaihtoehtoja kuin mitä uusliberaalit väittävät. Liberalisimin lisäksi on sitten kokonainen vertauskuvallisen politiikan kirjo, jota Bourdieu ymmärrettävästi korostaa.

Bourdieu pyrki siis rakentamaan erilaisia vahvasti symbolisia elementtejä, joiden avulla koko Euroopan mitassa voitaisiin nousta uusliberalistista yhtenäistämispolitiikkaa vastaan. Esimerkiksi ”Etats generaux de mouve-

ment social Européen” (Euroopan sosiaalisen liikkeen yleiskokous), universalistinen vapaaehtoistyö (Cameronin Big Society!), joka vaati erittäin paljon työtä ja jossa pyrittiin ylittämään eurooppalaisten yhteiskuntien, liikkeiden, luokkien, ja sukupuolten erot (Bourdieu 2001, 23; 53). Bourdieun ajatuksena oli muodostaa olemassa olevista, hänen mielestään valitettavan saamattomista ja myötäsukaisista ay-liikkeistä sekä niiden yhtä onnettomista keskusjärjestöistä todellinen yhteiseurooppalainen liike, joka hyödyntäisi myös erilaisten marginaalissa olevien tutkijoiden, kuten Bourdieun, tuloksia. Viime aikojen yritykset suomalaisessa ay-liikkeessä ottaa huomioon pätkätyöläisten asema ja kehittää tuoreen tutkimuksen pohjalta ay-poliittisia vaihtoehtoja voisivat ainakin jossain määrin vastata Bourdieun ajatuksia. Sen sijaan meidän keskusjärjestömme aseman dramaattinen heikentyminen ja kritiikitön suhde Euroopan Unioniin rinnastuu hyvin Bourdieun kuvaukseen hänen oman maansa ay-liikkeen suhtautumisesta. Todettakoon, että edelleen toimivat Sosiaalifoorumit noudattavat jossain määrin tätä samaa mallia, joten siinä mielessä Bourdieu ei ollut aivan hakoiteilla. Hän ei kuitenkaan osallistunut ensimmäiseen sosiaalifoorumiin, joka kokoontui kaksi vuotta ennen hänen kuolemaansa.

Bourdieu suhtautui myös jyrkän kielteisesti Euroopan unioniin sen nykyisessä muodossa. Se oli hänen mukaansa byrokraattinen, taloudellisen pääoman hallitsema ja epädemokraattinen yhteisö, jolta ei voi odottaa mitään hyvää. Hänen tavoitteenaan oli todella yhtenäinen, edistysellinen ja demokraattinen Eurooppa, jossa valtaa pitäisi yhteisillä vaaleilla valittu parlamentti (ks. Bourdieu 1998, 68), ei siis suinkaan mikään itsenäisten kansallisvaltioiden löyhästi yhteen liittynyt Eurooppa.

Tosiasiassa nämä suurelliset yritykset epäonnistuivat aina. Bourdieu puhui koko ajan uudenlaisten liikkeiden tarpeesta, mutta nojasi silti oikeastaan hyvin perinteisiin ajatuksiin (kuten nimetkin kertovat: états généraux, eli säätyjen kokous, ks. Bourdieu 2001, 67). Näyttää siltä, että Bourdieu ei ymmärtänyt toiminnan juurista rakentamisen tarpeellisuutta eikä sitä, että yhtenäinen vastarinta Euroopan tasolla ei ole mahdollista, koska eri maiden tilanteet ovat todellisuudessa niin erilaisia sekä poliittisten järjestelmien sekä kysymysten ajankohtaisuuden osalta.

Bourdieu ei myöskään kelpo ranskalaisena ymmärtänyt kielellisten erojen tärkeyttä tai keskuksen ja reuna-alueiden eroa. Hän teki 1980-luvulla lukuisia yrityksiä tuottaa julkaisuja, joissa ilmestyisi erilaisia marginaalisia

artikkeleita eri puolilta Eurooppaa (esimerkiksi Liber-lehti, josta on jäljellä vain nimi kustannusfirmassa Liber-Raisons d'agir). Nämä yritykset ovat kaikki nyttemmin jääneet unohduksiin, eikä niistä näy jälkiä edes internetissä. Tässä Bourdieu ei ottanut huomioon omaa kenttäteoriaansa: pääomien merkitystä ja kenttien aseman erilaisuutta. Hän korosti toisaalta liikaa pelkästään vertauskuvallista pääomaa, kun se oikea reaalipääoma sittenkin näyttäisi edelleen olevan keskeinen kehitykseen vaikuttava tekijä.

Ehkä voisi tietyllä tavalla sanoa, että Bourdieun teoreettisten lähtökohtien testinä hänen tekemänsä sosiaali- tai kulttuuripoliittiset avaukset olivat ilmiselvän epäonnistuneita. Joko teoria oli väärä tai sitä sovellettiin väärin. Vertauskuvallinen väkivalta ja erottelun politiikka eivät ehkä siis sittenkään ole avain yhteiskunnan hallitsemiseen. Toisaalta, kuten edellä todettiin, kyseessä saattoi myös olla omien teoreettisten oivallusten vähättely: jos symbolisella vastarinnalla ei ole takanaan riittäviä pääomia, sen asema kentällä on heikko. Tämän voi jokainen omasta kokemuksestaan todeta. Pelkkä akateeminen pääoma ei useinkaan ole riittävä, vaikka sen avulla pääsee-kin puhumaan vallanpitäjille. Itse olisin siis taipuvainen pitämään teoriaa oikeampana kuin Bourdieun omia sovellutusyrityksiä. Seuraavassa esitän muutamia avauksia teorian soveltamiseen.

Bourdieuun sokeat pisteet: sosiaalinen pääoma

Kiinnitän huomiota erityisesti kahteen käsitteeseen: sosiaaliseen pääomaan ja habitukseen. Sosiaalinen pääoma on viime aikoina ollut kovasti esillä, kuitenkin lähinnä colemanilais-putnamilaisena versiona (ks. Pendergast 2005). Loppujen lopuksi Bourdieun ja Putnamin sosiaalisen pääoman *määritelmät* eivät eroa toisistaan valtavasti, mutta niiden sijoittuminen laajempaan kontekstiin on sen sijaan aivan erilaista. Putnamilla sosiaalinen pääoma liittyy kahteen asiaan: käytännön sosiaalisiin suhteisiin ja luottamukseen. Tällöin tehdään myös erottelu rakenteelliseen ja kognitiiviseen sosiaaliseen pääomaan (ks. Putnam 2000; De Silva, Huttly, Harpham & Kenward 2006).

Bourdieu näki sosiaalisen pääoman lähinnä verkostopääomana, jossa toimijan sukulaisten ja tuttavien asema kentällä tukee myös itse toimijaa. Hän ei juuri pyrkinyt tarkentamaan määritelmäänsä, mutta toisin kuin Putnamilla, kyse oli siis pääsääntöisesti yksilön toiminnallisesta resurssista. Toi-

sinkin olisi voinut olla: sosiaalinen pääoma voisi olla enemmän yhteisyyttä ja yhteistyötä, ja tällöin sitä olisi voinut soveltaa myös hyvinvointivaltion tulkintaan. Siis siinä missä Touraine näkee ristiriidan Bourdieun elitistisen valtiokäsityksen ja hänen hyvinvointivaltiota puolustavan asenteensa välillä, onkin kyse siitä, että hyvinvointivaltio liittyy yhteistyötä painottavaan sosiaaliseen pääomaan, kun taas poliittisessa valtiossa käydään valtataistelua eri ryhmien kesken.

Bourdieulaista sosiaalisen pääoman *teoriaa* ei siis pidä sotkea putnamilaiseen. Siinä missä Putnamilla kyse on yhteisöllisestä resurssista, erilaisesta vapaan yhteistyön muodoista ja sen arvostamisesta, Bourdieulla kyse on yksilöllisestä, erilaisten kenttien sisällä käytävän kamppailun resurssista, jossa saman sosiaalisen pääoman omaavat saattavat myös liittoutua yhteen. Pohdittaessa erityisesti sosiaalipolitiikkaa, on selvää, että myös tämänkaltainen sosiaalisen pääoman perspektiivi on erittäin relevantti: sosiaalipolitiikassa käydään kamppailua esimerkiksi parempia sosiaalisia verkostoja ja tukirakenteita omaavien välillä niitä vastaan, jotka ovat kaikkein heikoimmilla: joilla ei ole omia eikä virallisia tukiverkostoja. Ajankohtainen esimerkki on kamppailu perusturvan ja ansioturvan välillä, jossa ammattiyhdistysliike on valinnut ansioturvan puolustamisen perusturvaa vastaan, aivan bourdieulaisten kenttäteorian mukaisesti. Mutta toisaalta on myös täysin ilmeistä, että yleinen solidaarisuus – siis mahdollisimman laaja yhteisöllisyys ja tukeminen – ovat merkittävä etu myös sosiaalipoliittisesti. Tällainen näkökulma oli Bourdieulle aivan vieras ja ehkä yksi hänen teoriansa vakavimmista sokeista pisteistä.

Suomessa tunnetuin esimerkki sosiaalisen pääoman positiivisista vaikutuksista on suomenruotsalaisen kielivähemmistön asema. Lukuisat tutkimukset ovat osoittaneet, että tämä vähemmistö on terveempää ja monin tavoin onnellisempaa kuin suomenkieliset (ks. esim. Hyyppä 2007; Koskinen & Martelin 2003). Selitykseksi on tarjottu sosiaalista pääomaa, mikä näyttäisi myös pitävän paikkansa. Terveyseroja normaalisti selittävien tekijöiden, kuten koulutuksen, sukupuolen, sosioekonomisen aseman ja elintapojen, lisäksi suomenruotsalaisuus selittää eroja erittäin vahvasti, ja tällöin juuri sellaisten piirteiden kautta kuin paremmat verkostot, toiminta yhdistyksissä ja positiivinen suhtautuminen yhteisyyteen (Nygqvist, Finnäs, Jakobsson & Koskinen 2008). Sosiaalisella pääomalla yhteisöllisenä tekijänä näyttäisi siis olevan positiivinen vaikutus. Se, miten tämän voisi toteut-

taa sosiaalipolitiikan kautta, onkin jo toinen juttu. Sosiaalipolitiikassa on enemmänkin kyse juuri bourdieulaisesta kamppailusta eri intressiryhmien välillä. Kansainvälisissä vertailuissa voidaan kuitenkin havaita, että pohjoismaisen hyvinvointivaltion keskeisiä etuja on juuri merkittävästi korkeampi solidaarisuuden ja luottamuksen aste.

Bourdieuun toinen sokea piste: Habitus

Habituksen suhteen tilanne on toinen. Habitus on erityisesti Bourdieu'n liitetty käsite, ja hän on pyrkinyt soveltamaan sitä erittäin laajasti. Bourdieu muotoili tästä hiukan epämääräisen ja tieteellisesti ei-testattavissa olevan teorian, jonka mukaan ihmisten käyttäytymistä määräisi koko elämäns historian, ja ensijaisesti kasvatuksen ja koulutuksen, kautta muovautunut habitus, jonka ansiosta teemme sitten vaistonvaraisesti valintoja. Emme siis valitse rationaalisen harkinnan kautta vaan ”ruumiillamme” ja kaikkien niiden opetusten perusteella, mitä esimerkiksi kotimme ja luokkasemamme on meihin istuttanut. Jokainen vähänkin järkevästi ajatteleva henkilö myöntää rationaalisen valinnan teorian rajoittuneisuuden, samoin kuin sen, että ylipäänsä tekisimme tietoisia valintoja elämäämme vaikuttavissa päätöksissä. Esimerkkeinä mainittakoon vaikkapa puolison ja koulutusuran valinta, suuret yksittäiset hankinnat sekä lasten hankkiminen. Sen sijaan on olemassa jatkuva kiistaa siitä, miten iso osa näistä valinnoista perustuu kasvatukseen ja ympäristön paineisiin ja miten iso osa vaikkapa temperamenttiin ja muihin niin sanottuihin synnynnäisiin tekijöihin (ns. luonto vs. kasvatusta-väittely). Tässä suhteessa evoluutioon ja biologiaan kielteisesti suhtautuvan sosiologin vastaus on selvä: sosiaalisia ilmiöitä on selitettävä sosiaalisilla ilmiöillä, ja biologista ei tarvitse piitata. Tämä oli Bourdieuunkin näkemys.

Bourdieu suhtautui suorastaan aggressiivisen kriittisesti sekä älykkyyteen – siis ajatukseen, että olisi olemassa tyhmempiä ja älykkäämpiä ihmisiä ja että tällä olisi vaikutusta ihmisten elämäntaloihin ja valintoihin (hän puhui mm. älykkyyden rasismista, esim. Bourdieu 2001, 51) – että luontaisiin vaistoihin tai ihmisluontoon ylipäänsä. Mitään biologista ihmisluonnetta hän ei tunnustanut, vaan biologia oli hänelle vain jonkinlainen sosiaalista elämään rajoitava tekijä (ks. Bourdieu 2001, 10–11). Kuitenkin habituksesta on vain askel siihen, että habituksen muovautuminen ei vält-

tämättä perustu paljoakaan sosiaaliseen taustaan vaan ihmiselämään ylipäänsä. Habitus on itse asiassa ihmisluonto, jossa on sekä yleisiä, kaikille yhteisiä piirteitä että ihmisten geneettisen erilaisuuden määrittämiä tekijöitä. Kasvatus on tässä melko vähäpätöinen tekijä.

Sukupuolierot kuuluivat Bourdieulla tyypillisesti puhtaasti kulttuuris-sosiaaliseen alueeseen. Sukupuolen symbolinen kuvaus – Bourdieun tunnettu kabylien maailmankäsityksen esitys – jossa sukupuolet yhdistetään erilaisiin kodin ja maailman ominaispiirteisiin siten, että maskuliinisuus liittyy valtaan ja ulkoiseen ja femiinisyys sisäiseen, heikkouteen ja epäpuhtauteen, oli hänelle täysin puhdas kulttuurinen konstruktio. Ajatus, että siihen liittyisi myös jotain todellista, sukupuolten välistä biologista suhdetta kuvaavaa (miehillä voima, väkivalta, metsästys, suoritukset, kilpailu; naisilla heikkous, lapset, keräily, yhteistyö) oli hänelle täysin vieras. Tässä mielessä Bourdieu oli aito sosiologi, vaikka hänet erottikin tavanomaisesta ranskalaistyypillisestä yhteiskuntatieteilijästä kyky pitää jalat maassa ja tehdä empiiristä analyysiä. Tämä tosin oli osittain kyseenalaista, kuten vaikkapa Noblesse d'état -tutkimuksessa, jossa Bourdieu perusteli valtavia kyselyaineistoja kokonaistutkimuksen välttämättömyydellä, mutta ei kiinnittänyt itse aineiston laatuun juuri huomiota (Bourdieu 1989).

Toinen habitukseen ja kenttään liittyvä sosiaalinen ”tosiasia” Bourdieulle oli, että kyse oli itsekkästä kilpailusta ja taistelusta. Tässäkin hän tuli erittäin lähelle perinteistä näkemystä sosiaalidarwinismista: ihmiset puolustavat itsekkäästi omia etujaan ja ovat valmiita nujertamaan toisia pyrkiessään hallitsevaan asemaan. Bourdieulle selitys ei kuitenkaan ollut biologinen eloonjäämistäistelu vaan erottelupyrkimys, joka selittyi yhteiskunnan ikuisella hierarkisella rakenteella.

Sekin on kiinnostavaa, että Bourdieuta yhdistää evoluutioteoreettiseen keskusteluun habituksen ohella myös toinen asia: taloudellinen terminologia. Bourdieu sovelsi taloudellista terminologiaa (voitto, intressi, pääomat, strategiat, kilpailu) kulttuuriin ja elämäntyyliihin. Hän käytti melkein pä samoja käsitteitä mitä darwinilaisessa keskustelussa käytetään puhuttaessa evoluutiosta ja eliöiden strategioista (esim. Tammisalo 2012). Ainoastaan pääomaa ei löydy evoluutioteoreettisesta sanavarastosta. Toisaalta evoluutioteoriassa ehkä painotetaan enemmän kustannuksia ja hyötyjä, jotka eivät olleet niin keskeisiä Bourdieulle. Kummassakin tapauksessa tämä terminologia on johtanut vakaviin väärinkäsityksiin. Edelleen on vallalla käsitys,

että ”evoluutioteoria” on yhtä kuin ”sosiaalidarwinismi” ja että tämä puolestaan tarkoittaa ”voimakkaimman eloonjäämistä taistelussa”. Kyse on josinäsä väärinkäsityksestä ja syy- ja seuraussuhteiden päällelleen asettamisesta. Mutta tällainen kritiikki on myös pahasti ajastaan jäljessä (ks. Roos 2009). Evoluutioteoriassa ei enää pitkään aikaan ole korostettu eloonjäämiskamppailua ja yksilöiden välistä nollasummatilannetta. Tässä myös Bourdieun teoriat eroavat selkeästi evoluutioteorioista. Vaikka hän siis itse piti sosiaalidarwinismia syvästi paheksuttavana, niin hänellä itsellään oli kyllä erittäin vahvasti juuri kilpailua painottava, sosiaalidarwinistinen näkökulma.

Tilanne on siis kiinnostavasti kääntynyt päällelleen vaikka darwinismin kriitikot eivät ole sitä vielä oikein oivaltaneet. Uudempi tutkimus on tuonut yhä enemmän esiin yhteistyön ja sen merkityksen lisääntymismenestyksen kannalta. Eläin- ja ihmisyhteisöt eivät suinkaan pyri keskinäisiin tuhoamistaisteluihin vaan pyrkivät menestymään yhteistyön kautta. Ennen puhuttiin mielellään äidin ja lapsen välisestä kamppailusta kohdusta asti tai sisarusten välisestä kamppailusta äidin suosioista (ks. Hrdy 1999). Nyt Sarah Blaffer Hrdy on julkaissut uuden teoksen (2009), jossa nähdään ensisijaisena sukupolvien välinen yhteistyö: ilman isoäitejä lasten eloonjäämismenestys olisi huomattavasti vähäisempi (ks. Tanskanen, Hämäläinen & Danielsbacka 2009). Isoäititeoria on vain yksi esimerkki paljon laajemmasta trendistä: yhteisöllisiä menestystategioita tutkitaan, lajien pyrkimys muokata yhteistoiminnallaan elinympäristöään on enenevän tutkimuksen kohteena (esim. Gintis 2009). Tällä hetkellä keskustelu painottuu voimakkaasti ihmisten keskinäiseen auttamiseen ja yhteistyöhön ja sen selittämiseen. Tällainen yhteistyöpainotteisuus oli, kuten todettu, hyvin vieras ajatus Bourdieulle, joka näki kaikkialla ”darwinilaista” raakaa kilpailua.

Lopuksi – kilpailusta yhteistyöhön

Sosiaalipolitiikan ja ylipäänsä vallan ja ihmisten toiminnan kannalta tärkeintä on oivaltaa, että pelkkä symbolinen, habitukseen vetoava ”vastapuhe” ja ”taistelu” ei missään nimessä ole selitys sille, miksi sosiaaliturva kehittyy. Pitkään oli vallalla työväenluokan tai bolsevismin uhkateoria, jossa sosiaalipoliittiset reformit tehtiin siis ”pakon” alla. Tässä ajatuksessa oli epäilemättä jotain perää, mutta siitä on vaikea löytää selitystä vaikkapa

USA:n surkealle sosiaaliturvalle. Ihmisten keskinäisen yhteistyön ja auttamisen merkitys on paljon suurempi kuin mitä Bourdieu osasi kuvitella.

Luokkayhteiskunta on yhteiskunnallinen konstruktio, mutta sitä voidaan lieventää yhteiskunnallisella toiminnalla ja hyödyntämällä ihmisten ominaista pyrkimystä tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen. Pääomat eivät ole ainoastaan kilpailun ja verisen taistelun vaan myös yhteistyön ja keskinäisen auttamisen tuotetta. Tämä soveltuu varsinkin sosiaaliseen ja kulttuuriseen pääomaan. Tässä luokkayhteiskunnan ”reaalisessa” pohjassa on nähdäkseni Bourdieun keskeisin sokea piste, josta hän ei päässyt yli, vaikka hän pitikin monia ranskalaisia kollegojaan eriasteisina hömppämiehinä ja sympatisoi avoimesti Alan Sokalin (2008) kritiikkiä heitä vastaan.

Ihmisen habitus (eli oikeammin perusluonto) on yhteisyyttä painottava. Yhteiskunta ei rakennu kilpailun vaan yhteistyön varaan – kun asiaa tarkastellaan ihmisen evoluutioympäristön kannalta. Bourdieun taistelumalli ei siis ulotu sosiaalipolitiikan ydinalueelle, vaikka se selittääkin joitakin piirteitä sosiaalipolitiikan historiallisessa kehityksessä. Eikä se varsinkaan sovellu pohjoismaiseen hyvinvointivaltioon ja sen kehityksen selittämiseen.

Kirjallisuus

- Bennett, Tony; Savage, Mike; Silva, Elisabeth; Warde, Alan; Gayo-Cal, Modesto & Wright, David. 2009. *Culture, Class, Distinction*. London: Routledge.
- Hrdy, Sarah B. 1999. *Mother Nature*. London: Chatto & Windus.
- Hrdy, Sarah B. 2009. *Mothers and Others – Evolutionary Origins of Mutual Understanding*. Boston: Belknap Press.
- Bourdieu, Pierre 1979. *La distinction*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre 1980. *Questions de sociologie*. Paris: Les éditions de Minuit. (Ilmestynyt suomeksi 1985: *Sosiologian kysymyksiä*. Suomentanut J. P. Roos. Tampere: Vastapaino 1985.)
- Bourdieu, Pierre 1987. *Choses dites*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1989. *Noblesse d'état*. Paris: Les éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (toim.) 1993. *Misère du monde*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre 1994. *Raisons pratiques – Sur la théorie de l'action*. Paris: Éditions du Seuil. (Ilmestynyt suomeksi 1998: *Järjen käytännöllisyys*. Suomentanut Mika Siimes. Tampere: Vastapaino.)
- Bourdieu, Pierre 1998. *Contre-feux – Propos pour servir à la resistance contre l'invasion neo-liberale*. Paris: Liber-Raisons d'agir. (Ilmestynyt suomeksi 1999: *Vastatulet*. Suomentanut Tiina Arppe. Helsinki: Otava.)
- Bourdieu, Pierre 2001. *Contre-feux 2 – Pour un mouvement social européen*. Paris: Liber-Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre 2002. *Interventions 1961–2001 – Science sociale & action politique*. Paris: Agone.
- Bourdieu, Pierre 2002. *Le bal des celibataires*. Paris: Edition du Seuil.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc 1992. *Réponses – Pour une anthropologie reflexive*. Paris: Editions du Seuil. (Ilmestynyt suomeksi 1995: *Refleksiiviseen sosiologiaan*. Suomenkielisen laitoksen toimittaneet M'hammed Sabour & Mikko A. Salo. Joensuu: Joensuu University Press.)
- Champagne, Patrick & Christin, Olivier 2004. *Mouvements d'une pensée Pierre Bourdieu*. Paris: BORDAS.
- Gintis, Herbert 2009. *The Social and Mental Dynamics of Cooperation*. Viitattu 20.6.2012. <http://www.umass.edu/preferen/SOCCOP/SOCCOP%20Project%20Description.pdf>.
- Grenfell, Mike 2004. *Pierre Bourdieu – Agent provocateur*. London: Continuum.
- Hyypä, Markku. 2007. *Livskraft ur gemenskap – om socialt kapital och folkhälsa*. Lund: Studentlitteratur.
- Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija 2003. *Why is mortality low among the Swedish-speaking minority in Finland? Yearbook of Population Research in Finland 39*, 15–31.
- Lahire, Bernard 2004. *La culture des individus – Dissonances culturelles et distinction de soi*. Paris: La Découverte.
- Nyqvist, Fredrica; Finnäs, Fjalar; Jakobsson, Gunborg & Koskinen, Seppo 2008. *The Effect of Social Capital on Health – The Case of Two Language Groups in Finland*. *Health and Place* 14 (2), 347–360.
- Odling-Smee, F. John; Laland, Kevin N. & Feldman, Marcus W. 2003. *Niche Construction – The Neglected Process in Evolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Peillon, Michel 1998. *Bourdieu's Field and the Sociology of Welfare*. *Journal of Social Policy* 27 (2), 213–229.

- Pendergast, Christopher 2005. Social Capital. Teoksessa George Ritzer (toim.) *Encyclopedia of Social Theory*. Thousand Oaks: Sage, 715–717.
- Purhonen, Semi & Roos, J. P. (toim.) 2006. *Bourdieu ja minä*. Tampere: Vastapaino.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Roos, J. P. 1995. Pierre Bourdieun pieni ja suuri kurjuus. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) *Sosiologisen teorian uusimpia virtauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 141–154.
- Roos, J. P. 2009. Evoluutio, talouden käsitteet ja pyyteettömyys. *Tieteessä tapahtuu* 27 (6), 53–54.
- De Silva, Mary J.; .Huttly, Sharon R.; Harpham, Trudy & Kenward, Michael G. 2006. Social Capital and Mental Health: A Comparative Analysis of Four Low Income Countries. *Social Science and Medicine* 64 (1), 5–20.
- Sokal, Alan 2008. *Beyond the Hoax – Science, Philosophy and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Tammisalo, Osmo 2012. *Ihmislouontoa etsimässä*. Helsinki: Terra cognita.
- Tanskanen, Antti; Hämäläinen, Hans & Danielsbacka, Mirkka 2009. Moderni isoäitihypoteesi. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (4), 375–386.
- Tietmeyer, Hans 2009. *The Single Currency – A German View*. Luento Helsingissä 18.5.2009.
- Touraine, Alain 2009. *Le sociologue du peuple*. Teoksessa Louis-Jean Calvet, Pierre Chartier, Philippe Corcuff & Nathalie Heinich (toim.) *Pierre Bourdieu: son oeuvre, son héritage*. Paris: Éditions Sciences Humaines, 109–111.

II JAKSO - HYVINVOINTIVALTION AIKALAISDIAGNOOSIT

Juho Saari

7 KOLMAS TIE JA HYVINVOINTIVALTION UUDISTAMINEN – ANTHONY GIDDENSIN POLITIikka-ASIALISTA

Vuosituhannen vaihteen lähentyessä eurooppalaisella sosiaalipolitiikalla ei ollut kovin selkeitä visioita siitä, minkälaisia ovat ”edistykseelliset” (*progressive*) hyvinvointivaltioiden uudistamisen välineet ja tavoitteet. Markkinoiden ensisijaisuutta, julkisen talouden supistamista tai vakauttamista sekä (mikrotason) kannustamisen keskeisyyttä korostavilla näkemyksillä oli hegemoninen asema useimmissa OECD-maissa. Monissa niistä hyvinvointivaltion uudistaminen oli pysyvän niukkuuden oloissa toimeenpantavaa leikkauspolitiikkaa, jossa oli varsin vähän myönteiseksi katsottavia teemoja. Tähän haasteeseen vastasi englantilainen sosiologi Anthony Giddens (syntynyt 1938) ottamalla 1990-luvun alussa käyttöön kolmannen tien käsitteen ympärille rakentuvan lähestymistavan hyvinvointivaltioon ja sosiaalipolitiikkaan.

Tässä luvussa analysoidaan Giddensin sosiaalipoliittista argumentaatiota hänen vuosina 1994–2009 julkaisemiensa kirjoitusten perusteella ja sovelletaan sitä eurooppalaiseen ja suomalaiseen aineistoon. Tutkimusongelma siis rajautuu ensin kolmannen tien sosiaalipolitiikkaan yleensä ja sitten vielä suomalaiseen sosiaalipolitiikkaan erityisesti (ks. Tuomioja 2001; Rahkonen 2000). Luvun aluksi esitellään globaalin kolmannen tien politiikan keskeiset linjaukset, jotka edustavat Giddensin uusinta ja sosiaalipoliittisesti ehkä kunnianhimoisinta ajattelua. Sitten keskitytään kahteen sosiaalipoliittisesti tärkeään teemaan Giddensin ajattelussa. Nämä ovat eriarvoisuus ja sosiaalinen investointivaltio. Lopuksi arvioidaan yhteen kokoavasti Giddensin pohdintojen merkitystä sosiaalipolitiikassa.

Kolmas tie

Giddens profiloitui 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alkupuoliskolla sosiologian klassikkojen, erityisesti Emilé Durkheimin (1858–1917) ja Karl Marxin (1818–1883) modernisaatio- ja kapitalismiteorioiden tutkijana. Lisäksi häntä kiinnostivat itsemurhien yhteiskuntateoreettiset selitykset, joihin tuo kiinnostus ei ulottunut empiiriseen tutkimukseen saakka. Seuraavana vuosikymmenenä (1981–1990) hän tuotti yhteiskuntateoreettisia teoksia yhteiskuntien rakenteistumisesta. 1980-luvun loppupuolella ja 1990-luvun alussa hän tarkasteli modernisaation muutoksia ja identiteettiä (Giddens 1991). Hän on eräs läntisen maailman vaikutusvaltaisimmista ja arvostetuimmista sosiologeista (Kaspersen 2000; O'Brien, Penna & Hay 1999).

Kolmas tie on Giddensin akateemisen uran neljäs temaattinen kokonaisuus. Käsitteenä se on toki ollut aikaisemminkin käytössä. Toisen maailmansodan jälkeen sitä esimerkiksi käytettiin kuvaamaan kapitalismin ja reaaliosialismin väliin sijoittuvia politiikkamalleja ja se on sittemmin noussut uusiokäyttöön suomalaisessa keskustelussa valtiokeskeisemmän kasvupolitiikan oikeuttamisen välineenä. Giddens on kuitenkin määritellyt kolmannen tien uudestaan. Hän määrittelee sen pyrkimykseksi uudistaa länsimaisten yhteiskuntien sosiaali- ja työllisyyspoliittisia instituutioita sormittamatta markkinakeskeiseen yhteiskuntamalliin tai sitoutumatta vanhentuneisiin valtiokeskeisiin instituutioihin. Lähestymistapansa hän oikeutti 1990-luvun tuotannossaan viittaamalla ”keynesiläisen hyvinvointikonsensusuksen” tukirakenteiden murtumiseen. Näitä muutoksia ovat muun muassa uudet perherakenteet, työmarkkinoiden muutos, elinkeinorakenteen jälkitekollistuminen, elitistisen valtion heikentyminen ja kansantalouksien avautuminen (Giddens 1998, 16). Sittemmin hän on korostanut tietoyhteiskuntaan siirtymisestä aiheutuvia haasteita. Yhdessä nämä muutokset ovat luoneet kysyntää uudentalaiselle yhteiskuntapolitiikalle.

Giddens on hahmotellut kolmannen tien politiikkaa noin viidentoista vuoden ajan. Aluksi kyse oli yksilön valintoja jälkitraditionaalisessa maailmassa pohtivasta elämänpolitiikasta, jossa pohdittiin yksilön valintojen varaan rakentuvaa yhteiskuntapolitiikkaa. Tämän vaiheen sosiaalipoliittinen merkitys jäi vielä suhteellisen vähäiseksi (ks. kuitenkin Hoikkala & Roos, 1998). 1990-luvun puolivälin tienoilla Giddens alkoi pohtia konkreettisia yhteiskuntapoliittisia kysymyksiä. *Beyond Left and Right* (1994),

Third Way (1998), *The Third Way and Its Critics* (2000) ja Giddensin toimittama *The Global Third Way Debate* (2001a; ks. myös Jary 2002) ovat tämän kauden tärkeimmät teokset. Lisäksi Giddens osallistui globalisaatiota koskevaan keskusteluun sekä toimittamalla aihetta koskevan teoksen *On the Edge* (yhdessä Will Huttonin kanssa) että julkaisemalla aihetta koskevat Reith-luentonsa kirjana nimeltään *Runaway World* (2000/2003). 2000-luvun edetessä Giddens täsmensi ”edistyksellisen” (*progressive*) politiikan sisältöä suhteessa markkinoihin, hyvinvointivaltion uudistamiseen, ja kansalaisyhteiskuntaan (Giddens 2003), rakensi oman visionsa unionin tulevaisuudesta (Giddens 2006; Giddens, Diamond & Little 2006) ja jatkoi brittipolitiikan linjausten rakentamista (Giddens 2007). Hänen uusin aihepiiriin liittyvä avauksensa käsittelee kestävästä kehitystä (Giddens 2009)⁷. Kaiken kaikkiaan Giddens on ollut esikuvallisen tuottelias.

Giddensillä on ollut hyvät lähtökohdat käsitteistönsä ja ideoidensa levtämiseen kansainvälisenä keskustelijana ja maineikkaana tutkijana. Hän osallistui Labour-puolueen vaalityöhön vuoden 1997 voittoisissa parlamenttivaaleissa, joissa Labourin vaalistrategia kietoutui osin kolmannen tien käsitteen ympärille. Kuinka merkittävä Giddensin rooli oli reaalipoliittisesti arvioiden, on epäselvää. Labourin vuoden 1997 vaalien jälkeen harjoittamasta politiikasta on hankala osoittaa yhtymäkohtia Giddensin ajatuksiin. Blairin hallituksen monet sosiaalipoliittiset linjaukset ovat peirityneet pikemminkin häntä edeltäneiden konservatiivihallitusten politiikoista kuin Giddensin linjauksista (Lund 2008; McLennan 2004).

Giddensin ajatusten painoarvon puolesta viestii toisaalta se, että hän toimi vuosina 1997–2003 *London School of Economics and Political Sciences* -yliopiston (LSE) johtajana, mikä antoi hänen ajatuksilleen painoarvoa – LSE:n johtajalla on sen perustajista eteenpäin ollut keskeinen asema brittiläisen yhteiskunnan keskustelukulttuurissa. Tästä asemasta käsin hän onnistui levittämään näkemyksiään myös eri maiden hallitusten ja kansainvälisten järjestöjen järjestämissä seminaareissa. Vastaanotto on ollut varsin myönteinen, joskin häntä on myös voimakkaasti kritisoitu sosiaalidemokratian ytimen hävittämisestä, väärän ihmiskuvan perusteella tehdyistä harhaisista johtopäätöksistä ja alistumisesta uusliberaalin globaalin talouden asettamiin reunaehtoihin (ks. esim. Fudge & Williams 2006; Callinicos 2001).

---

⁷ Syksyllä 2012 Giddens julkaisee uuden painoksen teoksestaan *Third Way*. Sen huomioon ottaminen ei tässä yhteydessä ollut mahdollista.

Julkilausutuimmin kolmannen tien yleiset linjaukset on tiivistetty *The Global Third Way Debate* -teokseen, joka tiivistää kolmannen tien peruspiirteet OECD-maille soveltuvaan muotoon. Tässä muodossa ne asettavat kolmannen tien politiikan agendan (vrt. Kingdon 1995). Nämä kriteerit on tiivistetty taulukon 1 vasempaan reunaan. Sosiaalipolitiikan osalta avainkäsitteet ja politiikkatavoitteet ovat pääasiassa samoja, joita esimerkiksi Euroopan komission työllisyys- ja sosiaaliasian pääosasto on esittänyt omissa strategiaasiakirjoissaan (ks. esim. Saari 2008; Raunio & Saari 2009). Organisaatioiden sosiaalipoliittiset *tavoitteet* ovat lähentyneet toisiaan. Euroopan unionissa jäsenvaltiot ovat jopa päässeet sopuun yhteisistä tavoitteista muun muassa sosiaalisessa syrjäytymisessä, eläkkeissä, terveydenhuollossa, työllisyydessä, koulutuksessa ja siirtolaispolitiikassa.

Giddensin globaali yhteiskuntapoliittinen agenda on useimpien hyväksyttävissä yleisinä päämäärinä ja yhteiskuntapoliittisina ideoina, jotka yhdistävät olemassa olevia politiikkaelementtejä uudella tavalla. Tässä mielessä kyse on uudesta ajatuksesta (*invention*), joka toimeenpanon myötä muuttuisi sosiaalisesti innovaatioksi (Arthur 2007; Saari 2008). Samalla Giddensin kolmas tie on yhteiskuntapoliittinen, haasteet ja tavoitteet yhteen kytkevä aikalaisdiagnoosi, jota voidaan ilman ratkaisevia ongelmia soveltaa eri maihin ja aikoihin.

Keskeinen haaste sekä Giddensin yhteiskuntapoliittisessa agendassa että muissa vastaavissa luetteloissa on, että eri tavoitteiden keskinäiset prioriteetit jäävät määrittämättä ja politiikan toimeenpanon kannalta keskeiset välineet analysoimatta. Tavoitteiden oletetaan olevan saavutettavissa samanaikaisesti, mutta käytännössä niiden välillä on poissulkevuusongelmia (*trade-offs*) käytettävissä olevien resurssien puitteissa. Tavanomainen vastaus on, että eri tavoitteet ovat toisiaan vastavuoroisesti vahvistavia, mutta tämä ei kuitenkaan poista resurssien kohdentamiseen liittyviä haasteita. Näiden ohella agenda on rakennettu niin väljäksi, että epäselväksi jää, mitä siinä suljetaan agendan ulkopuolelle ja mitkä tavoitteet ovat keskeisempiä prioriteetteja kuin toiset. Samalla tavalla Giddensillä on varsin vähän sanottavaa siitä, kuinka yhteiskuntapoliittikan haasteet ja välineet yhdistävät innovaatiopolut rakennetaan: on helpompaa todeta, että korruptiota, poliittista apatiaa tai sosiaalista syrjäytymistä on vähennettävä kuin toimeenpanna tämänkaltaiset politiikat menestyksellisesti. Myös konkreettisen mallin ja toimeenpanon yhdistävät päätöksentekoprosessit jäävät ”mustaksi laatikoksi” (Saari 2009).

Kolmas tie ja politiikan agendat

Giddens kiinnostui Euroopan sosiaalisen mallin uudistamisesta 2000-luvun alussa ja osallistui aktiivisesti eri puheenjohtajuuskausien konferensseihin. Tämä osallistuminen politiikkaprosesseihin huipentui Iso-Britannian EU- puheenjohtajuuskaudella marraskuussa 2005 *Hampton Court* -linnassa järjestettyyn epäviralliseen Eurooppa-neuvostoon, jonka teemana oli Euroopan sosiaalisen mallin tulevaisuus. Noiden keskustelujen pohjaksi ja pohjalta Giddens julkaisi oman yhteenvetonsa Euroopan tulevaisuudesta (Giddens 2006) ja toimitti aihetta koskevan teoksen (Giddens, Diamond & Liddle 2006). Niiden linjaukset ovat yhdensuuntaisia hänen aikaisempien, vuonna 2001 julkaisemien linjausten suhteen. EU-politiikoissa eräs hänen keskeisistä panoksistaan on ollut Pohjoismaisen mallin vahvuuksien ja oikeudenmukaisuuden korostaminen. Linjausten toimeenpano jää kuitenkin jäsenvaltioiden vastuulle, sillä yhteisöllä ei ole – eikä sille ole tulossa – niiden toimeenpanon kannalta riittävää toimivaltaa. Euroopan unionia koskevat linjaukset ovat tuoneet oman mausteensa eurooppalaiseen keskustelun, mutta niillä ei näytä olleen vaikutusta komission aloitevallan käyttöön tai neuvoston linjauksiin siltä osin kuin ne *eivät* ole samansuuntaisia näiden valtatahojen intressien kanssa.

	(1991–1994)	(1995–1999)	(2000–2004)	(2005–2009)
Julkisen sektorin uudistettavuus.	**	**	****	****
Julkisen sektorin kokoa ei tule kasvattaa.	**	**	***	***
Poliittista apatiaa tulee vähentää.	*	*	**	****
Korruptio on kitkettävä.	*	*	*	**
Valtion sääntelykykyä on vahvistettava.	*	**	***	****
Eriarvoisuus on minimoitava.	*	***	**	*
Kansalaisyhteiskuntaa on korostettava.	****	**	***	**
Oikeudet on kytkettävä velvollisuuksiin.	**	***	***	***
Tasa-arvoiseen yhteiskuntaan on sitouduttava.	**	***	***	****
Täystyöllisyyteen on sitouduttava.	**	***	***	***
Sosiaali- ja talouspolitiikka on sovittava yhteen.	*	***	****	**
Hyvinvointivaltiota on uudistettava.	**	**	****	****
Rikollisuutta vastaan on aktivoitava.	**	**	**	***
Ympäristöpolitiikkaa on kehitettävä.	*	**	***	****
Vastuullista kapitalismia on kehitettävä.	**	*	**	****

Taulukko 1. Kolmas tie Eurooppa-neuvoston linjauksissa, 1991–2009

Taulukossa 1 on verrattu Giddensin vuoden 2001 asettamaa agendaa Eurooppa-neuvoston linjauksiin vuosilta 1991–2008. Eurooppa-neuvosto on Euroopan unionin jäsenvaltioiden valtionpäämiesten kokous, joka koontuu yleensä maaliskuu-, kesä-, loka- ja joulukuussa. Lissabonin sopimukseen (2010) saakka EY-oikeudellisesti kyse oli epävirallisesta kulloisenkin puheenjohtajuusmaahan kokoontuvasta kokouksesta, mutta EU-poliittisen vallankäytön kannalta se on ollut unionin tärkein elin, jonka linjauksilla on ollut voimakkaasti jatkotoimintaa suuntaava vaikutus.

Keväisin maaliskuussa pidettävä Eurooppa-neuvosto keskittyy talous-, kasvu-, ympäristö- ja sosiaalipoliittisiin teemoihin. Taulukko 1:n linjatukset perustuvat noihin maaliskuun kokousten päätelmiin. Tulokset ovat varsin selkeitä. 1990-luku oli yhteiskuntapoliittisesti aktivoitumisen aikaa. Kansalaisyhteiskunnan merkitystä korostettiin toistuvasti muun muassa Maastrichtin (1993) ja Amsterdamin (1999) sopimuksiin lisätyissä pöytäkirjoissa – osin koska se oli enenevässä määrin jäämässä markkinoiden ja valtion puristuksiin yleishyödyllisyyden käsitteestä käydyn kädenväännön seurauksena. 2000-luvun alussa painopiste oli ”rakenteellisissa uudistuksissa”, jotka korostivat kasvua ja työllisyyttä lisääviä politiikkoja. Tavoitteen pyrittiin sovittamalla yhteen talous- ja sosiaalipolitiikkoja: sittemmin tätä argumentaatiota on kuultu vähemmän painokkaasti. (Saari 2008.)

Vuodesta 2005 unionin politiikoissa korostui poliittisen apatian vähentäminen ensin Ranskan ja Alankomaiden (2005) ja sitten Irlannin (2007) EU:n perustamissopimuksen uudistamiselle kielteisten kansanäänestysten jälkeen. Sama koskee rikollisuutta ja ennen kaikkea korruptiota, josta on tullut yhteinen eurooppalainen ongelma vuoden 2004 laajentumisen jälkeen: erityisen haasteellisia olivat Romania ja Bulgaria, joiden julkiset hallinnot ovat varsin korruptoituneita eurooppalaisessa vertailussa. Kysymykset valtion paremmasta sääntelykyvystä ja vastuullisesta kapitalismista olivat merkityksellisiä 1996–1997, kun pohdittiin kansainvälisten työnormien asemaa Maailman kauppajärjestö (WTO) -neuvotteluissa. Seuraavan kerran nousi politiikan asialistoille vasta globaalin taantumän (2008) paljastaessa rahamarkkinoiden sääntelemättömyydestä aiheutuneet epä-säännöllisyydet. Ympäristöpolitiikan merkitys korostui ensin Ruotsin puheenjohtajuuskaudella (2001) valmistauduttaessa Johannesburgissa 2002 pidettyyn maailmankonferenssiin ja sitten uudestaan vuodesta 2007 eteenpäin valmistauduttaessa päästöjä koskevan Kioton sopimuksen jatkoneu-

	(1991–1995)	(1995–1999)	(1999–2003)	(2003–2007)	(2007–2011)	(2011–2015)
Julkinen sektori on uudistettava.	**	****	**	**	**	***
Julkisen sektorin kokoa ei tule kasvattaa.	****	****	***	**	**	***
Poliittista apatiaa tulee vähentää.	*	*	**	****	***	*
Korruptio on kitkettävä.	*	*	**	*	*	**
Valtion sääntelykykyä on vahvistettava.	*	**	***	**	***	***
Eriarvoisuus on minimoitava.	***	***	**	*	***	****
Kansalaisyhteiskuntaa on korostettava.	***	**	**	****	***	*
Oikeudet on kytkettävä velvollisuuksiin.	**	***	****	***	***	***
Tasa-arvoiseen yhteiskuntaan on sitouduttava.	***	***	**	**	**	****
Täystyöllisyyteen on sitouduttava.	**	***	***	****	****	***
Sosiaali- ja talouspolitiikka on sovitettava yhteen.	**	***	***	**	**	***
Hyvinvointivaltiota on uudistettava.	**	**	***	**	****	**
Rikollisuutta vastaan on aktivoitettava.	**	**	**	**	**	**
Ympäristöpolitiikkaa on kehitettävä.	*	***	**	***	****	***
Vastuullista kapitalismia on kehitettävä.	*	*	**	*	*	***

Taulukko 2. Kolmannen tien agendat Suomen hallitusohjelmissa 1991–2011

Samankaltaisen analyysin voi tehdä myös Suomen hallitusohjelmista. Näin on tehty taulukossa 2, johon on tiivistetty kunkin teeman kohdalta Suomen hallitusten linjausten suhteellinen painoarvo yli ajan arvioituna. Tavoitteena on kuvata, kuinka vahvasti jokin teema on painottunut sekä suhteessa toisiin hallituksiin että teemoihin Esko Ahon (1991–1995), Paavo Lipposen (1995–1999; 1999–2003), Matti Vanhasen (2003–2007; 2007–2011) sekä Jyrki Kataisen (2011–2015) hallitusten ohjelmissa. Aikajänne on pidempi kuin edellä tehdyssä Eurooppa-neuvoston linjausten analysoinnissa (suomalaisista analyyseistä vrt. Taipale, tässä kokoelmassa).

Arvio on luonnollisesti lähinnä suuntaa-antava, vaikka se perustuukin hallitusohjelmien analysointiin, hallituksen politiikkalinjauksien arviointiin ja asiantuntijoiden kanssa käytyihin keskusteluihin. Vuonna 1991 valittu Esko Ahon keskustan ja kokoomuksen hallitus ei voinut toimeenpanna hallituksensa ohjelmaa, koska samanaikaisesti realisoitunut lama muutti politiikan asetelmat. Tässä suhteessa Ahon hallituksen ohjelma on huono viite. Se on kuitenkin vertailun vuoksi mukana ja sen arvioinnissa on otettu huomioon myös vuosina 1992 ja 1993 toimeenpannut uudistukset (ks. tarkemmin Saari 2001).

Vastaavasti Lipposen II hallitus (1999–2003) hyötyi 1990-luvun jälkipuoliskon poikkeuksellisesta talouskasvusta, jota hallitusohjelmaa kirjoitettaessa ei osattu ennakoida. Näin se pystyi kautensa loppupuolella poikkeamaan hallitusohjelman budjettitavoitteista ja muun muassa rahoittamaan erillisen köyhyyspaketin. Vanhasen I hallitus (2003–2007) toimeenpani ohjelmansa täysimääräisesti. Samoin menetteli Vanhasen II hallitus aina vuoden 2008 taantumaa saakka, jonka vuoksi hallitus antoi elvytyspaketin tammikuun lopussa 2009 ja korjasi seuraavien vuosien kehyksiä maaliskuussa 2009. Kataisen hallitus puolestaan noudatti ohjelmaansa aina kevääseen 2012 saakka, jolloin se teki merkittäviä ohjelmasta poikkeavia vero- ja tulonsiirtopäätöksiä.

Hyvinvointivaltion uudistamisen kaltaiset teemat ovat olleet poliittisesti tärkeitä koko ajanjakson ajan. Toisaalta korruption vastustaminen korostui vasta Lipposen hallituksissa. Näiden hallitusten ohjelmissa pyrittiin puuttamaan erityisesti taloudelliseen rikollisuuteen. Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen ohjelmassa kansalaisyhteiskunnan aktivoiminen oli korostuneesti esillä. Siihen liittyvä politiikkaohjelma jäi kuitenkin varsin vähälle huomiolle tietoyhteiskunta-, yrittäjyys- ja työelämäohjelmiin verrattuna.

Toisaalta kaikkien ohjelmien on arvioitu onnistuneen suhteellisen heikosti tehtävässään koordinoita ja edistää hallintorajat ylittäviä teemoja. Eriarvoisuuden minimointi on teema, johon hallitukset ovat systemaattisesti kiinnittäneet huomiota, mutta käytännön politiikkasuositukset ovat vaihdelleet: käytännössä vasta Vanhasen II hallitus on nostanut kysymyksen hallitusohjelman kärkihankkeeksi. Julkisen sektorin kokoon suhtauduttiin erityisen maltillisesti Ahon hallituksen toiminnassa ja Lipposen I hallitusohjelmassa. Lipposen II hallitus perui joitakin leikkauksia ja otti jälleen käyttöön eräitä indeksitarkistuksia etuuksiin ja valtionosuuksiin. Vanhasen I hallitus puolestaan lisäsi menoja erillisessä liiteasiakirjassa määritellysti, mutta aloitti samalla tuottavuusohjelman nimissä tapahtuvan julkisen sektorin henkilöstömäärän supistamisen. Työllisyyspolitiikasta on keskusteltu jatkuvasti erilaisin painotuksin. Lipposen I ja II hallitus keskittyivät työttömyyden vähentämiseen, Vanhasen hallituksella on puolestaan työllisyyden lisäämiseen liittyvä lähestymistapa. Vastuullisesta globalisaatiosta ovat keskustelleet sekä Lipposen II hallitus että Vanhasen II hallitus. Lipposen II hallitus punnitsi transaktioverot ja havaitsi ne ensin poliittisesti mahdottomiksi ja sitten teknisesti toimimattomiksi. Sitten hallitus on muuttanut mieltään, ja Kataisen hallitus on nostanut transaktioverot omalle agendalleen vaikkakaan ei ole halunnut lähteä edistämään asiaa keskeisimpien EU:n jäsenvaltioiden kanssa. Matti Vanhasen II hallitus kohtasi ns. Kiina-ilmion, eli kysymyksen työpaikkojen siirtymisestä kehittyviin Aasian maihin.

Kaiken kaikkiaan Suomessa kolmannen tien politiikkaa on viimeisten vuosikymmenten aikana rakennettu pragmaattisesti, kansallisten mahdollisuuksien ja ongelmien pohjalta. Painotukset vaihtelevat ja erityisesti talouspolitiikka on saanut varsin korostuneen roolin valtioneuvoston linjauksissa. Suunta on yhdensuuntainen Giddensin ajatusten kanssa. Sosiaaliseen yhteenkuuluvuuteen liittyvät ongelmat näyttävät viime vuosina jonkin verran kasvaneen, mutta toisaalta siihen liittyviin kysymyksiin on jatkuvasti kiinnitetty huomiota. Tasa-arvoinen täystyöllisyyden yhteiskunta on edelleen valinkauhassa ja myöskään kestävä kehitys ja sosiaalisesti vastuullisen globalisaation politiikat eivät ole saaneet niille Giddensin antamaa roolia.

Seuraavassa tarkastellaan tarkemmin vielä kahta hyvinvointivaltioiden uudistamiseen liittyvää teemaa. Tarkastelu kohdistuu esitettyihin käsitteisiin, niiden teoreettiseen ja empiiriseen perustaan sekä sosiaalipoliittiseen

sovellettavuuteen Suomessa. Teemat ovat eriarvoisuus ja syrjäytyminen ja sosiaalinen investointivaltio.

Eriarvoisuus ja syrjäytyminen

Giddensille mahdollisuuksien tasa-arvo, kuten esimerkiksi yhtäläiset koulutusmahdollisuudet, ei yksinään takaa kansalaisten välistä tasa-arvoa (ks. mahdollisuuksien tasa-arvosta enemmän Kankaan artikkelissa). Mahdollisuuksien tasa-arvon riittämättömyys johtuu siitä, että yksilöiden panosten ja tuotosten jakautumisen välillä ei ole riittävää yhteyttä. Markkinat palkitsevat runsain mitoin hyvinkin pieniä tuottavuuseroja. Perinteinen esimerkki on maailman paras koripalloilija, jonka tulot ovat kymmeniä kertoja suuremmat kuin hänen joukkueensa muiden jäsenten tulot. Näin huolimatta siitä, että maailman parhaan ja toiseksi parhaan koripalloilijan väliset taitoerot on huomattavasti pienemmät ja että yksi pelaaja ei yksin voi voittaa ottelua. Tämä niin sanottu *Voittaja vie kaiken* -ilmiö ja muut samankaltaiset eriarvoisuutta lisäävät ilmiöt ovat sen verran epäreiluja ja perustelemattomia, että niiden kompensoiminen yhteiskunnallisella resurssien tasauksella on perusteltua.

Varallisuuden ja tulojen jo olemassa oleva jakautuma on myös niin epätasainen, että yhtäläiset mahdollisuudet eivät useilla elämäntilanteilla ole enää todelliset. Edellisen sukupolven tulojen eriarvoisuus heijastuu seuraavan sukupolven mahdollisuuksien erilaisuutena. Erityisesti varallisuuden keskittyminen on myös hyvinvointivaltioiden ongelma. Suurin osa jatkuvasta kasvavasta varallisuudesta keskittyy varsin pienelle väestöryhmälle. Esimerkiksi Suomessa varallisuuden suhteen vauraimmat kaksi ylintä kymmenystä saivat yli puolet varallisuudesta vuosina 1994–2004. Suurimmalla osalla kotitalouksista muu kuin asuntovarallisuus on edelleen suhteellisen vähäistä, joskin selvästi kasvussa (Hiilamo & Saari 2007).

Giddens kytkee tasa-arvoisuuden syrjäytymisen vastaiseen toimintaan. Syrjäytymistä tapahtuu yhteiskunnan molemmissa ääripäissä. *Yhteiskunnan pohjalla* syrjäytymisellä tarkoitetaan yhteiskunnan “mahdollisuuksien valtaviiran” ulkopuolelle jäämistä (Giddens 1998, 103). Tältä osin Giddensin tavoitteena näyttää olevan pohjoismainen hyvinvointivaltio, jossa universaalit etuudet ja palvelut kattavat kaikki maassa-asuvat tuloista, sosiaaliluokasta, uskonnosta tai alueesta riippumatta. Giddensin näkemys yh-

teiskunnan (taloudellisen) huipun integroimisesta saman kokonaisuuden osaksi on sen sijaan jäänyt Suomessa vähemmälle huomiolle – osin koska Suomessa ei tätä ilmiötä ole suuressa mittakaavassa olemassa. Giddensin näkemyksen mukaan varakkuuden ja tulojen eriarvoistumista tulisi rajoittaa progressiivisten kulutusverojen avulla. Progressiivisia kulutusveroja ei Suomessa ole – eikä sen puoleen juuri muuallakaan maailmassa. Erilliset verot kohdistuvat tupakkaan ja alkoholiin, mutta ne eivät ole hintaan progressiivisesti sidottuja.

Third Way-kirjaa on kritisoitu eriarvoisuuden ohuesta käsittelystä. Niinpä kirjan jatko-osassa (1998) teemaa käsitellään luvun verran. Lisäksi Giddens (2001b) on julkaissut kyseistä teemaa käsittelevästä luvusta vielä edelleen jalostetun version toimittamassaan kirjassa, jossa eriarvoisuutta käsittelevä osuus on selvästi muita jaksoja laajempi. Siinä Giddens painottaa köyhyyden dynaamisuutta. Paneeliaineistoihin perustuvat tutkimukset ovat osoittaneet, että varsin monet kotitaloudet ovat vuosien mittaan tilapäisesti köyhiä. Hänen mukaansa tämä köyhyyden dynaamisuutta alleviivaava teema on jäänyt sivuun poikkileikkaukseen perustuvasta otospohjaisesta tutkimuksesta.

Suomessa tulos on ymmärrettävä, kun ottaa huomioon köyhän väestön varsin pienen osuuden koko väestöstä ja tämän väestöryhmän sisäisen rakenteen. Köyhistä suomalaisista noin puolet on opiskelijoita. Suomessa paneeliaineistoihin perustuva tulonjako- ja köyhyystutkimus on vasta alussa. Menetelmään perustuvat ensimmäiset sosiaalipoliittiset tutkimukset julkaistiin vuosituhannen vaihteen jälkeen. Näissä tutkimuksissa on havaittu, että 1990-luvun lama lisäsi (ehkä) yllättävän vähän pitkäaikaista tuloköyhyyttä (esim. Penttilä, Kangas, Nordberg & Ritakallio 2003). Paneeliaineistoilla on kuitenkin havaittu huono-osaisuuden periytyvyys ja vuosikymmenten pituinen pitkä varjo myöhemmälle elämälle (Kainulainen 2006). Sosiaaliturvajärjestelmä – erityisesti ansioihin suhteutettu työttömyysturva – on osoittautunut varsin toimivaksi keinoksi vähentää köyhyyttä. Huono uutinen on sen sijaan se, että suomalaiset tulonsiirtojärjestelmät eivät nosta köyhyydestä eräitä paikannettavissa olevia ryhmiä, ennen kaikkea pitkäaikaistyöttömiä ja perusturvalla eläviä. Lisäksi paneeliaineistojen valossa hakeutuminen toimeentulotukiasiakkaaksi on tavanomaisempaa ja toistuvampaa kuin mitä poikkileikkauksaineistojen perusteella voisi päätellä.

Sosiaalinen investointivaltio

Hyvinvointivaltion uudistaminen on eräs radikaalin politiikan perustavoitteista. Giddensin analyysi voidaan jakaa hyvinvointivaltion tehokkuutta, kestävyyttä ja toimivuutta käsitteleviin näkemyksiin. Hyvinvointivaltion *tehokkuutta* koskevan analyysin lähtökohtana on käsitys, että ”hyvinvointivaltio ei ole onnistunut siirtämään resursseja vauraammilta ryhmiltä köyhemmille ryhmille” (Giddens 1994, 190). Giddens perustelee väitettään sosiaalipolitiikan perusoppikirjalla, joka ei käsittele tulonjakoa, vaan hyvinvointivaltioiden kehitystä. Hän pehmentää väitettään sanoilla *by and large*, mutta väite on joka tapauksessa empiirisesti epätosi. Hyvinvointivaltioilla on vaikutus sekä eri väestöryhmien että ikäryhmien väliseen tulonjakoon, ja tässä vaikutuksessa ei ole tapahtunut olennaista vähentymistä. Tämä koskee sekä Suomea erityisesti että kehittyneitä OECD-maita yleensä. Tehokkainta uudelleenjako on Tšekissä, Slovakiassa, Sloveniassa sekä pienissä hyvinvointivaltioissa, kuten Alankomaissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Suomessa. Vähäisintä se on Kreikan, Italian ja Espanjan kaltaisissa maissa, joissa sosiaalimenot jopa lisäävät eriarvoisuutta. (European Commission 2011.)

Giddensin näkemykset hyvinvointivaltioiden *kestävyydestä* ovat synkkiä. Hänen mukaansa ”hyvinvointivaltio ei voi selviytyä nykyisessä muodossaan; tai jos se selviytyy, se todennäköisesti jatkuvasti heikentyy tai joutuu leikkausten kohteeksi jopa sellaisten hallitusten toimesta, jotka tukevat sen perustan muodostavia periaatteita” (Giddens 1994, 174). Tätä näkemystä hän ei kuitenkaan tue ensimmäiselläkään lähteellä. Avoimeksi jää, mihin aineistoon hänen lainauksensa voisi ylipäätään perustua; tiedossani ei ole systemaattisia 1990-lukua koskevia empiirisiä tutkimuksia, jotka tukisivat hänen näkemystään nykymuotoisen hyvinvointivaltion peruuttamattomasta tuhosta. Keskustelun aloittaminen edellyttäisi ”nykyisen muodon” ja ”jatkuvan heikentymisen” ja muiden avainkäsitteiden määrittelyä, mitä Giddens ei ole tehnyt.

Kolmanneksi Giddens arvioi hyvinvointivaltion toimivuutta toteamalla, että se on ”perusolemukseltaan epädemokraattinen ja riippuvainen ylhäältä alaspäin tapahtuvasta etuuksien jakamisesta. Sen motivoivat voimat ovat suojeleminen ja hoiva, mutta se ei anna riittävästi tilaa yksilölliselle vapaudelle”. (Giddens 1998, 112–113.) Tätä väitettä ei voi ongelmitta soveltaa Suomeen, sillä Suomessa sosiaalipolitiikka nojaa nimenomaan riskien vas-

taiseen vakuuttautumiseen. Se on kansalaisten ja organisaatioiden välistä organisoitua ja institutionalisoitua toimintaa, jossa valtio on yksi toimija työmarkkinaosapuolten, kuntien, kolmannen sektorin ja painostusryhmi- en rinnalla. Sosiaalipolitiikka ei toimisi, jollei se perustuisi sosiaalipoliittisista järjestelmistä vastaavien organisaatioiden ja kansalaisten väliseen luot- tamukseen. Suomesta tuskin löytyy sosiaalipolitiikkaa laajapohjaisemmin rakennettua ja laajemmin kannatettua yhteiskunnallista instituutiota.

Myöhemmin Giddens (1998, 116) kirjoittaa, että ”hyvinvointivaltiota ei ole suunnattu kattamaan uudenlaisia, teknologiaan, sosiaaliseen syrjäy- tymiseen ja yksinhuoltajuuteen liittyviä riskejä. Kohtaanto-ongelmat ovat olleet kahdenlaisia: riskienhallinta ei vastaa tarpeita tai väärät ryhmät ovat suojattu.” Tämäkin lainaus on ongelmallinen. Sosiaalipolitiikka on nimen- omaisesti suunnattu kattamaan myös nämä riskit (työmarkkinoiden muu- tosten ohella). Teknologisen muutoksen hillintä ja seurausten korjaaminen on ollut olennainen osa sosiaalipolitiikkaa ja hyvinvointivaltiopoliittikkaa moottorisahan, lypsykoneen ja traktorin yleistymisestä lähtien. Maa- ja metsätalouden rakennemuutos kontrolloitiin luopumiseläkkeiden ja jul- kisen sektorin laajentamisen avulla. 1970- ja 1980-lukujen teollisuuden rakennemuutokseen ja naisten työmarkkinakäyttäytymisen muutoksiin sopeuduttiin varhaiseläkkeillä ja julkisella palvelujärjestelmällä: osin nämä muutokset myös tuotettiin sosiaalipolitiikan avulla.

Sosiaalisen syrjäytymisen hallinta ei ole ollut ylitsepääsemätön haaste institutionaaliselle sosiaalipoliittiselle järjestelmälle, joka kattaa määritel- mällisesti myös syrjäytymisuhanalaiset ryhmät, kuten ylivelkaantuneet, pitkäaikaistyöttömät ja maahanmuuttajat. Suomen linjausten mukaan syrjäytymisen vastainen sosiaalipolitiikka rakennetaan näillä kolmella syr- jäytymisen ulottuvuudella universaalien tulonsiirto- ja palvelujärjestelmien ”päälle”. Kohtaanto-ongelmat eivät siis ole mitenkään ratkaisemattomia; esimerkiksi riskien hallintajärjestelmiä on jatkuvasti sopeutettu kattamaan uusia riskiryhmiä ja niiden sisäistä johdonmukaisuutta on lisätty. Suurem- pi haaste on eri riskinhallintajärjestelmien välinen koordinaatio (ks. esim. Saari 2010).

Hyvinvointivaltion korvaava Giddensin käsitteellinen innovaatio on *sosiaalinen investointivaltio* (ks. myös Morel, Palier & Palme 2012). Gid- dens aloittaa tarkastelunsa päivittämällä englantilaisen sosiaalipoliitikon ja lordin William Beverigden (1869–1963) viisi sosiaalipolitiikan ”tarvetta”

luovaa jättiläistä aktiivisempaan muotoon. Beveridgen klassiset jättiläiset on sijoitettu kuvion 1 vasemmalle puolelle ja Giddensin niille esittämät aktiiviset vastineet ovat sen oikealla puolella:

Hyvinvointivaltio		Investointivaltio
Puute	→	Autonomia
Sairaus	→	Aktiivinen terveys
Tietämättömyys	→	Koulutus
Kurjuus	→	Hyvinvointi
Toimettomuus	→	Aloitteellisuus

Kuvio 1. Sosiaalinen investointivaltio

Suomalainen sosiaalipolitiikka tai tutkimus ei aikoinaan – esimerkiksi 1950-luvulla tai 1960-luvun alussa – omaksunut perusteluihinsa Beveridgen jättiläisiä. Toisaalta suomalaisen sosiaalipolitiikan kannalta Giddensin uudessa listassa ei ole uutuuksia. Autonomia, hyvinvointi ja koulutus ovat olleet pohjoismaisen hyvinvointikäsityksen peruspilareita jo useita vuosikymmeniä. Muut ovat viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana keskustelun kohteeksi nousseita teemoja (aktiivinen terveys ja aloitteellisuus). Elintapojen muutokseen (rasvan välttämiseen, tupakoinnin lopettamiseen ja liikunnan lisäämiseen) tähtäävässä kansanterveyspolitiikassa rasvapohjaiseen ruokaan tottuneet britit näyttävät olevan muutaman vuosikymmenen Suomea jäljessä. (ks. Suomen toiminnasta Rahkosen ja Lahelman artikkeli). Aktiivinen sosiaalipolitiikka on eri muodoissaan läpäissyt useimmat Euroopan unionin jäsenmaat viimeisten kymmenen vuoden aikana, joskin toimintamalleissa on melkoista maakohtaista vaihtelua. Suomessa aktivointitoimenpiteitä kohdennetaan sekä jälkikäteinä toimenpiteinä pitkäaikaisyöttömille että etukäteinä toimenpiteinä sosiaalivakuutuksen piirissä oleville. Myös Giddensin ajatukset eläkkeelle siirtymisiän joustavoittamisesta – viimein kiinteän eläkeiän poistamisesta – ovat yhdensuuntaisia vuoden 2005 eläkeuudistuksen tavoitteiden kanssa ja vuoden 2008 laman synnyttämän voimakkaan keskustelun kanssa. Eläkejärjestelmän uudistamisessa on sen jälkeen edetty vaiheittain. Prosessia on hidastanut mm. kevään 2011 eduskuntavaalien alla annetut lupaukset. Syksyllä 2012 pääministeri Ka-

tainen kiirehti työmarkkinaosapuolia nopeuttamaan työurien pidentämiseen tähtäävien suunnitelmien esittämistä uhaten hallituksen ottavan ohjat käsiinsä, mikäli osapuolet eivät löydä ratkaisuja nopeutetussa aikataulussa. Samankaltaista keskustelua on käyty koko vaalikauden ajan. Aikakauden muutoksen symbolina uusi luettelo on kuitenkin havainnollinen.

Teema	Traditionaalinen hyvinvointivaltio	Jälkiteollinen hyvinvointiyhteiskunta	Soveltaminen Suomeen
Lähestymistapa	Riskikeskeinen, jo toteutuneita ongelmia korjaava.	Investointikeskeinen, myönteisiä mahdollisuuksia luova.	Peruslinjaukseltaan samansuuntainen SATA-komitean esitysten kanssa.
Elämäntyyli	Rakenteet suuntaavat käyttäytymistä.	Omaehtoiset elämäntyyli muodostuvat keskeisiksi.	Korostaa terveyden edistämisen politiikkaohjelman merkitystä.
Jännitteet	Luokkien välisten jännitteiden purkaminen sosiaalista yhteenkuuluvuutta lisäämällä.	Kulttuuristen ja elämäntyylierojen yhteensovittaminen sosiaalista solidaarisuutta lisäämällä.	Pitkälti samansuuntainen maahanmuutto- ja kotouttamispolitiikan yleisten linjausten kanssa.
Oikeudet	Sosiaalisten oikeuksien laajentaminen.	Oikeuksien kytkeminen velvollisuuksiin.	Pitkälti samansuuntainen SATA-komitean esitysten kanssa.
Asiakkuus	Tuottajien intressit hallitsevia.	Kuluttajien intressit hallitsevia.	Pitkälti samansuuntainen PARAS-hankkeen tavoitteiden kanssa.
Muutos	Välttömiin ongelmiin vastaaminen.	Luodaan pitkäjänteisiä muutospolitiikkoja.	Pitkälti samansuuntainen joustoturvaperiaatteiden kanssa.
Koulutus	Painottuu lapsuuteen ja nuoruuteen.	Painottuu korkeampaan ja elinikäiseen koulutukseen.	Pitkälti samansuuntainen yliopistolainsäädännön ja koulutuspolitiikan uudistamisen kanssa.

Taulukko 3. Traditionaalinen hyvinvointivaltio ja jälkiteollinen hyvinvointiyhteiskunta

Myöhemmässä tuotannossaan Giddens (2007, 124–133) on aikaisempaa yksityiskohtaisemmin asettanut vastakkain ”traditionaalisen hyvinvointivaltion” ja ”jälkiteollisen hyvinvointiyhteiskunnan”. Niistä edellinen on tyylitelty esitys ”nykymuotoisesta” sosiaalipolitiikasta ja jälkimmäinen parhaita käytäntöjä yhdistelevä ideaalitila. Näiden jakojen keskeiset piirteet on tiivistetty taulukon 3 kahteen keskimmäiseen sarakkeeseen. Niiden valossa näyttäisi siltä, että Giddensin linjaukset ovat pitkälti samansuuntaisia

suomalaisen yhteiskuntapolitiikan tahtotilan kanssa: toinen asia on sitten se, kuinka pitkälle julkinen valta voi edetä kohti ”jälkitekollista hyvinvointiyhteiskuntaa” käytettävissä olevan rahoituskehyyksen puitteissa (ks. myös Hiilamo & Saari 2010; Saari 2010).

Kolmannen tien sosiaalipolitiikka

Giddensin kolmas tie on eräs eurooppalaisen yhteiskuntapolitiikan käsitteellisistä menestystarinoista, kun menestystä arvioidaan tiedeyhteisön osoittamalla kiinnostuksella. Se on myös ollut tärkeä käsite sosiaalidemokraattisen yhteiskuntapolitiikan ”kehystämisessä”: se on lisännyt harjoitetun politiikan hyväksyttävyyttä riippumatta siitä, kuinka läheisesti tai etäisesti hallitukset ovat näitä linjauksia noudattaneet. Vuosien mittaan Giddensin sosiaalipoliittiset näkemykset ovat myös terävöityneet ja hän on myös tullut yhä tietoisemmaksi Iso-Britannian kehityskulun poikkeuksellisuudesta. Näin näkemykset ovat tulleet sekä terävämmiksi, yleisemmiksi että paremmin sovellettaviksi.

Suomen tapauksessa eräät Giddensin teemat ovat paremmin sopusoinnussa harjoitetun yhteiskuntapolitiikan kanssa kuin toiset. Eriarvoisuuden dynaaminen tarkastelu on myös poliittisesti tärkeä avaus, joskin tällä alueella on jo pitkään tehty korkealaatuista tutkimusta. Tutkimusteema tulee korostumaan tulevaisuudessa, kun rekisteriaineistojen hyödynnettävyys paranee. Sosiaalinen investointivaltio on osoittautumassa käsitteeksi, joka resonoi varsin hyvin sosiaalisten mahdollisuuksien merkitystä korostavien sosiaalipoliittisten linjausten kanssa (Hiilamo & Saari 2010).

Giddens eteni rohkeasti uusille – tässä tapauksessa sosiaalipoliittisille – alueille, joissa on kysyntää sosiologiselle keskustelulle. Sosiologian jalansija heikentyi näissä keskusteluissa viime vuosikymmeninä, joten tuota taustaa vasten hänen panoksensa on enemmän kuin tervetullut. Ajatustensa soveltavuuden suhteen hän menestyi sitä paremmin, mitä enemmän hänelle kertyi kokemusta tutkimuksen ja politiikan yhteensovittamisesta. Giddensin politiikkakriteerit antavat yleisiä suuntaviivoja sosiaalipolitiikan harjoittamiselle. Pohjimmiltaan ne kuitenkin edelleen kertovat enemmän Giddensia ympäröivästä keskusteluavaruudesta ja brittiläisestä yhteiskunnasta kuin eri maiden sosiaaliturvajärjestelmistä ja niiden institutionaalises- ta rakenteesta. Näiden kahden välille olisi syytä rakentaa vahvemmat sillat.

Kansainvälisen sosiaalidemokratian kannalta Giddensin kolmannen tien ajatukset ovat jonkinlaisessa risteyskohdassa. Yhtäältä monilla Giddensin ajatuksilla on edelleen kantavuutta. Vuosien mittaan ne ovat vakiinnuttaneet paikkaansa poliittisessa keskustelussa. Kun tulevaisuudessa tutkitaan sosiaalipolitiikan ideologisia kehyksiä 1990-luvulla tai 2000-luvun alussa, Giddensin ajatuksilla on kiistatta paikkansa. Toisaalta 2010-luvulla julkaistut sosiaalidemokraattien teokset ovat korostaneet siirtymistä kolmannen tien ”tuolle puolen” tai kolmannen tien jälkeiseen aikaan (esim. Cramme & Diamond 2012). Syy tähän siirtymään on ilmeinen; eurooppalaiset sosiaalidemokraatit ovat menettäneet äänestäjien kannatusta ja otettaan yhteiskuntapoliittisesta keskustelusta samalla kun vuonna 2008 alkaneen kriisin vaikutukset ovat alkaneet näkyä sosiaalipoliittisten järjestelmien institutionaalisissa rakenteissa. Tässä tilanteessa myös sosiaalidemokraatit, kuten kaikki poliittiset ryhmät, tarvitsevat uusia ajatuksia, joiden varaan ne voivat rakentaa uudet yhteiskuntapoliittiset linjauksensa.

Kirjallisuus

- Arthur, W. Brian 2007. The Structure of Invention. *Research Policy* 36 (2), 274–287.
- Callinicos, Alex 2001. *Against the Third Way – An anticapitalist critique*. Cambridge: Polity.
- Cramme, Olof & Diamond, Patrick (toim.) 2012. *After the Third Way – The Future of Social Democracy in Europe*. London: I. B. Tauris.
- European Commission 2011. *Employment and Social Developments in Europe 2011*. Brussels: European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Directorate A.
- Fudge, Shane & Stephen Williams 2006. Beyond Left and Right – Can the Third Way deliver revived social democracy? *Critical Sociology* 32 (4), 583–601.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-Identity – Self and Society in the Late Modern age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony 1994. *Beyond Left and Right*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 1998. *Third Way*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 2000. *Third Way and Its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (toim.) 2001a. *The Global Third Way Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 2001b. Introduction. Teoksessa Anthony Giddens (toim.): *The Global Third Way Debate*. Cambridge: Polity Press, 1–22.
- Giddens, Anthony 2002. *Runaway World – How Globalization is Reshaping our Lives*. London: Profile Books.
- Giddens, Anthony (toim.) 2003. *Progressive Manifesto*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony 2006. *Europe in the Global Age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony 2007. *Over to You, Mr. Brown*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony 2009. *The Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony; Diamond, Patrick & Liddle, Roger (toim.) 2006. *Global Europe, Social Europe*. Cambridge: Polity.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho 2007. Omistaminen hyvinvointivaltiossa. Teoksessa Juho Saari & Anne Birgitta Yeung (toim.) *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 257–273.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (toim.) 2010. *Hyvinvoinnin uusi politiikka – Johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin*. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A tutkimuksia 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Hoikkala, Tommi & Roos, J. P. (toim.) (1998). *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jary, David 2002. The Global Third Way Debate – Review Article. *The Sociological Review* 50 (3), 437–449.
- Kainulainen, Sakari 2006. Huono-osaisuuden kasautuminen ja pitkittyminen Suomessa 1970–2000. *Yhteiskuntapolitiikka* 71(4), 373–386.
- Kaspersen, Lars Bo 2000. *Anthony Giddens – An Introduction to a Social Theorist*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kingdon, John W. 1995. *Agendas, Alternatives and Public Policies*. New York: Harper-Collins.
- Lund, Brian 2008. Major, Blair and Third Way in Social Policy. *Social Policy and Administration* 42 (1), 43–58.
- O'Brien, Martin; Penna, Sue & Hay, Colin (toim.) 1999. *Theorising Modernity – Reflexivity, Environment and Identity in Giddens' Social Theory*. London: Sage.
- McLennan, Gregor 2004. Travelling with Vehicular Ideas – The Case of the Third Way. *Economy and Society* 33 (4), 484–499.

- Morel, Nathalie; Palier, Bruno & Palme, Joakim (toim.) 2012. *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges*. Bristol: Policy Press.
- Penttilä, Irmeli; Kangas, Olli; Nordberg, Leif & Ritakallio, Veli-Matti 2003. *Suomalainen köyhyys 1990-luvun lopulla – väliaikaista vai pysyvää? Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus 2003:7*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Rahkonen, Keijo 2000. Mitä on tapahtumassa sosiaalipolitiikassa ja hyvinvointivaltiolle? ”Kolmannen tien” sosiaalipolitiikasta. Teoksessa Eija Nurminen (toim.) *Sosiaalipolitiikan lukemisto*. Helsinki: Palmenia, 65–88.
- Raunio, Tapio & Juho Saari 2009. *Euroopan unionin jännitteet*. Helsinki: Eurooppatiedotus.
- Saari, Juho 2001. *Reforming Social Policy – A Study on Institutional Change in Finland during the 1990s*. Publications of Social Policy Association 56. Turku: University of Turku.
- Saari, Juho 2008. *Lissabonin strategia sosiaalisena innovaationa*. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Sosiaaliset innovaatiot ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: STKL, 167–198.
- Saari, Juho 2009. *Musta laatikko – Rationaalisuuden rajat ja hyvinvointivaltioiden uudistaminen*. Teoksessa Johannes Kananen & Juho Saari (toim.) *Ajatuksen voima – Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Jyväskylä: Minerva, 365–400.
- Saari, Juho (toim.) 2010. *Tulevaisuuden voittajat – Hyvinvointivaltion mahdollisuudet 2010-luvun Suomessa*. Tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 5/2010. Helsinki: Eduskunta.
- Tuomioja, Erkki 2001. *Blairism - Europe's Shining Beacon or a Low-watt Glow*. Teoksessa Keijo Rahkonen & Tapani Lausti (toim.) *Blairism – A Beacon for Europe*. Renvall Institute Publications 11, Helsinki, 42–49.

8 INFORMAATIOAIKA – MANUEL CASTELLS JA VERKOSTOITUVA HYVINVOINTIVALTIO

Sosiologian ja aluesuunnittelun emeritusprofessori Manuel Castells (syn-
tynyt 1942) on tullut tunnetuksi vuosina 1996–1998 ilmestyneestä *The
Information Age* -trilogiastaan. Tässä teossarjassa hän tarkastelee talouden,
vallan ja identiteetin lähteitä sekä toimintamekanismeja globalisoituvassa
maailmassa. Teossarjan keskiössä ovat verkostot, jotka muodostavat Castel-
lisiin mukaan sosiaalisen elämän uuden muoto-opin. Trilogia ilmestyi myös
hyvään aikaan, sillä 2000-luvun alussa sosiaalitieteiden klassikkoteorioiden
katsottiin tarjoavan huonosti välineitä uusien ja nopeasti muuttuvien yh-
teiskunnallisten ilmiöiden selittämiseen (ks. esim. Esping-Andersen 2000;
Urry 2003). Myöhemmin Castells on tarkastellut informaatioajan ilmiöitä
tarkemmin muun muassa mobiiliviestinnän (Castells 2004) ja kommuni-
kaatiovallan näkökulmista (Castells, Fernández-Ardèvol, Qiu & Sey 2007;
Castells 2009; 2011).

Tässä luvussa tarkastelen Manuel Castellsin perusteesejä informaatioaikaan
siirtymiseen liittyvistä muutoksista suomalaisen hyvinvointivaltion näkökul-
masta. Tarkastelen muutoksia 1990-luvun alusta aina tähän päivään saak-
ka. Manuel Castellsin yhdessä Pekka Himasen (2001)⁸ kanssa kirjoittamassa
Suomen tietoyhteiskuntamalli -kirjassa on samankaltainen näkökulma. Kysei-
nen teos käsittelee Suomea eräänlaisena informaatioajan positiivisena poike-
keustapauksena yhdessä Kalifornian Piilaakson ja Singaporen kanssa. Kirja
ei kuitenkaan erittele kaikkia suomalaisen tietoyhteiskuntamallin eroja ja sa-
mankaltaisuuksia suhteessa trilogiassa esitettyihin perusteeseihin.

8 Sittemmin hallitus on tilannut Himaselta eräänlaisia jatko-osia tälle teokselle (2004; 2012), joista jälkimmäi-
nen ilmestyi syksyllä 2012 niin myöhään, että sen tarkempi läpikäynti ei ollut tässä yhteydessä mahdollista. Li-
säksi Himanen on kirjoittanut kansallisen innovaatiostrategian ”Suomalainen unelma” (2007).

Tässä luvussa otan tarkastelun lähtökohdaksi Manuel Castellsin (2000c) artikkelin *British Journal of Sociology* lehden vuosituhattunumerossa. Siinä Castells tiivistää teoriansa perusteet; ne sosiaalis-kulttuuriset muutokset, jotka yhteiskunnat joutuvat kohtaamaan matkalla informaatioaikaan. Rakennan luvun näiden muutosten ja suomalaisen hyvinvointivaltion kehitysvaiheiden vertailulle. Sosiaalipoliittisen näkökulman tekstiini tuovat tarkasteluajanjaksolla toimineiden hallitusten strategia-asiakirjat ja selonteot sekä suomalaista sosiaalipoliittikkaa käsittelevät tutkimukset. Niiden avulla selvitän suomalaisen hyvinvointivaltion suuntaviivoja suhteessa Castellsin esittämiin muutoksiin ja muutosten ajankohtaisuuteen.

Mutta mitä sanottavaa Manuel Castellsin verkostoyhteiskuntateorialla on suomalaisesta hyvinvointivaltiosta ja yksityiskohtaisemmin sen harjoittamasta sosiaalipoliitikasta? Pystyykö Castells sanomaan informaatioajan kytköksistä suomalaisen hyvinvointivaltion kehitykseen jotain sellaista, mitä me suomalaiset emme itse havaitse? Castellsin ja Himasen mukaan Suomi on menestyksekkäästi yhdistänyt kilpailukykyisen, korkeaan osaamiseen perustuvan tietoyhteiskunnan ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion. Castellsin mukaan suomalaisen hyvinvointivaltion perusrakenteet ovat myös säilyneet globalisaation paineessa hyvin (Castells 2001, ks. myös Julkunen 2001b). Myöhemmin Suomea on varoiteltu liiallisesta itsetyytyväisyyden tunteesta, joka saattaa johtaa taloudellisen ja teknisen kehityksen vetovoimaisuuden katoamiseen (Himanen 2004).

Tietoyhteiskunta ja hyvinvointivaltio

Manuel Castellsin trilogian pääajatus, globaalin talouden, informaation ja vallan varaan rakentuvan verkon synty, esitellään sen ensimmäisessä osassa *The Rise of the Network Society* (Castells 2000a). Uudet informaatio- ja kommunikaatioteknologiat luovat perustan verkon synnylle ja välittävät kokonaisvaltaisesti yhteiskuntien rakenteita ja prosesseja. Trilogian toinen osa *The Power of Identity* (Castells 2004) käsittelee paikallisten kulttuurien ja identiteettien suhdetta globaaleihin verkostoihin. Verkostomaisissa yhteiskunnissa paikallisuuden ja globaaliuden välille syntyy jännitteitä, joista monet järjestöt ja yhteiskunnalliset liikkeet ammentavat perusteet toiminnalleen. Teossarjan viimeinen osa *End of Millennium* (Castells 2000b) on sisällöllisesti ja trilogian kokonaisrakennetta tarkastellen vähintäänkin kak-

sijakoinen. Yhtäältä se nostaa esiin muun muassa Neuvostoliiton romahduksen, joka liittyy välittömästi talouden verkon syntyyn. Toisaalta se esittelee sellaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten globaalin rikollisuuden kehitystä ja Aasian talouskriisiä, jotka ovat osa informaatioajan myöhempää kehitystä tai jopa sen lopputulosta.

Suomalaisen tietoyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion rinnakkaisen tarkastelun mielekkyys voidaan pelkistää yhteen kysymykseen. Ovatko hyvinvointivaltion kehitys ja tietoyhteiskunnallistuminen yhtäaikaista ja toisistaan riippuvaisia prosesseja vai limittyneitäkö ne ajallisesti vain sattumalta? Mikäli tietoyhteiskuntien ensivaiheet ajoitetaan Castellsin tavoin 1970-luvulle, sijoittuvat suomalaisen hyvinvointivaltioprojektin alkuvaiheet ajassa vähintään vuosikymmenen, jopa kaksi taaksepäin. Kansainvälisesti hyvinvointivaltion alku paikannetaan vielä tätäkin varhaisempaan vaiheeseen, aina 1800-luvun loppuun. (esim. Anttonen & Sipilä 2000, 54–57; Kosonen 1998.) On siis ilmeistä, että esimerkiksi 1960-luvulla syntyneet linjaukset yliopistojärjestelmän kehittämiseksi, valtion panostukset teknologiaan ja tuotekehittelyyn sekä monet koulutusta ja teknologian kehittämistä tukeneet sosiaalipoliittiset ratkaisut olivat tukemassa siirtymistä tietoyhteiskuntaan (esim. opintotuki- ja lainajärjestelmät, välillisemmin myös monet perhe-etuudet).

Tietoyhteiskunta on osoittautunut paitsi hyvinvointivaltion tuotteenä myös sen edellytykseksi. Sittenkin ilmenneet tele- ja uusmediaryritysten talousongelmat, ja niitä seuranneet joukkoirtisanomiset muistuttavat hyvinvointivaltion keskeisten kulmakivien, sosiaali- ja työttömyysturvan, tarpeellisuudesta myös tietoyhteiskunnassa. Tietoyhteiskunnan perusrakenteet ovat puolestaan luoneet talouskasvun kautta uutta pohjaa hyvinvointivaltion rahoittamiselle.

Castells ja Himanen (2001) katsovat suomalaisen tietoyhteiskuntamallin synnyn nojanneen vahvasti paitsi harjoitettuun hyvinvointipolitiikkaan, myös sen saamaan kansan syvään tukeen ja suomalaiseen identiteettiin. En käy kiistämään, etteivätkö suomalaiseen hyvinvointivaltioprojektiin liittyneet uudistukset olisi vaikuttaneet kannustavasti tietoyhteiskunnan ja kansainvälisesti kilpailukykyisen talouden syntyyn sekä merkittäviin saavutuksiin teknologian ja tuotekehittelyn saralla – pikemminkin päinvastoin. Hyvinvointivaltion muutoksia tulee kuitenkin tarkastella yksityiskohtaisemmin suhteessa tietoyhteiskuntaan ja sen kehitysvaiheisiin, myös sosiaalipoliittisten linjausten ja hyvinvoinnissa tapahtuneiden muutosten tasolta.

Verkosto hyvinvointivaltion sosiaalisena rakenteena

Verkosto on informaatioajalle tyypillisin sosiaalinen rakenne. Verkostot koostuvat toisiinsa kytköksissä olevista osatekijöistä, solmuista (*nodes*), jotka määrittyvät sen mukaan, mistä verkostosta kulloinkin on kysymys (yksilöiksi, yrityksiksi, valtioiksi tms.). Verkostot ovat myös itseorganisoituvia; ne muokkaavat rakennettaan poistamalla turhia solmuja ja lisäämällä uusia tarpeen mukaan. Se mikä solmu kuhunkin verkostoon päätyy, määräytyy Castellsin mukaan solmun itseensä sisällyttämän ja verkostolle merkityksellisen informaation määrästä. Vain verkoston toiminnalle merkitykselliset solmut säilyvät verkostossa. Sosiaalisella rakenteella Castells viittaa laajasti ihmisten väliin ja organisoimiin tuotanto-, kulutus-, kokemus- ja valtasuhdejärjestyksiin, informaatioajalla taas aikakauden teknologiavälitteisyyteen. Korostaakseen uusien teknologioiden merkitystä hän puhuu mieluummin *informationaalisesta* kuin tieto- tai informaatioyhteiskunnasta. (Castells 2000a; 2000c.)

Sosiaalipolitiikan näkökulmasta Castellsin verkostokäsitettä voidaan lukea monella eri tavalla. Kenties yksi luontevimmista on nähdä yksilöillä olevan tarve vakiinnuttaa paikka merkityksellisissä verkostoissa. Syrjäytyminen merkitsee putoamista pois verkostoista, jotka ovat yksilön sosiaalisen, taloudellisen ja henkisen tasapainon kannalta keskeisiä. Taloudellisen syrjäytymisen kannalta merkittäviä verkostoja ovat työelämänverkostot. Niiden avulla turvataan taloudellinen toimeentulo. Sosiaaliset verkostot näyttävät puolestaan kriittisinä sosiaalisen syrjäytymisen kannalta. Samasta näkökulmasta tarkastellen hyvinvointivaltion tehtävä näyttää yksilön aseman turvaajana globaaleissa verkostoissa. Sosiaaliturvan- ja palveluiden kautta hyvinvointivaltio tukee yksilöiden pysymistä mukana verkostojen toiminnassa ja resursoi heitä verkostoiden (minimi)vaatimuksia vastaaviksi.

Hyvinvointivaltiotutkimuksessa verkoston käsite on perinteisesti yhdistetty puheeseen yhteiskunnan turvaverkoista ja niiden kattavuudesta. Turvaverkkojen kattavuus ja tiiviys on kuitenkin aika-ajoin pyritty kyseenalaistamaan viittaamalla esimerkiksi asunnottomuuden, köyhyyden ja tuloerojen lisääntymiseen. Useat tutkimukset (Kosonen 1998; Uusitalo 1998) osoittavat, että tulonjako pysyi 1990-luvun alkupuolella suunnilleen ennallaan, vaikka väestön tulotaso aleni. Laman aikana tulonsiirtojen uudelleen jakava vaikutus voimistui, mikä vähensi työttömyyden ja muiden so-

siaalisten ongelmien aiheuttamaa köyhtymistä. Suhteellinen köyhyys on kuitenkin kasvanut vuosittain 1990-luvun puolivälistä. Toimeentulotuen saajien määrä ja toimeentulo-ongelmat ovat samana aikana jopa laskeneet. (Moisio 2006). Tilastokeskuksen uusimpien tilastojen mukaan pientuloisuusaste (ero pieni ja keskituloisten välillä) kasvoi, vaikka tuloerot yleisesti kapenivat, vuosien 2005 ja 2009 välillä (Tilastokeskus 2011a). Myös asunnottomuus, jonka voi katsoa kielivän laajemmistakin verkostoista syrjäytymisestä, on laskenut 1990-luvun lama-ajasta. Lasku on ollut säännöllistä lukuun ottamatta vuosituhannen vaihdetta ja vuosia 2007–2009, jolloin asunnottomien määrä hivenen kasvoi (Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus 2012).

Vaikka Manuel Castells käyttää verkoston käsitettä tavan takaa, ei hänen teksteistään löydy suoraa paikkaa hyvinvointivaltion turvaverkoille. Tämä johtuu Castellsin lähestymistavasta, jossa verkostojen (*net*) ja yksilön (*self*) suhdetta tarkastellaan pääosin globaaleista verkostoista ja niiden tarpeista käsin. Castellsin teoriassa yksilöt ovat olemassa enemmän verkostoja kuin verkostot yksilöitä varten. Tämän vuoksi inhimillisiä kokemuksia synnyttävät verkostoyhteiskunnassa ennemminkin välikohtaukset globaalissa talouden, informaation ja vallan verkostossa, kuin esimerkiksi sosiaalipoliittiset toimenpiteet tai hyvinvointipalvelut (ks. Wilenius 1999; Heiskala 1999). Sillä, onko hyvinvoinnin tuottajana kolmas sektori, yritys, kansallisvaltio tai esimerkiksi Castellsin peräänkuuluttama verkostovaltio, ei tässä suhteessa ole merkitystä.

Talouden vahvasta roolista johtuen hyvinvointia tuottavat ja ylläpitävät verkostot jäävät Castellsin tarkastelussa paitsioon. Niiden kautta yksilöä kuitenkin tuetaan globaaleissa talouden, vallan ja informaation verkostoissa mukana pysymisessä ikään kuin niiden alapuolelta pönkittäen. Yksilöt, jotka eivät löydä paikkaa merkityksellisenä solmuna globaalissa talouden verkostossa, muodostavat keskeisen solurakenteen hyvinvointi- ja turvaverkostoissa.

Hyvinvointivaltion tuottamat turvarakenteet voidaan sijoittaa castellsilaiseen kehikkoon jäsentämällä ne eräänlaiseksi *verkkojen verkoksi*. Tällöin hyvinvointivaltion muodostama verkosto toimii ikään kuin harvan globaalin verkoston päällä tasapainoilevan nuorallakävelijän (osuvampi ilmaisu olisi kenties verkollakävelijä) turvaverkkona. Se toimii paitsi verkkona, joka ottaa vastaan globaalin talouden, informaation ja vallan verkoista poispuдонneita, esimerkiksi viimesijaisen toimeentulotuen muodossa, niin myös rakenteena, joka tukee putoamassa olevia sosiaaliturvan ja -palveluiden kautta.

Matkalla tietoyhteiskuntaan

Manuel Castellsin (2000c) esiin nostamat, enemmän tai vähemmän kaikille yhteiskunnille tyypilliset, sosiaalis-kulttuuriset muutokset voidaan tiivistää seuraavasti:

- Uusi talous: talous globalisoituu, verkostoituu, informationalisoituu
- Työ ja työmarkkinat: työmarkkinat joustavoituvat ja ”naisellistuvat”, työvoima kokee alueellisen uusjaon
- Kulttuuri ja politiikka: mediasta tulee politiikan areena, politiikka henkilöityy, negatiivisista viesteistä tulee politiikan tehokkain ase
- Valtio: valtion suvereniteetti ja legitimitetti kyseenalaistuvat
- Aika ja paikka määrittyvät uudelleen

Näitä informaatioajan teesejä on mahdollista hyödyntää hyvinvointivaltiotutkimuksessa ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin teesit ja niihin liittyen Castellsin esittelemät onnistuneet esimerkit voidaan nähdä eräänlaisina poliittisina ohjenuorina; kertomuksina siitä, millaisia haasteita informaatioaika sisältää ja kuinka niihin voidaan poliittisesti vastata. Castells käsittelee trilogiassaan lukuisia esimerkkitapauksia kunkin muutoksen etenemisestä eri maissa tuoden esiin niin onnistuneita kuin epäonnistuneitakin kehityskulkujia. Maiden suurten taloudellisten, kulttuuristen ja sosiaalisten erojen vuoksi turvallisempi tapa on suhteuttaa muutosteesit yksittäisen hyvinvointivaltion vaiheisiin.

Taulukossa 1 on koottu edellä luetellut muutosteesit ja tarkasteltu niiden etenemistä Suomessa 1990-luvun alusta vuoteen 2009. Tarkastelussa on käytetty kolmiportaista asteikkoa, joka kuvaa paitsi kunkin muutoksen lähtötasoa 1990-luvun alussa, myös muutosten etenemistä ajassa. Seuraavissa kappaleissa kutakin muutosta tarkastellaan hivenen yksityiskohtaisemmin suomalaisen hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan näkökulmasta. Ajan ja paikan uudelleen määrittymiseen liittyvä muutos limittyä osaksi kaikkia muita muutoksia, ja sen käsitteleminen jätetään vähemmälle. Muutos on suureksi osaksi tulosta uusien teknologioiden aika- ja paikkasuhteista muuntavasta vaikutuksesta, joka on nähtävissä selvästi muun muassa globaalien markkinoiden syntyminenä.

	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	2005– 2009
Informaatioteknologian vallankumous etenee	+++	+++	+++	+++
UUSI TALOUS • talous globalisoituu • talous verkostoituu • talous informatiivisoituu	+ + + +	+ + + + + + +	+++ +++ +++	+++ +++ +++
TYÖ JA TYÖMARKKINAT • työmarkkinat joustavoituvat • työmarkkinat naisellistuvat • työvoima kokee alueellisen uusjaon	+ + + + + +	+ + + + + + +	+ + + + + + + +	+ + + + + + + +
KULTTUURI JA POLITIikka • mediasta tulee politiikan areena • politiikka henkilöityy ja negatiivisista viesteistä tulee politiikan tehokkain ase	+ +	+ + + +	+ + + +	+ + + + + +
VALTIO • valtion suvereniteetti kyseenalaistuu • valtion legitimitetti kyseenalaistuu	+ +	+ + +	+ + +	+ + +

Taulukko 1. Verkostoyhteiskunnille ominaisten sosiaalis-kulttuuristen muutosten eteneminen Suomessa 1990-luvun alusta tähän päivään

Informaatioteknologia ja uusi talous

Manuel Castellsin (2000c) mukaan siirtymistä verkostoyhteiskuntaan leimaa vahvimmin informaatioteknologioiden vallankumous. Ajatus yhteiskunnallisten muutosten teknologiavälitteisyydestä käy läpi koko *The Information Age* trilogian. Suomalaisen innovaatiojärjestelmän synnyssä ja teknologiainnostuksen levittämisessä hyvinvointivaltiolla on ollut merkittävä rooli. Takaamalla kansalaisten hyvinvoinnin ja koulutusmahdollisuudet se on tuottanut maahamme korkeasti koulutettua ja osaavaa työvoimaa. Teknologiosaamista on luotu panostamalla määrätietoisesti yliopisto-, tutkimus- ja kehittämistoimintaan. (Castells & Himanen 2001; Taipale 2013, 5–7). Castells ja Himanen (2001) nostavat maamme menestystekijöiksi myös onnistuneen valtiosäännöstelyn purkamisen ja talouden liberalisoinnin tele- ja viestintäteknologioiden aloilla.

Kuva Suomesta tieto- ja informaatioteknologian edelläkävijänä piirtyi suomalaisten mieliin nopeasti (Nurmela, Parjo & Ylitalo 2002). Valtion tiede- ja teknologianeuvosto on osaamista, innovaatiota ja kansainvälistymistä koskevassa selvityksessään myönsi jo vuonna 2002, että kuva on hiljalleen haalenemassa (Valtion tiede- ja teknologianeuvosto 2002). Sittemmin kansainväliset vertailut ovat osoittaneet, että vaikka Suomen asema teknologiamaana on vielä osin vahva, esimerkiksi internetin käyttäjämäärällä tai julkisten hallinnon sähköisten palveluiden määrällä mitattuna monet maat ovat kirineet Suomen kiinni ja menneet jopa ohi. (Turkki 2009; Taipale 2012.)

Poliittinen tahto teknologian kehittämiseen, tutkimukseen ja tuotekehittelyyn on säilynyt suomalaisessa hyvinvointivaltiossa suhteellisen hyvin *näihin päiviin asti*. Panostukset tutkimus- ja kehitystoimintaan (T&K) ovat kasvaneet tasaisesti 1990-luvun alun vajaan 2 prosentin BKT-osuudesta aina viimevuosien noin 3,9 prosenttiin saakka. Vuonna 2010 T&K menojen BKT-osuus kääntyi kuitenkin laskuun. Lasku johtui yksityisen ja julkisen sektorin yhtäaikaaisesti pienentyneistä panostuksista tutkimus- ja tuotekehitykseen (Tilastokeskus 2011b). Informaatio- ja kommunikaatioteknologisten panostusten osuus BKT:stä on ollut Euroopan unionin keskitasoa. Nousua 1990-luvun alkupuolelta on kuitenkin tapahtunut. Suomi oli tällä mittarilla mitattuna EU-27 vertailussa sijalla kuusi vuonna 2006 (Eurostat 2008).

Maatamme on ohjattu määrätietoisesti tietoyhteiskunnan tielle koko tarkastelujakson ajan, aina pääministeri Esko Ahon hallitusohjelmasta (1991–1995) lähtien. Määrätietoisuus näkyy paitsi hallitusohjelmien painotuksissa myös erillisten tietoyhteiskuntastrategioiden ja -selvitysten laatimisena. Pohjatyötä tietoyhteiskunnalle tehtiin runsaasti jo 1980-luvulla. Muun muassa teknologian kehittämiskeskus TEKESin (1983) ja Valtion tiede- ja teknologianeuvoston (1986) perustamiset ovat yksittäisinä tapahtumina mainitsemisen arvoisia. Ensimmäinen merkittävämpi tietoyhteiskuntaan luotsaava toimintasuunnitelma oli Ahon hallituksen aloitteesta laadittu *Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset* -raportti, joka julkaistiin Suomen liittyttyä Euroopan unioniin (TIKAS 1995). Strategia päivitettiin Paavo Lipposen ensimmäisellä hallituskaudella ja julkaistiin Sitran toimesta vuonna 1998. Lipposen hallitusohjelmissa (1995–1999, 1999–2003) tietoyhteiskunnan kehittäminen oli edeltäviä ohjelmia vahvemmassa roolissa

ja tavoitteenasettelutkin olivat määrätietoisemmat. Matti Vanhasen (2003–2007) ensimmäinen hallitus jatkoi uuden vuosituhannen alussa syntynyttä linjaa laatimalla ensimmäistä kertaa erillisen poikkihallinnollisen politiikkaohjelman tietoyhteiskunnan kehittämiseksi. Vanhasen toisen (2007–2010) hallituksen tavoitteena oli edistää hyvinvointipalvelujen saatavuutta tieto- ja viestintekniikoiden avulla. Viimeisin kansallinen tietoyhteiskuntaohjelma, *Tuottava ja uudistuva Suomi: Digitaalinen agenda vuosille 2011–2020*, julkaistiin vuonna 2010 (Liikenne- ja viestintäministeriö 2010).

Informaatioaikaan siirtymiseen liittyy myös talouden ja tuotannon rakenteiden muutospaineita. Suomessa nämä paineet purkautuivat muun muassa pääomaliikkeiden kansallisesta säätelystä ja devalvaatiopolitiikasta luopumisena, sekä vuosituhannen vaihteessa EMU-jäsenyytenä. Castellsilaisesta viitekehystä tarkasteltuna uudistukset näyttäivät jälkikäteen väistämättömiltä. Niiden avulla Suomi varmisti asemansa globaalin talouden, informaation ja vallan verkon keskeisenä solmuna ja loi uutta pohjaa hyvinvointivaltion rahoittamiselle. Vuonna 2008 alkanut kansainvälinen talouskriisi on saattanut nämä uudistukset uuteen valoon. Euro-alueen jäsenyys on asettanut Suomen tilanteeseen, jossa sen on kohdennettava taloudellisia resursseja myös muiden jäsenmaiden taloudellisen vakauden ja hyvinvoinnin turvaamiseksi.

Uusi talous merkitsee Manuel Castellsille (2000a; 2000c) yhtäältä kolmea muutosta. Näistä keskustelluin on talouden *globalisaatio*. Talouden kansainvälistyminen eteni Suomessa suurin harppauksin koko 1990-luvun. Muihin pieniin talouksiin, esimerkiksi Ruotsiin, verrattuna kansainvälistyminen tapahtui vieläpä varsin lyhyessä ajassa. Vielä 1980-luvun alussa Suomi oli yksi eniten ulkomaille tehtäviä suorita sijoituksia rajoittavista OECD maista. Uudelle vuosituhannelle tultaessa tilanne oli kääntynyt lähes täysin päinvastaiseksi. (Mannio, Vaara & Ylä-Anttila 2003.) Talouden globalisoituminen tapahtui siis Suomessa Castellsin viitoittamalla tavalla, mutta kansainvälistä mallia nopeammin ja huomattavasti tiiviimmällä aikataululla. Nopea asioihin tarttuminen ja toimeenpano ovat tyypillisiä suomalaisille. Aiemmin Suomi muuntui, huomattavan nopeasti ja suhteellisen organisoidusti, maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskunnaksi ja organisoivat väestön siirtymisen haja-asutusalueilta keskuksiin. Tämä muutti myös suomalaista luokkarakennetta varsin nopeasti (ks. Erolan ja Moisioin artikkeli luokkarakenteista).

Talouden globalisaatiota edistävästä suurista poliittisista uudistuksista ensimmäisiä oli ETA-sopimukseen liittyen vuonna 1993 toteutettu lakiuudistus, joka vapautti ulkomaisen pääoman tulon Suomeen. Tähän saakka ulkomaiset investoijat olivat tarvinnut Suomessa tehtäville yritys- ja osakekaupoille valtion luvan. Ulkomaisen pääoman tulo Suomeen siis helpottui, mutta perinteen puutteeseen, teollisuuden rakenteeseen, sijaintiin ja kotimarkkinoiden pienuuteen liittyvistä kilpailuhaitoista johtuen Suomi on säilynyt edelleen nettosijoittajana (Kaitila & Ylä-Anttila 2012, 20). Seuraava suurtahtuma talouden globalisoitumisessa oli Euroopan unionin jäsenyys vuonna 1995 ja siihen liittynyt pääoman, palveluiden, tavaroiden ja työvoiman vapaa liikkuminen unionin alueella. Tämän uudistuksen jälkeen merkittävän globalisaatiosysäyksen talouselämälle antoi liittyminen Euroopan rahaliittoon vuosituhannen vaihteessa. (esim. Mannio, Vaara & Ylä-Anttila 2003.) Vuodet 1993 ja 1997 nousevat keskiöön tarkasteltaessa talouden globalisoitumiseen kytkeytyviä sosiaalipoliittisia uudistuksia. Noina vuosina purettiin muun muassa eläkkeiden sijoitussäännöksiä tavalla, joka vapautti pääomia uuden talouden rattaisiin

Talouden globalisoituminen tulee esille myös tilastollisessa tarkastelussa. Suomessa sijaitsevien ulkomaalaisten tytäryhtiöiden osuus kaikkien yritysten liikevaihdosta ja henkilöstöstä on noussut 1990-luvulta vuoteen 2008 tasaisesti. Uusimpien vuoden 2010 tilastojen kanssa vertailukelpoista tietoa on vuodesta 2004 saakka. Tällä aikavälillä ulkomaisten tytäryhtiöiden osuus nousi vuodesta 2004 vuoteen 2008 saakka noin 17 prosentista 22:een. Taantuman mukana osuus lähti laskuun ja päättyi 19 prosenttiin vuonna 2010. Vastaavasti ulkomaalaisten tytäryhtiöiden osuus koko yritystoiminnan henkilöstöstä nousi vuosien 2004 ja 2008 välillä noin 12 prosentista 16 prosenttiin. Tämän jälkeen myös ulkomaisen henkilöstön osuus lähti laskuun päättyen noin 14 prosenttiin vuonna 2010. (Tilastokeskus 2011c.) Suomen talouden vauhdikas globalisoituminen viime vuosikymmenellä näkyy siis paitsi koventuneena kansainvälisenä kilpailuna kotimaassa myös suomalaisyritysten ulkomaanvalloituksina.

Talouden toinen suuri uudistus liittyy ns. *informationalisoitumiseen*. Tällä Castells viittaa siihen, että tuotannon ja taloudellisen menestyksen kriittiseksi tekijäksi nousee kyky tuottaa, prosessoida ja soveltaa informaatiota. Suomessa talouden informationalisoitumista on tarkasteltu muun muassa tietointensiivisen työn lisääntymisen kautta (esim. Tilastokeskus 1999; Blom, Malin &

Pyöriä 2001; Julkunen, Nätti & Anttila 2004). Niin sanotun tietotyön ominaispiirteiksi on yleisesti luettu tietotekniikan käyttö, luovuus ja kouluttautuneisuus. Riippumatta laskenta- ja tilastointitavoissa olevista eroista, tietotyön määrä on noussut Suomessa aina 1980-luvulta vuosituhaten vaihteeseen saakka huomattavasti. Verkostoyhteiskunnalle on erityistä juuri uusien informaatio- ja kommunikaatioteknologioiden käyttö tiedon ja informaation käsittelyssä (Castells 2000a; ks. myös Cortada 1998).

Kolmas uuden talouden erityispiirre on *talouden verkostoituneisuus*. Verkostoituneessa taloudessa tuottavuus synnytetään ja kilpailua käydään globaaleissa liike-elämän verkostoissa. Verkostoituneisuutta voidaan selvittää esimerkiksi yritysten alihankkijoiden määrän kasvulla tai klusteriajattelun kautta, mutta tällöin ongelmaksi nousee vahvan empiirisen näytön hankkiminen. Luotettavan ja yli ajan kestävä vertailutiedon hankkiminen alihankkijoista ja klustereiden rakenteista on liki mahdotonta. Castells (2000a) pohjaa omat ajatuksensa verkostoituneisuudesta pitkälti yksittäisiin yritys-esimerkkeihin, verkostoyrityksen käsitteen lanseeraamiseen ja Suomi-analyysissa muun muassa teknologiaklusterin esittelyyn. Onnistunut verkostokäsitteen tai sen johdannaisten soveltaminen empiiriseen analyysiin edellyttää käsitteen tarkempaa ja yksiselitteisempää määrittelyä.

Kolmen talouselämän uudistuksen tarkastelu osoittaa, että Suomi siirtyi 1990-luvulla kohti uutta taloutta Castellsin piirtämiä suuntaviivoja mukailen. Hallitusten strategisissa linjauksissa nousivat 1990-luvun alussa esiin lähinnä työntekoon kannustavat veroratkaisut, valtionvelan lyhentäminen ja valmistautuminen Euroopan talous- ja rahaliittoon. Vasta kun 1990-luvun taloudellinen lama alkoi jäädä taakse, nousivat Lipposen II ja Vanhasen I ja II hallitusohjelmissa esiin globalisaatio ja siihen liittyvät ongelmat. Kyseiset hallitukset joutuivat ottamaan kantaa muun muassa siihen, miten oikeudenmukaista ja vastuullista globalisaatiota voitaisiin edistää. Hallitusten linjaukset tukevat siis sitä käsitystä, jonka mukaan Suomen talouden globalisoituminen tapahtui suurilta osin vasta 1990-luvulla, erityisesti sen loppupuolella. Samalla käy ilmi, että pelkkien suurten linjojen seuraaminen ei paljasta koko kuvaa talouselämän muutosten ja hyvinvointivaltion suhteesta. Tarkastelun ulkopuolelle jää paitsi se, kuinka talouselämän uudistukset on tuotettu myös se, kuinka ne on koettu.

Uuteen talouteen siirtymiseen on liittynyt Suomessa niin kipeitä raho poliittisia valintoja, kilpailukyvyllistämistä kuin joukkoirtisanomisiakin.

Julkisen sektorin tehokkuuden vaaliminen alkoi laman aikana. Julkisten menojen kasvua pidettiin tiukasti silmällä ja valtion talouden tiukka menokuri jatkui vielä laman taituttuakin. Julkisen sektorin muutokset käynnistyivät jo 1980-luvulla valtion yritysten liikelaitoksellistamisella, yhtiöittämisellä ja yksityistämällä. Suomessa 1990-luvulla huomioita herättivät etenkin sosiaaliturvaan tehdyt leikkaukset, joilla osaltaan pyrittiin oikaisemaan valtion taloutta. Vaikka leikkaukset olivat pieniä, niiden on katsottu muuttaneen ”hyvinvointivaltion kasvoja” ratkaisevalla tavalla. (Julkunen 2001a; 2001b.) Kun otetaan huomioon useiden yritysten uuden vuosituhannen puolella tekemät joukkoirtisanomiset ja uuden kansainvälisen talouskriisin heijastusvaikutukset Suomeen on selvää, ettei siirtyminen uuteen talouteen ole tuntunut kansan syvissä riveissä pelkältä hienosäädöltä (vrt. Castells 2001).

Joustava työ ja työmarkkinat

Työmarkkinoiden joustavuudella vastataan globaalin talouden synnyttämiin haasteisiin. Manuel Castellsin (2000a, 281–296) käsitys on, että menestyminen globaalissa taloudessa ja verkostoyhteiskunnassa edellyttää työntekijöiltä monipuolista joustavuutta. Vaikka joustavuuden käsite liittyy Castellsilla myös yrityksiin, hänen työnsä jatkaa myös perinnettä, jossa joustavuus työelämässä yhdistetään vahvasti juuri työntekijöihin. Verkostoyhteiskunnan joustotyöntekijät (*flex-timers*) joustavat Castellsin mukaan paitsi työajan, myös työn pysyvyyden, työpaikan ja työsopimuksellisten tekijöiden suhteen.

Castells näkee työmarkkinoilla joustavuutta ja muutosta siellä, missä monet työelämän tutkijat näkevät yhä pysyvyyttä ja säännönmukaisuutta. Castellsille (2000a) on tyypillistä uudet työnjaolliset luokittelut, jotka peittävät osin alleen vakiintuneita luokkajakoja. Eritellessään esimerkiksi verkkotyöntekijöitä (*networkers*), verkossa työtä tekeviä (*networked*) ja korvattavia (*switched-off*) työntekijöitä, Castells perustaa jaottelunsa siihen, paljonko työ sisältää tiedon prosessointia, luovuutta ja interaktiivisuutta. Samat muuttajat toimivat kuitenkin myös perinteisiä työväen-, keski- ja yläluokkia erottelevina tekijöinä. Vaikka työn tietoisuminen on synnyttänyt kysyntää ja tarvetta uusille työnjaolle, on perinteisten tyypologioidenkin todettu erottelevan palkansaajia vielä vähintään kohtuullisesti (esim. Blom, Melin & Pyöriä 2001).

Eräänä mittarina siirtymisestä kohti joustavampia työmarkkinoita Manuel Castells (2000c, 12) pitää osa-aikatyön lisääntymistä. Osa-aikatyön suhteen suomalaiset työmarkkinat ovat vielä melko joustamattomat. Kansainvälisen vertailun mukaan Suomessa tehdään osa-aikatyötä verrattain vähän. Kymmenessä vuodessa osa-aikatyötä tekevien osuus työvoimasta on noussut vain 1,9 prosenttiyksikköä ja oli tarkastelujakson lopussa, vuonna 2009, 14 prosenttia. Esimerkiksi osa-aikatyön suurmaassa Hollannissa osa-aikatyötä tekeviä oli samana vuonna 48,3 prosenttia kaikista työssäkäyvistä. (Eurostat 2011, 240). Naisten osa-aikatyön (joka on yleisempää kuin miesten) yleisyydellä mitattuna Suomen työmarkkinat joustavat niin ikään muita EU-maita vähemmän. Sen, että ei-vapaaehtoisena tehdyn osa-aikatyön osuus kaikesta tehdystä osa-aikatyöstä on nopeasti vähentynyt, voi katsoa ennakoivan joustavuuden lisääntymistä. Osa-aikatyötä tehtäisiin siis entistä useammin omasta halusta kuin olosuhteiden pakosta (ks. myös Saari, tässä kokoelmassa).

Toinen työmarkkinoiden joustavuuden merkki on Castellsin mukaan määräaikaisten työsuhteiden yleistyminen. Työsuhteiden määräaikaisuus on ollut Suomessakin yleistä ja määräaikaisuudet yleistyivät 1990-luvulla kaikissa ammateissa. Erityisen tyypilliseksi määräaikaisuus tuli julkisella sektorilla ja etenkin naisvaltaisissa töissä. (Julkunen & Nätti 2002.) Määräaikaisuuden työmarkkinoille tuoma jousto kohdistuu siis Suomessa varsinkin julkiselle sektorille, joka on perinteisesti kilpaillut globaaleilla markkinoilla huomattavasti vähemmän kuin yksityinen sektori. Määräaikaisuudet kertovat kuitenkin samoista globaaliin talouselämään liittyvistä tuottavuuspaineista, joihin julkisella sektorilla on pyritty vastaamaan muun muassa tulosjohtamisen kautta.

Verkostoyhteiskunnan joustavuuden perikuvana on nainen. Puhuessaan *palkkatyön naisellistumisesta (feminization)* Manuel Castells viittaa nimenomaan osa-aikatöiden ja määräaikaisten työsuhteiden lisääntymiseen, siis niihin työnteon muotoihin, jotka ovat tähän saakka olleet tyypillisiä nimenomaan naisille. Kansainvälisesti Castells paikantaa kyseisen kehityskulun alun 1970-luvulle, jolloin naisten palkkatyöläistyminen sekä joustava työn ja muiden elämänalueiden yhtensovittaminen alkoivat. (Castells 2000a; 475–481.) Suomessa naisten palkkatyöläistymistä on vaikea kytkeä ajallisesti suoraan tietoyhteiskunnan alkuvaiheisiin. Suomalaisen hyvinvointivaltion erikoisuutena on sen naisystävällisyys, joka on näkynyt

naisten kansainvälisesti verrattain varhaisena palkkatyöläistymisenä (esim. Anttonen & Sipilä 2000). Tästä syystä mieselättäjyyden malli on toteutunut Suomessa lähinnä vain ylemmässä keskiluokassa ja harvoissa arvostetuissa työläisammateissa, esimerkiksi paperi- ja metalliteollisuuden aloilla. Myöskään tilastollinen tarkastelu ei anna vankkaa tukea naisille tyypillisten työelämänjoustojen leviämislle miesten keskuuteen. Esimerkiksi osa-aikatyötä tekevien miesten osuus työvoimasta ei ole merkittävästi noussut niin että ero naisiin olisi toden teolla kavantunut (Tilastokeskus 2011d).

Naisten esimerkillisyyteen työmarkkinoilla on katsottu liittyvän Castellsilla myös ajatus työmarkkinoiden tasa-arvoistumisesta (esim. Julkunen, Nätti & Anttila 2004, 150–151). Tämä näkemys on yhdistetty osaksi ajatuskulkua, jonka mukaan miehet imevät työmarkkinoilla vaikutteita juuri naisten joustavista työnteon muodoista. Tasa-arvoistumiskeskustelun tekee erikoiseksi se, että Castellsin piirtämä kuva verkostoyhteiskunnista ja niiden työmarkkinoista on yleisesti ottaen kahtia jakava ja eriarvoistava. Tähän viittaa esimerkiksi jako ydintyövoimaan ja korvattavaan työvoimaan (Castells 2000a, 295). Työmarkkinoiden naisellistumisessa lienee siis kyse enemmänkin työelämänverkostojen rakenteellisesta tarpeesta lisätä joustavuutta kuin tasa-arvoistumisesta. Joustavuuden lisäämispuheessakin korostuu Castellsin tapa tarkastella verkoston ja yksilön välistä suhdetta nimenomaan verkostoista käsin. Yksilöiden on mukauduttava työelämän verkostojen vaatimuksiin lisäämällä joustavuuttaan.

Kolmas työmarkkinoiden suuri muutos liittyy *työvoiman alueelliseen uusjako*. Työvoima pakkautuu kaupunkeihin ja kasvukeskuksiin, jotka toimivat useiden merkittävien verkostojen solmukohtina. Työmarkkinoiden muutoksista juuri työvoiman alueellinen uusjako näyttää istuvan saumattomimmin suomalaisen tietoyhteiskunnan kehityskulkuun. Vuosituhannen vaihteessa tehty tutkimus osoitti, että tietotyöntekijät keskittyvät vahvasti Oulun seudun, Tampereen seudun ja pääkaupunkiseudun muodostamille kasvualueille (Blom, Melin & Pyöriä 2001). Tutkija Pekka Myrskylän (2012,17) tuore selvitys osoittaa, että työmarkkinat ovat keskittyneet vuodesta 1990 vuoteen 2009. Tällä aikavälillä kymmenen suurimman työssäkäyntiseutukunnan osuus kaikista työpaikoista on kohonnut 58:sta lähes 64 prosenttiin.

Työelämän joustavuuteen on kiinnitetty huomioita kansallisissa työ- ja sosiaalipoliittisissa linjauksissa koko valitun tarkasteluajan ajan.

Ahon hallitusohjelman keskeisenä tavoitteena oli 1990-luvun vaihteessa parantaa työsuhteen ehtojen joustavuutta. Kuin Castellsin ajatuksia ennakoiden Ahon hallitus asetti tavoitteekseen osa-aikatyön markkinoiden synnyttämisen ja osa-aikatyön sosiaaliturvan parantamisen. Joustavuutta ei kuitenkaan liitetty suoraan osa-aikaisuuteen tai määräaikaisuuteen, vaan tavoitteena oli työn mielekkyyden ja tuottavuuden parantaminen.

Paavo Lipposen I hallituksen, niin kutsutun työllisyyden ja yhteisvastuun hallituksen, ohjelmassa työelämän joustoihin viitattiin vahvasti, mutta hie-
man edeltäjähallitusta laveemmin. Joustavuuden lähtökohdaksi asetettiin sekä yritysten että työntekijöiden tarpeet korostaen työmarkkinajärjestöjen kanssa tehtävää yhteistyötä. Paikallistason sopimustoimintaan kannustettiin ja työaika-, vuosiloma- ja yhteistoimintalainsäädäntöä pyrittiin kehittämään joustavuuden lisäämiseksi. Lipposen II hallitus jatkoi samaa linjaa pannen merkille samoja haasteita, joita Castells ennakoii. Hallitus katsoi muun muassa yritystoiminnan kansainvälistymisen ja Euroopan talous- ja rahaliittoon osallistumisen asettavan aiempaa suurempia vaatimuksia työelämän joustavuudelle. Matti Vanhasen I ja II hallitukset linjasivat työelämän kehittämistä puolestaan niin, että siinä yhdistyisivät joustavuus ja turvallisuus (ns. *joustoturva*). Samalla esiin nostettiin työssä jaksaminen ja työssäoloajan pidentäminen. Tarkasteluajanjakson hallitukset katsoivat tarpeelliseksi edistää työmarkkinoiden joustavuutta siis myös muilla kuin Castellsin kuuluttamilla keinoilla.

Politiikka ja kulttuuri

Todellisen virtuaalisuuden kulttuuri (*the culture of real virtuality*) syntyy Manuel Castellsin mukaan yhteiskunnan verkostojen, joustavuuden ja symbolisen kommunikaation kietoutuessa osaksi medioita. Kulttuurin ja kommunikaation teknologiavälitteisyydestä tulee osa informaatioajan jokapäiväistä elämää, joka näkyy poliittisen kulttuurin mediavälitteisyytenä ja politiikan henkilöitymisenä. Poliittisen kulttuurin muutokseen liittyy Manuel Castellsin mukaan olennaisesti myös negatiivisen julkisuuden lisääntyminen. Negatiivisten viestien käyttö on tämän päivän politiikan teon tehokkaimpia aseita. (Castells 2000c, 12–13.)

Castells (2000c, 12–13) esittää, että mediasta muodostuu politiikalle välttämättömyys. Pitkälti Yhdysvaltain mediakulttuuriin nojaavassa tarkas-

telussaan Castells (2004, 367–370) katsoo, että medioiden laaja ja monipuolinen tarjonta estää hyvinvointivaltion muokkaamisen ja yksittäisten päätösten tekemisen mediassa. Media ei ainoastaan vaikuta yleisöön, vaan yleisö vaikuttaa valinnoillaan myös median sisältöön ja tulkitsee sen välittämiä viestejä. Yksisuuntainen vaikuttaminen median kautta kansalaisten mielipiteisiin tai päätöksentekoon ei näin olisi mahdollista tai ainakaan todennäköistä. Castells muistuttaa maiden välisten erojen olevan kuitenkin suuria myös politiikan ja median välisen suhteen uudelleen määrittymisessä. Myöhemmin Castells (2009) on korostanut interaktiivisten tietoverkkojen mahdollistamaa yksilöiden joukkoviestintää (mass self-communication). Tällä hän viittaa harvojen tuottamaan tietoon, esimerkiksi poliittisiin blogikirjoituksiin ja sosiaalisen median postauksiin, jotka uuden teknologian avulla on mahdollista tehdä julkisiksi ja levittää monille vastaanottajille. Tämän kaltainen mediavalta näyttäisi Castellsin mukaan haastavan perinteiset joukkoviestimet politiikanteon välikappaleena.

Suomessa mielipidetutkimuksilla on katsottu olevan huomattava vaikutus poliittisten mielipiteiden syntymiseen. Pertti Suhosen mukaan kansalaismielipide ei ole enää johdettavissa ihmisten yhteiskunnallisesta asemasta kuten aiemmin, vaan erot kansalaismielipiteissä voidaan paikantaa yhä useammin ikä-, sukupuoli-, koulutus- tai ammattiryhmittymien sisältä kuin niiden väliltä. Poliittisen aktiivisuuden ja kansalaisosallistumisen laskettua mielipidetutkimuksista – joista huomattavan osan tuottavat oma-aloitteisesti eri mediat – ja kansanäänestyksistä on tullut merkittäviä keinoja vaikuttaa yleisen mielipiteen muodostamiseen. (Suhonen 1998; 2000.)

Median merkitys demokratian ja sen toimivuuden valvonnassa ei ole yhdentekevä (Kantola 2002). Parhaimmillaan mediat lisäävät politiikan läpinäkyvyyttä ja uskottavuutta. Media toimii välittäjänä poliitikkojen ja kansalaisryhmien välillä ja lisää näin toimijoiden välistä vuorovaikutusta. Vaikka negatiivisten viestien käyttö politiikassa lisääntyisikin, eivät median vaikutukset politiikkaan ole missään nimessä yksinomaan negatiiviset.

Toisaalta median vaikutukset varsinaiseen poliittiseen päätöksentekoon voivat olla varsin ohuetkin. Medioissa käytävä poliittinen keskustelu noudattelee usein ennalta arvattavia kaavoja, mikä antaa aiheen epäillä, että todellinen päätöksenteko tapahtuu medioiden ulottumattomissa. (Kantola 2002, 265–266.) Tästä huolimatta vuonna 2007 tehty kyselytutkimus osoittaa, että neljä viidestä suomalaisesta katsoo mediallyllä olevan suures-

ti valtaa ihmisten mielipiteisiin ja että median valta on lisääntynyt viime aikoina. Samassa tutkimuksessa noin puolet katsoi mediallyä olevan myös liikaa valtaa. (Karppinen, Jääsaari & Kivikuru 2010, 17.)

Toinen poliittiseen kulttuuriin liittyvä muutos on Castellsin mukaan *politiikan personalisoituminen*. Tämän ulottuvuuden, kuin myös työmarkkinoiden naismaistumisen ja politiikan mediasoitumisen, Castells ja Himanen (2001) ovat syystä tai toisesta jättäneet suomalaisen tietoyhteiskuntamallin analyysissään vähemmälle. Näin siitäkkin huolimatta, että tiedotusvälineiden vaikutuksen suomalaiseen politiikkaan on katsottu tapahtuvan useimmiten juuri henkilökysymyksiä painottamalla (esim. Kantola 2002; Luostarinen & Uskali 2004). Luostarisen ja Uskalin (2004) mukaan media on alkanut väistellä politiikan raskaita ja ikäviä puolia. Sen sijaan, että asiaky-symykset olisivat säilyneet medioiden kiinnostuksen kohteena, on huomio alkanut kiinnittyä siihen, ketkä ja millä keinoin saavuttavat ja menettävät valtaa. Konkreettisimmin politiikan henkilöityminen ja medioituminen ovat Suomessa näkyneet vaalien julkisehdokkuuksina, puoluejohtajien valtataisteluina ja heidän yksityiselämän julkisena riepotteluna. Kansalaisista suuri osa on sitä mieltä, että sekä julkisuuden henkilöiden että tavallisten kansalaisten yksityisyyden käsittelyssä on edetty mediassa liian pitkälle, ja jopa noin kaksi kolmasosaa katsoo, että median toimintaa pitäisi valvoa entistä tiukemmin ”yleisen edun nimissä” (Karppinen, Jääsaari & Kivikuru 2010, 46.)

Medioituminen ja henkilöityminen eivät korostu mitenkään erityisellä tavalla sosiaalipolitiikassa. Sosiaalipolitiikka lukeutuu niihin politiikan raskaampiin aiheisiin, jotka eivät tunnu herättävän medioiden kiinnostusta. Jyrki Kataisen hallituskaudella kiivaana käynyt keskustelu sosiaali- ja terveydenhuoltpalvelu-uudistuksesta (sote) on tästä poikkeus. Luostarisen ja Uskalin (2004) raportti antaa viitteitä siitä, etteivät henkilöityminen ja medioituminen kiinnittyisi mihinkään tiettyyn politiikkalohkoon. Tiettyä politiikkalohkoa useammin kiinnostuksen herättää muun muassa politiikkojen väliset luottamuskiistat tai yksityiselämän ongelmat. Poliitiikan henkilöitymisen ja medioitumisen kohtuullisuudesta kertoo myös se, ettei viime vuosikymmenten aikana toimineiden hallitusten linjanvedoissa ole katsottu aiheelliseksi kiinnittää huomiota median rooliin politiikassa.

Hyvinvointivaltion riippumattomuus

Castellsin (2004, 314), kuten Giddensinkin (ks. Saari edellä), mukaan hyvinvointivaltiot ovat syöksykierteessä kohti pienintä yhteistä tekijäänsä. Hänen mukaansa erityyppisten hyvinvointivaltioiden merkitys laskee, kun uuden talouden aiheuttamat sosiaaliset ongelmat ovat yhä enemmän valtioille yhteisiä. Universaalit palvelut ja etuudet, jotka ovat olleet suomalaisen hyvinvointivaltion peruskiviä, kuitenkin hidastavat syöksykierrettä ja siirtymistä informaatioajalle tyypillisiin joustaviin rakenteisiin. Esimerkiksi pitkään ja säännölliseen työuraan kytkeytyvät eläke-edut tai työmarkkinoiden kannustinloukut toimivat jarruina joustavien työmarkkinoiden syntymiselle. Suomalainen hyvinvointivaltio ei siis ole ainoastaan edistänyt vaan myös hidastanut informaatioajan verkostoyhteiskuntaan siirtymistä (vrt. Castells & Himanen 2001).

Manuel Castellsin mukaan valtio, vallankäytön keskeisin instituutio, on muutosten kourissa. Valtion *suvereniteetti eli riippumattomuus* kyseenalaistuu hänen mukaansa, toisaalta talouden globalisaation ja toisaalta vallan uusjaon myötä. Globaalit markkinavoimat pakottavat valtiota muun muassa kansainväliseen verokilpailuun, mikä puolestaan heikentää valtion asemaa suhteessa markkinoihin. Sitran globalisaatiota, hyvinvointia ja työllisyyttä selvittäneessä tutkimushankkeessa tilanne on nähty hyvinvointivaltiolle suopeampana. Globalisaatio kyllä muuttaa, mutta ei vähennä hyvinvointivaltion tehtäviä. Tehtävien painopiste muuttuu entistä selvemmin kilpailukykyä ja taloudellista toimintaa edistäväksi kuin sitä rajoittavaksi. (Väyrynen 1999, 5.) Vallan uusjako näkyy puolestaan Euroopan unionin, Naton, ja YK:n kaltaisina uusina valtioiden yhteenliittyminä. Yhteenliittymät lisäävät valtioiden verkostoituneisuutta ja vähentävät päätösvaltaa kansallisella tasolla. Vastaavasti valtioiden sisällä alueelliset organisaatiot ja paikallistason toimijat, sekä erilaiset vapaaehtoisjärjestöt, vahvistavat asemaansa vallankäyttäjinä. Raija Julkusen (2006) tavoin voidaan todeta, että hyvinvointivaltio on muuttunut entistä itsenäisempien toimijoiden verkoksi, jota rahoitetaan monesta kukkarosta ja monin eri intressein. Castellsin mukaan valtio on toimijana toisaalta liian pieni vastaamaan globaaleihin ongelmiin, mutta samalla liian suuri, jotta yksilöt voisivat samaistua siihen. (Castells 2000c, 14–15.)

Suomen riippumattomuuteen on sosiaalipolitiikan näkökulmasta vaikuttanut 1990-luvulla merkittävimmin Euroopan unionin jäsenyys. Muita

yhtä merkittävästi päätösvaltaa maasta pois siirtäviä valtiollisia sopimuksia ei ole tehty. Ennen jäsenyyttä liittymisen katsottiin tuovan mukanaan lähinnä sellaisia vähimmäisehtoja, jotka Suomi täytti jo ennen jäsenyyttään. Usein toistuvien arvioiden mukaan, tämän päivän kansallisesta lainsäädännöstä arviolta jo 80 prosenttia juontuu jossain määrin EU-lainsäädännöstä. Kioton ympäristösopimuksen kaltaisten, lähinnä yksittäisiä politiikkalohkoja koskevien, valtioiden välisten sopimusten vaikutus riippumattomuuteen on ollut monessa suhteessa EU-jäsenyyttä vähäisempää.

Suvereenisuuskäsite sulkee alleen monia muitakin ulottuvuuksia. Esimerkiksi se, miten sosiaalipolitiikkaa ja muita politiikka-aloja koskevat päätökset Euroopan Unionissa tehdään, ei ole merkityksetöntä. Lipposen II hallituksen strategisena linjauksena, jota Vanhasen I hallitus sittemmin jatkoi, oli pyrkiä edistämään unionin päätöksentekokykyä lisäämällä määrärahenemispäätöksiä. Ne tehostavat unionin päätöksentekokykyä, mutta asettavat myös kysymyksiä jäsenvaltioiden suvereenisuudelle, kun yksittäisen valtion vaikutusmahdollisuudet suhteellisesti ottaen pienenevät. Unionin jäsenyys on siis jossain määrin nakertanut maamme riippumattomuutta poliittisessa päätöksenteossa, mutta tilanne, jossa koko valtion täysivaltaisuus kyseenalaistuisi, on vielä katseen ulottumattomissa.

Manuel Castells (2000c, 14) katsoo myös valtion *legitimiteetin* eli kansalaisten silmissä tapahtuvan oikeutuksen laskevan siirryttäessä informaationistiseen verkostoyhteiskuntaan. Valtion legitimiteetti rakentuu Castellsin mukaan paitsi järjestelmän demokraattisuudelle myös tulojen oikeudenmukaiselle uudelleenjaolle ja valtion sosiaaliselle suojaavuudelle. Syitä oikeutuksen heikkenemiselle Castells etsii muun muassa poliittisista skandaaleista ja edellä käsitellystä politiikan mediariippuvuudesta. Castellsin mukaan valtiovallan ja sen uskottavuuden väheneminen ajavat ihmisiä rakentamaan omia puolustusjärjestelmiään, jotka vähentävät edelleen valtion oikeutusta. Suomessa tästä muutoksesta kertoo esimerkiksi yksityisten eläkevakuutusten määrä, joka oli 1990-luvulla nousussa. Suhteellisen varakkaiden ja hyvätuloisten kotitalouksien ohella yksityiset eläkevakuutukset yleistyivät 1990-luvun loppupuolella myös nuorten ja pienituloisten keskuudessa. (Määttänen, Stenborg & Valkonen 2004.) Finanssialan Keskusliiton (2008) tutkimuksen mukaan suomalaisesta aikuisväestöstä 17 prosentilla oli vapaaehtoinen tai yksityinen eläkevakuutus vuonna 2008 (ks. vakuutuksista tarkemmin Liukon artikkelissa).

Suomalaisen hyvinvointivaltion oikeutus on perinteisesti nojannut köyhyyden poistamiselle. Kannatuksen ja oikeutuksen on katsottu voivan murentua kahdella eri tavalla: yhtäältä niin, että sosiaalipolitiikka marginalisoituisi ja kohdentuisi vain kaikista huono-osaisimmille ja erityisryhmille. Silloin erityisesti keskiluokan halu rahoittaa sosiaalipolitiikkaa veronmaksun kautta vaarantuisi. Toisaalta oikeutusta voisi murentaa hyvinvointivaltion kyvyttömyys vastata sitä koskeviin odotuksiin. Tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi lisääntyvää tyytymättömyyttä etuuksien ja palvelujen tasoon. (Forma, Kallio & Saarinen 2009, 44–45.) Lähihistorian tarkastelu kuitenkin osoittaa, että suomalaisen hyvinvointivaltion kannatus ja valtion rooli hyvinvointipalvelujen tuottajana säilyi korkealla myös 1990-luvun laman jälkeen. Muutokset kannatusta koskevissa mielipiteissä ovat olleet vähäisiä, mutta taloudelliset kriisit näyttäisivät vaikuttavan kansalaisten mielipiteisiin. Lisärahoituksen vaatimisen sijaan sosiaalipolitiikan rahoitus halutaan kriisitilanteissa jädäyttää. Eräs selvimmistä muutoksista liittyy siihen, että sosiaaliturvan tasoa liian matalana pitävien osuus on noussut tasaisesti 1990-luvun puolesta välistä alkaen. (Forma 1998; Forma, Kallio & Saarinen, 44–55.)

Suomalaisen yhteiskunnan läpikäymät sosiaalis-kulttuuriset muutokset ilmentävät heikkoja Castells-tendenssejä. Vaikka pelkkien 1990- ja 2000-lukujen tarkastelu ei tee kaikessa suhteessa oikeutta Castellsin sisällökkäälle työlle, joka liikkuu huomattavasti laveammalla aikajänteellä, voidaan sen perusteella havaita jotain muutosten ajoittumiseen liittyviä eroavaisuuksia. Esimerkiksi talouden globalisoituminen ja kansainvälistyminen ajoittuivat Suomessa vahvasti 1990-lukuun, kun taas naisten palkkatyöläistyminen sijoittuu aikajanalla varhaisempaan vaiheeseen mitä Castellsia lukemalla voitaisiin olettaa. Verkostomaisen yhteiskunnan kehitysvaiheet ovat Suomessa poikenneet Castellsin esittämästä yleisestä aikataulusta molempiin suuntiin. Voi siis kysyä, onko Castellsin teoria ennemmin kuvaileva aikalaisanalyysi kuin yhteiskunnallista kehitystä selittämään kykenevä ajatusrakennelma?

Verkostoyhteiskunta ja hyvinvointivaltio

Hyvinvointivaltiotutkijana mainetta niittänyt Gøsta Esping-Andersen (2000) katsoo sosiaalitieteiden klassikkoteorioiden selitysvoiman vähen-

tyneen. Hitaasti muuttuvien teollisten yhteiskuntien oloihin pohjaavat teoriat eivät enää sovellu nopeasti muuttuvien yhteiskuntien tutkimiseen. Sosiaalitieteellinen tutkimus kärsii tästä syystä soveltuvan teorian puutteesta, klassisten teorioiden tilalle olisi löydettävä jotain uutta. Ratkaisuksi Esping-Andersenin tarjoaa nojautumista teorian sijasta useampiin erillisiin johtoajatuksiin (*leitmotif*). Useiden johtoajatusten varaan voidaan rakentaa yksittäistä johtoajatusta pysyvämpi (*constant*) perusta tutkimukselle. Samalla kyetään selittämään vanhoja teorioita luotettavammin nyky-yhteiskuntien varianssia.

Manuel Castellsin verkostoyhteiskuntateoria tarjoaa hyvinvointivaltion tutkijalle lukuisia johtoajatuksia. Näistä muiden yläpuolella nousee se haaste, jonka globaali talous asettaa valtioille ja niiden olemassaolon oikeutukselle. Tuorein, vuonna 2008 alkanut globaali talouskriisi toi esiin yksittäisten valtioiden rajalliset mahdollisuudet ratkoa globaaleja ongelmia. Empiirinen tarkastelu viittaa siihen, että informaatioaika ei ole Suomessa edennyt vielä niin pitkälle, että hyvinvointivaltion tarpeellisuus tai oikeutus olisi kyseenalaistunut. Yhtäältä hyvinvointivaltion vakiintuneet rakenteet näyttävät hidastavan informaatioajan muutoksia. Toisaalta uusi globaali markkinatalous synnyttää hyvinvointivaltiolle uusia kilpailukykyyn ja kansainvälistymiseen liittyviä tehtäviä.

Manuel Castellsin teorian sovellettavuutta empiiriseen tutkimukseen haittaa käsitteiden hatara määrittely. Käsitteellinen epätarkkuus on Heiskalan (2004, 46) mukaan tyypillistä juuri Castellsin työn tapaisille aikalaisdiagnostisille tutkimuksille. Laveasti määritellyt joustavuuden ja verkoston käsitteet toimivat eräänlaisina yleiskäsitteinä, joiden avulla Castells jäsentää lähes kaikki yhteiskunnalliset ilmiöt. Sosiaalipolitiikan näkökulmasta onkin syytä kysyä, eikö mikään enää ole jäykkää, hierarkkista tai pysyvää? Etuuksien harkinnanvaraisuus ja sosiaalipalveluiden organisoinnin verkostoituneisuus kertovat Castellsin käsitteiden soveltuvuudesta myös sosiaalipoliittiseen tutkimukseen. Toisaalta esimerkiksi sosiaali- ja terveystalouden organisatoriset järjestelyt ja monien universaalien etuuksien säilyminen muistuttavat sosiaalipoliittisen järjestelmän hierarkkisista ja byrokrattisista puolista, jotka eivät ole vielä tyystin kadonneet.

Maailman muutoksista yhtä kuvaa piirtävä analyysi ei sellaisenaan istu yksittäisen hyvinvointivaltion sisäisen kehityksen analysointiin. Sen selvittämiseksi vaaditaan yksityiskohtaisempaa analyysia. Castells ja Himanen

aloittivat tämän työn selvittämällä suomalaisen tietoyhteiskuntamallin erityisyyttä suhteessa amerikkalaiseen ja singaporelaiseen tietoyhteiskuntaan (Castells & Himanen 2001; Himanen 2004.) Kansallisella tasolla analyysia voidaan täydentää tutkimalla myös muutosten syvyyttä ja samanaikaisuutta. Tällöin tarkastelun keskiöön nousee se, missä ja miten hyvinvointivaltiota muokkaavat päätökset syntyvät ja toisaalta se, kuinka muutokset koetaan yksilötasolla. *The Information Age* trilogian merkittävin anti hyvinvointivaltion tutkimukselle on sen globaalien toimintaympäristön analysointi, jossa yksittäiset hyvinvointivaltioprojektit toimivat ja jossa niitä tuotetaan. Uusi globaali talous on asettanut valtiot kilpailutilanteeseen, jossa paitsi verotuksen, myös sosiaaliturvan ja -palveluiden merkitystä joudutaan pohtimaan kansainvälisen kilpailukyvyn näkökulmasta. Viimeistään Castellsin analyysi globaalien talouden vaikutuksista hyvinvointivaltioihin kirkastaa sen, etteivät hyvinvointivaltiot ole enää yksinomaan kansallisia projekteja.

Kirjallisuus

- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma 2000. Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus 2012. Asunnottomat 2011. Selvitys 1/2012. Viitattu 28.5.2012. <http://www.ara.fi/download.asp?contentid=25352&lan=fi>.
- Blom, Raimo; Melin, Harri & Pyöriä, Pasi 2001. Tietotyö ja työelämän muutos – palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Castells, Manuel 2000a. The Information Age. Volume I. The Rise of the Network society. Second edition. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel 2000b. The Information Age. Volume III. End of Millennium. Second edition. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel 2000c. Materials for an Exploratory Theory of the Network Society. British Journal of Sociology 51 (1), 5–24.
- Castells, Manuel 2001. Information Technology and Global Capitalism. Teoksessa Will Hutton & Anthony Giddens (toim.) On the Edge – Living with Global Capitalism. London: Vintage, 52–74.
- Castells, Manuel 2004. The Information Age. Volume II. The Power of Identity. Second edition. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel 2009. Communication Power. New York: Oxford University Press.
- Castells, Manuel 2011. A Network Theory of Power. International Journal of Communication 5, 773–787.
- Castells, Manuel; Fernández-Ardèvol, Mireia; Qiu, Jack L. & Sey, Araba 2007. Mobile Communication and Society. Cambridge: MIT Press.
- Castells, Manuel & Himanen, Pekka 2001. Suomen tietoyhteiskuntamalli. Helsinki: WSOY.
- Cortada, James W. (toim.) 1998. Rise of the Knowledge Worker. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Esping-Andersen, Gøsta 2000. Two Societies, One Sociology, and No Theory. British Journal of Sociology 51 (1), 59–77.
- Eurostat 2008. Eurostat Yearbook 2008. Luxembourg: Euroopan komissio.
- Eurostat 2011. Eurostat Yearbook 2011. Luxembourg: Euroopan komissio.
- Finanssialan Keskusliitto 2008. Vakuuttaminen luo turvallisuutta. Vakuutustutkimus 2008. Helsinki: Finanssialan Keskusliitto.
- Forma, Pauli 1998. Mielipiteiden muutos ja pysyvyys – suomalaisten mielipiteet hyvinvointivaltioista, sosiaaliturvasta ja hyvinvointipalveluista vuosina 1992 ja 1996. Raportteja 22. Helsinki: Stakes.
- Forma, Pauli; Kallio, Johanna & Saarinen, Arttu 2009. Hyvinvointivaltion kannatuksen ja oikeutuksen tulevaisuus. Teoksessa Heikki Taimio (toim.) Kurssin muutos – kestävään kasvuun ja hyvinvointiin. Helsinki: Työväen sivistysliitto, 43–56.
- Heiskala, Risto 1999. Sukupuolijärjestelmän murros – Castellsin patriarkalismiteesi ja kulttuurinen muuntelu. Sosiologia 36 (2), 122–130.
- Heiskala, Risto 2004. Informationaalinen vallankumous, verkko ja identiteetti – Manuel Castellsin informaatioajan kritiikki. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) Sosiologisia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus, 40–63.
- Himanen, Pekka 2004. Välittävä, kannustava ja luova Suomi – katsaus tietoyhteiskuntamme syviin haasteisiin. Teoksessa Pekka Himanen (toim.) Globaali tietoyhteiskunta. Helsinki: Tekes, 5–31.

- Julkunen, Raija 2001a. Hyvinvointivaltion uusi politiikka. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (4), 366–371.
- Julkunen, Raija 2001b. Hyvinvointivaltion hienosäätöäkö? Kun Suomi liittyi globaalitalouteen. *Hyvinvointikatsaus* 3/2001, 53–57.
- Julkunen, Raija 2006. Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko 2002. Sukupuolijaot taloudellisessa nousussa. Teoksessa Timo Piirainen & Juho Saari (toim.) *Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö?* Helsinki: Gaudeamus, 241–257.
- Julkunen, Raija; Nätti, Jouko & Anttila, Timo 2004. Aikanyrjähdys – keskiluokka tietotyön puristuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Kaitila, Ville & Ylä-Anttila, Pekka 2012. Investoinnit Suomessa – kehitys ja kansainvälinen vertailu. Keskusteluaiheita 1267. Helsinki: ETLA. Viitattu 20.5.2012. http://www.etla.fi/files/2806_no_1267.pdf.
- Kantola, Anu 2002. Se keskustelu jäi käymättä – poliittinen eliitti ja talouskriisin julkisuus. Teoksessa Ullamaija Kivikuru (toim.) *Laman julkisivut – media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Palmenia, 263–300.
- Karppinen, Kari; Jääsaari, Johanna & Kivikuru, Ullamaija 2010. Media ja valta kansalaisten silmin. Helsinki: Helsingin yliopisto, Svenska Social- och Kommunalhögskolan.
- Kosonen, Pekka 1998. Pohjoismaiset mallit murroksessa. Tampere: Vastapaino.
- Liikenne- ja viestintäministeriö 2010. Tuottava ja uudistuva Suomi – digitaalinen agenda vuosille 2011–2020. Viitattu 28.5.2012. http://www.arjentietoyhteiskunta.fi/files/320/Digitaalinen_agenda.pdf.
- Luostarinen, Heikki & Uskali, Turo 2004. Suomalainen journalismi ja yhteiskunnan muutos 1980–2000. Helsinki: Sitra.
- Mannio, Pekka; Vaara, Eero & Ylä-Anttila, Pekka (toim.) 2003. *Our Path Abroad – Exploring Post-war Internationalization of Finnish Corporations*. Helsinki: Taloustieto.
- Moisio, Pasi 2006. Suhteellinen köyhyys Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (6), 649–645.
- Myrskylä, Pekka 2012. Alueellisten työmarkkinoiden muutos. *Työ ja yrittäjyys* 1/2012. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Määränen, Niku; Stenborg, Markku & Valkonen, Tarmo 2004. Vapaaehtoinen eläkevaakuutus ja kansantalous. Keskusteluaiheita 892. Helsinki: Sitra.
- Nurmela, Juha; Parjo, Lea & Ylitalo, Marko 2002. Suuri muutto tietoyhteiskuntaan. Tieto- ja viestintätekniikan käytön yleistymisen vuosina 1996–2002. *Katsauksia* 2002:4. Helsinki: Tilastokeskus.
- Suhonen, Pertti 1998. Mielipidetutkimukset ja yhteiskunta. Teoksessa Seppo Paananen, Anneli Juntto & Hannele Sauli (toim.) *Faktajuttu – tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 139–160.
- Suhonen, Pertti 2000. Gallupjournalismi kansaa edustamassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (1), 5–19.
- Taipale, Sakari 2012. Mobilities in Finland’s Information Society Strategies from 1995 to 2010, *Mobilities*, (iFirst) Viitattu 31.5.2012. <http://dx.doi.org/10.1080/17450101.2012.655975>.
- TIKAS 1995. Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjaukset. Strategian perustelumuis-tiot. TIKAS-työryhmä. Vantaa: Valtionvarainministeriö.
- Tilastokeskus 1999. *Tiedolla tietoyhteiskuntaan II*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus 2011a. Tulonjakotilasto 2009. Viitattu 28.5.2012. http://tilastokeskus.fi/til/tjt/2009/tjt_2009_2011-05-20_kat_005_fi.html.

- Tilastokeskus 2011b. Tutkimus- ja kehittämistoiminta 2010. Viitattu 28.5.2012. http://tilastokeskus.fi/til/tkke/2010/tkke_2010_2011-10-27_fi.pdf.
- Tilastokeskus 2011c. Ulkomaiset tytäryhtiöt Suomessa 2010. Viitattu 30.5.2012. http://tilastokeskus.fi/til/ulkoy/2010/ulkoy_2010_2011-11-25_fi.pdf.
- Tilastokeskus 2011d. Työvoimatutkimus 2011. Työllisyys ja työttömyys vuonna 2011. Viitattu 30.5.2012. http://tilastokeskus.fi/til/tyti/2011/13/tyti_2011_13_2012-03-09_kat_005_fi.html.
- Turkki, Teppo 2009. Nykyaikaa etsimässä – Suomen digitaalinen tulevaisuus. EVA-raportteja. Helsinki: Taloustieto.
- Urry, John 2003. *Global Complexity*. Cambridge: Polity Press.
- Uusitalo, Hannu 1998. Laman aikana tulonjako säilyi entisellään, mutta laman jälkeen erot ovat kasvussa. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (5–6), 425–431.
- Valtion tiede- ja teknologianeuvosto 2002. Osaaminen, innovaatiot ja kansainvälistyminen. Helsinki: Valtion tiede- ja teknologianeuvosto.
- Wilenius, Markku 1999. Luonto informaatioajassa – Castells uuden kulttuurin jäljillä. *Sosiologia* 37 (2), 135–142.
- Väyrynen, Raimo 1999. Globalisaatio ja yhteiskuntapolitiikka Suomessa – yhteenveto Sitran Globalisaatio, hyvinvointi ja työllisyys -tutkimusohjelman tuloksista. Helsinki: Sitra.

Raija Julkunen

9 ENSIMMÄISESTÄ TOISEEN MODERNIIN – ULRICH BECKIN AIKALAISDIAGNOOSI MODERNIN MUUTOKSESTA

Ulrich Beck (syntynyt 1944) on Münchenin yliopiston sosiologian professori, refleksiivisen modernisaation tutkimuskeskuksen johtaja ja aktiivinen kansalaiskeskustelija. Hän toimii professorina myös London School of Economicsissa (LSE). Mainittakoon kuriositeettina, että Beckin lukuisten palkintojen ja kunnianosoitusten joukossa on kunniaohtorius Jyväskylän yliopistossa (1996).

Suomessa on tullut tavaksi viitata Ulrich Beckiin puhuttaessa epookkisesta käänteestä. Modernisaation jatkuvuuden kääntyminen katkokseksi, toisenlaiseksi (*andere*) tai toiseksi (*zweite*) moderniksi, onkin Beckin ydinajatus, joka sitoo yhteen hänen lukuisat tarkastelun kohteensa. Niitä ovat ainakin tiede, tieto, sosiologia, refleksiivisyys, yksilöllistyminen, riski, ympäristö, perhe, sukupuoli, työyhteiskunta, työelämä, politiikka, instituutiot, globalisaatio ja kosmopoliittisuus. Beck on pikemmin aikalaisdiagnoosin kuin teorian rakentaja. Arto Noro (2004, 23) sanoo nimenomaan Beckin tehneen “ensimmäisen rohkean siirron” aikalaisdiagnoosin suuntaan teoksellaan *Risikogesellschaft* (1986). Tämä teos on samalla viidelletoista kielelle käännetty läpimurtoteos. Vaikka sitä ei ole käännetty suomeksi, kutsun sitä seuraavassa *Risikoyhteiskunnaksi*. Beck kirjoittaa yleistä, tiettyyn maahan sitoutumatonta ajankuvaa, vaikka hän ammentaa saksalaisesta intellektuaalisesta traditiosta. Eikä hän väsy korostamasta, miten olemme siirtyneet tai siirtymässä kokonaan toisenlaiseen aikaan, joka vaatii uudet ajattelun välineet.

Beck kierrättää läpimurtoteoksensa teemoja julkaisusta toiseen. 1990-luvun loppupuolelta lähtien etualalle on noussut kokonaisuus, johon kuu-

luvut globalisaatio, kosmopoliittisuus, jälkikansallisuus, maailmanyhteiskunta ja eurooppalaistuminen. Toinen moderni on (nyt) kosmopoliittinen moderni, missä “yhä useammat asiat tapahtuvat valtioiden rajoista riippumatta – ihmiset kuluttavat kansainvälisesti, työskentelevät kansainvälisesti, menevät naimisiin kansainvälisesti, tekevät tutkimusta kansainvälisesti, kasvatetaan ja koulutetaan kansainvälisesti (ja monikielisesti), elävät ja ajattelevat ylikansallisesti (eli yhdistävät elämässään monia identiteettejä ja uskollisuuksia) – paradigma, jolle yhteiskunta on yhtä kuin kansallisvaltio, alkaa etäännyä todellisuudesta.” (Beck 2000a, 378). Beck on syntynyt itäisen Saksan nykyisin Puolaan kuuluvissa osissa. Tässäkin valossa on ymmärrettävää, miten tärkeää käännekohtaa vuosi 1989 ja miten tärkeää teemaa Euroopan yhdentymisen ja itälaajentumisen hänelle merkitsevät.

Beckin tausta on empiirisessä sosiologiassa. Hän on kuitenkin ajan mittaan etäännyttänyt empiirisen tutkimuksen ankkurista, eikä hänellä ole tapana esittää empiirisiä tuloksia väitteidensä tueksi. Beck jakaa käsityksiä, hän ihastuttaa ja ärsyttää (Eräsaari 1998). Beck on helppo maalitaulu niille, jotka edellyttävät sosiologialta käsitteellistä tarkkuutta ja empiiristä näyttöä. Hän puolustaa sosiologian provokatiivisuutta (Beck 2005a) ja kirjoittaa tavalla, joka on pikemmin kaunokirjallista kuin tutkimuksellista. Hänellä on taipumus moniselitteisyyteen ja dramatisointiin (Mythen 2004, 8). Beck arvostelee kärkevästi sosiologiaa, jonka hän katsoo olevan kansallisvaltion ahdetun yhteiskunnan ja zombikategorioiden vanki, siis kyvytön ymmärtämään toista modernia (esim. Beck 2000a; 2005a). Parhaimmillaan Beck voi tarjota, kuten Risto Heiskala (1999, 7) sanoo, oivalluksia ja orientaatio-käsitteitä niin politiikalle kuin tutkimukselle.

Esittelen seuraavassa ensin Beckin riskiyhteiskuntaa ja politiikkaa koskevat perusnäkemykset ja otan sitten esille hänen 2000-luvun kirjoitustensa keskeisen teeman eli kosmopoliittisuuden. Yleisessä esittelyssä nojaan ennen kaikkea seuraaviin teoksiin (Beck 1986; 1995; 1998; Beck & Beck-Gernsheim 1990; 2003), ja kosmopoliittisuuden osalta trilogiaan (Beck 2005c; 2006; Beck & Grande 2007). Käänän Beckiä tavalliselle sosiologiselle kielelle. Samalla joutuu kysymään, mitä Beckistä jää jäljelle, jos riisuu hänen ajatuksensa tyylistä, jota eräät pitävät sähköistävänä, toiset mystifioivana.

Riskiyhteiskunta

Samoin kuin feodaalisen yhteiskunnan elämän ja työn muodot hajosivat 1800-luvun alkaessa, on 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa käynyt teollisen modernin synnyttämille elämän ja työn muodoille: yhteiskuntaluokille, sukupuolijakoiselle ydinperheelle ja normalisoidulle palkkatyölle. Ihmiset ”vapautetaan” tästä luonnolliselta näyttävästä järjestyksestä ja teollisen yhteiskunnan varmuuksista. *Riskiyhteiskunnassa* Beck paikansi käynnissä olevan siirtymän kahdella tavalla, siirtymänä ensimmäisestä, viattomasta modernista toiseen, refleksiiviseen moderniin ja siirtymänä teollisuusyhteiskunnasta riskiyhteiskuntaan. Riskiyhteiskunnan kolme peruskäsitettä ovat riski, refleksiivinen moderni ja yksilöllistyminen. Beck kirjoitti *Riskiyhteiskunnan* Tshernobylin ydinvoimaonnettomuuden jälkeen. Yhdysvaltoihin tehdyt terrori-iskut 11.9.2001 sekä vuoden 2008 finanssi- ja talouskriisi ovat uudempia esimerkkejä maailmaa järkyttäenistä tapahtumista. Talouskriisit, ympäristöuhat ja terrorismi luovat median välittämänä kokemusta modernin elämän haavoittuvuudesta ja selittävät riskiyhteiskunta-teesin puhuttelevuutta.

Riski

Riskiyhteiskunnan teorian peruskäsite on luonnollisesti riski. Tuottaessaan vaurautta ihmiset tuottavat samalla riskejä. Teollisuusyhteiskuntaa hallitsee vaurauden tuotannon ja sen jakamisen – jakokiistojen – logiikka, ja riskit käsitetään talouskasvun piileviksi sivuvaikutuksiksi. Sen sijaan riskiyhteiskunta joutuu kohtaamaan ensimmäisen modernin tuottamat riskit. Ympäristötuhon kaltaiset riskit nousevat piilevistä sivuvaikutuksista politiikan etualalle. Ilmo Massa (1992) sanoo, että riskiyhteiskunnan käsite liittyy uusiin, läpäiseviin riskeihin, joita ei ole aikaisemmin esiintynyt ja joista ei ole kertynyt kokemusperäistä tietoa riskien suuruuden ja vakavuuden arvioimista varten. Riskiyhteiskunnassa ”tappio ja mahdollisuus, vaara ja vastuu ovat yhdessä ja samassa paikassa, eikä riskejä voida määritellä ja hallita millään perinteisellä tavalla” (Eräsaari 1989, 5).

Beck puhuu paljon vanhojen, ensimmäisen modernin, varmuuksien haajoimisesta. Riskiyhteiskunta tarkoittaa modernin yhteiskunnan kehitysvaihetta, jossa ”sosiaaliset, poliittiset, taloudelliset ja yksilölliset riskit yhä

useammin luistavat teollisen yhteiskunnan seuranta- ja turvainstituutioiden otteesta” (Beck 1995, 16). Ilmastonmuutokselle ja ydinvoimaonnettomuuksille ei voi ottaa vakuutuksia; niiden todennäköisyydelle voidaan korkeintaan asettaa toleranssirajoja. Riskit ovat moniulotteisia, ei-rajattavissa olevia vaaroja ja mahdollisuuksia, joista ei oikein tiedä, pitäisikö ne yrittää poistaa vai onko ne pakko kohdata, koska muuten menetetään uudet mahdollisuudet.

Refleksiivinen

Ulrich Beckin ja Anthony Giddensin aikalaisdiagnostiset polut ovat leikkaneet ”refleksiivisen modernisaation” teoriassa (Beck, Giddens & Lash 1995). Refleksiivisen käsite kulkee pitkin *Riskiyhteiskuntaa* lukuisissa eri yhteyksissä. Refleksiivinen modernisaatio on modernisaation seurausten ja riskien kohtaamista, itsestäänselvyyksien ja viattomuuksien kyseenalaistamista. Toinen moderni on alituisen problematisoinnin ja itsekorjausten kohteeksi joutuvaa modernisaatiota. Refleksiivinen modernisaatio sisältää näin teollisen yhteiskunnan luovan itsetuhon mahdollisuuden. Beckin refleksiivisyyskäsitteet ovat beckmäisen hämärä, ei-kognitiivinen ja ”refleksinomainen”, vaikka riskitietoisuus on sen keskeinen mekanismi. Beckiä seurannut tutkimus on pyrkinyt selvittämään esimerkiksi julkisuuden ja median roolia riskitietoisuudelle.

Yksi Beckin pysyvä teema on teollisuusyhteiskunnalle ominaisten sääntymäisten sulkeumien ja läänitysten kuten luokkien, ammattien ja sukupuolten purkautuminen toisessa modernissa. Tämä koskee myös tieteellistä asiantuntemusta ja tieteenhaaroja. Riskiyhteiskunnassa (luonnon)tieteen ja tutkimuksen auktoriteetti kiistetään, tiede ja teknologia käsitetään myös ongelmien syyksi. Tieteen tuloksista vallitsee ylitarjontaa; irrallisten, epävarmojen ja ehdollisten tulosten virta paisuu. Täten tieteen ja tutkimuksen käyttäjillä on mahdollisuus valita itselleen sopiva tieto ja tulla tiedon myötätuottajiksi. Tiede on yhä välttämättömämpää ja samalla yhä riittämättömämpää ”totuuden” haarukoinnissa.

Yksilöllistyminen

Beckiläinen modernisaatio on yksilöksi tuleminen tarina (Beck 1986; 1995; Beck & Beck-Gernsheim 1990; 2003). Yksilöllistyminen tai omaksi hen-

kilökseen tulo on vuosisatoja pitkä prosessi. Prosessi radikalisoituu, kun naisetkin alkavat yksilöityä. Toisessa modernissa yksilöiden on pakko kohdata riskit uudella tavalla, tehdä omat valintansa ja ottaa vastuu ratkaisustaan. Beckin tunnetun ilmauksen (1995, 28) mukaan yksilöllistyminen merkitsee sekä teollisuusyhteiskunnan varmuuksien hajoamista että pakkoa löytää ja keksiä uusia varmuuksia itselleen ja muille niitä ilman jääneille. Beck luonnehtii nykyistä yksilöllistymistä myös institutionaaliseksi yksilöllistymiseksi (Beck & Beck-Gernsheim 2003). Se siis nojaa moderneihin instituutioihin kuten henkilöllisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin oikeuksiin ja yksilöllisiä kohtaloita tarjoaviin työmarkkinoihin.

Beck puhuu toistuvasti destandardisoinnista (*Entstandardisierung*), ensimmäisessä modernissa normaaliksi tulleen hajoamisesta moninaiseksi. Beckin vakioesimerkkejä tästä ovat perhe ja työ. Standardiperheen hajoaminen saa vauhtia naisten yksilöllistymisestä. Kun kaksi yksilöllistynyttä elämäntilannetta liitetään samaan avioliittoon, perheestä uhkaa tulla epävakaa *post family*. Olisi helppo luetella teesiä tukevia faktoja avioeroisuudesta, avoliitoista, uusperheistä, naisten työssäkäynnistä, samansukupuolisista pareista jne.

Riskiyhteiskunta sisältää myös tunnetun diagnoosin siirtymästä systeemin standardisoinnista täystyöllisyydestä joustavaan, moninaiseen ja riskialttiiseen alityöllisyyteen. Beckin diagnoosin mukaan 1980-luvun rationalisointiaallossa työn normalisointi oli purkautumassa, työn- ja ei-työn rajat olivat liukenemassa, elinikäisen kokopäivätyön normi murtumassa, joustavat alityöllisyyden muodot levinneet ja työyhteisöt hajoamassa elektronisiksi verkoiksi. Myöhemmissä kirjoituksissaan Beck on jatkanut keskustelua työn siirtymisestä riskiregiimiin ja työn skenaarioista (Beck 2000b; 2000c; ks. Julkunen 2000; 2005).

Yksilöllistymisellä on Beckin ajattelussa tätäkin ratkaisevampi rooli. Refleksiivinen moderni merkitsee inhimillisen toimijuuden vapautumista rakenteellisista pakoista ja toimijoiden vallan kasvua suhteessa rakenteisiin. Näitä muutoksen, vaikuttamisen ja politiikan subjekteja tai agenteja ovat myös yksilöt. Scott Lash (2003, vii–xi) avaa Beckin ajattelua systeemitheorian kielellä sanoen, että toisen modernin systeemit ovat avoimia ja epälineaarisia ja että niiden takaisinsyötön silmukka kulkee yksilön kautta. ”Yksilöiden kautta kulkeminen” on jokapäiväistä arkista oman elämän tekemistä, mutta näillä oman elämän teoilla on systeemisiä seurauksia.

Arviointia

Beckin riskiyhteiskunta on sekä poliittinen että akateeminen projekti, ja pikemmin kertomus kuin teoria. Se merkitsi 1980-luvulla tärkeää avaus- ta ympäristösosiologian suuntaan. Beck jatkoi *Riskiyhteiskunnan* ympäris- tösosiologista osuutta seuraavassa, myös suomeksi käännettyssä kirjassaan *Riskiyhteiskunnan vastamyryt* (Beck 1990). Kirjan esipuheessa Ilmo Massa sanoo ymmärtävänsä riskiyhteiskunnan ”sosiologiseksi tyyppikäsitteeksi, johon on päädytty yhdistämällä ympäristökriisin näkökulmasta eri tieteen- aloilta poimittuja hajanaisia ja katkonaisia tietoja ympäristön vaurioitumi- sesta”. Beckin riskiyhteiskunnan teesi on saanut empiiristä tukea esimerkik- si riskitietoisuuden kasvua koskevissa tutkimuksissa (Mythen 2004).

Beckille riskit ovat ihmisen oman toiminnan aikaansaamia, elämää uh- kaavia reaalaisia vaaroja. Beckin käsite poikkeaa niistä riskikäsitteistä, joissa korostetaan riskiä konstruktiona: mikä tahansa voidaan määrittää riskiksi ja omaksua riskilaskennan ja vakuutuksen kohteeksi (Dean 1999, 177–188). Sosiaalivakuutuksen tunnetuin teoreetikko Francois Ewald (ks. Liukon luku tässä kokoelmassa) noteeraa tosin myös klassisista vakuutusriskeistä eroavan toisen riskisukupolven (Helne ym. 2003, 70).

Kritiikissä on huomautettu siitä, miten karkea ”ihmisten itsensä tuotta- man riskin” käsite on ja miten erilaisia aikoja, yhteiskuntia, vaaroja ja ko- kemuksia se sulattaa yhteen. Beck myös liioittelee riskien yhtäläistymistä, jakokysymysten väistymistä ja riskitietoisuuteen nojaavan ahdistuksen luo- maa solidaarisuutta. Hyväosaiset voivat suojautua monenlaisilta riskeiltä, vaikka he eivät ehkä voi pysäyttää ilmastonmuutosta tai talouden kriisejä. Beckille riskit ja riskitietoisuus toimivat takaisinsyöttömekanismina, ref- leksiivisten ja korjaavien prosessien lähteenä. Sen sijaan uusfoucaultlaiset hallinnan teoreetikot ovat Ian Culpittin (1999) huomauttamalla tavalla korostaneet riskidiskursseja yksilöihin kohdistuvien kontrollien ja tukah- duttavan vallan välineenä, kun tietyt yksilöt tai ryhmät – maahanmuutta- jat, muslimit, köyhät, homoseksuaalit, yksinhuoltajaäidit, HIV-tartunnan saaneet – nimetään riskeiksi.

Yksilöllistymistarina on viehättänyt monia, kun taas toiset huomauttavat sen rajoista, niin yhteiskuntaluokkien säilymisestä tai paluusta kuin sitkeis- tä sukupuolijaoista ja perheen vastaiskusta (Jallinoja 2006). Vaikka becki- läisittäin yhteiskuntaluokkia on pidetty zombeina, luokat eivät ole koko- naan kadonneet sosiologiasta ja ovat ehkä kokemassa jonkinlaista paluuta.

Tällöin lähtökohtana on lähinnä Pierre Bourdieun taloudellista, sosiaalista, kulttuurista ja ruumiillista pääomaa koskeva teoria (ks. Roosin luku tässä kokoelmassa). Luokkateoria on myös yhdistetty identiteettien tunnustamiseen ja monien jakeiden risteytymiseen (Skeggs 2004; Tolonen 2008).

Muutosdynamikka – politiikasta alapolitiikkoihin

Yhteiskuntapolitiikan ”elämän ja kuoleman kysymys” on se, voiko (yhteiskunta)politiikka ohjata modernisaatiota. Yksi Beckin pysyvistä teeseistä on teollisuusyhteiskunnan poliittisten instituutioiden hapertuminen, mutta samalla toiveikas ”politiikan uudelleenkeksiminen”.

Politiikasta alapolitiikkaan

Beckille modernisaation moottori löytyy teknis-taloudellisesta systeemistä tai pääomasta; Beckin kieli vaihtelee yhteydestä ja vuosikymmenestä toiseen. Riskiyhteiskunta ei ole optio, joka voidaan hyväksyä tai torjua poliittisessa keskustelussa. Se syntyy autonomisoituneista modernisaatioprosesseista, jotka ovat sokeita ja kuuroja tuottamilleen uhille. Globalisaatio tekee näkyväksi sen, minkä hyvinvointivaltion kesyttämä kapitalismi peitti: liike-elämällä, varsinkin maailmanlaajuisesti toimivilla yhtiöillä, ei ole avainroolia ainoastaan taloudessa vaan yhteiskunnassa kokonaisuudessaan (Beck 1999a, 32–33.)

Ensimmäisessä modernissa politiikka saattoi vielä käyttää valtion valtapotentiaaleja, sen kykyä puuttua talouteen ja markkinoihin (Beck 1986). Toisessa modernissa poliittista järjestelmää uhkaa vallan menetys. Poliittisista instituutioista tulee sellaisen kehityksen hallinnoijia, jota ne eivät ole suunnitelleet, mutta jonka ne joutuvat oikeuttamaan. Näyttää kuin politiikka olisi menettämässä ja menettänyt sekä polarisointikykyänsä että luovuutensa (Beck 1995, 32). Suomessakin puolueita ja hallituksia on arvosteltu siitä, että ovat kadottaneet politisoivaa ja utooppista roolia ja sen sijaan ovat hallinnoijia (Kantola 2002).

Mutta muodollisten poliittisten instituutioiden tyhjeneminen ei ole Beckille koko tarina. Pikemmin se on käsiteseikaannus, joka seuraa valtiollisen ja poliittisen samaistamisesta. Kääntöpuolella politiikka työntyy esiin sille varattujen areenoiden ulkopuolelle. Beck käyttää alapolitiikan

(*subpolitics*) käsitettä sellaisista poliittisten instituutioiden ulkopuolisista toimijoista, joilla on valtaa suunnata kehitystä. *Riskiyhteiskunnassa* hän tarkastelee tällaisina esimerkiksi juridiikkaa, oikeudellistumista, mediaa, yksityiselämää, lääketiedettä ja teollisuusautomaatiota. Vaikutusvaltaa voi olla myös rohkeilla yksilöillä. Myöhemmin hän on toistuvasti palannut tähän “politiikan uudelleenkeksimiseen”.

Vaikka Beckin teesistä olisi samaa mieltä, alapolitiikan käsite on summittainen. Se sisältää yhtä hyvin suuret monikansalliset yhtiöt, joiden valta Beckin sanoin alkaa mittakaavaltaan ennennäkemätön alapolitisointi, kuin niiden valtaa arvostelevat globalisaatiokriittiset liikkeet, kollektiiviset toimijat ja yksilöt arjessaan. Yksilöiden kyvystä kääntää kehityksen suuntaa todistaa Beckille esimerkiksi dramaattinen vuosi 1989. Katsellessani ja kuunnellessani syksyllä 2009 vuoden 1989 muisto-ohjelmia, mietin oliko sisältä hapertunut sosialistinen järjestelmä sittenkin helpompi vastus kuin globaali pääoma, jonka valta on instituoitu suorastaan uusliberaaliksi konstitutionalismiksi (Gill 1997).

Beck ei jätä kuitenkaan valtiota toimeentuloksi. Hän (1999a) luonnostelee kuvan valtiosta, joka käärmeen tavoin luo klassisten tehtäviensä nahan ja kehittää sitten globaalien tehtäviensä nojalla uuden. Valtion tehtävien jatkuvassa uudelleenmäärittelyssä ja rajoittamisessa olennaista on, että myös valtion toimintatapa muuttuu. Komentovaltion sijaan tulee neuvotteluvaltio, joka järjestää näyttämön ja kutsuu koolle keskustelijat.

Vanhoja vai uusia raiteita

Beck kysyy, vastustetaanko uutta, itse tuotettua arvaamattomuutta ja epäjärjestystä turvautumalla teollisen yhteiskunnan vanhoihin tarjouksiin vai käynnistyykö ambivalenssin olemassaolon hyväksyvä uudelleenarviointi. Beckille tyypillinen esimerkki teollisuusyhteiskuntaan tarrautumisesta on pyrkimys jatkaa talouskasvua sen työllistävän potentiaalin vuoksi. Jo *Riskiyhteiskunnasta* lähtien Beck on katsonut täystyöllisyyden zombiksi. Beck ei suostu hyväksymään yhteiskuntaa, jossa palkkatyöllä on monopoli toimeentuloon, osallisuuteen, identiteettiin ja merkitykselliseen elämään (Beck 1996; 1998; 2000b).

Hän koettelee ainakin teoreettisena mahdollisuutena itseorganisoituvan, työoikeudellisen palkkatyön ulkopuolella tehtävän kansalaistyön ideaa. Vi-

siolla on kolme pilaria: kansalaisareenoiden ja kansalaistyön vahvistaminen, lyhyempi ja joustava työaika sekä kansalaistulo- tai raha (Beck 1996; 1998; 1999a; 2000c). Miksi hyväksymme perheen mutta emme työn pluralisoitumista, hän kysyy. Beckille kansalaistyö on “organisoitua, luovaa tottelemattomuutta” (Beck 2000b, 130), ei alistumista sosiaali- ja työviranomaisiin. Nyttemmin prekaari- tai uuden työn liike on esittänyt samantapaisia vaatimuksia perustulosta ja palkkatyömuodon ylittävistä autonomisemmasta työnteosta ja elämästä (General Intellect 2008; ks. Julkunen 2008a; 2008b).

Ympäriinsä katsoen huomaa, että kaikki valtiot ja kansakunnat ovat enemmän tai vähemmän tarrautuneet vanhoihin tarjouksiin, tavoitelleet lisää kasvua, teknologiaa, markkinoita, työllisyyttä ja sosiaalista turvallisuutta. Beck totesi jo *Riskiyhteiskunnassa* politiikan tällä politiikalla riistävän itseltään valtaa ja kaventavan talouspoliittista arsenaalia. Kasvu- ja työllisyyspolitiikassa hallitukset joutuvat nojaamaan yrityksiin, pankkeihin ja sijoittajiin, antamaan niille lisää vapautta ja tuloja ja pelastamaan niitä kriiseissä. Työn ideologia ja korkean työllisyyden tavoittelu on se perusta, jolla eriarvoisuutta lisäävä sosiaalipolitiikka tulee oikeutetuksi Suomessakin (Julkunen 2004).

Arviointia

Kyynisesti voi kysyä, onko Beck samalla triviaali ja epäselvä. Onko yksikään sosiologinen teoria pitänyt parlamenttia tai edustuksellista demokratiaa yhteiskunnallisen muutoksen moottorina? Pitäisikö asian esiintuominen ymmärtää kriittiseksi huoleksi suhteessa demokraattiseen ideaaliin? Beckin politiikkaa koskevat teesit on myös kiistetty tai ainakin osoitettu niiden rajallisuus. Vaikka valtioiden ja keskushallinnon valtaa on kiistatta siirretty ylös, alas ja sivulle, ”vallattoman” valtion teesissä on paljon myyttistä (Weiss 1998). Esimerkiksi Suomessa valtion kapasiteettia on suunnattu sekä makrotaloudellisen vakauden ja uskottavuuden että kansallisen innovaatiokyvyn ja teknologisen uudistumisen suuntaan. Toki voi kiistellä siitä, onko tämä aidosti kehitystä ohjaavaa politiikkaa vai hallinnointia, jolla mukaudutaan teknis-taloudellisen systeemin aikaansaamiin trendeihin.

Beckin omin ajatus on kuitenkin luottamus kansalaisliikkeisiin ja kansalaisten aloitteisiin. Juuri nämä voivat nostaa esityslistoille toisen modernin.

”Ne tulevaisuuden kysymykset, jotka nyt ovat kaikkien huulilla, eivät ole lähtöisin kaukonäköisiltä johtajilta ja parlamenttitaisteluista – eivät takuulla liike-elämän ja tieteellisen tai valtiollisen vallan katedraaleista. Ne on nostanut päiväjärjestykseen joukko (...) pirstoutuvia pikkuryhmiä” (Beck 1995, 34). Tämä pätee paremmin esimerkiksi ympäristö- kuin sosiaalipoliittisiin kysymyksiin. Sosiaalipoliittiset kansalaisliikkeet ovat tähän saakka kääntyneet lähinnä ”vanhojen tarjousten” puoleen (parempaa hoitoa vanhuksille, parempia perusturvaetuksia). Mutta liike-elämän, valtiollisen ja korporatiivisen vallan katedraaleilla on edelleen valta muotoilla sosiaalipoliittikan esityslista, vaikka voimistuva perustuloliike haastaakin tätä.

Toisen modernin kosmopoliittisuus

Beckin 2000-luvun tuotanto on suuntautunut vahvasti globalisaatioon ja kosmopoliittisuuteen. Jo teos *World Risk Society* (1999) käynnistyy kosmopoliittisella manifestilla. Sen jälkeen Beck on käsitellyt näitä teemoja mm. kosmopolitiikka-trilogiassaan (Beck 2005c; 2006; Beck & Grande 2007; myös Beck 2005a; 2005b; Beck & Sznajdar 2006). Trilogiassa Beckin tavoite ei ole enemmän eikä vähemmän kuin kehittää uusi kriittinen teoria, jolla on kosmopoliittinen sisältö. Samalla hän hyökkää sellaista metodologista ja ontologista nationalismia vastaan, joka olettaa olennaisten sosiaalisten suhteiden, konfliktien ja politiikkojen sijaitsevan kansallisvaltion ja kansallisen yhteiskunnan sisällä.

Beck tekee eroa kosmopolitisoitumisen ja sen lähikäsitteiden kuten globalisaation välille. Globalisaatio on ”tuolla ulkona”, kosmopoliittisuus on sisältä koettua ja elettyä, elämistä globaaleissa keskinäisriippuvuuksissa ja tietoisuutta tästä peruuttamattomasta tosiasiaista (Beck & Sznajdar 2006, 9, 16). Kosmopolitisoituminen antaa uusia sävyjä myös nationalismille, josta tulee entistä defensiivisempää suhteessa ulkoisiin uhkiin. Tuskin tekee vääryyttä, jos katsoo Beckin edustavan paitsi metodologista myös normatiivista kosmopoliittisuutta. Kaikissa trilogiansa osissa hän erottelee toisen modernin valistuspotentiaalia edistävän ”oikean” kosmopoliittisuuden sen vääristyneistä muodoista.

LSE:n kotisivuilla Beckin asiantuntemusalueiksi mainitaan eriarvoisuus, ekologia ja moderniteetti. Eriarvoisuus on näistä yllättävin. Toki Beck jo *Riskiyhteiskunnassaan* puhui eriarvoisuuden yksilöllistymisestä toisessa

modernissa. Uudemmissa kirjoituksissaan hän tarkastelee eriarvoisuutta maailmanlaajuisesti erottaen pienen (kansallisvaltioiden sisäisen) ja suuren (globaalin) eriarvoisuuden. Valtioiden sisäinen eriarvoisuus oikeutetaan saavutuksilla ja globaali eriarvoisuus maailman pirstoutumisella kansallisvaltioiksi (Beck 2005a, 338–343; 2005c, 24–34). Kansalliset tasa-arvon normit sulkevat ulos globaalit eriarvoisuudet, ja eriarvoisuuden kansallinen vertailu takaa kansainvälisen vertailemattomuuden. Näin vahvat ja rikkaat valtiot voivat sivuuttaa päätöstensä seuraukset köyhille valtioille.

Beck kytkee eriarvoisuuden eroon, ja viime vuosien julkaisuissaan (myös 2005b) hän vetoaa ”eron tunnustamisen” puolesta. Kosmopoliittisuus voi rakentua vain ei-hierarkkiselle erolle, toisen hyväksymiselle erilaisena ja tasa-arvoisena. Yksi Beckin teeseistä on, että 11.9.2001:n demonstroimassa, äärimäisen jakautuneessa maailmassa turvallisuus voidaan saavuttaa vain katsomalla maailmaa ”toisen” silmin ja eron tunnustavassa hengessä. Eron tunnustamista ei pidä kuitenkaan sekoittaa onnellisten ja helppojen käsi-kirjoitusten monikulttuurisuuteen.

Vallan uusi metapeli

Trilogian ensimmäisessä osassa *Power in the Global Age* (saks. 2002; eng. 2005) Beck porautuu pääoman (globaalin liike-elämän), valtion ja kansalaisyhteiskunnan vallan strategioihin sekä legitimiin poliittisen auktoriteetin kysymyksiin globaalin keskinäisriippuvuuden oloissa. Toinen osa *Cosmopolitan Vision* (saks. 2004; eng. 2006) kehittää kosmopoliittisen valistuksen periaatteita. Alkuperäinen saksalainen nimi kertoo kirjan yhdestä keskustelemasta, jälkikansallisesta sodankäynnistä (myös Beck 2003). Teoksen viimeinen luku kääntää jo katseen *kosmopoliittiseen Eurooppaan*, jota trilogian viimeinen osa sitten käsittelee (Beck & Grande 2007). Trilogian teesinä on kansallisvaltioiden hallitseman legitimiin maailmanjärjestyksen luova ja ambivalentti tuho. Jos kansallisvaltiosta on tullut zombikategoria, niin mitä on tulossa tilalle?

Beck aloittaa ensimmäisen osan esipuheen provosoivasti: ”Tänään me eurooppalaiset toimimme ikään kuin Saksa, Ranska, Alankomaat, Portugali ja niin edelleen olisivat olemassa. Kuitenkin ne ovat aikaa sitten lakanneet olemasta, sillä heti kun euro otettiin käyttöön – ellei jo aikaisemminkin – nämä eristetyt kansallisvaltiolliset vallan säiliöt ja niiden edustamat, yhtä

eristetyt, toisensa ulossulkevat yhteiskunnat tulivat epätodellisiksi.” Kansallisvaltioiden katoamista ei tule ottaa kirjaimellisesti, kuten Beck itsekin tietää. Sen sijaan kansallisen ja kansainvälisen raja on purkautunut ja tilalla on ”globaalin kotimaisen politiikan” (*global domestic politics*) utuinen tila. Siirtymä ravisuttaa, sillä juuri kansainvälisen ja kansallinen eristäminen teki mahdolliseksi ensimmäisen modernin avainkategoriat: yhteiskunnan, valtion, valtion legitiimin vallan, identiteetin ja suvereenisuuden. Vaikka kapitalismi ja pääoma ovat vuosisadan ja kauemminkin repineet alas rajoja, niin uutta on globaali tietoisuus ja refleksiivisyys.

Beckin teesin mukaan ”globaalista kotimaisesta politiikasta” on tullut seurauksiltaan avoin metavallan peli, jonka säännöt ovat alituisen neuvottelun kohteena. Beck lanseeraa käsitteen *kosmopoliittinen realismi*, ja katsoo sen vaativan vallan (*Macht*), herruuden/auktoriteetin (*Herrschaft*) ja vastavallan (*Gegenmacht*) syvällistä analyysia. Vanhat legitiimit auktoriteettimuodot hajoavat ja uudet säännöt kirjoitetaan vapaasti liikkuvan pääoman, valtioiden ja kansalaisliikkeiden valtapelissä. Sääntöjen muuttaminen näyttää olevan pääoman etuoikeus, johon kaikkien muiden odotetaan mukautuvan. Mutta Beck kysyy myös, millä vastastrategioilla valtiot voivat valloittaa takaisin sellaisen poliittisen metavallan, jolla poliittiset vapaudet, globaali oikeudenmukaisuus, sosiaalinen turvallisuus ja ekologinen kestävyys voidaan taata. Kysymys on siitä, miten valtioiden organisoimat politiikat avautuvat ei vain globaalille taloudelle ja sen kriiseille, vaan ilmastonmuutoksen, muuttoliikkeen ja pakolaisuuden kaltaisille globaaleille ongelmille. Uudet poliittisen vallan mahdollisuudet voidaan Beckin mukaan saavuttaa vain omaksumalla kosmopoliittinen ajattelu.

Itselleen ominaiseen tapaan Beck pursuilee intoa ja toivoa. Nyt politiikan elvyttämisen ja uudelleenlöytämisen potentiaali on globalisaatiossa. Jos globaaleja ongelmia ei olisi, ne pitäisi keksiä, sillä ne luovat yhteisen poikkikansallisen kontekstin (Beck 2005c). Ja paradoksaalisesti, mitä kosmopoliittisempaa poliittinen elämämme on, sen kansallisempaa ja onnistuneempaa se on. Luomalla poikkikansallisia sidoksia valtiot voivat palauttaa kansallista itsenäisyyttään. Valtioiden vastavoima kehkeytyy sikäli kuin niistä tulee transnationaalisia ja kosmopoliittisia. Beck toki huomaa, että poikkikansalliset strategiat voivat myös vääristyä. Esimerkiksi WTO:ta ja Natoa voidaan käyttää sisäisten ja ulkoisten oppositioiden vaientamiseen.

Power in the Global Age -teoksessa anti-empiristi Beck keskustelee empiirisestä näytöstä, tosin kriittisellä otsikolla ”sokea empirismi”. Beck huomauttaa, että globalisaatiokeskustelu pyrkii korvaamaan empiiriseen sosiaalitieteen metafyyysisellä ”puhtaalla teorialla”. Hän lainaa työtovereitaan (Edgar Grande & Thomas Riese), jotka ovat vetäneet yhteen empiiristen tutkimusten antia:

Ensinnäkin, monilla yhteiskunnan alueilla globalisaation aiheuttama paine ei ole niin kova kuin yleisesti luullaan. Toiseksi, globalisaatio ei merkitse vain valtion vyöryttämistä takaisin vaan monilla kansainvälisen politiikan alueilla, esimerkiksi ihmisoikeuksissa ja ympäristökysymyksissä, poikkikansalliset toimijat vaativat vahvempaa valtioiden sääntelyä. (Tähän voisi lisätä vuoden 2008 finanssikriisin, vaikka sen radikalisoiva ”momentum” saattoi jo mennä.) Kolmanneksi kansallisten toimien vaihtelevuus osoittaa, että globalisaatio ei millään yksinkertaisella tavalla huuhto pois historiallisesti kehkeytyneitä instituutioita. Neljänneksi globalisaation tuottamalla paineella on hyvin vaihtelevia vaikutuksia valtioiden kapasiteettiin ja autonomiaan. Jopa finanssi- ja talouspolitiikassa on valinnan mahdollisuutta, jonka varassa kansallisvaltiot voivat priorisoida sosiaalisen hyvinvoinnin ja täystyöllisyyden kaltaisia päämääriä. (Beck 2005c, 21.)

Nämä tutut johtopäätökset, jotka kertovat kansallisten instituutioiden polkuriippuvuudesta ja ”vanhan politiikan” toimivuudesta edelleen, eivät kuitenkaan Beckin mielestä mitätöi kosmopoliittista näköalaa.

Globaali kansalaisyhteiskunta on Beckille toivon symboli, potentiaalisesti edistyksellinen ja sivilisoiva voima (2005c, 6–8). Globaalin kansalaisyhteiskunnan vastavoiman Beck näkee pikemmin politisoituneessa kuluttajuudessa kuin palkkatyöläisyydessä. Viimeistään pääoman ”maashoppaus” tekee palkkatyön vastarinnasta tehotonta ja pakottaa kysymään ei vain sitä, vievätkö romanialaiset saksalaisten työpaikat, vaan myös päinvastaista: vievätkö saksalaiset romanialaisten työpaikat. Hyvällä verkostoitumisella ja huolellisesti suunnitellulla mobilisaatiolla poikkikansallinen kuluttajakunta voi sen sijaan ”äänestää” yhtiöiden politiikkaa vastaan.

Maailmanyhteiskunnan kolmipäinen kriisi

Beckin monitahoinen riskikäsite kattaa myös suuret ekologiset ja taloudelliset kriisit. Beckin tuotantoa ympäristökriisin ja -politiikan tutkimuksessaan hyödyntänyt Ilmo Massa (2009) kutsuu maailmanyhteiskunnan nykyistä kriisiä kolmipäiseksi: talouslama, ilmastonmuutos ja energiakriisi.

Beckiläisittäin globaalit riskit ja kriisit terävöittävät globaalia tietoisuutta ja edesauttavat kosmopoliittista katsetta. Suomessakin on tullut jo rutiiniksi todeta, että talouskriisi ja ekologinen kriisi on ratkaistava samanaikaisesti eli on luotava tuotantoa, joka palvelee sekä ekologista että taloudellista kestävyyttä. Tällaista on tavoiteltu myös ”vihrein sopimuksin” (Massa 2009). Sosiaalipoliittisesti olennaista olisi sisällyttää samaan kokonaisuuteen myös sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja eriarvoisuuden vähentäminen. Niin ympäristötuholla kuin sitä korjaavilla toimilla on häviäjänsä.

Beck kysyy, muodostuuko maailmanpolitiikan näyttämölle – siis pääoman, valtioiden ja kansalaisyhteiskunnan suhteisiin – riittävän vahvoja toimijoita kehityksen ohjaukseen. Beck jaottelee ja listaa pääoman, valtioiden ja kansalaisyhteiskunnan strategioita kymmenittäin tavalla, joka ei tee mahdolliseksi niiden luettelemista tässä. Valtioiden strategiat joka tapauksessa asettuvat uus- ja poikkikansallisuuden väliseen maastoon. Eniten huomiota Beck antaa valtioiden kosmopolitisoinnille alalajeineen, joista yksi ovat ihmisoikeudet. Beck päättää trilogian ensimmäisen osan transnationaalisten toimien ja instituutioiden listaukseen, joka sisältää esimerkiksi globaalin parlamentin sekä IMF:n ja Maailmanpankin läpinäkyvyyden. Suomalaisten(kin) Heikki Patomäen ja Teivo Teivaisen esille ottamat (Patomäki 2007; Patomäki & Teivainen 2003) globaalit verot, maailmanparlamentti, maailmanlaajuinen kansanäänestys, totuuskomissio, EU-tasoinen kansalaispalkka tuntuvat utooppisilta, mutta niin ovat tuntuneet aikanaan kaikki demokratiaa laajentaneet ja sosiaalista suojelua rakentaneet uudistukset. Nykyinen talouskriisi on vauhdittanut ainakin valuutansiirtojen verotuksen vaatimuksia, mutta en osaa arvioida, onko se lisännyt veron toteutumismahdollisuuksia.

Eurooppalaistuminen

Cosmopolitan Europe -kirjan esipuheessa Beck ja Grande (2007, xiii) sanovat, että Eurooppa toimi esikuvana viisikymmentä vuotta, mutta nyt

Eurooppa on ajateltava uudestaan. Vaikka Euroopan integraatiota ja laajentumista on tutkittu ja analysoitu loputtomasti, eurooppalaistuminen on silti kirjoittajien mielestä tuntematon vyöhyke. Eurooppa on maailman väärinymmärretyin asia – ei valtio eikä yhteiskunta, joka silti on valtio ja yhteiskunta. Kansallisvaltiollinen ja kansakunnallinen kehys ohjaavat yhä ajattelua, samalla kun eurooppalaistuminen on edennyt eräänlaisella poliittisten päätösten ei-tarkoitettujen sivuvaikutusten logiikalla. Eurooppalaistuminen itsessään on pysyvän muutoksen institutionalisoitu prosessi, jonka tulevaisuus on kuitenkin avoin ja ei-määrätty.

Eurooppa-kirja toistaa Beckin yleisiä ideoita: kansallisvaltio ja kansakunta ovat ensimmäisen, yksinkertaisen ja yksiselitteisen modernin perusta. Modernisaation oma dynamiikka – taloudellinen integraatio, ihmisten toiminta yli rajojen, rajat ylittävien riskien ekspansio – haastaa kansallisvaltiollisen toimintamallin. Kosmopoliittinen Eurooppa on refleksiivisen modernisaation ja sen sivuvaikutusten tulosta. Vaikka integraatio on poliittisten päätösten tulosta, eurooppalaistuminen ei ole tietoisesti valittu prosessi. Vaikka EU:n perustamissopimus oli poliittinen päätös, sen seuraukset ovat tahallisesti avoimia. Eurooppalaistuminen tapahtuu institutionaalisen improvisoinnin muodossa. Poikkikansallisten hallintamuotojen ohella yksityisillä toimijoilla on kasvava paino kollektiivisten ongelmien ratkaisemisessa ja julkisten hyödykkeiden tuottamisessa.

Kansallisvaltiot hyväksyvät suvereenisuutensa rajoittamisen kosmopoliittisen realismin opettamina. Tunnustamalla toisten legitiimit intressit voidaan edistää myös omia. Mutta kuka asettaisi poliittisen asialistan gigantiselle kokonaisuudelle, johon kuuluu 27 valtiota ja 494 miljoonaa ihmistä? Asiaa ei helpota se, että globalisaatio itsessään näyttää antieurooppalaiselta, amerikkalaisen hengen aineellistumalta. Junnaaminen liittovaltion ja valtioliiton akseleissa ei kuitenkaan tavoita sitä, mistä kosmopoliittisessa Euroopassa ”sisältäpäin” ja kulttuurisesti on kysymys.

Tässä kirjassa Beck ja Grande käyvät Euroopan näkökulmasta trilogian ensimmäisen osan keskusteluja eurooppalaisen metavaltaopelin pelaajista sekä pääoman, valtioiden, teknokraattisista ja kansalaisliikkeiden eurooppalaistumisstrategioista. Valtion strategiana kosmopoliittinen realismi nojaa realistiseen orientaatioon, mutta toisin kuin egoismi se tavoittelee ylirajaista yhteistoimintaa. Pääoman strategiat vaihtelevat kansallisesta ja eurooppalaisesta protektionismista eurooppalaiseen ja globaaliin neolib-

ralismiin. Kansalaisyhteiskunta taas tavoittelee alhaalta ylös tapahtuvaa kosmopoliittista eurooppalaistumista. Beck ja Grande lopettavat kirjan kosmopoliittisen Euroopan dilemmoihin. Ensimmäinen koskee universalismia eli yhteisten arvojen ja normien laajuutta, toinen integraatiota eli yhtenäisyyden ja erilaisuuden suhdetta. Turvattomuuden dilemmassa on kysymys siitä, että ihmisen aikaansaama epävarmuus on pikemmin paisumassa kuin hellittämässä. Rajanvedon dilemma koskee rajan avaamisen ja sulkemisen, sisään- ja ulossulkemisen dialektiikkaa – esimerkiksi miten Venäjä voidaan samanaikaisesti sulkea sisään ja ulos. Rauhan dilemmassa Beck kyselee, eikö eurooppalainen rauhan missio ole sen oman menestyksen tyhjentämä ja arkistama. Yhteiset dilemmat voivat kuitenkin yhdistää ja käynnistää toimintaa. Beck ja Grande päättävät kirjan vetoamalla Amerikan tiestä erottuvaan Euroopan tiehen: poliittiseen tasa-arvoon, sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen, kosmopoliittiseen integraatioon ja solidaarisuuteen.

Vastamyrkkyä pelon kulttuurille

Ilmestyessään vuonna 1986 *Risikogesellschaft* onnistui täräyttämään (myös itseäni). Suomessa Beck otettiin innokkaasti vastaan (esim. Sosiologia 1989:1, erikoisnumero), ja hän ylitti sosiologian ja sosiaalipolitiikan rajan. *Riski-yhteiskunnan* perusajatuksista tuli nopeasti yhteistä popularisoitua omaisuutta. Uusien uhkien tai vanhojen varmuuksien hajoamisen ajatus sopii kehystämään monenlaisia sosiaalipoliittisia tutkimuksia. Beck on samalla kertaa analyyttinen, visionäärinen ja ohjelmallinen, mihin kaikkeen refleksiivisen modernisaation teoria tarjoaa hänelle kiinnostuksen. Mutta Beck toistaa ja toistaa itseään, ja tuntuu kuin hän luisuisi yhä enemmän visionääriksi ja julistajaksi. Esimerkiksi Beckin kosmopolitismia on helppo arvostella luisumisesta analyyttisestä otteesta realiteetit unohtavaan julistuksellisuuteen (Morris 2009).

Beck tietää toki, että ”refleksiiviseen modernisaatioon liittyy eri kulttuureissa ja mantereilla muun muassa nationalismia, joukkomittaista köyhyyttä, eri laukojen ja oppisuuntien uskonnollista fundamentalismia, talous- ja ekologisia kriisejä, kenties sotia ja vallankumouksiakin, katastrofien ja suuronnettomuuksien aiheuttamia hätätiloja” (Beck 1995, 15). Ja hän tietää, millaisissa vaikeuksissa hyvinvointivaltio ja sosiaalipolitiikka ovat.

Sitä voisi kutsua sosiaalipolitiikan dilemmaksi globaalisuuden aikakaudella: taloudellinen kehitys karkaa kansallisvaltion politiikan käsistä, ja samalla kehityksen sosiaalisista seurauksista syntyvät ongelmat kerääntyvät kansallisvaltion verkkoon. Tästä seuraa suoraan ennustus siitä, että edesämme on kovat ajat: samanaikaisesti lisääntyvät sekä sosiaalisista jakokonflikteista johtuvat kiistat että pakko epäsuosittujen poliittisten ratkaisujen tekemiseen, ja kuitenkin niistä kaikista täytyisi jollain tavoin selviytyä. Kenelläkään ei ole vastausta toisen modernin avainkysymykseen: miten sosiaalinen oikeudenmukaisuus on globaalilla aikakaudella mahdollinen? (Beck 1999a, 253.)

Vaikka Beckin tuotanto vilisee riskejä, vaaraa, loukkausta, horjuvuutta ja haurautta, hänen oma tyyliensä on sillä tavalla intoutunut, että siitä ei voi lukea kurjuus- tai huonontumiskurssia. Samalla kun Beck puhuu riskiyhteiskunnan uhista ja ahdistuksesta, hänen omia kirjoituksiaan leimaa optimismi. Hän on uuden puolella, olkoon että uuden ääriä ovat häilyvät, ja hän painottaa lakkaamatta toiseen moderniin tarttumisen lupausta ja välttämättömyyttä. Risto Eräsaari luonnehtiikin Beckin työtä teoreettisena keskusteluna, joka “toimii uskoa tulevaisuuteen luovana pelon kulttuurin vastamyökkynä”. Tulevaisuus on ei-määrätty, kuten saksalaisen tradition suuret nimet Nietzsche, Marx, Kant ovat Beckille kuiskailleet.

Individualization kirjaan liitetyssä haastattelussa Beck huomauttaa, että riskin teoreetikkona hän kyllä tunnistaa yksilöllistymisen ja globalisoitumisen pimeät puolet. Sitten hän jatkaa:

Mutta en voi mitään sille, että minua tympäisee keskittyminen edessä odottaviin katastrofeihin. Se ei haasta meitä ajattelemaan. Mistä voisimme tietää, että kaikki menee huonompaan suuntaan. Ei sen enempää pessimisti kuin optimisti voi ennustaa tulevaisuutta. Realististen utooppisten mahdollisuuksien ajattelemisen ja niiden puolesta toimiminen on vaikeaa. Ehkä vähättelen toisen modernin uhkia, koska olen edelleen vahvasti sidoksissa 1970- ja 80- luvun mannereurooppalaisiin poliittisiin liikkeisiin. (Beck & Beck-Gernsheim 2003, 202–213.)

Ja haastattelija, Jonathan Rutherford, päättää: “Pidän siitä. Se antaa työllemme tulevaisuuden optimismia ja toivoa.”

Kirjallisuus

- Beck, Ulrich 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine Andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Beck, Ulrich 1990. *Riskihteiskunnan vastamyryt. Organisoitu vastuuttomuus*. Tampere: Vastapaino. (Alkuperäisteos 1988. *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*.)
- Beck, Ulrich 1995. *Politiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa*. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash. *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Beck, Ulrich 1996. *Kapitalismus ohne Arbeit*. *Der Spiegel* 20, 140–146.
- Beck, Ulrich 1998. *Democracy without Enemies*. Cambridge: Polity.
- Beck, Ulrich 1999a. *Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia*. Tampere: Vastapaino. (Alkuperäisteos 1997. *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus - Antworten auf Globalisierung*.)
- Beck, Ulrich 2000a. *Kosmopoliittinen perspektiivi. Toisen modernin sosiologiasta*. Teoksessa Eija Nurminen (toim.) *Sosiaalipolitiikan lukemisto*. Helsinki: Palmenia, 377–415.
- Beck, Ulrich 2000b. *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity. (Alkuperäisteos 1999. *Schöne neue Arbeitswelt. Vision Weltbürgergesellschaft*.)
- Beck, Ulrich 2000c. *Työyhteiskunnan tuolle puolen*. Teoksessa Eija Nurminen (toim.) *Sosiaalipolitiikan lukemisto*. Helsinki: Palmenia, 155–168.
- Beck, Ulrich 2003. *Sota ja rauha tällä vuosisadalla*. Helsinki: TSL.
- Beck, Ulrich 2005a. *How not to become a museum piece*. *The British Journal of Sociology* 56 (3), 335–343.
- Beck, Ulrich 2005b. *Inequality and recognition: pan-European social conflicts and their political dynamic*. Teoksessa Anthony Giddens & Patrick Diamond (toim.) *The New Egalitarianism*. Cambridge: Polity, 120–142.
- Beck, Ulrich 2005c. *Power in the Global Age. A new global political economy*. Cambridge: Polity. (Alkuperäisteos 2002. *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie*.)
- Beck, Ulrich 2006. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity. (Alkuperäisteos 2004. *Der kosmopolitische Blick oder*.)
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elizabeth 1990. *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth 2003. *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck, Ulrich; Giddens, Anthony & Lash, Scott 1995. *Nykyajan jäljillä*. Tampere: Vastapaino. (Alkuperäisteos 1994. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*.)
- Beck, Ulrich & Sznaidar, Natan 2006. *Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda*. *The British Journal of Sociology* 57:1, 1–23.
- Beck, Ulrich & Grande, Edgar 2007. *Cosmopolitan Europe*. Cambridge: Polity. (Alkuperäisteos 2004. *Das Kosmopolitische Europa*.)
- Dean, Mitchell 1999. *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. Sage: London.
- Culpitt, Ian 1999. *Social Policy and Risk*. London: Sage.
- Eräsaari, Risto 1989. *Modernisoitumisriskien tieteellistäminen?* *Sosiologia* 26 (1), 5–8.
- Eräsaari, Risto 1998. *Beckin neljä uutta kirjaa*. (Ulrich Beck: *Was ist Globalisierung?* - Edition *Zweite Moderne*. Frankfurt am Main 1997. Ulrich Beck (toim.): *Kinder der Freiheit*. Edition *Zweite Moderne*, Frankfurt am Main 1997. Ulrich Beck (toim.): *Politik der*

- Globalisierung. Edition Zweite Moderne. Frankfurt am Main 1998. Ulrich Beck (toim.): Perspektiven der Weltgesellschaft. Edition Zweite Moderne. Frankfurt am Main 1998.) Tiede & Edistys 23 (3), 250–256.
- General Intellect 2008. Vasemmisto etsii työtä. Helsinki: Vasemmistoliitto; Tutkijaliitto & Like.
- Gill, Stephen 1997. An EMU or an Ostrich? EMU and Neoliberal Economic Integration; Limits and Alternatives. Teoksessa Petri Minkkinen & Heikki Patomäki (toim.) The Politics of Economic and Monetary Union. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti, 205–229.
- Heiskala, Risto 1999. Esipuhe: Beck, globalisaatio ja toinen moderni. Teoksessa Ulrich Beck. Mitä globalisaatio on. Suomentanut Tapani Hietaniemi. Tampere: Vastapaino, 7–24.
- Helne, Tuula; Julkunen, Raija; Kajanoja, Jouko; Laitinen-Kuikka, Sini; Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi 2003. Sosiaalinen politiikka. Helsinki: WSOY.
- Jallinoja, Riitta 2006. Perheen vastaisuus. Gaudeamus: Helsinki.
- Julkunen, Raija 2000. Työelämänpolitiikka. Teoksessa Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. Sosiologia teorioita vuosisadan vaihteessa. Helsinki: Gaudeamus, 218–237.
- Julkunen, Raija 2004. Suunnanmuutoksen moraalitalous. Teoksessa Ilkka Kauppinen (toim.) Moraalitalous. Tampere: Vastapaino, 235–253.
- Julkunen, Raija 2005. Vastamyrkkyä pelon kulttuurille – Ulrich Beck ja riskiyhteiskunnan diagnoosi. Teoksessa Juho Saari (toim.) Hyvinvointivaltio. Suomen mallia analysoimassa. Helsinki: Yliopistopaino, 228–253.
- Julkunen, Raija 2008a. Uuden työn ja liikkeen äärellä. Yhteiskuntapolitiikka 73 (3), 319–325.
- Julkunen, Raija 2008b. Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Tampere: Vastapaino.
- Kantola, Anu 2002. Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä. Helsinki: Loki-kirjat.
- Lash, Scott 2003. Individualization in a Non-Linear Mode. Teoksessa Ulrich Beck & Elisabeth Beck-Gernsheim. Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences. London: Sage, vii–xi.
- Massa, Ilmo 1992. Hyvinvointivaltion ekologinen modernisaatio. Teoksessa Riihinen, Olavi (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Helsinki: WSOY, 357–378.
- Massa, Ilmo 2009. Vihreä sopimus uutena yhteiskuntapolitiikan strategiana. Janus 17 (3), 231–247.
- Morris, Lydia 2009. An emergent cosmopolitan paradigm? Asylm, welfare and human rights. The British Journal of Sociology 60 (2), 215–235.
- Mythen, Gabe 2004. Ulrich Beck. A Critical Introduction to the Risk Society. London: Pluto Press.
- Noro, Arto 2004. Aikalaisdiagnoosi: sosiologisen teorian kolmas lajityyppi? Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) Sosiologia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus, 19–39.
- Patomäki, Heikki 2007. Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehtot. Helsinki: WSOY.
- Patomäki, Heikki & Teivainen, Teuvo 2003. Globaali demokratia. Helsinki: Gaudeamus.
- Skeggs, Beverley 2004. Class, Self and Culture. London: Sage.
- Tolonen, Tarja 2008. Yhteiskuntaluokka: menneisyyden dinosauruksen luiden kolinaa. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. Tampere: Vastapaino, 8–17.
- Weiss, Linda 1998. The Myth of the Powerless State. New York: Cornell University Press.

Jani Erola, Anne Birgitta Pessi ja Jubo Saari

10 HYVINVOINTIVALTIO NOTKEASSA MODERNISSA – ZYGMUNT BAUMANIN YHTEISKUNTAPOLIITTINEN AIKALAISDIAGNOOSI

Yhteiskunnallista muutosta käsittelevissä sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa pohditaan usein hyvinvointivaltion roolia tässä muutoksessa. Sitoutuuko ja sijoittuuko hyvinvointivaltio tiettyyn historialliseen ajanjaksoon ja onko se jollakin tavalla vieras tai yhteen sopimaton jonkun toisen ajanjakson kanssa? Puolalaisyntyinen Zygmunt Bauman (s. 1925) on eräs vaikutusvaltaisimmista näihin kysymyksiin perehtyneistä aikalaisdiagnostikoista. Eriyisesti vuosituhannen vaihteen tienoilla hänen ajattelussaan on vahvistunut käsitys ajatus modernin ”notkeutumisesta”. Sen mukaan hyvinvointivaltio on aikaisempaan, nyt väistymässä olevaan modernin ajanjaksoon kuuluva institutionaalinen rakenne. Sillä ei ole luontevaa paikkaa muotoutuvassa ”notkeassa” modernissa, jossa erilaiset vakauttavat instituutiot haurastuvat globalisaation luomassa murroksessa. Baumanin mukaan hyvinvointivaltion tilalle ei tule mitään: tulevaisuuden maailma on rakenteisiin ja kulttuuriin nähden deinstitutionalisoituva tilapäisyyden ja epävarmuuden maailma.

Tässä luvussa tarkastelemme Baumanin näkemyksiä hyvinvointivaltiosta ja sosiaalipoliitikasta. Käytämme aineistona Baumanin kirjoja ja artikkeleita kymmenen vuoden ajalta (1998–2008). Tälle ajanjaksolle sijoittuvat sekä hänen teoreettisesti monivivahteiset kirjoituksensa notkeasta modernista että hänen sosiaalipoliittisesti tärkeimmät kirjoituksensa, mukaan luettuna hänen sosiaalipoliittinen pääteoksensa *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; toinen uudistettu painos 2005c).

Kokoelman kysymyksenasettelun mukaisesti empiiristä sovellettavuutta ja institutionaalista vastaavuutta korostava lähestymistapamme eroaa

aikaisemmasta Baumania koskevasta sosiaali- ja yhteiskuntapoliittisesta valtavirtakeskustelusta. Niissä hänen näkemyksiään on arvioitu aikalaisdiagnoosien sisäisten keskustelujen mukaisesti korostaen argumentaation johdonmukaisuutta (esim. Jallinoja 1995; Karisto 1998; Beilharz 2000; Abrahamson 2004; Tester 2004; Jacobsen & Marsman 2006; Elliott 2007; Jacobsen & Poder 2008). Pyrimme sen sijaan analysoimaan Baumanin selkeästi empiiristen väitteiden vastaavuutta tai yhteensopivuutta suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta jo olemassa olevien tietojen kanssa (vrt. Atkinson 2008). Varsinaiseen yhteiskunnallista muutosta, hyvinvointivaltiota ja sosiaalipolitiikkaa koskevien väitteiden systemaattiseen empiiriseen analyysiin ei kuitenkaan tässä yhteydessä mennä.

Luvun aluksi esittelemme Baumanin *notkean modernin* käsitettä. Tämän jälkeen tarkastelemme Baumanin tekstien aikalaisdiagnoosia ulkoisin kriteerein analysoimalla viime vuosien teosten lähderakennetta sekä arvioimalla Baumanin vaikuttavuutta siteeraamisen perusteella. Sen jälkeen analysoimme Baumanin esittämiä, luonteeltaan selkeästi empiirisiä argumentteja empiirisen evidenssin valossa.

Notkea moderni

Notkealla modernilla tarkoitetaan ihmisiä ja organisaatioita vakauttavien, vielä hetkellisesti kiinteiden tai tukevien (*solid*) rakenteiden ja instituutioiden muuntumista ”nestemäisiksi” ja prosessinomaisiksi. Samalla kiinteiden modernin aikakauden rakenteiden purkautuessa yksilöiden kohtaama epävarmuus lisääntyy olennaisesti (Bauman 2001; 2002b). Se on yritysmääritellä nyky-yhteiskunta yhdellä aikalaisdiagnostisena pidettävällä kielikuvalla, joka on kyllin laaja kattamaan keskeiset muutokset monilla elämänalueilla taloudesta, markkinoista pelkoon ja rakkauteen – ja ”elämään yleensä”. Niinpä notkea moderni on Baumanin kielikuvaa käyttäen – kuin tila tai rakennus, jota voi yhä uudestaan lähestyä monista eri näkökulmista käsin. Samalla notkean modernin käsite korostaa, että moderni ei ole päätymässä – kuten Baumanin tämän oletuksen takia hylkäämässä postmodernin käsite vihjaa – vaan se ”notkeutuu” uuteen muotoon. Samalla moderni kuitenkin muuttuu perustavanlaatuisesti.

Tässä uudessa, mutta ei-niin-uljaassa notkeutuvassa maailmassa ei enää ole ihmisten käyttäytymistä suuntaavia tai ohjaavia, heihin nähden ulko-

puolisia rakenteita tai instituutiota. Modernin sosioekonomiset rakenteet ja kulttuuriset normit ovat menettäneet kykynsä suunnata ihmisten toimintaa, mutta niitä korvaavia uusia normeja ei ole kehittynyt. Tämä on uudenlainen tilanne. Siirryttäessä feodalismista moderniin aikaisemmat statusrakenteet korvautuivat luokkarakenteilla. Nyt siirryttäessä modernista notkeaan moderniin näin ei ole käymässä. Ihmiset ovat yhä enemmän vastuullisia omista valinnoistaan – jotka puolestaan muuntuvat jatkuvasti paitsi koska ihmiset valitsevat yhä uudestaan, mutta myös yhteiskunnan muuttuessa ennakoimattomasti. Samalla valintoja ohjaavat esikuvat muuttuvat. Kiinteässä modernissa käyttäytymistä ohjaavat esikuvat olivat poliitikkoja ja virkamiehiä, ylipäätään erilaisia ”vakaita”, tieto- ja valtapaperustaisia auktoriteetteja. Notkeassa modernissa heidän jalansijansa auktoriteetteina ovat vallanneet erilaiset julkisuuden hahmot, joista jotkut ovat ”kuuluisia siitä, että he ovat kuuluisia” ja joista useimmat menettävät asemansa julkisuudessa lyhyen kukoistuksen jälkeen ja korvautuvat uusilla henkilöillä.

Myös moraali on epävarmuuden keskellä Baumanin mukaan aina ambivalenssia (Bauman 1998a; ks. myös Kellner 1998; Morawski 1998). Yhteiskunnan muutos on jopa niin arvaamatonta, että Bauman kutsuu nykyaikaa ”epävarmuuden ajaksi”. Varmuuden myötä katoaa myös kollektiivinen, yhteiskunnan rakenteista ja kulttuurisista normeista rakentuva moraali, jonka tilalle tulee yksilön omat valinnat ja niihin perustuvat käsitykset oikeasta ja väärästä. ”Epävarmuudesta tulee moraalisen henkilön kotipesä (*home ground*) ja ainoa maaperä, jossa moraali voi kukoistaa” (Bauman 2008a, 107; Bauman 2008b, 63).

Baumanin tavoitteena on analysoida yhteiskunnan muutosta notkean modernin kannalta keskeiset teemat läpäisevästi. Tämä läpäisyperiaate näkyy selvästi *notkea moderni* -teemaa käsittelevissä kirjoissa, joita tämän kirjoittamisen aikaan oli puolisen tusinaa – ja vuosittain on tullut yksi tai kaksi lisää. Hän tutkii jatkuvasti samaa ilmiötä, mutta lähestyy sitä eri suunnilta ja eri näkökulmista. Sosiaalipoliitikko Antti Karisto on tiivistänyt Baumanin ajatukset elämän muutoksesta seuraavasti.

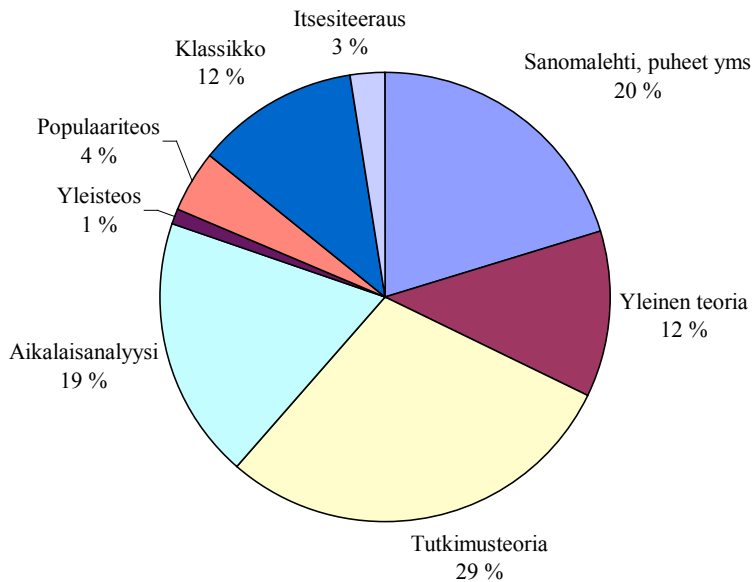
Elämä on siis Baumanin mukaan muuttunut selkeäsuuntaisesta vaelluksesta toisistaan enemmän tai vähemmän riippumattomien episodien sarjaksi. Tehdään päätkätöitä ja tehdään päätkäelämää. ... Yhteistä näille on levottomuus, lyhytjännitteisyys ja sitoutumattomuus. Kun pelin säännöt

alati muuttuvat, on strategisesti viisasta pitää peli lyhyenä ja välttää sitoumuksia. (Karisto 1998, 62.)

Uudemmassa tuotannossaan Bauman on edelleen tarkentanut edellä olevaa tiivistystä elämän episodisoitumisesta korostamalla epävarmuuden merkitystä jatkuvien alkujen ja loppujen näkökulmasta. Samalla ihmiset ovat individualisoituneet toistensa kanssa kilpaileviksi yksilöiksi, jotka joutuvat Lewis Carrollin Ihmemaan Liisan sanoin ”juoksemaan yhä nopeammin pysyäkseen samassa asemassa” (Bauman 2005b, 3–23).

Notkea moderni on kuin oppikirjaesimerkki aikalaisdiagnostisesta ajatuksesta – vaikeasti empiirisesti osoitettavissa oleva, mutta jollakin tavalla ihmisiä hyvin puhutteleva käsite juuri tästä ajasta. On tietenkin mahdollista arvioida, perustuuko puhuttelevuus millään lailla näkemyksellemme yhteiskunnasta vai taiteen tavoin tekstin puhtaasti esteettisille ominaisuuksille. Aikalaisdiagnoosin kannalta tällainen pohdinta on kuitenkin toisarvoista, sillä aikalaisdiagnoosit kohdistuvat tekijöidensä mukaan ”juuri nyt” aiheisiin, joista ei ole toistaiseksi saatavissa systemaattista tutkimusta (vrt. Noro 2000). Näin ollen diagnostikoilla on velvollisuus tehdä valistuneita arvauksia muutoksen luonteesta ikään kuin muutosta ennakoiden ja niiden liittyviä heikkoja signaaleja arvioiden ja analysoiden. Näille analyyseille empiirikot voivat sitten rakentaa, analyysijä testaten. Parhaimmillaan aikalaisdiagnostikot ovat kuin arktisen alueen tutkimusmatkailijoita, jotka piirtävät ensimmäisiä luonnoksia tuntemattoman alueen karttaan ja tuovat kirjoitustensa välityksellä lukijoilleen ensimmäiset tiedot uusista alueista ja asioista.

Baumanin aikalaisdiagnostisuus näkyy hänen käyttämässään lähdemateriaalissa. Tätä voidaan havainnollistaa kuviolla 1, jossa on analysoitu Baumanin käyttämiä lähteitä teoksista *Globalization* (1998b), *Liquid Modernity* (2000, suom. 2002b), *The Individualised Society* (2001), *Society under Siege* (2002a), *Liquid Love* (2003), *Wasted Lives* (2004b), *Europe* (2004c), *Work, Consumerism and the New Poor* (2005c), *Liquid Life* (2005b), *Liquid Times* (2007a) sekä *Consuming Life* (2007b).

Kuvio 1. Baumanin käyttämät lähteet, 2000–2008

Lähteet on luokiteltu kahdeksaan luokkaan. Ne ovat ensinnäkin sanomalehdet (*Guardian*, *Le Monde*). Tämän jälkeen on tarkasteltu yleisiä teorioita, tutkimusteorioita ja aikalaisdiagnooseja. Yleisiin teorioihin on laskettu sekä yleiset teoriat että yleisten teoretikkojen ajankohtaiset kannanotot. Esimerkiksi Jürgen Habermasin (s. 1929) koko tuotanto on luokiteltu tähän kategoriaan riippumatta siitä, kirjoittaako hän Euroopan tilasta vai yleisesti kommunikaatioteoriasta. Tutkimusteoriat ovat perinteisiä sosiaali- ja taloustieteellisiä tutkimuksia, jotka ovat käyneet lävitse vertaisarvioinnin; lisäksi tähän luokkaan on laitettu kansainvälisten organisaatioiden raportit. Aikalaisdiagnoosit ovat ”bauman-tyyppisiä” tulkintoja, tosin sanoen ne perustuvat samankaltaiseen pyrkimykseen kuvata yhteiskunnan muutosta ”juuri nyt”. Yleisteoksilla viitataan vaikkapa Euroopan historian yleiskuvauksiin. Populaariteokset ovat esimerkiksi toimittajien kirjoittamia analyysejä vaikkapa Irakin sodasta. Klassikko-kategoriaan on sijoitettu sekä kirjallisuus että siteeraukset vaikkapa Aristoteleen tuotantoon. Viimeisen kategorian muodostaa itsesiteeraus, jota Bauman harjoittaa huomattavan vähän: tosin lähiluku on osoittanut, että hänellä on tapana käyttää samaa tekstipohjaa useissa eri teoksissa (Gane 2001).

Kaikkiaan Bauman käyttää mainituissa teoksissa 1255 lähdettä. Näistä aikalaisdiagnoosit ja sanomalehdet muodostavat noin neljäkymmentä prosenttia. Jos oletetaan, että muiden aikalaisdiagnoosien lähderakenne on varsin samankaltainen kuin Baumanilla, voidaan todeta, että ehkä noin kolmannes hänen tietovarannostaan perustuu joko aikalaisdiagnostikkojen toisiaan vastavuoroisesti tukeviin/kritisoiviin siteerauksiin tai sanomalehti- miesten näkemyksiin. Edellä olevassa luokittelussa ikään kuin kaatoluokkana oleva tutkimusteoria – siis perinteinen yhteiskuntatieteellinen tutkimus – muodostaa vajaan kolmanneksen kaikista hänen siteerauksistaan. Näitä lähteitä on yhtä paljon kuin klassikoita tai yleisiä teorioita, joiden merkitys konkreettisten ja ajankohtaisten ilmiöiden analysoimisen välineinä on jo määritelmällisesti vähäinen. Tutkimusteorioita, yleisiä teorioita ja klassikoita on puolestaan yhteenlaskettuna reilut puolet.

Kuten Bauman itse toteaa omista hyvinvointivaltion nykytilaa ja tulevaisuutta koskevista näkemyksistään, ”emme ole aivan vielä siellä”. Hän siis kuvaa ilmiöitä, jotka eivät aivan vielä ole todellisuutta. Samalla hän kuitenkin toteaa, että ne ovat ”kirjoitettu seinään”, toisin sanoen niitä voi pitää todennäköisesti toteutuvina tulevaisuusnäkyinä. (Bauman 2005c, 117.) Baumanin esitystapaa voikin pitää eräänlaisena yhteiskuntatieteellisenä *science fiction* -lähestymistapana. Siinä kuvataan ihmisten käyttäytymistä ja yhteiskunnan toimintaa kuvitelluissa, mutta periaatteessa mahdollisissa tilanteissa, joissa instituutiot – yhteiskunnan viralliset ja epäviralliset pelisäännöt – eivät enää säätele ihmisten valintoja. Toisella tavalla ilmaistuna hän olettaa diagnoosinsa lähtötilana, että instituutiot ovat heikentyneet ja hajonneet tai heikentymässä ja hajoamassa. Tämän jälkeen hän pohtii, kuinka elämä organisoituu institutionalisoitumassa tilassa.

Empiirisen tutkimuksen näkökulmasta aikalaisdiagnooseja voidaan pitää tärkeinä yrityksinä luoda hypoteeseja empiirisen tutkimuksen tarpeisiin tilanteessa, jossa aiheesta ei vielä ole tutkimusta. Aikalaisdiagnostikkona toimimisen kannalta on kuitenkin haasteellista, että sen edellyttämiä systemaattisesta empiirisestä tutkimuksesta vapaita ajankohtaisia *to boldly go where no-one has gone before* -alueita on tosiasiansa varsin vähän. Seuraavassa tarkastelemme eräitä teemoja, joissa Baumanin aikalaisdiagnoosit ja systemaattiset empiiriset havainnot ovat vähintäänkin jännitteisessä suhteessa toisiinsa nähden.

Hyvinvointivaltion muutos

Notkean modernin käsitteellä on monta yhtymäkohtaa hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan tutkimukseen. Sitä voidaan esimerkiksi hyödyntää arvioitaessa kansantalouden ja kansallisvaltion avautumisen sosiaalipoliittisia seurauksia. Tällä alueella on kuitenkin olemassa systemaattisia ja ajantasaisia tutkimuksia, se ei edusta tuntemattoman kartoittamista. Mielekkäämpää onkin hyödyntää niitä science fiction -näkökulmasta ikään kuin ajattelun laajentamisen välineenä. Niillä voidaan esimerkiksi analysoida tulevaisuuden hyvinvointipolitiikkaa – tai erästä mahdollista hyvinvointipolitiikan vaihtoehtoa, jota harjoitetaan *ilman* hyvinvointivaltiota.

Baumanille hyvinvointivaltio on eräs teollisen tai kiinteän modernin yhteiskunnan niistä instituutioista, joilla ei ole (nykyisyyttä tai) tulevaisuutta ”kuluttajien yhteiskunnassa”. ”Hyvinvointivaltiossa ei ole paljon mieltä ilman, että vedotaan ihmisten, olosuhteiden, tarpeiden ja oikeuksien samanlaisuuden (*sameness*) ideaan (Bauman 2005c, 59). Tämä samuuteen vetoaminen ei ole mahdollista kuluttajayhteiskunnassa, joka perustuu jatkuvaan valikointiin, valintaan ja eriytymiseen. Kysymys on siis perusteisiin asti ulottuvasta ristiriidasta.

Baumanin lähtökohta vaatii hetken pysähtymisen. On kysyttävä, missä määrin hyvinvointivaltio on ollut samanlaisuuden idean toimeenpanoa. Väitettä voi pitää perusteltuna siltä osin kuin kyse on yhtäläisen sosiaalisen kansalaisuuden tuomasta tai luomasta oikeudesta palveluihin tai tulonsiirtoihin (ks. Saari, Marshallia käsittelevä luku tässä kokoelmassa). Samaan hengenvetoon on kuitenkin todettava, että normatiivisesti määrittyneestä samanlaisuuden tavoitteesta sosiaalipolitiikkaan on sen alkuaajoista kytkeytynyt pyrkimys eriyttää ihmisryhmät toisistaan riskien (Baumanin olosuhteiden) perusteella. Tämän ohella palveluja ja tulonsiirtoja on eriytetty saman sosiaalisen riskin (kuten esimerkiksi eläkkeiden ja työttömyyden) kohdalla. Nämä järjestelmät ovat siis tarjonneet varsin paljon vaihtelua yksilöiden välille, vaikkakaan ne eivät ole mahdollistaneet kovin laajaa yksilöiden valintaa.

Bauman asettaa hyvinvointivaltiolle teoreettisesti hahmotellun ja ilmeisesti Marshallin yhtäläisen kansalaisuuden ajatuksesta nousevan idealiteettityyppisen kriteerin (vrt. Bauman 2005a), joka ei vastaa sen paremmin hyvinvointivaltioiden historiallisesta kehitystä kuin todellisia toimintape-

riaatteitakaan. Päinvastoin hyvinvointivaltio nimenomaan mahdollistaa kuluttajien valinnat sekä sosiaalipolitiikassa että ylipäätään yhteiskunnassa. Sellaisena se on pikemminkin kuluttajayhteiskunnan edellytys kuin sen kanssa yhteen sopimaton teollisen yhteiskunnan jäännös.

Laajemmin hyvinvointivaltio kytkeytyy Baumanin mukaan modernin aikaan, eikä se ole yhteensopiva kuluttajuutta ja kuluttamisen ensisijaisuutta korostavan notkean modernin kanssa:

Siinä missä hyvinvointivaltion rakentaminen oli yritys valjastaa taloudelliset etunäkökohdat moraalisen vastuun palvelukseen, hyvinvointivaltiota purettaessa taloudellisia etuja käytetään keinona vapauttaa poliittinen laskelmointi moraalisista rajoituksista. Moraalinen velvollisuus on taas jostakin, josta "on maksettava". Samarialainen ei ole laupias, jos hänellä ei ole rahaa. Jos haluaa lakata kantamasta huolta siitä, ettei ole Laupias samarialainen, riittää kun sanoo, "Valitan, ei ole rahaa". (Bauman 1996, 278.)

Edellinen lainaus periytyy ennen notkean modernin käsitteen käyttöä julkaistusta "postmodernistisen kauden" kirjoituksesta. Kuten edellä on todettu, Bauman pitää post-teoretisointia virheellisenä. Voi kuitenkin kuvitella, että hyvinvointivaltion rakentaminen on kytkeytynyt modernin aikaan, kun taas notkea moderni on kytköksissä hyvinvointivaltion purkamiseen.

Lainauksessa on monta empiirisesti haasteellista väitettä. Näistä ensimmäinen on väite hyvinvointivaltion purkamisesta. Bauman viittaa saksalaisen sosiologi Claus Offen (1981) artikkeliin, jonka teesin mukaan hyvinvointivaltiosta on tullut peruuttamaton tai purkautumaton osa modernin institutionaalista rakennetta. Baumanin mielestä mahdoton on muuttunut mahdolliseksi, ja hyvinvointivaltio on purkautumassa. Hänen mukaansa valtiot eivät kykene enää ylläpitämään hyvinvointivaltioita, ja ainoa mahdollinen ylläpitää yksilöllisiä, poliittisia ja sosiaalisten oikeuksia on taata ne "planeetan tasolla" (Bauman 2005a, 24).

Hyvinvointivaltion purkaminen ei ole samalla tavalla abstrakti ja "ilmassa" oleva aikalaisdiagnostinen väite kuin modernin ajan *notkeus*. Päinvastoin, se koskee suhteellisen konkreettista kokonaisuutta, joka voidaan erottaa toisista samaan kategoriaan kuuluvista yksiköistä sen empiirisesti mitattavissa olevien ominaisuuksien mukaan. Tämän vuoksi hyvinvointi-

valtion purkamisen pitäisi olla empiirisesti havaittavissa oleva ilmiö: näin myös sen takia, että Bauman kirjoittaa eksplisiittisesti sosiaalimenojen ja verojen leikkauksista (esim. Bauman 2005c).

Suomea koskevat empiiriset havainnot eivät kuitenkaan ole vaivatta yhteen sovitettavissa Baumanin aikalaisdiagnoosin kanssa. Sosiaalimenot ovat kasvaneet voimakkaasti vuodesta 1960 (joka on varhaisin aikasarjoihin sisällytetty vuosi) vuoteen 2006 lukuun ottamatta 1990-luvun jälkipuolen eräitä vuosia, jolloin työttömyysmenojen supistuminen johti reaalisosiaalimenojen laskuun. Sama koskee myös verotuoottoja, jotka ovat kasvaneet varsin voimakkaasti lukuun ottamatta eräitä lamavuosia. Tuloverotasoihin tehdyt alennukset ovat kompensoituneet veropohjien laajennuksilla (esim. ympäristö ja kulutusverot) ja myös pääomaverotus on tuottanut varsin hyvän tuloksen. Sosiaalimenojen osuus julkisista menoista ei ole myöskään olennaisesti muuttunut. Se on vakiintunut noin 50 % tienoille useimmissa hyvinvointivaltioissa. Tämä koskee myös Suomea, eikä viesti sosiaalipolitiikan alasajosta. (Saari 2013; Castles 2004.)

Mitä taas tulee institutionaaliseen muutokseen, on sosiaaliturvaa yleensä muokattu hyvin maltillisesti. Esimerkiksi Suomessa viimesijaista sosiaaliturvaa on uudistettu varsin pidättyvästi julkisen talouden kestävyysnimityksissä. Matti Vanhasen I (2003–2007) hallituksen aikana viimesijaista turvaa korjattiin kohdennetuilla toimenpiteillä (Kuivalainen & Niemelä 2009). Vanhasen II (2007–2011) hallitus valitsi toisen näkökulman ja päätti uudistaa sosiaaliturvan perusratkaisut laajapohjaisessa komiteassa. Tämäkin komitea kuitenkin tähtäsi sosiaalipolitiikan vähittäiseen uudistamiseen. Samalla tavalla Vanhasen hallitus toimi myös useimpien muiden uudistusten yhteydessä. Niissä korostui jatkuvuus enemmän kuin murros. (tapaustutkimuksista ks. Niemelä & Saari 2011). Vuonna 2011 valtaan noussut Kataisen hallitus on jatkanut entisellä, vähittäisten muutosten säilyttämällä linjalla. Syksyyn 2012 saakka uudistukset ovat olleet sosiaalipolitiittisesti pikemminkin ekspansiivisia kuin supistavia.

Voidaan tulkita, että Bauman viittaa hyvinvointivaltion purkamisella kuitenkin muuhun kuin resursointiin tai konkreettiseen institutionaaliseen muutokseen. Tällainen asia voisi olla esimerkiksi hyvinvointivaltion kannatuspohjan muutos (Bauman 1996, 278). Hyvinvointivaltion kannatus kytkeytyy yleensä keskiluokkien siitä saamaan hyötyyn. Havainto keskiluokkien intressien tyydyttämisen tärkeydestä sosiaalipolitiikan oikeutukselle

tehtiin jo 1970-luvulla, samalla kun havaittiin, että keskiluokka saa varsin suuren osan kaikista sosiaalimenoista ja kannattaa voimakkaimmin sitä hyödyttäviä etuuksia (Le Grand & Goodin 1987; Korpi & Palme 1998; Forma, Kallio, Pirttilä & Uusitalo 2007; Haavisto, Kiljunen & Nyberg. 2007; Slothuus 2007). Palvelujen ja tulonsiirtojen maksajien vastustuksen kärjistyminen – saati sitten vastustajien määrän kasvua – ei ole näkyvissä suomalaisissa aineistoissa. Suomessa tutkimukset viestivät jatkuvasta ja systemaattisesta kannatuksen kasvusta. (Blekesaune & Quadagno 2003; Gellissen 2000; Forma ym. 2007; Haavisto & Kiljunen 2009.)

Epävarmuus ja yhteisöllisyys

Notkea moderni on epävarmuuden tai turvattomuuden (*Unsicherheit*) ajanjakso. Epävarmuus ja turvattomuus ovat sosiaalipoliittisesti tärkeitä teemoja, joten ei ole ihme, että niihin on kiinnitetty systemaattista huomiota yhteiskunnan muutosta käsittelevässä sosiaalipolitiikan ja sosiologian tutkimuksessa. Näihin liittyen Baumanilla on myös vahvoja yhteiskuntapoliittisia näkemyksiä, jotka koskevat yksilön kasvavaa vastuuta omista valinnoistaan ja moraalitajua. Yksilön vastuu tekemiensä valintojen moraalista perustoista korostuu maailmassa, jossa yksilöt tekevät yhä enemmän valintoja ja jossa valintojen merkitys korostuu suhteessa rakenteellisiin pakkoihin. Kun ei ole muuta, jonka varaan rakentaa, on syytä - ja pakko - rakentaa oman itsensä varaan.

Bauman (2001, 6. luku) kytkee epävarmuuden yleistymisen tai lisääntymisen neljään tekijään. Näistä ensimmäinen, ja ehkä tärkein, on valtiollisten instituutioiden kyvyttömyys tuoda vakautta globaaleihin prosesseihin. Talouden avautumisen seurauksena valtio ei ole enää ”täysin vastuussa taloudesta, turvallisuudesta ja kulttuurista, joten valtio ei voi enää luvata alaisilleen elinikäistä suojelua kohdusta hautaan” (Bauman 2005b, 45), minkä se vielä aikaisemmin pystyi takaamaan. Kuinka talouden avautumisesta tämä kyvyttömyys ja sen muutos on mitattu, jää lukijan arvattavaksi - Bauman vain toteaa, että se on ilmiselvää. Minkä sosiaalisen mekanismin välityksellä tämä kyvyttömyys välittyy tai syntyy, jää myös epäselväksi.

Pitkällä aikavälillä talouden avoimuus ja hyvinvointivaltiot kulkevat käsi kädessä: pienet hyvinvointivaltiot ovat olleet aina avoimia, jolloin julkinen valta on kompensoinut globaalin talouden suhdannevaihteluja uudelleen-

jakavilla ja automaattisesti vakauttavilla (kuten työttömyysturva) järjestel- millä. 1990-luvun jälkeisen ajanjakson osalta väite kuitenkin vaikuttaa pe- rustellulta, joskaan kyse ei ole trendinomaisesta muutoksesta. 1990-luku oli valuuttamyrskyjen ja keinottelun aikaa. Kuluvan vuosituuhannen alkuvuosi- na tapahtuneet globaalien rahamarkkinoiden jaksottaiset epätasapainotilat on sen sijaan pystytty ratkomaan keskuspankkien yhteisten toimenpiteiden avulla jopa siinä määrin, että Kansainvälisellä valuuttarahastolla (IMF) oli vuoteen 2007 saakka vaikeuksia löytää asiakkaita. Syksyllä 2008 alkanut globaalin talouden murros osoittaa, että julkisen vallan toimenpiteillä voi olla huomattava vaikutus *markkinoiden* vakauttamiselle ja luottamuksen palauttamiselle, mutta niiden mahdollisuudet *talouden* palauttamiseksi kasvu-uralle ovat rajalliset.

Toinen selitys epävarmuudelle on Baumanin mukaan yleismaailmallinen sääntelyn purkaminen, joka johtaa markkinoiden ”sokeaan ylivaltaan”, jota vastaan ei voi juurikaan suojautua. Erityisen vakava asia on pääoman ja rahoituksen ylivalta kaikkien muiden ”vapauksien” kustannuksella, mikä johtaa Baumanin mukaan kaikkien turvaverkkojen repimiseen (Bauman 2001, 84; vrt. Bauman 2005a, 19). Bauman ei analysoi turvaverkkojen rik- kirepimiseen johtavia mekanismeja, mutta selvästikin jatkuva epävarmuus ja muutos vaikuttavat rahoittamiseen, hallintoon ja etuuksien ja palvelujen käyttöön tämänsuuntaisesti. Taustatekijänä on pääoman ja työväestön vä- lisen riippuvuuden purkautuminen pääoman globalisoituessa, jolloin työ- väestö menetti kytkennän tiettyyn pääoman omistajaan: kun aikaisemmin ”pääoma” istui tehtaan kulmahuoneessa, 2000-luvun alussa omistaja voi olla eläkekassa toisella puolella maailmaa, jonka yhteys yritykseen välittyy kvartaalitalouden rakenteiden kautta. Toisaalta vertailevien tutkimusten valossa usein esitetty väite markkinoiden ja ”turvaverkkojen” yhteensopi- mattomuudesta on kuitenkin sitkeähenkinen myytti vailla empiiristä pe- rustaa. Tämän voi osoittaa monilla eri tavoilla (esim. Andersen ym. 2007).

Kolmanneksi markkinakeskeisen kuluttajahenkisyyden voimistuminen johtaa ihmisten välisten suhteiden luonteen muuttumiseen niin, että ne- kin heijastelevat aikaisempaa voimakkaammin markkinoiden periaattei- ta. Näemme sekä itsemme että toisemme siis enemmän kuluttajina kuin kanssaihmisinä tai kansalaisina. Tämän väitteen todentaminen on varsin hankalaa, mikä tekee siitä luonteeltaan hyvin aikalaisdiagnostiseen lähesty- mistapaan sopivan. Joka tapauksessa jos ihmisiltä kysytään, mikä heille on

tärkeää, kuluttaminen ei sinänsä ole erityisesti korkealle arvostettu asia. Sen sijaan työhön kytkeytyvät asiat ja arvot näyttävät edelleen olevan. Samoin terveys, perhe ja lähipiiri korostuvat onnellisuuden ja hyvän elämän kokemusten analyysissä (esim. Pessi 2008; Frey & Stutzer 2002).

Lopuksi modernista periytyvien sosiaalisten normien heikentyminen johtaa siihen, että yksilöiden identiteetit eivät enää ole heille ikään kuin ulkoapäin annettuja. Koska notkeassa modernissa ei ole korvaavia normeja, ihmiset joutuvat, tai saavat, muokata oman identiteettinsä omien valintojensa ja halujensa mukaisesti. Bauman (2004a) kirjoittaa ”yksityistyneistä identiteeteistä” (*privatized identity*), jotka ovat lyhytkestoisia, markkinoihin suuntautuneita ja niiden suuntaamia, episodisia kudelmia itsestä. Notkean modernin periaatteiden mukaisesti nämä muokatut identiteetit ovat myös itsessään aikaa myöten muuttuvia.

Baumanin identiteettinäkemysiin pätee sama kritiikki kuin muihinkin samankaltaisen ajatuksen esittäneisiin aikalaisdiagnostikkoihin. Voi kysyä, eikö ihmisillä ennen ollut useita identiteettejä: voi hyvin kuvitella, että sama henkilö on uskonnoltaan luterilainen, siviilisäädyltään aviovaimo, asuinpaikaltaan maaseudulla asuva, sosiaaliselta säädyltään talollinen, sukulinjaltaan suvun jäsen ja niin edelleen. Argumentti on kuitenkin suhteellisen ”oikeaoppisesti” aikalaisdiagnostinen; sen osoittaminen oikeaksi tai vääräksi puhtaasti empiirisin keinoin on vaikeaa tai jopa mahdotonta.

Epävarmuusteesin kannalta ongelmallista on puolestaan se, että Baumanin diagnoosit siirtymästä aikaisempaa epävarmempaan yhteiskuntaan eivät juurikaan saa empiirisistä aineistoista tukea. Pikemmin tilanne kehittyi 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa päinvastaiseen suuntaan: yhä harvempi suomalainen kohtasi konkreettista yhteiskunnallista turvattomuutta. Väestön keski-ikä on noussut, työllisyysasteet ovat parantuneet, asumisen kustannukset vakiintuneet ja ihmisten kyky hallita talouttaan vahvistunut, terveys ja elintaso parantunut. Epävarmuutta ovat vähentäneet juuri ne hyvinvointivaltion instituutiot, jotka Bauman on määritellyt menneen ajan rakenteiksi. Toki tänä päivänä on olemassa epävarmuutta, ja osa niistä, jotka tuntevat epävarmuutta, tuntevat olonsa monella tapaa huonommaksi kuin aikaisemmin. Yleiskuva on kuitenkin suhteellisen valoisa ja voimakkaasti erilainen kuin mitä Bauman on omassa tuotannossaan maalailnut. Toisaalta turvattomuuden luonne tai lähteet ovat ehkä kuitenkin muuttuneet vuosikymmenten aikana ja tämä sekoittaa arviota Baumanin aika-

laisdiagnoosin arviointia. Tiedämme empiirisistä tutkimuksista sen, että turvattomuuden tunne ei seuraa suoraan turvattomuuden kokemuksia ja että huolestuneisuuden, turvattomuuden, taso on jonkin verran kohonnut 2000-luvulla (ks. uhritutkimukset 1980–2009, Haikonen & Lounamaa 2010). Käsitteemme *mahdollisista* vaaroista on globalisaation ja maailmanlaajuisen tiedonkulun myötä laajentunut, ja nämä potentiaaliset uhkat lisäävät turvattomuuden tunnettamme. Olemme huolissamme ja turvattomia tunnetasolla koko maailman asioista. (Ks. Niemelä ym. 1997.)

Köyhyys ja eriarvoisuus

Siirtymä teollisesta yhteiskunnasta kuluttajayhteiskuntaan on Baumanin mukaan muuntanut myös köyhien asemaa. Hänen mukaansa notkeassa modernissa köyhät eivät enää ole pienituloista työväenluokkaa (tuottajia), joka on hänen mukaansa historiallisesti väistynyt käsite, vaan epäonnistuneita (*flawed*) kuluttajia. Myös integroituminen yhteiskuntaan tapahtuu notkeassa modernissa ensisijaisesti kuluttajuuden kautta. Näin ollen köyhyys määrittyy sosioekonomisen aseman ja siihen liittyvän ”työn reserviarmeija”-ajattelun sijasta enemmänkin kulutusmahdollisuuksien ja -kyvyn kautta. Samalla ”köyhäksi” julkisen vallan tai kanssaihminen toimesta määritelty tai itsensä sellaiseksi määrittelemä kytkeytyy yhteiskuntaan kiinteälle modernille tyypillisen valtio-kansalaisuus -kytkennän sijasta kulutusmarkkinoiden välittämänä: yhteiskunnan kannalta hän ei ole potentiaalinen tuottaja vaan julkisen talouden kustannuserä. Samaan ajatteluun lukeutuu myös köyhyyden uusi kohdentuminen. Kiinteässä modernissa työssä oleva ei ollut köyhä tulotasostaan riippumatta: notkeassa modernissa köyhyys kytkeytyy myös työhön, joka epämääräistyy, -tyypillistyy ja -vakaistuu.

Eräs Baumanin hyvinvointivaltiota ja köyhyyttä koskevista väitteistä on, että tarve- tai tuloharkintaisten tulonsiirtojen merkitys kasvaa suhteessa ansioihin suhteutettuihin tai universaaleihin tulonsiirtoihin. Tämän hän väittää olevan yleinen trendi. Lisäksi hän kytkee siihen ajatuksen köyhyyteen liitettävästä stigmasta. (Bauman 2005c.) Väite tarve- tai tuloharkintaisuuden systemaattisesta lisääntymisestä sosiaali- ja terveystaloudessa on kyseenalainen sekä yleisenä ilmiönä että trendinä. Yleisenä ilmiönä tarveharkintaisuuden käsite sisältää sekä positiivisesti että negatiivisesti syrjiviä käytäntöjä. Positiivisesti syrjiviä ovat esimerkiksi opiskelijoiden tuet tai

vaikkapa omaishoidon tuki; samaan ryhmään kuuluvat eläkeläisten ja opiskelijoiden asumistuet. Kielteisesti syrjiviä etuuksia ovat lähinnä asumis- ja toimeentulotuki.

Suomessa toimeentulotuki ei välttämättä ja systemaattisesti ole ainoastaan pienituloisen väestön etuus. Se ei siis kytkeydy köyhyyden stigmaointiin niin voimakkaasti kuin ehkä ensi näkemältä näyttää. Toiseksi, se ei missään suomalaisten tulokymmenyksessä tai sosioekonomisessa ryhmässä ole tärkein tulonsiirto; jokaisessa ryhmässä muut etuudet ovat tärkeämpiä toimeentulon lähteitä kuin toimeentulotuki. Kolmanneksi, ja osin edellisestä kohdasta johtuen, toimeentulotukitilastot yliarvioivat voimakkaasti toimeentulotuen merkityksen ensisijaisena tulonlähteenä. Suurin osa asiakaskunnasta käyttää toimeentulotukea täydentävänä ja satunnaisena tulonlähteenä. Neljänneksi, toimeentulotukitilastot eivät kerro toimeentulotukea saavan väestönosan kasvusta. Päinvastoin lamavuosien jälkeen toimeentulotuen hakeminen on ollut jatkuvasti laskussa. (Stakes 2008.) Toisaalta on tunnustettava, että toimeentuloriippuvaisuudessa on nähtävissä pitkäkestoisuutta yksilön elämänkaarella kuin myös sukupolvelta toiselle periytyvyytenä. Suomessakin on siis pistemäisiä huono-osaisuuden taskuja, vaikka ne eivät tulokymmenystarkasteluissa tulekaan esiin.

Toinen Baumanin analysoima köyhyyteen kytkeytyvä ulottuvuus on *sosiaaliturvalta työhön* -ohjelmat, joissa toimeentulotukiasiakkaita ja työttömiä autetaan ja kannustetaan työelämään lisäämällä koulutuksen ja kuntoutuksen avulla heidän ”työelämävalmiuksiaan” sekä vahvistamalla osallistumisen taloudellista järkevyyttä. Baumanin näkemys näistä ohjelmista on tyyli: niiden tavoitteena ei ole huono-osaisen aseman vahvistaminen. Sen sijaan Baumanin mukaan niissä on kyse ”tilastollisesta harjoituksesta, jolla köyhät ja huono-osaiset siirretään pois sosiaalisten ja etnisten ongelmien rekisteristä yksinkertaisesti uudelleen luokittelemalla” (Bauman 2001, 175).

Baumanin vastentahtoisuus tätä ”aktivointitemppua” kohtaan perustuu paitsi moraaliseen närkästykseen myös siihen, että yksilöä vastuullistetaan yhteiskunnan rakenteellisista ongelmista. Tässä on paljon perää. Aktivointitoimien lähtökohtia onkin kritisoitu voimakkaasti tästä näkökulmasta; aktivoidaan ihmisiä työn tarjonnan lisäämiseksi vaikka tulisi lisätä työn kysyntää (Kotiranta 2008). Empiiristen tulosten perusteella aktivointitoimien hyödyllisyys ja hyödyttömyys vaihtelevat melkoisesti. Seurantatutkimuksen mukaan esimerkiksi yrittäjäraha ja oppisopimukset olivat Suomes-

sa 2000-luvun alkupuoliskolla tehokkaita aktivoimistoimia, ammatillinen työvoimakoulutus puolestaan on osoittautunut vähemmän vaikuttavaksi (Aho & Koponen 2007). Niinpä niiden yksioikoinen tuomitseminen tempuiksi ei ole empiirisesti perusteltavissa.

Notkea moderni hyvinvointivaltiossa

Olemme tässä luvussa tarkastelleet Baumanin hyvinvointivaltiota koskevia aikalaisdiagnooseja viimeisen kymmenen vuoden - Baumanin käsitteistössä notkean modernin kauden - ajalta. Tämän ajanjakson aikana julkaisemissaan teksteissä Bauman on ollut ”puhtaan” aikalaisdiagnostinen ja lähdeanalyysin valossa systemaattisesti välttänyt tukeutumista empiirisiin tutkimustuloksiin. Hän on ollut tutkimusmatkailija jo tutkitulla alueella. Tästä huolimatta - tai ehkä sen takia - Baumanin sosiaalitieteellinen vaikuttavuus on kasvanut. Hän on kiistatta aikakautensa kiitetyimpiä ja kiistellyimpiä sosiologeja, jolla on aikalaisdiagnostikkojen muodostamassa tiedeyhteisössä tunnustettu asema yhteiskunnallisen muutoksen tulkkina.

Aikalaisdiagnostikkojen sisäisten pelisääntöjen mukaan käytävässä keskustelussa Bauman menestyy erinomaisesti. Hänellä on monia tärkeitä oivaluksia tietynkaltaisen yhteiskunnallisen muutoksen - notkeutuvan modernin - sosiaalisista vaikutuksista. Haasteellista kuitenkin on, että Baumanin notkeutta korostavat aikalaisdiagnoosit eivät ole vaivatta yhteen sovitettavissa suomalaista yhteiskuntaa ja sen hyvinvointivaltion institutionaalista rakennetta koskevien empiiristen havaintojen kanssa. Hyvinvointivaltion institutionaaliset rakenteet eivät ole murtuneet, kannatus ei ole murentunut, epävarmuus ei ole suuremmin levinnyt, eivätkä sosiaaliset suhteet haurastuneet notkean modernin edellyttämällä tavalla. Pikemminkin voidaan tiivistää, että 1990-luvun laman jälkeinen kehitys ainakin uuteen vuoteen 2008, joka on viimeinen tilastoitu vuosi, lamaan saakka on ollut ristiriidassa Baumanin odotusten kanssa.

Tuloksia vastaan voi argumentoida ainakin kolmella tavalla. Ensinnäkään emme välttämättä ole pystyneet riittävän yksityiskohtaisesti operationalisoimaan Baumanin näkemyksiä (vrt. Gross & Simmons 2002, jotka ovat tutkineet Giddensin näkemyksiä samalla tavalla). Hänhän esittää varsin laajoja väitteitä, joiden systemaattinen arviointi edellyttäisi myös jokaisen väitteen arviointia. Toiseksi, Baumanin väitteiden empiirinen testaaminen

ei ylipäättään ole välttämättä perusteltua, koska ne koskevat enemmänkin tulevaa kuin mennyttä. Kolmanneksi, Baumanin tulokset soveltuvat ehkä paremmin johonkin toiseen yhteiskuntaan, joka on selkeämmin edellä kuljija modernin muutoksessa.

Näitä väitteitä voi toisaalta tasapainottaa vastaväitteillä. Bauman kirjoittaa tutkijana tutkijoille ilman, että häneltä itseltäkään edellytetään minäkäänlaista väitteiden verifoimista. Kuten esimerkkinä edellä osoittavat, väitteiden ongelmallisuus ilmenee jo varsin kevyttä empiiristä välineistöä käyttäen. Baumanin odottama tulevaisuus on lisäksi meille jo tapahtunutta ja empiirisesti havaittavissa – kattaahan käsittelymme kymmenen vuotta Baumanin kirjoittelua. Emme silti ole löytäneet merkkejä Baumanin oletamien muutosten toteutumisesta. Kuinka pitkään pitäisi odottaa Baumanin esittämien muutosten yleistymistä? Onko ehkä niin, että tätä syksyllä 2012 kirjoitettaessa ajankohtaisen taantuman jälkeen olisi jo mahdollista todeta jotakin pysyvämpää ja kestävämpää suomalaisen yhteiskunnan notkeutumisesta (vrt. Atkinson 2008)?

Toisaalta voidaan ajatella, että Suomi ei loppujen lopuksi ole hyvä esimerkki ”tulevaisuuden hyvinvointivaltiosta” ja ”notkeasta modernista”. Argumentoimme jo alussa, että Baumanin argumentit on tarkoitettu pätemään laajemmin kuin vain yhteen yhteiskuntaan. Hän ei erittele kysymystä, mikä yhteiskunnista olisi edennyt pisimmälle kohti notkeaa modernia, joskin selvästi hänen mielessään on ollut anglosaksisten maiden yhteiskunnallinen muutos. Voidaan ehkä ajatella, että Bauman näkee muiden maiden seuraavan näiden maiden aikaisempaa kehitystä. Tätä vastaan kuitenkin viestii voimakkaasti se, että vertailevan tutkimuksen valossa OECD-maiden yhteiskunnallinen muutos ei näytä kulkevan kohti yhtä mallia. Pikemminkin kansalliset mallit näyttävät vastaavan ulkoisiin paineisiin kukin omalla tavallaan, jolloin yhteiskunnallinen muutos aiheuttaa pikemmin eriytymistä kuin samankaltaistumista kohti yhtä notkeaa modernia.

Tärkein jäljellä oleva Baumanin puolustus koskee aikalaisdiagnostikkoja laajemminkin. Voidaan väittää, että aikalaisdiagnooseja ei ylipäättään olisi tarkoitettu analysoitavaksi empiirisillä aineistoilla. Ne ovat sosiologian ”kolmatta lajityyppiä” (Noro 2000), ja sellaisena ne ovat arvioitavissa vain tuon keskustelukulttuurin *sisäisten pelisääntöjen* mukaan (Tester 2007). Tähän systemaattiseen pyrkimykseen asettaa aikalaisdiagnoosit kriittisen tarkastelun ulottumattomiin, omalakisien keskustelun piiriin, kiteytyy

myös aikalaisdiagnoosien ongelma. Missä määrin aikalaisdiagnostikkojen pyrkimyksiä sanoa potentiaalisesti tärkeää yhteiskunnallisesta muutoksesta – esimerkiksi mahdollisesta köyhyyden lisääntymisestä – tulisi sitoa jo olemassa olevaan kyseistä ilmiötä koskevaan tietoon? Tämän kysymyksen vastaaminen edellyttäisi laajapohjaisempaa keskustelua sosiaalitieteiden yhteiskunnallisesta roolista.

Kirjallisuus

- Abrahamson, Peter 2004. Review Essay – Liquid Modernity – Bauman on Contemporary Welfare Society. *Acta Sociologica* 47 (2), 171–179.
- Aho, Simo & Koponen, Hannu 2007. Työvoimapolitiisiin toimenpiteisiin osallistuneiden seuranta II. Tutkimus rekisteriaineistosta vuosilta 2002–2005. Työpoliittinen tutkimus 324. Helsinki: Työministeriö.
- Andersen, Torben M.; Holmström, Bengt; Honkapohja, Seppo; Korkman, Sixten; Söderström, Hans Tson & Vartiainen, Juhana 2007. The Nordic Model. Embracing Globalization and Sharing Risks. B 232. Helsinki: ETLA.
- Atkinson, Will 2008. Not All That Was Solid Has Melted into Air (or Liquid) – A Critique of Bauman on Individualization and Class in Liquid Modernity. *The Sociological Review* 56: 1, 1–18.
- Bauman, Zygmunt 1996. Moraali kontingenssin aikakaudella. Teoksessa Zygmunt Bauman. *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino, 267–283.
- Bauman, Zygmunt 1998a. What Prospects of Morality in Times of Uncertainty. *Theory, Culture & Society* 15 (1), 11–22.
- Bauman, Zygmunt 1998b. *Globalization – The Human Consequences*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2001. *The Individualized Society*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2002a. *Society under Siege*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2002b. *Notkea moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Bauman, Zygmunt 2003. *Liquid Love – On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2004a. *Identity*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2004b. *Wasted Lives – Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2004c. *Europe – An Unfinished Adventure*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2005a. Freedom from, in and through the State – T.H. Marshall’s Trinity of Rights Revisited. *Theoria – A Journal of Social Political Theory* 1 (1), 13–27.
- Bauman, Zygmunt 2005b. *Liquid Life*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2005c. *Work, Consumerism and the New Poor*. 2nd Edition. Maidenhead: Open University.
- Bauman, Zygmunt 2007a. *Liquid Times – Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2007b. *Consuming Life*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2008a. *The Art of Life*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt 2008b. *Does Ethics Have a Chance in a World of Consumers*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Beilharz, Peter 2000. *Zygmunt Bauman – Dialectic of Modernity*. London: Sage.
- Blekesaune, Morten & Quadagno, Jill 2003. Public Attitudes toward Welfare State Policies: A Comparative Analysis of 24 Nations. *European Sociological Review* 19 (5), 415–427.
- Castles, Francis 2004. *The Future of the Welfare State – Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford: Oxford University Press.
- Elliott, Anthony (toim.) 2007. *The Contemporary Bauman*. London: Routledge.
- Elliott, Anthony 2007. The Theory of Liquid Modernity: A Critique of Bauman’s Recent Sociology. Teoksessa Anthony Elliot (toim.) *The Contemporary Bauman*. London: Routledge, 46–62.
- Forma, Pauli; Kallio, Johanna; Pirttilä, Jukka & Uusitalo, Roope 2007. Kuinka hyvinvointivaltio pelastetaan? Tutkimus kansalaisten sosiaaliturvaa koskevista mielipiteistä ja valinnoista. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia*, 89. Helsinki: Kela.

- Frey, Bruno S. & Stutzer, Alois 2002. *Happiness and Economics*. Princeton: Princeton University Press.
- Gane, Nicholas 2001. Chasing the “Runaway World” – The Politics of Recent Globalisation Theory. *Acta Sociologica* 44 (1), 82–89.
- Gelissen, John 2000. Popular Support for Institutionalised Solidarity: A Comparison Between European Welfare States. *International Journal of Social Welfare* 9 (4), 285–300.
- Gross, Neil & Simmons, Solon 2002. Intimacy as a Double-Edged Phenomenon? An Empirical Test of Giddens. *Social Forces* 81 (2), 531–555.
- Haavisto, Ilkka; Kiljunen, Pentti & Nyberg, Martti 2007. *Satavuotias Kuntotestissä – EVA:n kansallinen arvo- ja asennetutkimus*. Helsinki: EVA. Viitattu 27.8.2012. http://www.eva.fi/wp-content/uploads/files/1783_satavuotias_kuntotestissa.pdf.
- Haavisto, Ilkka & Kiljunen, Pentti (toim.) 2009. *Kapitalismi kansan kärejillä – Evan kansallinen arvo ja asennetutkimus 2009*. Helsinki: EVA.
- Haikonen, Kari & Lounamaa, Anne (toim.) 2010. *Suomalaiset tapaturmien uhreina 2009. Kansallisen uhritutkimuksen tuloksia. Raportti 13/2010*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL).
- Jacobsen, Michael Hviid & Poder, Poul (toim.) 2008. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and critiques*. Aldershot: Ashgate.
- Jacobsen, Michael Hviid & Marshman, Sophia 2006. *Metaphorically Speaking – Metaphors as Methodological and Moral Signifiers of the Sociology of Zygmunt Bauman*. *Polish Sociological Review* 155 (3), 307–324.
- Jallinoja, Riitta 1995. *Sosiologiaa postmodernisuudesta – Zygmunt Bauman*. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Helsinki: Gaudeamus, 30–54.
- Karisto, Antti 1998. *Pirstoutuvan elämän politiikka*. Teoksessa Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Elämänpolitiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 54–76.
- Kellner, Douglas 1998. *Zygmunt Bauman’s Postmodern Turn*. *Theory, Culture & Society* 15 (1), 73–86.
- Kotiranta, Tuija. 2008. *Aktivoinnin paradoksit*. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 335. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Korpi, Walter & Palme, Joakim 1998. *The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries*. *American Sociological Review* 63 (5), 661–687.
- Kuivalainen, Susan & Niemelä, Mikko 2009. *Univeralismista selektivismiin? – Miten köyhyyspolitiikka vakiintui 1990- ja 2000-luvun alun Suomessa?* Teoksessa Johannes Kananen & Juho Saari (toim.) *Ajatuksen voima – Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Jyväskylä: Minerva, 187–219.
- Le Grand, Julian & Goodin, Robert 1987. *Not Only the Poor*. London: Allen & Unwin.
- Morawski, Stefan 1998. *Bauman’s Ways of Seeing the World*. *Theory, Culture & Society* 15 (1), 29–38.
- Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) 2011. *Politiikan polut ja hyvinvointivaltion muutos*. Kela: Helsinki.
- Niemelä, Pauli; Kainulainen, Sakari; Laitinen, Hanne; Pääkkönen, Juha; Rusanen, Timo; Ryyänänen, Ulla; Widgrén, Erja; Vornanen, Riitta; Väisänen, Raija & Ylinen, Satu. 1997. *Suomalainen turvattomuus. Inhimillisen turvattomuuden yleisyys, perusoluttavuudet ja tyypittely - haastattelututkimus 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.

- Noro, Arto 2000. Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sociologia* 37 (4), 321–29.
- Offe, Claus 1981. Some Contradictions of the Welfare State. *Praxis* 1981:3, 219–229.
- Pessi, Anne Birgitta 2008. What Constitutes Experiences of Happiness and the Good Life? – Collegium, *Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* 3. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, 59–78.
- Saari, Juho 2013. Julkinen talous ja sosiaalimenot. Teoksessa Tapio Raunio & Juho Saari (toim.) *Euroopan paras maa? Suomen muuttuva asema Euroopan unionissa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Slothuus, Rune 2007. Framing Deservingness to Win Support for Welfare State Retrenchment. *Scandinavian Political Studies* 30 (3), 323–344.
- Stakes 2008. Toimeentulotuki 2006. *Tilastotiedote* 5/2008. Helsinki: Stakes.
- Tester, Keith 2004. *The Social Thought of Zygmunt Bauman*. London: Palgrave.
- Tester, Keith 2007. Bauman's Irony. Teoksessa Anthony Elliott (toim.) *The Contemporary Bauman*. London: Routledge, 81–98.

III JAKSO – ERIARVOISUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA

11 LUOKAT JA LIIKKUVUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA - JOHN H. GOLDTHORPEN TOIMINTATEOREETTINEN VIITEKEHYS

Sosiologian moderniksi klassikoksi kutsuttu professori John H. Goldthorpe (*emeritus*) on niin kutsutun Nuffieldin koulukunnan kärkinimi. Koulukunnan nimi viittaa Oxfordin yliopiston Nuffield Collegeen, jossa Goldthorpe on tehnyt elämäntyönsä. Hän on julkaissut tutkimuksia teollisuusyhteiskunnan luokkarakenteesta, sosiaalisesta liikkuvuudesta eli sosiaalisten asemien periytyvyydestä sekä sosiologian metodologiasta ja teoriasta. Viime vuosikymmenen alusta saakka tuotannon punaisena lankana on ollut sosiologisen tutkimuksen ja teorian jälleenyhdistäminen. Tämä tieteellisen toiminnan peruseriaate on aina ollut Nuffielding-koulukunnan tavaramerkki. Muutoin jälleenyhdistämisen käytäntö on ollut sosiologiassa taka-alalla pitkään.

Goldthorpe on esittänyt ”ohjelman” yhteisen viitekehyksen muodostamiseksi sosiologiselle tutkimukselle. Sen mukaan sosiologinen teoria ja tutkimus (jälleen) yhdistetään yleisen toiminnan teorian (*the theory of action*) avulla. Toiminnan teorian avulla kuvataan, kuinka yksilöiden toiminnasta syntyy yhteiskunnallisia rakenteita, jotka muodostuttuaan sekä rajoittavat että mahdollistavat yksilöiden käyttäytymistä ja valintojen tekemistä. Goldthorpen ohjelman esitys pohjautuu pitkälti hänen vuonna 2000 julkaisemaan ja vuonna 2007 kaksiosaiseksi laajentamaan teokseensa *On Sociology*. Kirjassa hän on koonnut yhteen sosiologista teoriaa ja tutkimusta käsittelevät ohjelmalliset kirjoituksensa kahdelta viime vuosikymmeneltä. Ilmestyttyään kirja herätti paljon keskustelua (esim. Boudon ym. 2001;

Edling 2000; Scott 2002; Saunders 2002; Nash 2003; Erola 2002; 2004). Viimeksi julkaistussa painoksessa Goldthorpe (2007a; 2007b) arvioikin ohjelman menestyksellisyttä ja sitä soveltavaa tutkimusta viime vuosilta.

Tässä luvussa esitellään Goldthorpen tutkimusohjelma ja sovelletaan sitä suomalaisen hyvinvointivaltion kannalta keskeisiin luokka- ja liikkuvuus-kysymyksiin. Goldthorpen rationaalisen toiminnan teoriaan pohjautuva toimintateoreettinen viitekehys käydään läpi kahdessa seuraavassa kappaleessa. Tämän jälkeen esittelemme Goldthorpen laajan empiirisen tutkimustyön päätulokset eli hänen luokka- ja liikkuvuustutkimuksensa, joiden kautta hänet ehkä parhaiten tunnetaan. Lopuksi kirjoittajat esittävät oman ehdotuksensa siitä, kuinka Goldthorpen toimintateoreettista viitekehystä voidaan soveltaa sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa.

Teorian ja tutkimuksen erkaantuminen

Tieteellisellä menetelmällä (*scientific method*) tarkoitetaan prosessia, jonka perusosia ovat hypoteesien muodostaminen teorian ja aikaisempien tutkimusten perusteella, niiden empiirinen testaaminen, hypoteesien hyväksyminen tai hylkääminen sekä uusien tai tarkennettujen hypoteesien tai teorian muodostaminen. Se voidaan pelkistää joukoksi oletuksia ja väittämiä, joiden avulla tarkastellaan prosessin eri vaiheissa tehtyjen päätelmien luotettavuutta ja mielekkyyttä. Tätä ei pidä sekoittaa analyysimenetelmien moninaisuuteen. Eri analyysimenetelmät kvalitatiivisista kvantitatiivisiin voivat perustua periaatteille siitä, kuinka tuotetun tiedon luotettavuutta tulisi arvioida. Esimerkiksi regressioanalyysi ja diskurssianalyysi ovat analyysimenetelmiä, joiden avulla tuotetun tiedon luotettavuutta ja yleistettävyyttä voidaan arvioida samaa tieteellistä menetelmää hyödyntäen.

Niin sanotun metodologisen monismin periaatteen mukaan tieteellinen menetelmä on sama ihmis- ja luonnontieteissä. Goldthorpen (2007a) mukaan sosiologit alkoivat luopua periaatteesta 1960-luvulla. Kyse ei ollut pelkästään siitä, että luonnon- ja ihmistieteissä tulisi käyttää eri analyysimenetelmiä. Kysymys oli syvemmästä kiistasta siitä, kuinka ja millaista tietoa ihmistieteissä voidaan tuottaa. Samalla alkoi teorian ja tutkimuksen erkaantuminen sosiologiassa. Tämä tapahtui vähitellen, kun korvaava yhtenäistä metodologista pohjaa ei saatu aikaan. Prosessi johti tieteenalan pirstoutumiseen. Seurauksena oli, että sosiologit eivät enää pystyneet arvi-

oimaan omaa menestystään tärkeimmässä tehtävässään eli tiedontuottamisessa.

Tätä teorian ja tutkimuksen erkaantumista Goldthorpe (2007a) on kutsunut provosoivasti ”sosiologian skandaaliksi”. Skandaalista hän syytti ennen kaikkea sosiologian teoreetikoita, vaikka empiriaan suuntautuneet sosiologit eivät olleet myöskään syyttömiä. Empiiriset sosiologit olivat Goldthorpen mukaan unohtaneet teorian ja siirtyneet kuvailuun, jossa tulosten oletetaan puhuvan puolestaan ilman laajemman teoreettisen tulkin-takehikon tarvetta. Kovimmalle tulilinjalle joutuivat silti sosiologian yleiset teoreetikot ja ns. aikalaisdiagnostikot (ks. johdantoluku ja Saari, Taipale, Julkunen sekä Erola, Pessi ja Saari edellisissä artikkeleissa). Suuret teoreetikot (esimerkkeinä Jeffrey Alexander ja Anthony Giddens) olivat hänen mukaansa unohtaneet teorian varsinaisen tarkoituksen selittää ilmiöitä. Teoreettinen sosiologia ei enää kohdannut empiiristä tutkimusta vaan keskusteli itsensä kanssa. Samalla sosiologian tarkoitus oli hämärtynyt; sosiologiaa ei nähty enää tieteenä, jonka tarkoitus on tuottaa tietoa ympäröivästä yhteiskunnasta. Sosiologia oli Goldthorpen mukaan kääntynyt sisäänpäin, analysoiden itseriittoisesti omien koulukuntiansa tuottamia tekstejä, ei ympäröivää todellisuutta.

Goldthorpe muistutti, että koska teorian on tarkoitus selittää todellisuuden ilmiötä, teoria yhdistyy aina tutkimukseen. Teorioita koetellaan empiriaa sekä toisiaan vasten ja paras teoria valitaan. Liian monet sosiologian yleiset teoreetikot sen sijaan vetävät yhtäläisyysmerkin ilmiötä selittämään pyrkivän teorian ja ilmiön määritelmän välille. Ilmiön määritelmä ei ole teoria, vaan teorian tulee sisältää selitys ilmiölle, samoin kuin teoriaa tulee voida arvioida empiriaa vasten. Monet yleiset teoreetikot ovatkin Goldthorpen mukaan enemmän kiinnostuneet monimutkaisten käsitteellisten viitekehysten kehittelystä kuin teorian rakentamisesta. Lisäksi nämä teorioina esitetyt käsitteelliset viitekehukset määritellään usein tarkoituksella niin, ettei niiden empiirinen tarkastelu ole edes mahdollista.

Goldthorpen (2007a) mukaan sosiologia oli tieteenalana ajautunut lähes intellektuaalisen anarkian varaan. Ei ollut yhteisiä kriteerejä siitä, mitä tietoa sen pitäisi tuottaa (tai voiko se edes tuottaa) ja miten se arvioi tämän tiedon luotettavuuden. Estääkseen koko tieteenalan hajoamisen monissa sosiologian laitoksissa hiljaisuudessa hyväksyttiin eräänlainen moniparadigmaattisuus. Moniparadigmaattisuus tarkoittaa Goldthorpen mukaan

tosiasiassa sosiologian taantumista esiparadigmaattiseen tilaan, jossa tieteenala on kykenemätön tarkastelemaan omien ideoidensa ja teorioidensa pätevyyttä (vrt. Töttö 1999). Todellinen tieteen pluralismi tarkoittaisi, että tiede tarjoaisi kaikille toimijoille yhteisen areenan, jolla erilaiset ideat ja teoriat kilvoittelevat toisiaan vastaan. Tämä areena vaatii perustason konsensusta tieteellisestä metodista. Multiparadigmaattisuus tarkoittaa sen sijaan, että tieteenalan eri koulukunnat voivat ohittaa toistensa itseensä kohdistuvan kritiikin (ja ylipäänsä kaikenlaisen kritiikin), koska ei ole mitään yhteistä areenaa, jolla ideat voisivat kilpailla.

Synkstä näkemyksestään huolimatta Goldthorpe on kuitenkin vakuutunut, että sosiologian perusta voidaan eheyttää. Hän vertaa sosiologiaa sen lähitieteisiin taloustieteeseen ja psykologiaan, joilla molemmilla on säilynyt koko tieteenalalle yhteinen perusta. Taloustiede nojaa malliin yksilöistä rationaalisina hyödyn maksimoijina, minkä avulla selitetään talouden makrotason tapahtumat mikrotason toimijoiden valinnoilla. Psykologia puolestaan nojaa käsitykseen ihmismielen biologiselle perustalle nojaavasta luontaisesta tavoitteellisuudesta. Goldthorpe etsiikin sosiologian perustaa rationaalisesta toiminnasta, joka asettuu monessa mielin taloustieteen egoistisen maksimoijan ja toisaalta ylipsykologisoidun, ääribiologistisen determinismin välimaastoon.

Toimintateorettinen viitekehys

Goldthorpe ei ole ensimmäinen, joka on kehottanut sosiaalitieteilijöitä tutustumaan rationaalisen toiminnan tai valinnan teoriaan (ks. Coleman 1990, *European Sociological Review*:n erikoisnumero rationaalisesta valinnasta 12:2). Nimitys kätkee taakseen laajan joukon teorioita siitä, kuinka sosiaalisen tason ilmiöt syntyvät yksilöiden rationaaliseksi katsotun käyttäytymisen seurauksena. Synnyttyään sosiaalisen tason ilmiöt – kuten instituutiot, talous ja kulttuuri – muodostavat puitteet, jotka mahdollistavat ja rajoittavat yksittäisen henkilön toimintaa ja valinnantekoa. Näihin puitteisiin viitataan yhteiskunnan rakenteina. Yksilöiden ja rakenteiden välisen mikro–makro-linkin selventäminen voidaan pitää sosiaalitieteiden tärkeimpänä tehtävänä; missä määrin yksilön käyttäytymistä voidaan selittää näiden rakenteiden kautta ja missä määrin yksilön valintojen kautta on jatkumo, jonka ääripäinä ovat metodologinen kollektivismi (rakenteet se-

littävät kaiken) ja metodologinen individualismi (yksilön valinnat selittävät kaiken). (Goldthorpe 2007a; Lukes 1973; Kangas 1995.)

Goldthorpen mukaan rationaalisen toiminnan teorit sisältävät kolme oletusta, joiden mukaan teorioita voidaan erotella toisistaan:

- yksilön rationaalisuuden vahvuus
- rationaalisen toiminnan tilannesidonnaisuus *versus* deterministisyys
- kuinka suuri osa inhimillisestä käyttäytymisestä kuuluu rationaalisen toiminnan piiriin. (Goldthorpe 2007a).

Yksilön rationaalisuuden astetta voidaan tarkastella joko tavoitteiden, uskomusten (jotka liittyvät tavoitteen saavuttamiseen mahdollisuuteen) tai toiminnan rationaalisuuden (keinot, joiden avulla yksilö pyrkii tavoitteeseen) kautta. Vahvin rationaalisuuden oletus on silloin, kun rationaalisuuden vaatimus ulotetaan tavoitteisiin. Yksikään rationaalisuuden teorian versio ei oleta, että yksilöiden tavoitteet olisivat puhtaasti rationaalisia. Sen sijaan niistä kaikki olettavat, että yksilön toiminnan tavoitteena voi olla egoistinen tai altruistinen tavoite, materiaalisen hyödyn tai jonkin idean tai elämyksen tavoittelu. Taloustieteiden suosima rationaalisen valinnan teoria sisältää niin sanotun transitiivisuusperiaatteen preferenssien hierarkisuudesta. Mikäli henkilö tavoittelee mieluummin A:ta kuin B:tä, samoin kuin B:tä ennen C:tä, niin hän tavoittelee myös A:ta ennen C:tä. Mutta useimmiten taloustieteissäkään ei tehdä oletuksia siitä, kuinka rationaalisia tavoitteita A, B tai C ovat.

Sen sijaan eroja rationaalisuudelle perustuvien teorioiden välillä alkaa syntyä, kun tarkastellaan, kuinka rationaalisia ne olettavat yksilöiden tavoitteisiin liittyvien uskomusten ja keinojen olevan. Vahvalle rationaalisuudelle perustuvat teorit (esimerkiksi uusklassinen taloustiede) olettavat yksilöiden uskomusten ja keinojen olevan objektiivisesti rationaalisia. Uskotaan, että yksilöillä on liki täydellinen tieto tavoitteesta sekä keinoista sen saavuttamiseksi. Vaikka yksilön tiedon ei oleteta olevan täydellistä keinoista ja tilanteeseen liittyvästä epävarmuuksista, niin vahvat rationaalisuuden teorit olettavat, että yksilöillä on tarpeeksi tietoa rationaalisen valinnan tekemiseen. Tätä *objektiivisen rationaalisuuden* oletusta on kritisoitu, eikä se saa myöskään tukea empiirisistä tutkimuksista (esim. Tversky & Kahneman 1986; Tversky & Wakker 1995). Useimmat rationaalisen valinnan teorit

eivät teekään näin vahvaa oletusta yksilön uskomusten objektiivisuudesta, vaan olettavat yksilöiden olevan *subjektiivisesti rationaalisia*. Uskomukset tavoitteesta ja keinoista sen saamiseksi voivat olla yksilölle rationaalisia suhteessa hänen aikaisempaan tietoonsa, vaikka ne eivät olisikaan objektiivisesti totta. Esimerkiksi keskiajan merimiehet välttivät purjehtimasta liian kauaksi merelle, jotteivät tippuisi maailman reunalta. Nyt tiedämme, että maapallolta ei voi tipahtaa, mutta keskiajalla merimiesten toiminta oli rationaalista heidän silloisen maailmantietämyksensä valossa.

Lisäksi rationaalisen valinnan teorioita voidaan erotella sen mukaan, kuinka deterministisenä ne rationaalista valintaa pitävät. Vahvimmillaan tämä tarkoittaa sitä, että mikäli tiedämme yksilön tavoitteen ja keinot sekä valintatilanteen olosuhteet, niin voimme ennustaa täydellisesti kuinka hän toimii. Deterministisyyden oletus siis sallii subjektiivisen rationaalisuden, mutta se olettaa, että yksilö päätyy aina ”samaan ja oikeaan” ratkaisuun. Toiset rationaalisen valinnan teorit ottavat lievemmän kannan ja painottavat enemmän rationaalisen valinnan tilannesidonnaisuutta. Ihmisen tiedon prosessointi ei ole täydellistä eikä se toistu automaattisena kalkyylina tilanteesta toiseen. Tästä syystä objektiivinen tai deterministinen rationaalisuus ei ole todellisuudessa mahdollista.

Kolmas rationaalisen valinnan teorioita luokitteleva kriteeri on, kuinka laaja osa yksilöiden tavoitteellisesta toiminnasta katsotaan kuuluvan sen piiriin. Yhtenä ääripäänä voidaan pitää taloustieteilijä Gary Beckerin (1976) versiota, jonka mukaan kaikkea tavoitteellista toimintaa voidaan tarkastella yksilöiden hyödyn maksimoinnin kautta. Tavoitteellinen toiminta, jota ei voida selittää yksilöiden hyödyn maksimoinnilla, on irrationaalista tai traditioiden ohjaamaa, eikä siten teorian näkökulmasta kiinnostavaa. Useimmat rationaalisen valinnan teoreetikot ovat maltillisempia. Goldthorpe itse jakaa norjalaisen filosofi Jon Elsterin (1989) näkemyksen, että rationaalisen valinnan teoria ei ole täydellinen toiminnan teoria, mutta se on paras lähtökohta sellaisen kehittämiseksi. Rationaalinen päätöksenteko on muita selityksiä parempi lähtökohta toiminnan teorialle, sillä rationaalinen toiminta on aina oman itsensä selitys (vrt. Coleman 1990).

Yleisen toiminnan teorian pitäisi Goldthorpen mukaan olla lähtökohta, josta lähdetään kehittämään yhteistä viitekehystä sosiologiselle tutkimukselle. Tämä yleinen toiminnan teoria tulisi perustaa ”keskivoimakkaalle” subjektiiviselle rationaalisuudelle, joka on vahvasti tilannesidonnaista ja

jolla *ei voida* selittää suurinta osaa tavoitteellisesta toiminnasta. Keski-voimakkaalla subjektiivisella rationaalisuudella Goldthorpe tarkoittaa sitä, että yksilöt tekevät rationaalisia kustannus–hyöty-arvioita eri vaihtoehtojen välillä, vaikka yksilön tavoitteisiin ja keinoihin liittyvät uskomukset voivat olla ”irrationaalisia”. Tämä yleisen toiminnan teorian kehittäminen tulisi hänen mukaansa tukeutua vahvasti empiiriseen tutkimukseen.⁹ Hänen mukaansa sosiologien tulisi kehittää ennen kaikkea sellaista yleistä toiminnan teoriaa, joka pystyy parhaiten selittämään kuinka sosiaalisen tason ilmiö muodostuu yksilöiden valintojen kautta.

Sosiaaliset säännönmukaisuudet eli rakenteet syntyvät, koska samoilla resursseilla ja preferensseillä varustetuilla yksilöillä on taipumus tehdä samantapaisia valintoja kohdatessaan samantapaiset rakenteelliset mahdollisuudet ja rajoitukset. Se, että tarpeeksi moni tekee samantapaisia valintoja, muodostaa itsessään sosiaalisen rakenteen. Tämä säännönmukaisuus on Goldthorpen mukaan lähtökohta kaikelle sosiologiselle tutkimukselle. Se muodostaa sosiologisen tutkimuksen *explanandan*, selitystä kaipaavan ilmiön. Löydetylle säännönmukaisuudelle tulee rakentaa hypoteettinen toimintakertomus, joka selittää kuinka säännönmukaisuus nousee yksilöiden toiminnasta heidän tavoitellessaan eri asioita, resurssiensa ja ulkopuolisten rajoitteiden puitteissa (vrt. Hedstrom & Swedberg 1996; Popper 1959; Räsänen 2003). Toimintakertomusta koetellaan tämän jälkeen empiriaa vasten. Mikäli empiiristä evidenssiä kasaantuu selitystä vastaan, se tulee hylätä tai vahvasti uudelleen muotoilla. Mikäli tutkimustulokset yhä uudelleen tukevat selitystä, saamme varmuutta sille, että selitys on oikea (ks. Popper 1959).

Goldthorpen tarjoama ohjelma sosiologiselle tutkimukselle on siis väljä viitekehys, joka aukeaa moneen suuntaan. Viitekehys perustuu yleiselle ja dynaamiselle toiminnan teorialle, jossa ajassa liikkuvat toimijat ja rakenteet tuottavat ja muokkaavat toisiaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Sosiologian tutkimuskohteena hän pitää tässä vuorovaikutuksessa esiintyviä säännönmukaisuuksia eli rakenteita, jotka ovat löydettävissä empiirisen tutkimuksen avulla. Näille säännönmukaisuuksille on tarkoitus löytää looginen ja empiirisen tarkastelun kestävä selitys, joka kuvaa kuinka rakenne nousee

---

9 Eräiden tutkijoiden mukaan myös rationaalisen toiminnan teoriaa itsessään tulisi kehittää empiirisen tutkimuksen avulla. Esimerkiksi tämän kappaleen toinen kirjoittaja on käyttänyt asenneaineistosta estimoituja rationaalisuuden ulottuvuuksia sosiaalisten ilmiöiden ja mekanismien testaamiseen (Erola 2004).

yksilöiden toiminnasta. Seuraavassa käymme tarkastelemaan kuinka Goldthorpe on toteuttanut ohjelmaansa omissa luokka- ja liikkuvuustutkimuksissaan.

Luokkarakenne Suomessa

Sosiaalinen kerrostuminen (stratifikaatio) on yleisesti haluttujen ja tavoiteltujen hyödykkeiden ja asemien epätasaista jakautumista yhteiskunnassa. Nämä tavoitellut hyödykkeet ja asemat tuottavat haltijalleen varallisuutta, valtaa ja statusta, joiden kautta ja avulla stratifikaatio ilmenee jokapäiväisessä elämässä yhteiskunnallisena rakenteena. Lukuisat tutkimukset, joissa on vertailtu vanhempien ja lasten varallisuutta ja sosiaalisia asemia, on todettu, että varallisuudella ja sosiaalisilla asemilla on taipumus periytyä sukupolvelta toiselle. Näin on myös Suomessa (Erola 2009; Erola & Moisio 2002; 2007; Österbacka 2004). Tämä sosiaalisesti periytyvyydeksi kutsuttu ilmiö selittyy sillä, että paremmissa asemissa olevat voivat siirtää varallisuutta, suhteita ja henkistä pääomaa lapsilleen. Lapset perivät joko suoraan korkeamman sosiaalisen aseman tai saavat ainakin paremmat mahdollisuudet niistä kilpailtaessa.

Modernin teollisuusyhteiskunnan ammattiasemille pohjautuvaa stratifikaatorakennetta kutsutaan luokkarakenteeksi. Goldthorpen selitys, miten ja miksi luokat syntyvät yksityisomistukseen ja palkkatyöhön perustuvissa yhteiskunnissa, nojaa rationaalisen valinnan teoriaan (Breen & Rottman 1995; Goldthorpe 2007a; 1996; 2001). Tässä mallissa yksilöt nähdään resurssien mukana toimijoina, jotka tekevät valintoja niihin liittyvien kustannusten mukaisesti. Yhteiskuntaluokkarakenne uusinnetaan jokaisen sukupolven kohdalla, kun entisen sukupolven lapset tulevat aikuisiksi. Tätä ohjaa kolme tekijää: 1) yksilön käytettävissä olevat *resurssit*, joilla yksilöt voivat tavoitella haluamaansa luokkaa, 2) eri yhteiskuntaluokkiin liittyvä *haluttavuus* eli yksilön preferenssit sekä 3) ulkoiset *rajoitteet*, joita yksilö kohtaa eri vaihtoehtoihin liittyvien kustannusten muodossa. Luokkarakenne syntyy samojen resurssien ja preferenssien omaavien yksilöiden tehdessä samantapaisia valintoja esimerkiksi koulutuksen ja ammatinvalinnan suhteen.

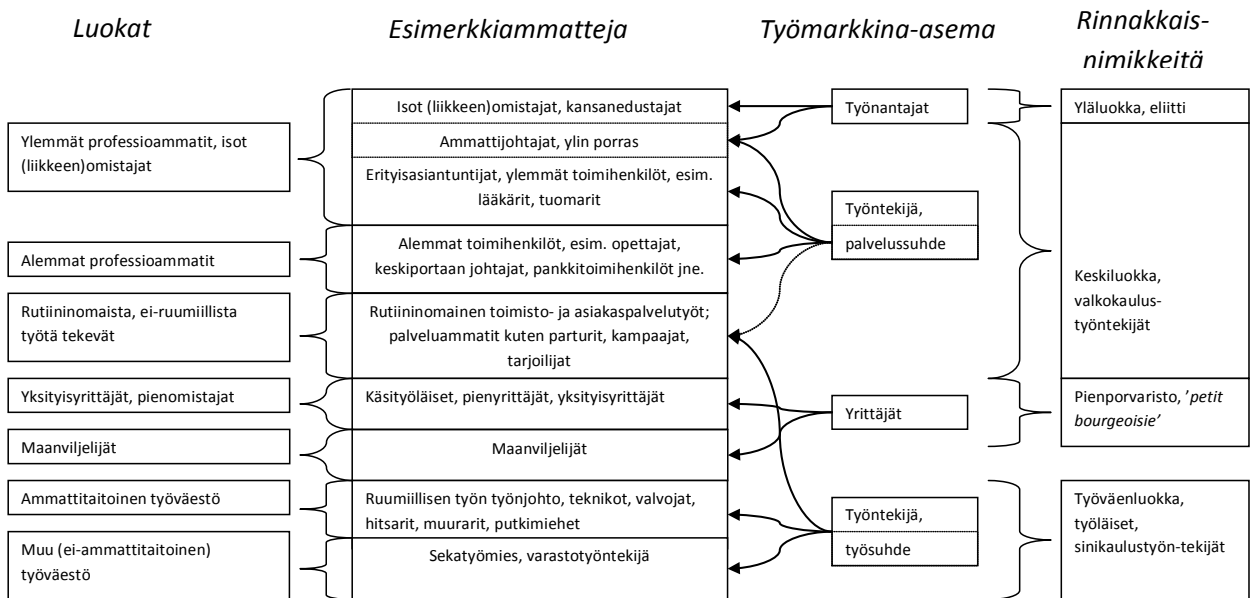
Mutta resurssit eivät ole ainoa yksilöiden valintoihin ja samalla luokkarakenteen syntyyn vaikuttava tekijä. Myös eri vaihtoehtoihin liittyvät kustannukset vaihtelevat. Samoilla resursseilla (ja preferensseillä) varustetut yksilöt

kohtaavat erilaisia ulkoisia rajoituksia tehdessään valintoja. Esimerkiksi samoilla resursseilla ja preferensseillä varustetut mies ja nainen voivat kohdata hyvinkin erilaiset rajoitukset tehdessään valintoja työmarkkinoilla. Samoin samojen vaihtoehtojen kustannukset voivat vaihdella esimerkiksi toimijan etnisyyden mukaan. Stratifikaatiotutkimuksessa onkin käyty paljon keskustelua siitä, kuinka monta stratifikaation lähdettä on tai mikä niistä on keskeisin: esimerkiksi yhteiskuntaluokat, sukupuoli vai rotu (ks. Grusky 2001). Goldthorpen mukaan tämä on empiirinen kysymys, ja olemassa oleva todistusaineisto viittaa siihen, että tärkein lähde on luokat (vrt. Goldthorpe 1996).

Asemien laatu ja jakautuminen työmarkkinoilla on yhteiskuntaluokkarakenteen määräävä tekijä yksityisomistukseen ja palkkatyöhön perustuvassa yhteiskunnassa (Erikson & Goldthorpe 1992). Ensinnäkin palkkatyöhön perustuvassa yhteiskunnassa henkilön ja kotitalouden tulot koostuvat pääosin työmarkkinoilla ansaituista tuloista. Lisäksi erilaisiin työmarkkina-asemiin liittyy myös muita kuin puhtaasti rahalla mitattavia eroja, kuten työpaikan pysyvyys, ammatin arvostus ja elämäntapoihin liittyviä eroja. Yhteiskuntaluokat syntyvät näiden erojen perusteella. Yhteiskuntaluokkien välillä on selkeitä tuloeroja, mutta yhteiskuntaluokat erottuvat ennen kaikkea yhteiskuntaluokkien erilaisten arvostusten, tapojen ja elämäntyylien kautta. Tämän vuoksi perheen kaikkien jäsenten katsotaan jakavan saman yhteiskuntaluokan, vaikka yksittäisten perheenjäsenten tulot vaihtelisivatkin paljon. Useimmiten perheen status määräytyy hierarkkiselta tasoltaan korkeimman perheenjäsenen aseman mukaan eli ns. dominanssiperiaatteella. Yhteiskuntaluokat kuvaavat siis kuinka yksilötason ilmiöistä (asemat työmarkkinoilla) syntyy makrotason rakenteita (yhteiskuntaluokat), jotka määräävät yksilön mahdollisuuksia elämässä.

Ammatit voidaan luokitella kolmen työmarkkina-asemaan liittyvän kriteerin pohjalta, jotka ovat (i) yleinen asema työmarkkinoilla, (ii) asema omassa tuotantoyksikössä sekä (iii) työsuhteen laatu. Näiden kolmen kriteerin pohjalta voidaan erottaa kolme pääyhteiskuntaluokkaa: (1) työnantajat, jotka ostavat työvoimaa, (2) yksityisyrittäjät, jotka eivät osta tai myy työvoimaa ja (3) työntekijät, jotka myyvät työvoimaansa. Suurin osa työvoimasta on työntekijöitä. (Erikson & Goldthorpe 1992) Työntekijät voidaan vielä jakaa sen mukaan, ovatko he esimiesasemassa, myyvätkö he ruumiillista vai henkistä työtä ja ovatko he solmineet työnantajansa kanssa työsuhteen vai palvelussuhteen.

Yllä olevin kriteerein työmarkkina-asetat voidaan jakaa aina yhteentoista luokkaan, jotka tosin useimmiten yhdistetään joko kahdeksan- tai seitsemänluokkaiseksi luokitteluksi; professioluokat voidaan yhdistää tai käsitellä erikseen, kun taas naisilla alemman tason työväenluokkaiset ammatit yhdistetään ja rutiininomaiset toimisto- ja asiakaspalvelutyöt erotellaan. Näin saatua yhteiskuntaluokkarakennetta kutsutaan Eriksonin–Goldthorpen yhteiskuntaluokitteluksi. Kuviossa 2 on esitetty kuinka seitsemänluokkainen Erikson–Goldthorpe-luokitus johdetaan työmarkkina-asetamista.

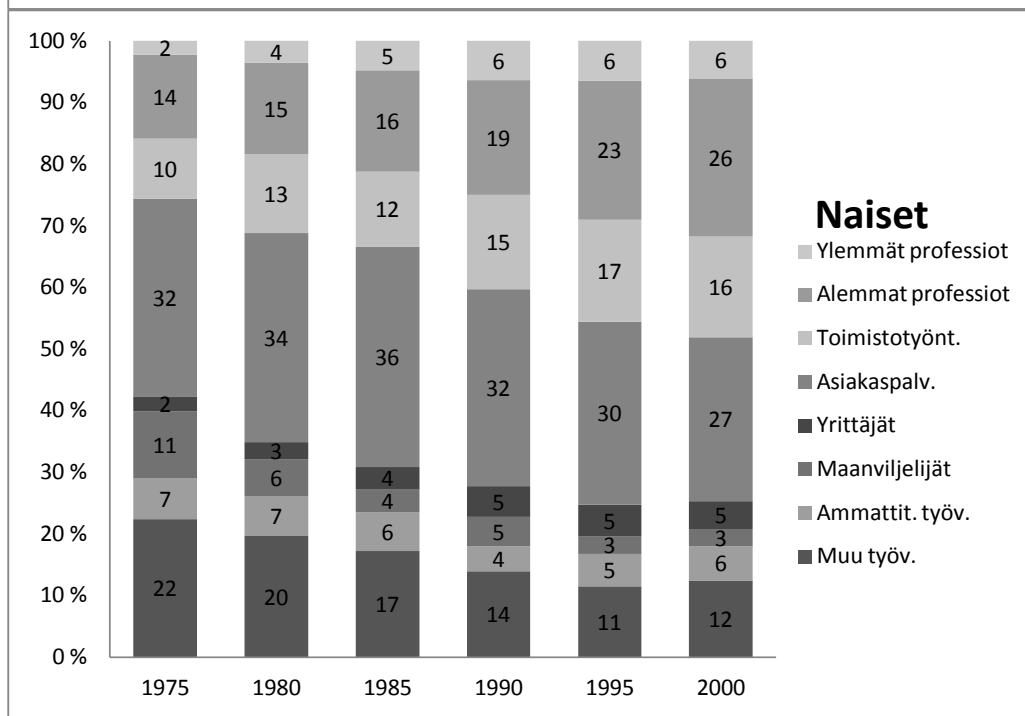
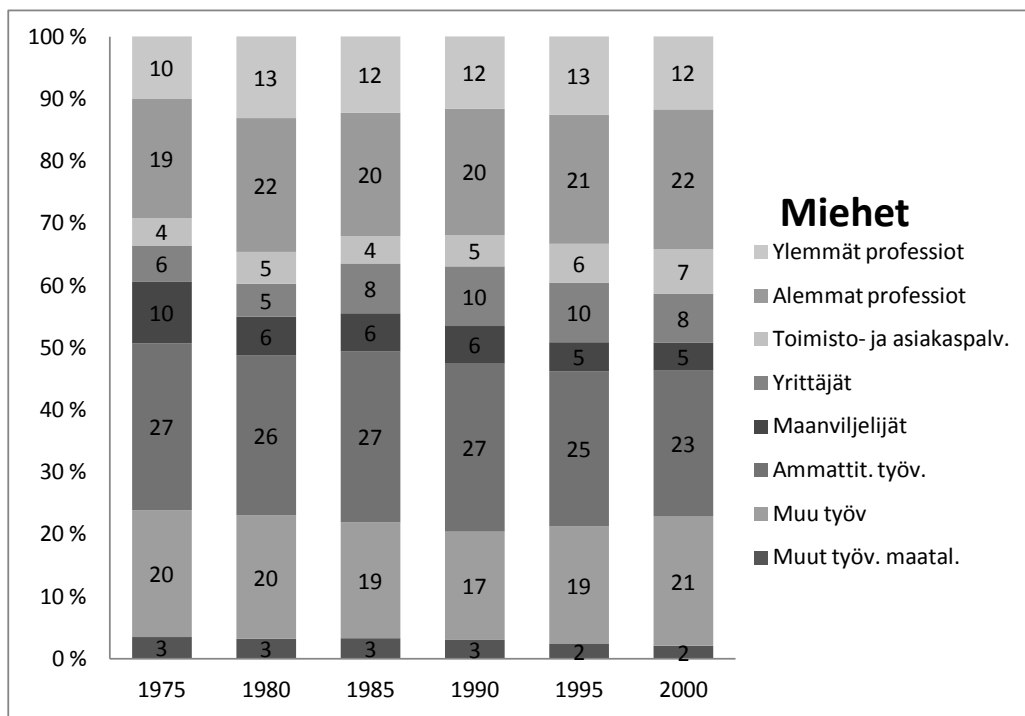
Kuvio 02. Erikson–Goldthorpe-luokkarakenne (Erola & Moisio 2004)

Osa luokista voidaan asettaa karkeaan järjestykseen. Esimerkiksi ylempien professioluokkien jäsenet omaavat yleensä enemmän niin aineellista, sosiaalista kuin henkistä pääomaa. Nämä resurssit tuovat professioluokan jäsenille enemmän sosiaalista valtaa, joka kääntyy paremmiksi elämän mahdollisuuksiksi. Heikoimmassa asemassa työmarkkinoilla katsotaan olevan niiden, jotka myyvät helpoiten korvattavissa olevaa työtä eli ei-ammattitaitoisen työväestön. Rutiininomaista ei-ruumiillista työtä tekevien asemaa pidetään monessa suhteessa yhtä heikkona työmarkkinoilla kuin ei-ammattitaitoisen työväestön, erityisesti kaupan alalla tai palvelualalla työskentele-

vien naisten kohdalla. Ammattitaitoisella työväestöllä on sen sijaan sellaista erityisosaamista, joka ei ole helposti korvattavissa. Maanviljelijät erotetaan omaksi luokakseen muista yksityisyrittäjistä ennen kaikkea heidän elämäntapaansa ja maatilatuotantoon liittyvien erityispiirteiden vuoksi. Elämismahdollisuuksien perusteella luokittelun kehittäjät katsovat yrittäjäluokkien olevan liki professioluokkien tasolla (Erikson & Goldthorpe 1992).

Edellä hahmoteltua mallia voi soveltaa myös suomalaiseen yhteiskuntaan. Suurin rakenteellinen muutos Suomen luokkarakenteessa toisen maailmansodan jälkeen on ollut maataloussektorin raju supistuminen. Vielä 1950-luvulla noin puolet suomalaisista sai elantonsa maataloudesta (ks. Erola & Moisio 2007); 2000-luvun alussa osuus on noin 5 prosenttia. Maataloudesta vapautuva työvoima siirtyi 1950- ja 1960-luvuilla kasvavan teollisuuden ja palveluiden ammatteihin (Erikson & Pöntinen 1985). Tämän jälkeen muutos on hidastunut.

Kuviossa 3 on esitetty suomalaisten 35–39-vuotiaiden miesten ja naisten jakautuminen Eriksonin–Goldthorpen luokkiin vuosina 1975–2000. Silmiinpistävin ero sukupuolten välillä on, että vuosituhannen vaihteessa naisista 43 prosenttia sijoittuu rutiininomaisiin palvelun ja hallinnon ammatteihin, kun vastaava osuus miehillä on vain 15 prosenttia. Naisten osuus ylemmistä professioluokista on vakiintunut noin puoleen miesten vastaavan luokan osuudesta. Liki puolet (47 %) suomalaisista miehistä voidaan lukea joko työväestöön tai ammattitaitoiseen työväestöön, naisilla osuus on 18 prosenttia. Työväestön suurta osuutta miesten ammasteista ja erityisesti ammattitaitoiseen työväestön suurta osuutta (23 %) on selitetty Suomen talouden erityispiirteillä. Suomi on pieni ja poikkeuksellisen vientivetoinen talous, joka nojaa vahvasti korkean teknologian teollisuus- ja konepajatuotantoon (Kiander 2001). Julkinen sektori on taasen suuri työllistäjä palvelu- ja hallintotyön ammateissa; noin 40 prosenttia naisista työskentelee julkisen sektorin palveluksessa. Vastaavasti vain 16 prosentilla miehistä on työntantajana valtio tai kunta. Naisilla palvelusektori onkin suurin työllistäjä, miehillä sen sijaan suurin työllistä on tuotanto. (Tilastokeskus 2004.)

Kuvio 03. Naisten ja miesten (35–39 v) jakautuminen Eriksonin–Goldthorpen luokkiin Suomessa 1975–2000. (Erola 2009)

Sosiaalinen liikkuvuus Suomessa

Sosiaalisen liikkuvuuden tutkimusta pidetään tärkeänä kahdesta syystä. Ensinnäkin sen avulla voidaan tutkia sosiaalista eriarvoisuutta eli toteutunutta tasa-arvoa. Toteutunutta tasa-arvoa voidaan tarkastella tässä ja nyt, esimerkiksi tarkastelemalla tulonjakoa tai köyhyyttä. Toiseksi sosiaalinen liikkuvuus kuvaa mahdollisuuksien tasa-arvoa yhteiskunnassa eli sitä, kuinka paljon yksilön omat ponnistelut ja kyvyt määräävät hänen menestymistään elämässä (Lipset & Bendix 1959). Toteutuneen tasa-arvon suhteen ei vallitse yksimielisyyttä edes kehittyneissä teollisuusmaissa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Suomessa vallitsee hyvinkin eri näkemys siitä, kuinka paljon eriarvoisuutta tulonjaossa tulisi hyväksyä. Sen sijaan mahdollisuuksien tasa-arvon suhteen vallitsee sangen suuri yksimielisyys – mahdollisuuksien tasa-arvo tuli olla mahdollisimman suuri. Mahdollisuuksien tasa-arvoon liittyy myös taloudellisen tehokkuuden oletus. Korkea sosiaalinen liikkuvuus takaa sen, että yhteiskunnassa oleva lahjakkuusreservi hyödynnetään mahdollisimman tehokkaasti.

Käytännössä sosiaalista liikkuvuutta tutkitaan vertailemalla vanhempien ja heidän lastensa asemia toisiinsa. Goldthorpen sosiaalista liikkuvuutta koskeva empiirinen tutkimus kiteytyi *Constant Flux* -kirjaan, jonka hän julkaisi ruotsalaisen Robert Eriksonin kanssa (ks. Erikson & Goldthorpe 1992). Heidän tutkimuksensa osoitti, että sosiaalinen liikkuvuus nousi Euroopassa teollistumisen myötä, mutta liikkuvuus tasaantui teollisen murroksen jälkeen. Toinen tutkimuksen tulos oli, että kehittyneissä teollisuusmaissa sosiaalisen liikkuvuuden muoto on hyvin samanlaista. Ihmisillä on suuri todennäköisyys liikkua samoihin tai lähellä oleviin yhteiskuntaluokkiin kuin heidän vanhempansa. Työväestöstä tulevilla lapsilla on suuri todennäköisyys päätyä työväestöön, keskiluokasta tulevilla keskiluokkaan. Vaikka määrällisesti yhä useampi työväestön lapsista sai mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun, niin suhteellinen ero esimerkiksi keskiluokan lapsiin säilyi. Sosiaalinen periytyvyys näyttää säilyneen laajentuneesta koulutuksesta huolimatta.

Constant Fluxin jälkeen Goldthorpe on hakenut selitystä sille, miksi yhteiskuntaluokkien erot ovat säilyneet maissa, joissa yksilöt voivat periaatteessa esteettä tavoitella sosiaalista asemaa ja ammattia (Breen & Goldthorpe 1997). Goldthorpe olettaa, että yksilöiden välillä ei ole luokkasidonnai-

sia eroja pyrkimyksessä sosiaaliseen nousuun, mutta pyrkimys sosiaaliseen nousuun on vasta toissijainen tavoite. Ensisijainen tavoite on sosiaalisen laskun välttäminen. Esimerkiksi keskiluokasta tuleva nuori tavoittelee korkeaa koulutusta, koska sosiaalisen laskun välttäminen on ensisijainen tavoite. Työväestöstä tuleva henkilö punnitsee koulutukseen liittyviä kustannuksia pelkästään sosiaalisen nousun tavoittelun kannalta. Näin yksilöiden rationaalisista valinnoista muodostuu säännönmukaisuus, joka näyttäytyy sosiaalisten asemien periytymisenä.

Suomi ei ollut mukana Goldthorpen ja Eriksonin yhdeksän Euroopan maata kattaneessa tutkimuksessa. Heidän tuloksensa ovat kuitenkin yleistettävissä myös Suomeen. Sosiaalisessa liikkuvuudessa ei ole tapahtunut muutoksia Suomessa teollistumisen ja maataloussektorin supistumisen jälkeen. Samoin vaikka Suomi todettiin olevan Ruotsin ja muiden Pohjoismaiden tavoin korkean sosiaalisen liikkuvuuden maa, myös Suomessa on havaittavissa sosiaalista periytyvyyttä. (Ks. Erola & Moisio 2002; 2007; Erola 2009.)

Taulukossa 1 on esitetty 35–39-vuotiaiden suomalaisten miesten ja naisten absoluuttisen, vertikaalisen sekä ylös- ja alaspäin suuntautuneen määrän muutos 1975–2000. Absoluuttisella liikkuvuudella tarkoitetaan sitä osuutta väestöryhmästä, joka päätyy eri luokka-asemaan kuin vanhempansa. Vertikaalisella liikkuvuudella taas tarkoitetaan liikkuvuutta luokkien välisten kolmen elämismahdollisuuksien tason välillä: 1) professioammatit ja yrittäjät, 2) rutiininomaisen työn tekijät ja ammattitaitoinen työväestö sekä 3) muu työväestö ja rutiininomaiset asiakaspalveluammatit naisilla. Vertikaalinen liikkuvuus voidaan jakaa edelleen ylös- ja alaspäin liikkuvuuteen näiden tasojen välillä peräkkäisten sukupolvien asemia verrattaessa (Erikson & Goldthorpe 1992; Breen 2004). Absoluuttisen liikkuvuuden voidaan katsoa viittaavan mahdollisuuksien tasa-arvoon, kun taas vertikaalinen liikkuvuus vertaa selkeämmin elämismahdollisuuksien paranemista ja heikkenemistä sukupolvien välillä.

MIEHET	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Absoluuttinen	78	77	75	74	74	74
Vertikaalinen	53	53	54	53	53	54
- Ylöspäin	36	34	35	32	30	30
- Alaspäin	17	19	19	21	23	25
NAISET	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Absoluuttinen	84	86	86	86	85	83
Vertikaalinen	44	45	46	50	50	52
- Ylöspäin	22	23	25	27	28	29
- Alaspäin	22	22	20	24	23	24

Taulukko 1. Absoluuttinen ja vertikaalinen ylisukupolvinen liikkuvuus Suomessa 1975–2000. 35–39-vuotiaat miehet ja naiset. (Erola 2009.)

Vertailemalla miesten ja naisten liikkuvuutta näiden lukujen valossa voidaan havaita, että absoluuttinen sosiaalinen liikkuvuus on yleisempää naisilla kuin miehillä. Naisista 83–86 prosenttia on löydettävissä eri yhteiskuntaluokasta kuin vanhempansa, miehistä 74–78 prosenttia. Naisilla vertikaalinen liikkuvuus on kasvanut erityisesti siksi, että naisten elämissä mahdollisuudet suhteessa aiempiin sukupolviin ovat parantuneet. Miehillä ylöspäin liikkuvuuden mahdollisuudet ovat sen sijaan pienentyneet. Vuonna 2000 miesten ja naisten vertikaalinen liikkuvuus on liki identtistä.

Sosiaalisten asemien periytyvyyden määrässä on tapahtunut vain pieniä muutoksia 1970-luvun jälkeen. Yleensä uskotaan, että liikkuvuutta olisi helpointa lisätä helpottamalla korkeakoulutukseen pääsyä. Samalla ajanjaksolla voimakkaasti kasvanut koulutusaste ei ole johtanut sosiaalisen liikkuvuuden ja mahdollisuuksien tasa-arvon voimakkaaseen kasvuun. Korkeakoulutukseen valikoituminen on Suomessa edelleen voimakasta. Professioluokkien lapsista noin kolmasosa päätyi vuonna 2000 korkeakoulutukseen, työväenluokkaisuun perheisiin syntyneistä lapsista alle kymmenen prosenttia. Työväenluokkiin syntyneiden lasten todennäköisyys päätyä korkeakoulutukseen on tietyissä ikäluokissa jopa pienentynyt (Erola 2009; vrt. Kivinen, Hedman & Kaipainen 2007). Samaan ilmiöön on törmätty myös muissa teollisuusmaissa; yhteiskuntaluokkien väliset erot koulutukseen valikoitumisessa eivät ole kadonneet (Shavit & Blossfeld 1993).

Goldthorpe on tullut tutkimustensa perusteella johtopäätökseen, että vain raju yhteiskunnallinen murros tai poliittinen interventio voi muut-

taa sosiaalista liikkuvuutta merkittäväällä tavalla. Teollistuminen näyttää olleen rakenteellinen murros, joka nosti sosiaalisen liikkuvuuden paljon korkeammaksi kuin mitä se oli esiteollisissa yhteiskunnissa. Teollista murrosta seurannut (tai samanaikainen kuten Suomessa) hyvinvointivaltion rakentaminen ja peruskoulutusjärjestelmän tasa-arvoistuminen 1960- ja 1970-luvuilla oli poliittinen interventio, joka avasi uusia mahdollisuuksia yhä laajemmalle osalle väestöä, mikä lisäsi liikkuvuutta (vrt. Pekkarinen, Pekkala & Uusitalo 2006). Erityisesti yleinen ja pääosin ilmainen koulutus avasi ylöspäin liikkuvuuden väylän, jota aikaisemmin ei ollut. Mutta teollisen murroksen jälkeen sosiaalisen liikkuvuuden kasvu on pysähtynyt, niin myös Suomessa. Mahdollisuuksien tasa-arvo ei ole kohentunut Suomessa 1970-luvun jälkeen, vaikka juuri tällöin varsin laaja korkeakouluverkosto saatiin valmiiksi, vaan sosiaalisen periytyvyyden voimakkuus on säilynyt samana.

Teoria ja sosiaalipolitiikka

Goldthorpen toimintateoreettinen viitekehys sosiaalitutkimukselle on elegantti ja yksinkertainen – monet ovat kritisoineet, että se on liiankin yksinkertainen (esim. Boudon ym. 2001; Edling 2000). Goldthorpe on tietoinen tästä eikä hän väitäkään, että viitekehys tarjoaisi valmiin metodologisen pohjan sosiaalitieteille. Silti ohjelma tarjoaa työkalut sen rakentamiseen empiriaan nojautuen. Goldthorpe ei suinkaan ole ainoa joka uskoo, että sosiaalitieteiden yhteinen metodologinen pohja löytyy yhdistämällä teoria ja tutkimus rationaalisen toiminnan teorialla (ks. Blossfeld & Prein 1998; Edling & Stern 2003; Erola 2004). Tämä toiminnan teoria yhdistäisi yksilön ja rakenteet nojautuen tavoitteelliseen ja subjektiivisesti rationaaliseen toimintaan. Toimintateoreettista viitekehystä on esitetty sosiaalitieteellisen tutkimuksen pohjaksi myös Suomessa. Muun muassa Olli Kangas (1992) ja Juho Saari (1994) ovat esittäneet, että sosiaalipoliittinen tutkimus tulisi perustua juuri toimintateoreettiseen näkemykseen, jossa otetaan huomioon yksilön toiminnan ja rakenteen välinen vuorovaikutus.

Sosiaalipoliittisen tutkimuksen kohde eli sosiaalipolitiikka määritellään valtion harjoittamaksi yhteiskuntapolitiikaksi, jolla pyritään ohjaamaan tai täydentämään talouden toimintaa, tavoitteena saavuttaa tuloksia, joita talous ei ilman poliittista väliintuloa tuottaisi. Tätä poliittista väliintuloa

ohjaavat muut arvot ja tavoitteet kuin mitkä vallitsevat vapailla markkinoilla. (Marshall 1975.) Sosiaalisena rakenteena sosiaalipolitiikka on harvinaisen vahva ja muuttumaton, sillä se on osa kollektiivista päätöksentekoa ja valtiota. Mutta vaikka valtio on poikkeuksellisen vahva ja kestävä sosiaalinen rakenne, se on silti sosiaalinen säännönmukaisuus, joka syntyy yksilöiden käyttäytymisen kautta. Kuinka sosiaalipolitiikka (tai laajemmin valtio) nousee rakenteeksi yksilöiden tavoitteellisesta toiminnasta ja kuinka se synnyttyään sekä mahdollistaa ja rajoittaa yksilöiden valintoja, on liian iso haaste tarkasteltavaksi tässä, niin empiirisesti kuin teoreettisestikin. Mutta toimintateoreettista viitekehystä voidaan käyttää vähemmän kunnianhimoiseen tarkoitukseen. Sen avulla voidaan jäsentää sosiaalipoliittisen tutkimuksen kohdetta eli luoda viitekehys tutkimukselle.

Toimintateoreettisella viitekehyksellä voidaan tutkia neljää sosiaalipolitiikkaan vaikuttavaa osatekijää: (i) yksilön valintoja rajoittavia resursseja, (ii) yksilön preferenssejä, (iii) rakenteen antamia mahdollisuuksia sekä (iv) rakenteen tuottamia rajoituksia yksilön toiminnalle.

Yksilön (valintoja rajoittavien) resurssien määrän ja jakautumisen tutkiminen on eräs sosiaalitieteiden tutkituimmista alueista. Tulonjakotutkimuksissa resurssit ymmärretään useimmiten kapeasti varallisuutena ja käytettävissä olevina tuloina. Todellisuudessa taloudellisten resurssien hyödyntäminen riippuu voimakkaasti muista resursseista ja tarpeiden määrästä. Köyhyystutkimuksessa keskitytäänkin juuri resurssien ja tarpeiden väliseen suhteeseen eli tutkitaan, riittävätkö käytettävissä olevat resurssit tuottamaan minimiksi katsotun elintason. (Moisio 2004.) Yksilön tavoitteet ja niiden kautta syntyvät preferenssit ovat sen sijaan otettu enemmän tai vähemmän annettuina sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa. Perinteisessä pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa kaikkien yksilöiden on katsottu tavoittelevan loppujen lopuksi aineellista (ja henkistä) hyvinvointia. Yksilöillä voidaan katsoa olevan tarve hyvinvointiin, vaikka yksilöt itse eivät tätä tarvetta tunnistaisikaan. Uudempi hyvinvointitutkimus on alkanut yhä enemmän kyseenalaistamaan oletusta, että (kaikki) ihmiset tavoittelisivat aina korkeampaa elintasoa.

Edellisessä kappaleessa viitattiin siihen, kuinka Pohjoismaiden ilmainen ja kattava koulujärjestelmä on tuottanut kansainvälisesti korkean sosiaalisen liikkuvuuden. Aikaisemmissa tutkimuksissa on osoitettu, kuinka yhteiskuntapoliittisella interventtiolla on muutettu yksilöiden kohtaamia ra-

kenteellisiä mahdollisuuksia ja rajoituksia ja näin lisätty mahdollisuuksien tasa-arvoa (Erola 2009; Erola & Moisio 2002; Pekkarinen ym. 2006). Vastaavasti sosiaalipolitiikan tutkija Antti Parpo (2004) on tutkinut, kuinka hyvinvointivaltion tulonsiirtojärjestelmät muokkaavat taloudellisten mahdollisuuksien ja rajoitusten jakautumista ja rakennetta Suomessa. Parpon tutkimuksen mukaan tuloloukut (eli tilanne, jossa tulonsiirtoja saavan kotitalouden ei kannata hankkia työtuloja) koskettavat sangen pientä osaa väestöstä. Nämä ovat esimerkkejä tutkimuksista, joissa on tutkittu, kuinka sosiaalipoliittinen järjestelmä vaikuttaa mahdollisuuksien ja rajoitusten määrään ja jakautumiseen väestössä. Nämä mahdollisuudet ja rajoitteet ovat se ulkoinen rakenne, jonka yksilöt kohtaavat rakentaessaan hyvinvointiaan.

Edelliset esimerkit leikkaavat yhden osan yksilön ja rakenteen välisestä vuorovaikutuskehästä ja tarkastelevat sitä staattisena ilmiönä. Teoreettisesti perustellumpaa olisi tarkastella näitä osa-alueita dynaamisina osina, jotka ajassa liikkuen vaikuttavat toinen toisiinsa. Esimerkiksi yksilöiden hyvinvointi syntyy perheen, työmarkkinoiden sekä valtion välisessä vuorovaikutuksessa (Esping-Andersen 1999). Näitä kolmea instituutiota voidaan tarkastella rakenteina, jotka sekä mahdollistavat että rajoittavat yksilöiden toimintaa ja joiden kesken sosiaalisten riskien kustannukset jaetaan (Breen 1997). Pitkittäisaineistot mahdollistavat tämän dynaamisen vuorovaikutuksen tutkimisen; niissä voidaan tarkastella, kuinka rakennemuutos vaikuttaa yksilöiden resursseihin sekä tavoitteisiin ja kuinka yksilöiden toiminta – tai sen muutos – sitten heijastuu takaisin rakenteisiin. Tämän hyvinvointia tuottavan ja sosiaalisten riskien kustannukset jakavan vuorovaikutuksen tutkimisen tulisi olla eräs sosiaalipoliittisen tutkimuksen ensisijaisista kohteista.

Sosiaalitieteellisinä oppiaineina ja tutkimusaloina sosiologian ja sosiaalipolitiikan välistä eroa korostetaan meillä usein keinotekoisesti (vrt. Erola & Räsänen 2007). Rajanveto on englantilaisessa kontekstissa hyvin ohut – sosiaalipolitiikan tutkijat ovat anglosaksisessa akateemisessa maailmassa Goldthorpen kaltaisia sosiologeja. *On Sociology* -kirjan uudistetussa vuoden 2007 painoksessa Goldthorpe itse löysi sosiologiasta ja sosiaalipolitiikasta paljon merkkejä siitä, että tieteenalan taso ja samalla yhteiskunnallinen relevanssi oli kohentunut sitten vuosituhaten vaihteen. Ainakin osin tämä on ollut seurausta rationaalisen toiminnan ja mekanismipohjaisia selityksiä

korostavien teorioiden sekä korkeatasoisen, yhteiskuntatieteellistä tietoa kumuloimaan pyrkivän empiirisen tutkimuksen entistä saumattomammas- ta vuorovaikutuksesta. Goldthorpe ennakoikin, että tällaisen sosiologian yhteiskunnallinen merkitys tulee voimakkaasti kasvamaan tulevina vuosina. Voimme kuitenkin olla yhtä mieltä Goldthorpen kanssa siitä, mikä ensisijaisen tärkeä edellytys tämän merkityksen kasvulle on: ”on tärkeää, että sosiologit osoittavat valmiutensa käsitellä ajankohtaisia sosiaalipoliittisia ongelmia – kuitenkin pikemminkin sosiaalitieteilijöinä kuin julkisina intellektuaaleina” (Goldthorpe 2007a, 15–16, käännös kirjoittajien oma).

Kirjallisuus

- Becker, Gary S. 1976. Altruism, Egoism, and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology. *Journal of Economic Literature* 14 (3), 818–826.
- Blossfeld, Hans-Peter & Prein, Gerald 1998. *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Boulder: Westview Press.
- Boudon, Raymond; Grusky, David; Di Carlo, Matthew & Ultee, Wout 2001. Review Symposium. *European Sociological Review* 17 (4), 451–467.
- Breen, Richard 1997. Risk, Recommodification and Stratification. *Sociology* 31 (3), 473–489.
- Breen, Richard 2004. *The Comparative Study of Social Mobility*. Teoksessa Richard Breen (toim.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1–6.
- Breen, Richard & Goldthorpe, John H. 1997. Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality & Society* 9 (3), 405–426.
- Breen, Richard & Rottman, David 1995. Class Analysis and Class Theory. *Sociology* 29 (3), 453–473.
- Coleman, James S. 1990. *Foundations of Social Theory*. Harvard: Harvard University Press.
- Edling, Christopher 2000. Rational Choice Theory and Quantitative Analysis. A Comment on Goldthorpe's Sociological Alliance. *European Sociological Review* 16 (1), 1–8.
- Edling, Christopher & Stern, Charlotta 2003. Scandinavian rational choice Sociology. *Acta Sociologica* 46 (1), 5–16.
- Elster, Jon 1989. *The Cement of Society: A Study of Social Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erikson, Robert & Goldthorpe, John H. 1992. *The Constant Flux: Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, Robert & Pöntinen, Seppo 1985. *Social Mobility in Finland and Sweden: A Comparison of Men and Women*. Teoksessa Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila & Raimo Väyrynen (toim.) *Small States in Comparative Perspective*. Essays for Erik Allardt. Oslo: Norwegian University Press, 138–162.
- Erola, Jani 2002. Rationaalisuuden mahdollisuudet. Goldthorpen ehdotuksen empiirinen tarkastelu. Teoksessa Timo Toivonen (toim.) *Tieteellisen sosiologian puolesta. Taloussosiologian tutkimuspäivä 23.11.2001*. Keskustelua ja raportteja Vol. 3. Turku: Turun kauppakorkeakoulu, 7–30.
- Erola, Jani 2004. A Remedy with Rationalities. Improved Rational Action Theory with Empirical Content as a Solution to the Fallacies in Sociology. Series A 11. Turku: Turku School of Economics and Business Administration.
- Erola, Jani 2009. Social Mobility and Education of Finnish Cohorts Born 1936–1975 – Succeeding While Failing in Equality of Opportunity? *Acta Sociologica* 52 (4), 307–327.
- Erola, Jani & Moisio, Pasi 2002. Jähmettyikö Suomi? Sosiaalinen liikkuvuus ja pitkäaikais-työttömyys Suomessa 1970–1995. *Sosiologia* 39 (3), 185–199.
- Erola, Jani & Moisio, Pasi 2004. Rakennemuutos ja sosiaalinen liikkuvuus Suomessa. Teoksessa Ismo Kantola, Ke o Koskinen & Pekka Räsänen (toim.) *Sosiologisia karttalehtiä*. III painos. Tampere: Vastapaino, 117–36.
- Erola, Jani & Moisio, Pasi 2007. Social Mobility Over Three Generations in Finland 1950–2000. *European Sociological Review* 23 (2), 169–183.
- Erola, Jani & Räsänen, Pekka 2007. Suomalaisen sosiaalitieteen menetelmätrendit 1990 ja 2000-luvuilla. *Janus* 15 (4), 297–315.

- Esping-Andersen, Gøsta 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldthorpe, John H. 1996. The Quantitative Analysis of Large-Scale Data-sets and Rational Action Theory: For a Sociological Alliance. *European Sociological Review* 12 (2), 109–126.
- Goldthorpe, John H. 2001. Causation, Statistics, and Sociology. *European Sociological Review* 17 (1), 1–20.
- Goldthorpe, John H. 2007a. *On Sociology. Volume One: Critique and Program*. 2. painos. Stanford: Stanford University Press.
- Goldthorpe, John H. 2007b. *On Sociology. Volume Two: Illustration and Retrospect*. 2. painos. Stanford: Stanford University Press.
- Grusky, David B. (toim.) 2001. *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Oxford: Westview Press.
- Hedstrom, Peter & Swedberg, Richard 1996. Social Mechanisms. *Acta Sociologica* 39 (3), 281–308.
- Kangas, Olli 1992. Oma etu, yhteishyvä ja hyvinvointi – Pohjoismainen eläketurva ja rationaalinen toiminta. *Janus* 1 (1), 38–46.
- Kangas, Olli 1995. Rationaalisen valinnan teorit. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) *Sosio-logisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 63–87.
- Kiander, Jaakko 2001. *Laman opetukset – Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus & Suomen Akatemia.
- Kivinen, Osmo; Hedman, Juha & Kaipainen, Päivi 2007. From Elite University to Mass Higher Education: Educational Expansion, Equality of Opportunity and Returns to University Education. *Acta Sociologica* 50 (3), 231–247.
- Lipset, Seymour M. & Bendix, Reinhard 1959. *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley: University of California Press.
- Lukes, Steven 1973. *Individualism*. London: Harper & Row.
- Marshall, T. H. 1975. *Social Policy*. London: Hutchinson.
- Moisio, Pasi 2004. *Poverty Dynamics According to Direct, Indirect and Subjective Measures: Modelling Markovian Processes in a Discrete Time and Space with Error*. PhD thesis. Fiesole: European University Institute.
- Nash, Roy 2003. Inequality/difference in Education: Is a Real Explanation of Primary and Secondary Effects Possible? *British Journal of Sociology* 54 (4), 433–451.
- Parpo, Antti 2004. *Kannustavuutta tulonsiirtojärjestelmään – Kannustavan politiikan vaikutukset työnteon kannustimiin ja tulonjakoon*. Tutkimuksia 140. Helsinki: Stakes.
- Pekkarinen, Tuomas; Pekkala, Sari & Uusitalo, Roope 2006. *Educational Policy and Intergenerational Income Mobility: Evidence from the Finnish Comprehensive School Reform*. Working Paper 2006: 13. Uppsala: IFAU - Institute for Labour Market Policy Evaluation.
- Popper, Karl R. 1959. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Hutchinson.
- Räsänen, Pekka 2003. *In the Twilight of Social Structures : A Mechanismbased Study of Contemporary Consumer Behaviour*. PhD thesis. B, Humionara 263. Turku: University of Turku.
- Saari, Juho 1994. Rationaalisuus ja tarpeet. *Sociologia* 31 (4), 261–273.
- Saunders, Peter 2002. Reflections on the Meritocracy Debate in Britain: A Response to Richard Breen and John Goldthorpe. *British Journal of Sociology* 53 (4), 559–574.
- Scott, John 2002. Social Class and Stratification in Late Modernity. *Acta Sociologica* 45 (1), 23–35.

- Shavit, Yossi & Blossfeld, Hans-Peter (toim.) 1993. *Persistent Inequalities: A Comparative Study of Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview.
- Tilastokeskus 2004. *Tilastokatsaus 2004:1*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tversky, Amos & Kahneman, Daniel 1986. Rational Choice and the Framing of Decisions. *Journal of Business* 59 (4), Part 2: The Behavioral Foundations of Economic Theory, S251–S278.
- Tversky, Amos & Wakker, Peter 1995. Risk Attitudes and Decision Weights. *Econometrica: Journal of the Econometric Society* 63 (6), 1255–1280.
- Töttö, Pertti 1999. *Pirallinen positivismi – kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle*. Jyväskylän ylioppilaskunnan julkaisusarja 41. Jyväskylä: Kampus Kustannus.
- Österbacka, Eva 2004. *It Runs in the Family. Empirical Analyses of Family Background and Economic Status*. PhD thesis. Åbo: Åbo Akademi.

12 TERVEYDEN ERIARVOISUUS – PETER TOWNSENDIN TULKINTA SOSIOEKONOMISISTA TERVEYSEROISTA

Väestön keskimääräinen terveys on kehittynyt myönteisesti Suomessa ja muissa länsimaissa viimeisen sadan vuoden aikana. Odotettavissa oleva elinaika on pidentynyt tasaisesti ja tämä kehitys näyttää jatkuvan 2000-luvulla. Koko väestö ei kehityksestä kuitenkaan ole hyötynyt tasaisesti, vaan sosiaaliluokkien väliset terveyserot ovat säilyneet ja pikemminkin kasvaneet kuin kaventuneet viime vuosikymmeninä (Palosuo ym. 2007; Tarkiainen ym. 2012). Terveyserojen suuruus ja niiden kasvu ovat olleet pääpiirteissään yksittäisten länsimaiden sosioekonomisen rakenteen kehityksestä riippumatonta (Mackenbach ym. 2008).

Sosiaaliluokkien välisten terveyserojen kaventaminen on sisältynyt Suomen terveyspolitiikan tavoiteohjelmiin 1980-luvulta saakka. Maailman terveysjärjestö (WHO) julkisti vuonna 1984 *Terveyttä kaikille vuoteen 2000* -ohjelmansa (World Health Organization 1984), jossa nostettiin esille samanaikaisesti sekä terveyden taso- että jakaumatavoite. Toisin sanoen yhteiskunta- ja terveyspolitiikan tavoitteeksi asetettiin paitsi mahdollisimman hyvä keskimääräinen terveyden taso, myös terveyden tasainen jakautuminen väestön keskuudessa. Suomen vastaava kansallinen ohjelma valmistui pari vuotta myöhemmin ja siinä oli omaksuttu nämä WHO:n tavoitteet (Sosiaali- ja terveysministeriö 1986). Voimassa oleva terveyspoliittinen ohjelma on valtioneuvoston vuonna 2001 hyväksymä *Terveys 2015 -kansanterveysohjelma* (Sosiaali- ja terveysministeriö 2001). Ohjelmalla on konkreettiset tavoitteet, muun muassa sosiaaliluokkien välisten elinajanodotteen erojen pienentäminen vähintään 20 prosentilla vuoteen 2015 mennessä.

Vaikka sosiaaliluokkien välisten terveyserojen kaventaminen on ollut esillä Suomen terveystaloudessa jo kauan, niin ensimmäinen konkreettinen erojen kaventamiseen tähtäävä toimintaohjelma julkistettiin vasta vuonna 2008. Matti Vanhasen toisen hallituksen aikana ilmestyi *Terveyserojen kaventamisen toimintaohjelma vuosille 2008–2011* (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008). Ohjelmassa korostetaan, että terveyseroja kavennettaessa ”on puututtava terveyserojen taustalla vaikuttaviin sosiaalisiin syytekijöihin ja prosesseihin” (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008, 17). Tämä tarkoittaa sitä, että erojen nähdään kytkeytyvän yhteiskunnan rakenteeseen, kuten koulutukseen, työmarkkinoihin ja tulonjakoon. Ohjelman terveyserojen kaventamistavoitteen yleisluonteiset päälinjat ovat seuraavat: ensinnäkin vaikutetaan yhteiskuntapoliittisilla toimilla köyhyyteen, koulutukseen, työllisyyteen ja asumiseen, toiseksi tuetaan terveellisiä elintapoja koko väestössä ja erityisesti niissä väestöryhmissä, joissa epäterveelliset elintavat ovat yleisiä, ja kolmanneksi parannetaan sosiaali- ja terveystaloudellisten tase-arvoista ja tarpeenmukaista saatavuutta ja käyttöä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008).

WHO:n ja Suomen ohjelmien tavoitteenasettelun taustalla ovat merkittävästi vaikuttaneet brittiläisen köyhyys- ja terveystutkijan Peter Townsandin (1928–2009) terveyseroja koskevat tutkimukset. Townsend etsi terveyserojen syitä ja selityksiä ja tätä kautta pyrki löytämään keinoja terveyden eriarvoisuuden vähentämiseksi. Tässä luvussa tarkastelemme Peter Townsandin panosta terveyden eriarvoisuuden ja sosiaaliluokkien välisten terveyserojen tutkijana ja tulkkina. Otamme tarkasteluun erityisesti hänen teoreettiset ja käsitteelliset tulkintansa terveyseroista sekä tulkintojen sovellutukset terveyserojen tutkimuksessa. Lopuksi pohdimme, miten suomalainen terveyseroja kaventava politiikka on onnistunut ja mitä annettavaa Townsandin tutkimuksilla Suomen terveystaloudelle on ollut ja voisi edelleen olla.

Köyhyydestä terveyden eriarvoisuuteen: Peter Townsandin tutkijankuva

Peter Townsandin urauurtavilla töillä on ollut suuri vaikutus terveyserojen tutkimuksen kehittymiseen ja laajentumiseen yhteiskuntapoliittisen ja sosiaaliepidemiologisen terveystutkimuksen yhdeksi pääalueeksi. Yhteiskuntapoliittikan kentällä Townsend tunnetaan parhaiten köyhyden, deprivaa-

tion ja sosiaalisen syrjäytymisen sekä ikääntymisen ja perheen tutkijana. Köyhyystutkijana hän on ollut yksi merkittävimmistä jo tutkijauransa alusta, 1950-luvulta lähtien. Toisen maailmansodan jälkeen monet poliitikot ja myös yhteiskuntatieteilijät Britanniassa uskoivat, että köyhyys on maasta jo onnistuttu poistamaan (ks. Townsend 1969). Yhdessä työtovereidensa kanssa Townsend julkaisi 1950-luvulla lukuisia raportteja, joissa osoitettiin köyhyyden kuitenkin edelleen olevan yleistä muun muassa sairaiden ja vanhusten keskuudessa. Hänen laatimansa tutkimus Itä-Lontoossa sijaitsevan Bethnal Greenin ihmisten elämästä kuvaa laadullista ja määrällistä aineistoa taidokkaasti yhdistäen sukulaisuuden ja monen sukupolven laajentumaperheen merkitystä vanhojen ihmisten selviytymisessä toisen maailmansodan jälkeisen jälleenrakentamisen ankarassa arjessa (Townsend 1957; Thompson 2004). Perinteiden jatkumista tässäkin ilmentää se, että Friedrich Engels oli luonnehtinut samaa aluetta jo 1840-luvulla maailman suurimmaksi työväenluokan keskittymäksi (Engels 1969).

Townsendin köyhyyttä käsittelevä tutkimustoiminta kiteytyi 1970-luvulla massiiviseen, yli tuhatsivuiseen yhteenvetoon teoksessa *Poverty in the United Kingdom* (Townsend 1979), jossa hän kuvaa tarkasti köyhyyden esiintymistä Britanniassa. Townsend käsitteellisti köyhyyden suhteellisen deprivaaation eli kurjistumisen avulla. Yksilöt, perheet ja ryhmät määritellään köyhiksi silloin, kun niillä ei ole mahdollisuuksia saavuttaa yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyjä elinoloja, olipa kyse ravinnosta, osallistumisesta tai ylipäänsä arkielämän mukavuuksista. Köyhien ja suhteellisesti kurjistuneiden elämänmahdollisuudet ovat siinä määrin keskimääräistä niukemmat, että heidät on syrjäytetty tavallisten elämäntapojen ja toimintojen ulkopuolelle (Townsend 1969; Townsend 1979). Kyse ei siis ole vain absoluuttisesta fyysisen toimintakyvyn puutteesta, vaan sellaisesta sosiaalisen toimintakyvyn vajeesta, joka ehkäisee osallistumasta tavalliseen arkielämään. Townsendin kurjistumis- ja köyhyystutkimukset elävät ja vaikuttavat edelleen kansainvälisessä ja myös suomalaisessa köyhyystutkimuksessa (ks. esim. Kangas & Ritakallio 2008, Riihelä 2009). Myöhemmin hänen tutkimuskenttensä laajeni kansainväliseksi ja hän tarkasteli myös köyhyyden globaalia esiintymistä (ks. Townsend 1993; Gordon & Townsend 2000; Townsend & Gordon 2002; Townsend 2005).

Jo Townsendia edeltäneessä 1900-luvun alun brittiläisessä köyhyystutkimuksen perinteessä esimerkiksi köyhyystutkimuksen klassikko Seebom

Rowntree (1871–1954) korosti terveyden keskeistä sijaa köyhyyden määrittäjänä. Myös Townsendilla köyhyys ja aineelliset elinolot olivat keskeisiä tekijöitä, jotka määrittivät huono-osaisuuden monia muotoja, kuten myös sairastavuutta, kuolleisuutta ja näiden epätasaista jakautumista väestön keskuudessa. Townsandin ajatusmaailmassa köyhä oli myös kipeä. Viimeisenä parina vuosikymmenenä terveys oli hänen töissään yhä enemmän esillä omana teemanaan, mutta kuitenkin aiemman köyhyystutkimuksen värittämänä. Ennen muuta hän tutki sosiaaliluokkien välisiä terveyseroja, mutta myös terveyden alue-eroja deprivaaation näkökulmasta, ja vaikutti voimakkaasti näiden alueiden tukimukseen. Etenkin Britanniassa hänen kehittämiensä niin sanottu Townsandin deprivatioindeksi on ollut laajassa käytössä tutkittaessa sekä alueiden että väestöryhmien huono-osaisuutta ja huono-osaisuuden seuraamuksia, kuten sairastavuutta ja kuolleisuutta.

Sosiaaliluokkien väliset terveyserot ja niiden kaventaminen on Townsandin kotimaassa, Britanniassa ollut keskeinen aihe Labour-puolueen politiikassa. Terveyserot ovat olleet Labourin hallituskausilla keskeisesti esillä Britannian politiikassa.

Black Report ja terveyserojen selitysmallit

Aivan kuten Britanniassa 1950-luvulla ajateltiin hyvinvointivaltion poistaneen köyhyyden, oletettiin 1960- ja 70-luvulla sosiaaliluokkien välisten terveyserojen myös poistuneen (Kadushin 1964). Townsend kuitenkin oli osoittanut jo 1950-luvulla köyhyyden olevan edelleen teollisesti kehittyneiden länsimaiden ongelma ja 1970-luvun lopulla hän osoitti sosiaaliluokkien välisten sairastavuus- ja kuolleisuuserojen edelleen vallitsevan sekä Britanniassa että muissa maissa. Townsendilla oli johtavan tutkijan rooli Britannian 1970-luvulla vallassa olleen Labour-hallituksen vuonna 1977 asettamassa työryhmässä, jonka tehtävänä oli selvittää, miksi Britannian kansallinen terveyspalvelujärjestelmä (*National Health Service*, NHS) ei ollut kyennyt poistamaan terveyden eriarvoisuutta. Työryhmällä oli kolme tavoitetta: ensiksikin luoda katsaus sosiaaliluokkien välisten terveyserojen tutkimukseen, toiseksi pohtia terveyserojen mahdollisia syitä ja kolmanneksi tuottaa eriarvoisuuden vähentämistä koskevia toimenpidesuosituksia.

Ryhmän raportti sai viileän vastaanoton, kun se valmistui vuonna 1980, jolloin Britannian hallitus oli jo vaihtunut ja silloinen Margaret Thatche-

rin johtama konservatiivihallitus (1979–1990) pyrki painamaan villaisella koko raportin. Hallitus monisti raporttia vaivaiset 260 kappaletta. Townsend laati raportista yhdessä Nick Davidsonin kanssa kirjan, jonka *Penguin Books* -kustantamo julkaisi ensipainoksena vuonna 1982 (Townsend & Davidson 1982). Kirjasta tuli Thatcherin hallituksen mielipahaksi valtava myyntimenestys. Siitä on otettu kymmeniä painoksia ja se lienee nykyisin maailman myydyin sosiaalilääketieteellinen kirja. Kirjan nimenä on sanaleikki: *Inequalities in Health - the Black Report*. Labour-hallituksen asettaman selvitysryhmän vetäjänä oli arvostettu lääkäri Sir Douglas Black. *Black Reportin* - tällä nimellä kirja yleisesti tunnetaan - merkitystä yhteiskuntapoliittiselle terveystutkimukselle yleensä ja sosiaaliluokkien välisten terveyserojen tutkimukselle erityisesti voidaan tuskin yliarvioida. Monissa maissa on myös tehty omia ”Black Reporteja”. Suomessa julkaistiin vuonna 2007 ajankohtainen katsaus terveyserojen muutoksesta viimeisen 25 vuoden aikana, *Terveyden eriarvoisuus Suomessa – Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005* (Palosuo ym. 2007).

Black Reportin vaikutukset WHO:n terveystavoitteeseenasetteluun näkyivät muun muassa siinä, että maailmanjärjestön vuonna 1984 julkistaman *Terveyttä kaikille vuoteen 2000* -ohjelman ensimmäinen tavoite oli sosiaaliluokkien välisten terveyserojen kaventaminen vähintään 25 prosentilla vuoteen 2000 mennessä. Suomen sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi pari vuotta myöhemmin oman vuoteen 2000 tähtäävän ohjelmansa, jonka yhtenä tavoitteena oli samoin terveyserojen kaventaminen, joskaan määrällisiä kaventamistavoitteita ei vielä tuolloin esitetty (Sosiaali- ja terveysministeriö 1986).

Mistä terveyserot johtuvat?

Black Reportissa kuvattiin terveyseroja silloisen tutkimuksen valossa. Raportilla on kuitenkin ollut myös suuri teoreettinen merkitys sille, miten terveyden eriarvoisuus tutkimuksissa käsitteellistetään. Raportissa esitettiin ensimmäistä kertaa terveyserojen selitysmallit kattavana kehikkona (ks. myös Lahelma & Rahkonen 2011; Rahkonen ym. 2011). Townsend listasi neljä erilaista, mutta osin toisiinsa liittyvää selitysmallia. Kehikon selitysmallit ovat 1) artefaktaselitys eli erojen muodostuminen keinotekoisesti, 2) luonnollinen tai sosiaalinen valikoituminen, 3) materialistinen tai aineel-

linen selitys sekä 4) kulttuuriin tai käyttäytymiseen liittyvä selitys. Nämä mallit ovat edelleen tulkintojen perustana ja niistä käydään keskustelua pyrittäessä selittämään terveyserojen syntymistä ja niiden kehitystä vauriissa länsimaissa (Mackenbach 2012).

Terveyserojen muodostuminen keinotekoisesti liittyy sosiaaliluokan ja/tai terveyden puutteelliseen mittaamiseen tai sosiaaliluokan ja terveyden välisen yhteyden puutteelliseen mittaamiseen. Kun käytetään yksilötiedoista muodostuvia aineistoja siten, että sosiaaliluokkaa ja terveyttä koskevat tiedot ovat samoilta henkilöiltä ja samoista tietolähteistä, kuten esimerkiksi Suomessa ja muissa Pohjoismaissa tehdään, ei osoittaja/nimittäjä -virhettä voi esiintyä. Nykyään tähän selitysmalliin ei enää kiinnitetä paljoa huomiota.

Valikoitumisessa on kysymys niin sanotusta vastakkaisesta syy-yhteydestä eli siitä, että terveydentila tai sen osoittimet vaikuttavat siihen, mihin sosiaaliluokkaan henkilö päätyy. Terveydentilan vaikutus voi olla joko suora tai epäsuora. Suoralla eli luonnollisella valikoitumisella tarkoitetaan tiettyyn sosiaaliluokkaan joutumista oman terveydentilan perusteella. Sosiologiselta kannalta valikoituminen perustuu ajatukseen, että terveys ja siihen liittyvät ominaisuudet vaikuttavat sosiaalisiin olosuhteisiin, esimerkiksi menestymiseen koulutuksessa tai joutumiseen työmarkkinoiden ulkopuolelle. Hyvän terveyden omaavat henkilöt kokevat todennäköisemmin sosiaalisen nousun, kun taas huonon terveyden omaavat sosiaalisen vajoamisen alempaan sosiaaliluokkaan. Sosiaalista liikkuvuutta tapahtuu myös sukupolvien välillä, kun esimerkiksi vammaisen nuori henkilö putoaa koulutusuralta ja joutuu alempaan sosiaaliluokkaan kuin hänen vanhempansa. Sukupolven sisäistä liikkuvuutta taas tapahtuu, kun esimerkiksi kroonisesti sairas ylempi toimihenkilö joutuu siirtymään alemmaksi toimihenkilöksi tai työntekijäasemaan. Työ- ja toimintakyvyn rajoitusten ohella on otettava huomioon vammaisten, vajaakuntoisten ja pitkäaikaissairaiden suoranaisten syrjintä työmarkkinoilla sekä työn hakijoina että työntekijöinä.

Terveyteen perustuva suora ja epäsuora valikoituminen on kuitenkin erotettava toisistaan, sillä niissä on kysymys erilaisista sosiaalisista prosesseista. Edellä kuvatussa suorassa valikoitumisessa terveys sinänsä vaikuttaa sosiaaliseen asemaan. Terveyteen perustuvassa epäsuorassa valikoitumisessa taas jokin terveyttä ilmaiseva seikka vaikuttaa vastaavalla tavalla sosiaaliseen asemaan. Tämän jälkimmäisen selitysmallin mukaan terveydentilaa epäsuoraan ilmaisevat yksilöominaisuudet saattavat vaikuttaa sekä sosiaali-

seen liikkuvuuteen että todettuihin terveyseroihin. Tällaisia tekijöitä ovat muun muassa pituus ja lihavuus. Tutkimuksiin perustuvaa näyttöä onkin saatu siitä, että pituus ja lihavuus ovat yhteydessä sosiaaliseen liikkuvuuteen: pitkät ja normaalipainoiset liikkuvat sosiaalisessa hierarkiassa lyhyitä ja lihavia todennäköisemmin ylöspäin. Kysymys ei niinkään ole siitä, millainen terveydenvaara lyhyys tai lihavuus itsessään on vaan siitä, miten lyhyys tai lihavuus altistaa terveydenvaaroille ja leimaa yksilöä kielteisellä tavalla. Tavallisesti ajatellaan, että huono terveydentila tai sen osoittimet johtavat alempaan sosiaaliluokkaan, mutta yhtälailla hyvä terveys ja sen osoittimet voivat johtaa sosiaaliseen nousuun eli liikkuvuuteen korkeampaan sosiaaliluokkaan.

Muissa terveyserojen selityksissä on kysymys syy- eli kausaalisyhteyksistä, siitä että sosiaaliluokka erilaisin mekanismein vaikuttaa terveydentilaan. Näitä syy-yhteyksiin perustuvia kausaaliselityksiä terveyserojen synnylle on useita eri tyyppisiä. Ne kytkeytyvät elämänkaaren eri vaiheisiin, kuten lapsuuteen, erityyppisiin syytekijöihin, kuten aineellisiin tekijöihin sekä elämäntyyliin ja terveyskäyttäytymiseen.

Päinvastoin kuin terveyteen perustuvassa valikoitumisessa *Black Reportin* kolmannessa ja neljännessä selitysmallissa tarkastellaan sosiaaliluokan vaikutusta terveydentilaan. Luokka itsessään ei ole syytekijä, vaan kulttuuri ja käyttäytyminen voivat olla mekanismeja, joiden kautta terveydentilan eriarvoisuutta luokkien välillä tuotetaan. Tupakoinnin, juopottelun ja määrällään tai laadultaan puutteellisen ravitsemuksen ja liikunnan merkityksestä kansantaudeille ja kuolleisuudelle ei vallitse erimielisyyksiä. Erimielisyyksiä ei myöskään vallitse siitä, että näiden käyttäytymismuotojen taustalla vaikuttavat sosiaaliset olosuhteet. Esimerkiksi tupakointi, juopottelu, vähäinen liikunta ja epäterveelliset ravintotottumukset ovat selvästi yleisempiä alemmissa sosiaalisissa asemissa, kuten työntekijöillä, kuin ylemmillä toimihenkilöillä (Palosuo ym. 2007; Laaksonen & Silventoinen 2011). Tämän selitysmallin mukaan työväestön terveyskäyttäytyminen on toimihenkilöluokkia epäterveellisempää ja tuottaa osaltaan sosiaaliluokkien välisiä terveyseroja. Kulttuuria ja käyttäytymistä kaikenkattavana selitysmallina on arvosteltu, mutta osittaista selitysvoimaa tällä mallilla kuitenkin on (Mackenbach 2012).

Aikuisuuden elin- ja työolot ja niiden epätasainen jakautuminen kuuluvat luokkien välisten terveyserojen keskeisimpiin syytekijäryhmiin. Town-

send ja muut *Black Reportin* tekijät tukeutuivat vahvasti tähän aineellisiin olosuhteisiin perustuvaan ns. materialistiseen selitysmalliin. Painotus on luontevaa jatkoa Townsendin aikaisemmalle ajattelulle ja perustuu jo hänen köyhyystutkimuksissaan sovellettuun malliin aineellisten ja rakenteellisten tekijöiden merkityksestä yksilöiden ja väestöryhmien hyvinvoinnille. Townsendin mukaan aineelliset vaikutukset toteutuvat sellaisten yhteiskunnan keskeisten rakenteellisten ominaisuuksien kuin luokkarakenteen ja tulonjaon kautta. Kyse on jälleen myös köyhyydestä. Vaikka materialististakin selitystä on arvosteltu, ovat ”uusmaterialistiset” tutkijat osoittaneet, että absoluuttiset aineelliset olosuhteet, kuten käytettävissä olevat rahavarat, asumistaso tai työn fyysinen rasitus, ovat edelleen tärkeitä, vaikkakaan eivät ainoita, terveyseroja selittäviä tekijöitä (ks. Laaksonen 2011; Mackenbach 2012).

Myöhemmin sovellettuihin selitysmalleihin kuuluvat muun muassa psykososiaaliset tekijät. Näillä tarkoitetaan sellaisia tekijöitä kuin stressi ja sosiaalinen tuki. Psykososiaalisilla tekijöillä saattaa olla yhteyksiä muun muassa sydän- ja verisuonitauteihin ja niistä johtuvaan kuolleisuuteen. Näitä tekijöitä on tutkittu myös suhteessa terveydentilan sosiaaliluokkaeroihin. Tutkimuksissa on ennen muuta tarkasteltu stressiä ja muita työhön liittyviä psykososiaalisia tekijöitä. On arveltu, että alhaisessa ammattiasemassa olevilla ei ole sosiaalista tukea töissä eikä vaikutusmahdollisuuksia omaan työhönsä, jolloin psykososiaaliset tekijät osaltaan tuottaisivat terveyseroja (Marmot 2004; Haukkala 2011). Psykososiaaliset selitykset ovat kuitenkin osoittautuneet osin ristiriitaisiksi, sillä esimerkiksi jotkut stressitekijät saattavat olla yleisimpiä ylemmissä sosiaaliluokissa.

Tuorein sosiaaliluokkien välisiin terveyseroihin liittyvä selitysmalli tukeutuu ihmisen elämänkaareen. Townsendin varhaisempi tutkimus keskittyi paljolti aikuisväestöön. Myöhempi tutkimus on havainnut, että sosiaaliluokkien väliset terveyserot tyypillisesti rakentuvat koko elämänkaaren aikana (Kestilä & Rahkonen 2011). Vanhempien sosiaalinen asema tai lapsuuden olosuhteet kuuluvat ajallisesti etäisimpiin terveyserojen syytekijöihin. Epätasaisesti jakautuneilla varhaisilla olosuhteilla voi olla pitkäaikaisia vaikutuksia myöhempään terveyteen ja terveyseroihin. Esimerkiksi lapsuuden kodin toimeentulovaikeudet tai perheongelmat voivat vaikuttaa terveyseroihin vielä aikuisuudessa. Varhaisia tekijöitä laajempi elämänkaariselitys tarkastelee ajallisesti pitkiä kokonaisuuksia. Tällöin huomiota

kiinnitetään elämänkaaren eri vaiheissa ilmeneviin kriittisiin vaiheisiin ja altistusten kasautumiseen terveyserojen syinä (Kestilä & Rahkonen 2011).

Terveydenhuoltojärjestelmän mahdollisuudet kaventaa terveyseroja ovat tutkimuksissa osoittautuneet vähäisiksi. Joidenkin terveydenhuollon toimien vaikutukset pikemminkin kasvattavat kuin kaventavat terveyseroja. Esimerkiksi terveydenhuollon epätasainen tarjonta tai käyttö osaltaan luovat kasvupohjaa terveyseroille. Jotkut hoitomuodot, kuten avoterveydenhuolto, hammashuolto ja eräät sepelvaltimotoimenpiteet jakautuvat epätasaisesti ja täten vahvistavat terveyseroja (Manderbacka ym. 2007).

Käsitykset terveyserojen syistä ovat tarkentuneet tutkimusten myötä. Eri selitystyyppien ja syytekijäryhmien, kuten aineellisten, psykososiaalisten ja käyttäytymistekijöiden suhteellista merkitystä on myös empiirisesti testattu (Laaksonen ym. 2005). Yleistäen voidaan sanoa, että valikoitumisen ja psykososiaalisten tekijöiden merkitys terveyserojen syntyisessä on pieni. Yhteiskunnan rakenteellinen ja kulttuurinen eriarvoisuus sinänsä luovat pohjaa ihmisten elinoloille ja heidän terveyskäyttäytymiselleen. Uudetkin tutkimukset ovat tukeneet Townsendin tulkintaa siitä, että aineelliset tekijät selittävät edelleen suuren osan sosiaaliluokkien välisistä sairastavuuden ja kuolleisuuden eroista (Mackenbach 2012). Osa näiden tekijöiden vaikutuksesta välittyy elintapojen ja terveyskäyttäytymisen kautta. Eri tekijöiden suhteellinen paino terveyserojen muodostumisessa saattaa vaihdella eri maissa, eri aikoina ja väestön eri osaryhmissä. Lisäksi sosiaaliluokkien välisen terveyserojen suuruus ja erojen syytekijät vaihtelevatkin muun muassa elämänkaaren eri vaiheissa ja eri ikäkausina. Osaltaan myös tämä osoittaa terveyserojen muodostumisen monimutkaisuutta.

Terveyserot Suomessa

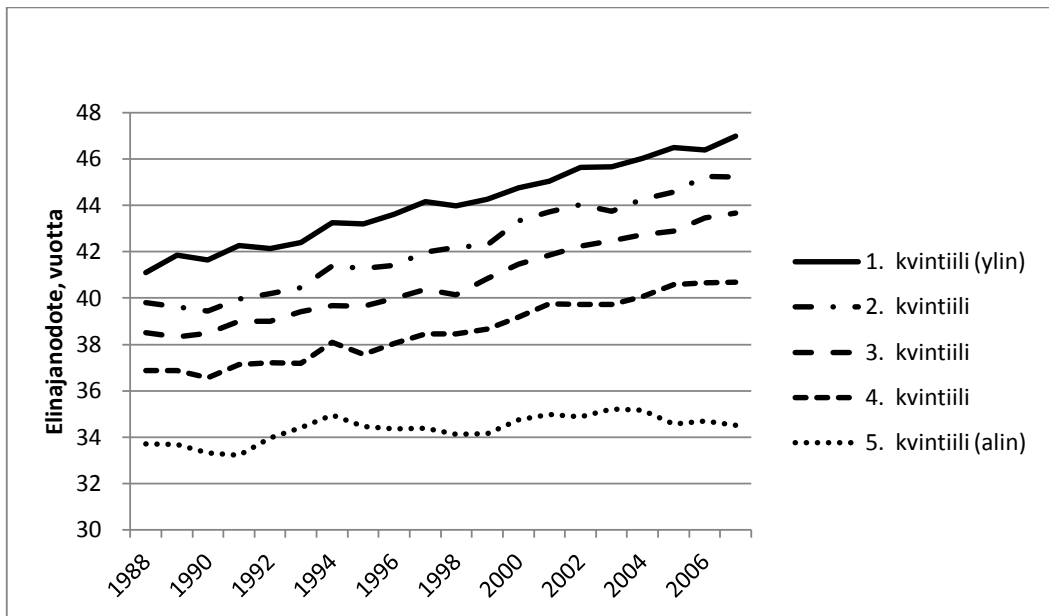
Seuraavaksi tarkastelemme, mitä nykytutkimus kertoo terveyserojen kehityksestä ja eroja kaventavan terveystalouden menestyksestä Suomessa. Väestön terveydentilan muutosta voi seurata monen osoittimen avulla. Imeväiskuolleisuus ja elinajan odote ovat tärkeitä ja usein käytettyjä osoittimia. Suomessa imeväiskuolleisuus on maailman alhaisimpia. Imeväiskuolleisuuden sosiaaliluokkaerot ovat käytännössä kadonneet 1990-luvulla. Tähän myönteiseen kehitykseen ovat vaikuttaneet yleinen elintason nousu, universaali äitiys- ja lastenneuvolajärjestelmä, lapsilisäjärjestelmä ja muu

sosiaaliturvan kehittäminen. Valitettavasti erojen katoaminen ei merkitse niiden pysyvää poistumista, jos yhteiskunta- ja terveystaloudelliset muutokset eroja kasvattavaksi. Perinataalikuolleisuuden eli kuolleena syntyneiden ja ensimmäisen elinviikon aikana kuolleiden pitkään esiintyneet sosiaaliluokkien väliset erot hävisivät 1990-luvun lopulla, mutta ilmaantuivatkin uudelleen 2000-luvulla (Gissler ym. 2009).

Elinajanodote ilmaisee keskimääräisen odotettavissa olevan elinajan pituuden tarkasteltavassa kohortissa nykyisten kuolleisuusolojen perusteella. Elinajanodotteen etuna on se, että se kertoo myös absoluuttisista eroista, elinvuosista. Vuonna 2011 syntyneiden tyttöjen odotettavissa oleva elinikä oli 83,5 vuotta. Se on Ruotsin tasolla ja Länsi-Euroopan pisimpiä. Poikien elinajanodote oli 77,2 vuotta (Huttunen 2012). Se on likimain Euroopan keskiarvo ja selvästi lyhyempi kuin esimerkiksi ruotsalaisten tai norjalaisten poikien elinajanodote. Suomalaisten naisten ja miesten elinajanodotteen ero, 6,3 vuotta, ei ole 2000-luvulla juuri kaventunut ja se on kansainvälisesti suuri.

Ajankohtainen tutkimus kuvaa 35-vuotiaiden suomalaisten elinajanodotteen jakautumista 1988–2007 ammattiin perustuvissa sosiaaliluokissa ja tuloluokittain (Tarkiainen ym. 2012). Ammatin perusteella muodostettuja sosiaaliluokkia vertailtaessa elinajanodote kasvoi selvästi tutkittuna ajanjaksona kaikissa ryhmissä. Toimihenkilöiden elinajanodote kasvoi kuitenkin nopeammin kuin työntekijöiden. Työntekijöiden elinajanodotteen ero ylempiin toimihenkilöihin verrattuna kasvoi seurannan aikana miehillä 5,2 vuodesta 6,1 vuoteen ja naisilla 2,6 vuodesta 3,5 vuoteen, ero siis molemmilla sukupuolilla kasvoi 0,9 vuotta.

Kuvio 1. 35-vuotiaiden miesten elinajanodote tuloluokittain 1988–2007 (Tarkkainen ym. 2012, 3652)

Tuloluokkien väliset elinajanodotteen erot olivat vielä selvemmät kuin ammattiluokan mukaan. Vaikka elinajanodote kasvoi kaikissa tuloluokissa tutkittuna ajanjaksona miehillä ja naisilla, kasvu oli suurinta neljässä ylimmässä tuloviidenneksessä. Alimmassa tuloviidenneksessä kasvu oli hyvin vähäistä, miehillä elinajanodotteen kasvu tässä luokassa on jopa pysähtynyt 2000-luvun puolivälissä (kuvio 1). Ylimmän ja alimman tuloviidenneksen ero suureni tutkittuna ajanjaksona miehillä 7,4 vuodesta 12,5 vuoteen ja naisilla 3,9 vuodesta 6,8 vuoteen. Elinajanodotteen ero kasvoi kahdenkymmenen vuoden aikana miehillä 5,1 ja naisilla 2,9 vuotta. Elinajanodotteen erot ja niiden muutokset ovat suuria muihin länsimaihin verrattuna.

Mistä suomalaisten terveyserot johtuvat?

Suomalaisten terveydentilassa on tapahtunut viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana paljon myönteistä kehitystä. Ennen muuta väestön terveyden yleistaso on kohentunut ja elinaika pidentynyt, ja naiset yltävät korkealle pohjoismaiselle tasolle. Miesten ja naisten elinajan odotteen ero on edelleen tavattoman suuri.

Myönteisen yleiskehityksen takana sosiaaliluokkien väliset kuolleisuuserot ovat elinajanodotteella mitattuna kasvaneet entisestään, tuloilla mitattuna todella suuriksi viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Kasvu on ollut sekä suhteellista, sillä alimman tuloviidenneksen suhteellinen asema on jäänyt jälkeen ylimmästä viidenneksestä, että absoluuttista, sillä alimman viidenneksen elinajan pidentyminen vuosissa laskettuna on ollut hitaampaa kuin muiden tuloryhmien ja alimman tuloviidenneksen elinajanodotteen kasvu näyttäisi viimeisinä vuosina jopa pysähtyneen (Tarkiainen ym. 2012).

On tärkeätä havaita, että tämä terveydentilan ja sosiaalisen aseman yhteys koskee koko sosiaalista hierarkiaa (ks. Erolan ja Moision artikkeli yhteiskuntaluokkien muodostumisesta). Townsendin ajattelun valossa kysymys ei ole pelkästään hänen varhemmin korostamastaan köyhyydestä, vaan hänen *Black Report*issa korostamastaan terveyden hierarkkisesta sosiaalisesta eriarvoisuudesta, joka läpäisee koko yhteiskuntarakenteen. Terveyserot eivät rajoitu vain huonosti koulutettuihin tai huonotuloisiin, tietyn köyhyysrajan alapuolella oleviin tai työntekijäasemassa oleviin, vaan esimerkiksi hyvätuloisimpien tai ylempien toimihenkilöiden terveys on selvästi parempi kuin keskituloisten tai keski- ja alempien toimihenkilöiden sekä pienituloisten ja työntekijöiden.

Mikä sitten selittää sitkeät ja hierarkkiset terveyserot väestöryhmien välillä? Ovatko Townsendin tulkinnat edelleen käyttökelpoisia ja onko niistä apua pyrittäessä ymmärtämään suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyvää terveyden eriarvoisuutta?

Suomalaiset tutkimusaineistot, erityisesti kuolleisuutta koskevat aineistot, edustavat koko maailmassa huipputasoa. Ne ovat poikkeuksellisen kattavat ja luotettavat, joten esimerkiksi raportoinnin virhelähteet ovat hyvin pienet. Suomi on ollut vilkkaan sosiaalisen liikkuvuuden maa, sillä modernisaation myötä toimihenkilöammatit ovat lisääntyneet, kun taas työntekijäammatit ja maanviljelijät ovat vähentyneet. Näihin päiviin saakka seuraava sukupolvi on aina ollut edellistä paremmin koulutettu ja noussut usein vanhempiaan parempiin sosiaalisiin asemiin. Sosiaalisen liikkuvuuden tuloksena huonon terveyden omaavat saattavat valikoitua alempiin sosiaaliluokkiin ja jäädä pelkän peruskoulutuksen varaan. Valikoitumisen merkitys saa osittaista tukea tutkimuksesta, jossa todettiin, että sairastavuuden ja tulojen välinen yhteys heikkeni, joskaan ei kokonaan poistunut, kun työmarkkina-asema ja työkyvyttömyys otettiin huomioon (Rahkonen ym.

2000). Mutta hyvinvointivaltioissa valikoitumista tapahtuu myös ikään kuin virallista tietä. Huonon terveyden ja työkyvyn omaavat saattavat saada siirron vähemmän raskaisiin työtehtäviin alemmissa ammattiasemissa ja osa siirtyy tai siirretään ennenaikaiselle eläkkeelle, jolloin terveys on perusteenä työmarkkina-aseman muutokselle ja ehkä myös tulojen vähenemiselle. Sosiaaliluokkien välisten sairastavuus- ja kuolleisuuserojen kokonaisuuden kannalta valikoitumisen selitysvoima on kuitenkin vähäinen.

Townsendin kausaaliset selitykset ovat edelleen tärkeitä. Tietoa on karttunut runsaasti siitä, että elintavat ja terveyskäyttäytyminen vaikuttavat sairastavuuteen ja kuolleisuuteen sekä näiden sosiaaliluokkaeroihin. Tupakointi, juopottelu ja epäterveelliset ravintotottumukset kuten myös lihavuus ovat yleisempiä alemmissa sosiaaliluokissa. Esimerkiksi alimmassa tuloviidenneksessä sepelvaltimotauti- ja alkoholikuolleisuus ovat selvästi yleisempiä kuin ylimmässä tuloviidenneksessä (Tarkiainen ym. 2012). Elintavat siis vaikuttavat merkittävästi sosiaaliluokkien välisiin terveyseroihin.

Tarkasteltaessa sekä aineellisia että terveyskäyttäytymiseen liittyviä selityksiä terveyden sosiaaliluokkaeroille molemmat osoittautuvat yhtä lailla tärkeiksi (Laaksonen ym. 2005). Aineelliset tekijät ja terveyskäyttäytyminen yhdessä selittänevät noin puolet terveyseroista. Eri selitystekijöitä on tarpeen tarkastella yhdessä, sillä aineelliset ja rakenteelliset tekijät ovat vahvasti yhteydessä sairastavuuteen ja kuolleisuuteen, mutta myös elintapoihin ja terveyskäyttäytymiseen sekä tätä kautta sairastavuuden ja kuolleisuuden sosiaaliluokkaeroihin.

Vaikka Townsendin köyhyystulkinnat eivät selitä terveyseroja, ovat köyhyys ja taloudelliset vaikeudet vahvasti yhteydessä terveyteen (Laaksonen ym. 2005; Tarkiainen ym. 2012) ja terveyskäyttäytymiseen, kuten esimerkiksi tupakointiin (Rahkonen ym. 2003) ja epäterveelliseen ravitsemukseen (Lallukka ym. 2007). Taloudellisissa vaikeuksissa olevat muun muassa tupakoivat muita enemmän ja ovat myös muita sairaampia. Työ ja siihen liittyvät rasitukset vahingoittavat terveyttä, mutta myös työttömyys voi heikentää terveyttä. Työttömyydelle on kuitenkin tyypillistä, että syytekijöitä ja valikoitumista on vaikea erottaa toisistaan. Etenkin, kun kysymys on pitkittyneestä työttömyydestä, on sekä valikoituminen – uudelleen työllistymisen vaikeus työkyvyn rajoitusten, huonon terveyden ja leimautuminen vuoksi – että työttömänä pysymisen psyykkiset ja aineelliset vaikutukset terveyteen otettava huomioon (Martikainen & Mäki 2011).

Kohti terveyden tasa-arvoa – mutta miten?

Kuten Townsendilla, myös monella nykytutkijalla terveyserojen materiaallinen selittäminen on edelleen toimiva malli. Tuloryhmien elinajanodotteen eroja koskevat tutkimustulokset osoittavat, että aineelliset elinolot ja resurssit muodostavat yhden ja tutkimusten valossa keskeisen terveyserojen selitysten ryhmän. Samalla tämä selitysmalli liittyy myös muihin selitysmalleihin. Aineelliset elinolot ja resurssit muovaavat terveyskäyttäytymistä ja epäterveellisen käyttäytymisen suuri merkitys sairastavuus- ja kuolleisuuseroille toteutuu juuri tätä kautta. Tuloerojen kasvu luo kasvualustaa terveyserojen jyrkentymiselle.

Uudemmassa terveystutkimuksessa korostetaan lisäksi, että elämänkaaren aikaisemmillä vaiheilla saattaa olla suuri merkitys myöhemmälle terveydelle ja terveyseroille. Jo lapsuuden elinolot vaikuttavat aikuisen terveyteen ja kuolleisuuteen (Huurre ym. 2003; Kestilä ym. 2012). Pitkäaikaistyöttömyydestä kärsineiden perheiden lasten terveydentila saattaa olla muita huonompi heidän aikuistuttuaan. Työttömyys ja pitkäaikaistyöttömyys ovat Suomessa säilyneet suurena. Pitkittyvä työttömyys heikentää elinoloja ja tuottaa osaltaan huonoa terveyttä. Alkoholin kulutuksen kasvu on 2010-luvun alussa pysähtynyt, mutta edelleen alkoholisairastavuus ja -kuolleisuus ovat yleisiä, mikä ylläpitää ja kasvattaa sosiaaliluokkien välisiä kuolleisuuseroja.

Terveyspolitiikan tasa-arvotavoitteen saavuttaminen tai edes selvästi sen suuntaan eteneminen on osoittautunut vaikeaksi. Kuolleisuuserojen kasvu ja sairastavuuserojenkin sitkeä säilyminen ennallaan merkitsevät, että Terveys 2015 -ohjelman tasa-arvotavoitteen – ”eri koulutusryhmien ja ammattiryhmien välisten kuolleisuuserojen pieneneminen viidenneksellä” vuodesta 2000 vuoteen 2015 (Sosiaali- ja terveysministeriö 2001) – saavuttaminen ei toteudu, sillä kuolleisuuden sosiaaliluokkaerot pikemminkin kasvavat tuon viidenneksen kuin kaventuvat. Tavoite on karannut yhä kauemmaksi.

Vuodesta 2008 saakka Suomessa on ollut erityinen terveyserojen kaventamisohjelma (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008), mutta tämäkään ohjelma ei ole hillinnyt terveyserojen kasvua. Terveyserojen kaventamisohjelman jälki kuitenkin näkyy hyvinvointieroiksi laajentuneena Jyrki Kataisen hallituksen 2011 ohjelmassa, jossa todetaan, että ”hallitus kaventaa tulo-,

hyvinvointi- ja terveyseroja” (Valtioneuvosto 2011, 7). Ohjelmat eivät kasvanna hyvinvointieroja, jos hallitusten toimenpiteet eivät noudata ohjelmia. Kaikki toimenpiteet, joilla kasvatetaan tuloeroja, kasvattavat myös terveyseroja. Jos hallituksen pyrkimys kaventaa tuloeroja toteutuu, niin myös terveys- ja muut hyvinvointierot kaventuvat.

Talouspolitiikka ei ole tukenut eriarvoisuutta kaventavaa terveys- ja yhteiskuntapolitiikkaa (Leppo 2010). Kansanterveyden edistämisen ja terveyserojen kaventamisen kannalta yksi epäonnistuneimmista poliittisista ratkaisuisista oli kesän 2003 päätös alentaa alkoholin hintaa rajulla veronalennuksella. Valtiovarainministeriö pyrki tuolloin alentamaan myös tupakan hintaa, mutta tämän kansanterveysväki sai torjutuksi. Alkoholin hinnanalennus lisäsi alkoholikuolleisuutta tarkasti sen verran kuin silloisen STAKESin tutkijat olivat ennalta arvioineetkin. Hinnanalennus kasvatti myös sosiaaliluokkien välisiä kuolleisuuseroja (Tarkiainen ym. 2012). Aikaisemman tutkimustiedon perusteella voidaan päätellä, että vuoden 2012 alkoholi- ja tupakkaveron korotukset tulevat vähentämään alkoholin ja tupakan kulutusta, alkoholi- ja tupakkasairastavuutta ja jos eivät kaventamaan, niin hidastamaan kuolleisuuserojen kasvua. Vaikka veronkorotusten taustalla ovat terveyssyitä enemmän valtion talouden kohentamiseen liittyvät tavoitteet, niin tässä tapauksessa talous- ja kansanterveystavoitteet yhdistyvät. Jos kansanterveyssyyt otettaisiin vakavasti, alkoholimainonnan kieltäminen ei olisi hallituksissa niin kiperä kysymys kuin se vuosia on ollut. Myönteisenä piirteenä on, että vuoden 2011 hallitusohjelmassa luvataan panostaa sosiaalisten ja terveydellisten ongelmien ennaltaehkäisyyn, mielenterveys- ja päihdepalveluihin ja parantaa toimeentuloturva. Ikävä kyllä poliittisesti on huomattavasti helpompi leikata ennaltaehkäiseviä palveluita kuin korjaavia palveluita, kuten 1990-luvun taloudellisen laman varjolla tehtiin (Muuri ym. 2008).

Vaikka terveyspalvelujen merkitys terveyserojen kaventamisessa on monia yhteiskunnan rakenteellisia tekijöitä vaatimattomampi, ylläpitävät palvelujen puutteet terveyseroja. Terveystalouden järjestelmässä on monia eriarvoistavia piirteitä. Eritasoisia julkisesti tuettuja palveluita tarjotaan eri järjestelmissä eri väestöryhmille. Yksi keskeinen esimerkki on kolmikanaavainen (terveyskeskukset, työterveyshuolto ja yksityiset terveyspalvelut) avopalvelujen tarjonta, jossa hoitoon pääsyn vaivattomuus, jonotusajat ja käytöstä perittävät maksut vaihtelevat (Muuri ym. 2008).

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö julkaisi kesällä 2012 Terveys 2015 -kansanterveysohjelmansa väliarvion. Terveystason keskimääräinen kohoaminen on myönteistä, mutta terveyden jakautumisen suunta on ollut täysin tavoitteen vastainen. Arvio oli synkkä: ”Hyvinvointiin ja terveyteen vaikuttavat tulonerot ja suhteellinen köyhyys ovat Suomessa kasvaneet viimeisten viidentoista vuoden aikana. Absoluuttinen köyhyys ja työttömyys ovat vähentyneet, mutta väestöryhmittäiset erot kasvaneet” (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2012, 10). Juuri nämä tekijät vaikuttavat terveyseroihin.

Kohti globaalia terveyseropoliittia

Terveyseroja todetaan kaikissa maissa eikä niiden kaventaminen ole vain Suomen tai edes Euroopan tasolla tapahtuva tehtävä. Peter Townsandin ajatuksilla on ollut pitkäaikaista kantavuutta ja ne olivat jälleen vahvasti taustalla, kun Maailman terveysjärjestön WHO:n työryhmä, *Commission on Social Determinants of Health* (World Health Organization 2008) laajensi sosiaaliluokkien välisten terveyserojen syiden tarkastelun maailmanlaajuisesti maiden väliseksi ja maiden sisäiseksi kysymykseksi. Työryhmän mukaan terveyserot maiden välillä ja maiden sisällä ovat ehkäistävissä, ne ovat epäoikeudenmukaisia ja niihin tulee puuttua yhteisin toimin. Köyhien ja rikkaiden maiden välillä vallitsevat terveyserot ovat erittäin suuret. Mutta lisäksi kunkin maan sisällä esiintyy suuria terveyseroja. WHO:n työryhmä painottaa ensiksikin, että terveyserot saavat alkunsa siellä, missä ihmiset syntyvät, kasvavat, työskentelevät ja ikääntyvät. Toiseksi erojen kaventaminen edellyttää puuttumista vallan, rahan ja muiden resurssien epätasaiseen jakautumiseen globaalilla, kansallisella ja paikallisella tasolla, sillä nämä rakennetekijät luovat kaikkialla kasvualustaa terveyserojen syntymiselle, säilymiselle ja jopa suurentumiselle. Kolmanneksi tarvitaan lisää tietoa ja ymmärrystä maiden välisistä ja maiden sisäisistä terveyseroista, erojen syistä sekä erojen kaventamiseen tähtävien toimenpiteiden vaikuttavuudesta (Lahelma & Rahkonen 2008).

Peter Townsandin 1970-luvun lopulla kehittämällä terveyden eriarvoisuuden tulkintamalleilla on ollut suuri vaikutus ja ne tarjoavat edelleen käyttökelpoisia välineitä sekä tutkimukselle että tasa-arvoon tähtävälle terveys- ja yhteiskuntapolitiikalle. Uusimmissa terveyserojen syiden analyysissä on hyödynnetty *Black Reportin* selitysmalleja ja korostettu ensiksikin

valikoitumisprosesseja sosiaalisen rakenteen muutoksen tuloksena, jolloin alimpien sosiaaliluokkien koostumus on muuttunut yhdenmukaisemmaksi ja huono-osaisemmaksi. Pelkän peruskoulutuksen varaan jääminen on 2000-luvulla paljon suurempi rajoite kuin ennen koulutusvallankumousta 1950-70-luvulla. Valikoitumisen ja sosiaalisen vajoamisen tuloksena alimpiin luokkiin saattaa kasautua entistä enemmän terveysongelmia. Toiseksi on korostettu aineellisten ja muiden syytekijöiden edelleen suurta merkitystä kehittyneimmissä hyvinvointivaltioissa. Absoluuttinen ja suhteellinen aineellisten resurssien puute sekä epäterveelliset elintavat ylläpitävät ja pahimmillaan kasvattavat terveyseroja. On huomautettu, että hyvinvointivaltoiden epäonnistuminen terveyserojen torjumisessa saattaa osaltaan johtua siitä, ettei näissä maissa ole harjoitettu kyllin radikaalia uudelleenjakopoliittikkaa (Mackenbach 2012).

Vaikuttaminen väestön toimentuloon ja aineellisiin elinoloihin sekä näiden tasaiseen jakautumiseen muun muassa koulutus- ja tuloeroja kaventavalla ja työllisyyttä edistävällä talous- ja yhteiskuntapolitiikalla on edelleen tärkeitä, kuten Townsend jo *Black Report*issa korosti. Sen sijaan Townsend ja osa hänen jälkeensä tulleista tutkijoista ovat ehkä aliarvioineet epäterveellisten elintapojen merkitystä. Townsendar listaan onkin lisättävä – aivan erityisesti Suomessa – alkoholin kulutusta vähentävät toimet sekä muiden terveellisten elintapojen edistäminen etenkin huono-osaisten väestöryhmien keskuudessa tukemalla näiden ryhmien elinoloja. Myös elämänsä aikana kasautuviin eriarvoisuutta luoviin altistuksiin on kiinnitettävä aikaisempaa enemmän huomiota. Tämä tarkoittaa muun muassa lapsiperheiden toimeentulon turvaamista ja sen takaamista, että jokainen nuori on joko koulutuksessa ja töissä.

Townsendar ajattelun suurta merkitystä terveyserojen syntyprosessien ja erojen kaventamisen kannalta korostaa se, että hänen rakenteellinen näkökulmansa johtaa tarkastelemaan paitsi aineellisten olojen suoraa vaikutusta terveyseroihin myös pohtimaan sitä, miksi huono-osaisilla on huonojen elinolojen lisäksi usein epäterveellisemmät elintavat ja miksi heitä syrjitään työmarkkinoilla.

Kirjallisuus

- Engels, Friedrich 1969. *The Conditions of the Working Class in England*. London: Granada. (Alkuperäisteos 1845.)
- Gissler, Mika; Rahkonen, Ossi; Mortensen, Laust; Arntzen, Annette; „ Cnattingius, Sven; Nybo Andersen, Ann Marie & Hemminki, Elina 2009. Trends in socioeconomic differences in Finnish perinatal health 1991–2006. *Journal of Epidemiology and Community Health* 63, 420–425.
- Gordon, David & Townsend, Peter (toim.) 2000. *Breadline Europe. The measurement of poverty*. Bristol: Policy Press.
- Haukkala, Ari 2011. Psykososiaaliset tekijät. Teoksessa Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen (toim.) *Sosiaaliepideologia*. Helsinki: Gaudeamus, 142–158.
- Huttunen, Jussi 2012. Elinajan odote Suomessa 1751–2011. Lääkärikirja Duodecim. Viitattu 17.5.2012. http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=ldk00474.
- Huurte, Taina; Rahkonen, Ossi & Aro, Hillevi 2003. Terveystilan ja terveyskäyttäytymisen sosioekonomiset erot nuoruudesta aikuisuuteen. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 40, 154–162.
- Kadushin, Charles 1964. Social class and the experience of ill health. *Sociological Inquiry* 34, 67–80.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti 2008. Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. *Sosiaali- ja terveysturvan selosteita* 61/2008. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kestilä, Laura; Paananen, Reija; Väisänen, Antti; Muuri, Anu; Merikukka, Marko; Heino, Tarja & Gissler, Mika 2012. Kodin ulkopuolelle sijoittamisen riskitekijät. Rekisteripohjainen seuranta tutkimus Suomessa vuonna 1987 syntyneistä. *Yhteiskuntapolitiikka* 77, 34–52.
- Kestilä, Laura & Rahkonen, Ossi 2011. Lapsuuden elinot ja aikuisuuden terveys. Teoksessa Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen (toim.) *Sosiaaliepideologia*. Helsinki: Gaudeamus, 226–243.
- Laaksonen, Mikko; Roos, Eva; Rahkonen, Ossi; Martikainen, Pekka & Lahelma, Eero 2005. Influence of material and behavioural factors on occupational class differences in health. *Journal of Epidemiology and Community Health* 59, 163–169.
- Laaksonen, Mikko 2011. Aineelliset ja taloudelliset tekijät. Teoksessa Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen (toim.) *Sosiaaliepideologia*. Helsinki: Gaudeamus, 177–194.
- Laaksonen, Mikko & Silventoinen, Karri (toim.) 2011. *Sosiaaliepideologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lahelma, Eero & Rahkonen, Ossi 2011. Sosioekonominen asema. Teoksessa Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen (toim.) *Sosiaaliepideologia*. Helsinki: Gaudeamus, 41–59.
- Lahelma, Eero & Rahkonen, Ossi 2008. Terveiden tasa-arvo kansakuntien menestyksen mittariksi. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 45, 255–257.
- Lallukka, Tea; Laaksonen, Mikko; Rahkonen, Ossi; Roos, Eva & Lahelma, Eero 2007. Multiple socioeconomic circumstances and healthy food. *European Journal of Clinical Nutrition* 61, 701–710.
- Leppo, Kimmo 2010. Rakenteellisesta terveyspolitiikasta HiAP:iin – mikä muuttui Suomessa 1970–2010? Teoksessa Timo Ståhl & Arja Rimpelä (toim.) *Terveiden edistäminen tutkimuksen ja päätöksenteon haasteena*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 35–44.

- Mackenbach, Johan 2012. The persistence of health inequalities in modern welfare states: The explanation of a paradox. *Social Science and Medicine*. Viitattu 31.5.2012. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.02.031>.
- Mackenbach, Johan; Stirbu, Irina; Roskam, Albert-Jan; Schaap, Maartje; Menvielle, Gwenn; Leinsalu, Mall & Kunst, Anton 2008. Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. *New England Journal of Medicine* 358, 2468–2481.
- Manderbacka, Kristiina; Häkkinen, Unto; Nguyen, Lien; Pirkola, Sami; Ostamo, Aini & Keskimäki, Ilmo 2007. Terveyspalvelut. Teoksessa Hannele Palosuo; Seppo Koskinen; Eero Lahelma; Ritva Prättälä; Tuija Martelin; Aini Ostamo; Ilmo Keskimäki; Marita Sihto; Kirsi Talala; Elisa Hyvönen & Eila Linnanmäki (toim.) *Terveyden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2007: 23*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 179–196.
- Marmot, Michael 2004. *Status Syndrome: How Your Social Standing Directly Affects Your Health And Life Expectancy*. London: Bloomsbury.
- Martikainen, Pekka & Mäki, Netta 2011. Työttömyys. Teoksessa Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen (toim.) *Sosiaalepidemiologia*. Helsinki: Gaudeamus, 90–105.
- Muuri, Anu; Manderbacka, Kristiina; Vuorenkoski, Lauri & Keskimäki, Ilmo 2008. Yhteiskuntapolitiikka 73, 446–451.
- Valtioneuvosto 2011. Neuvottelutulos hallitusohjelmasta. Helsinki: Valtioneuvosto. Viitattu 17.5.2012. <http://www.valtioneuvosto.fi/tiedostot/julkinen/hallitusneuvottelut-2011/neuvottelutulos/fi.pdf>.
- Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo; Lahelma, Eero; Prättälä, Ritva; Martelin, Tuija; Ostamo, Aini; Keskimäki, Ilmo; Sihto, Marita; Talala, Kirsi; Hyvönen, Elisa & Linnanmäki, Eila (toim.) 2007. *Terveyden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 23*, Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Rahkonen, Ossi; Arber, Sara; Lahelma, Eero; Martikainen, Pekka & Silventoinen, Karri 2000. Understanding income inequalities in health among men and women in Britain and Finland. *International Journal of Health Services* 30, 27–47.
- Rahkonen, Ossi; Laaksonen, Mikko & Karvonen, Sakari 2003. Tupakointi ja huono-osaisuus. Tupakoinnin yhteys toimeentulovaikeuksiin ja yksinhuoltajuuteen Helsingin kaupungin työntekijöillä. *Yhteiskuntapolitiikka* 68, 492–500.
- Rahkonen, Ossi; Laaksonen, Mikko; Lallukka, Tea & Lahelma, Eero 2011. Sosiaaliluokkien välisten terveyserojen selittäminen ja niiden vähentämisen haaste – esimerkkinä työkyvyttömyyseläkkeelle joutuminen. *Janus* 19, 358–368.
- Riihelä, Marja 2009. *Essays on income inequality, poverty and the evolution of top income*. VATT-julkaisuja 52. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 1986. *Terveyttä kaikille vuoteen 2000*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2001. *Terveys 2015 -kansanterveysohjelma*. Valtioneuvoston periaatepäätös. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2001: 4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2008. *Kansallinen terveyserojen kaventamisen toimintaohjelma 2008–2011*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008: 16. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2012. *Terveys 2015 -kansanterveysohjelman väliarviointi*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistiota 2012: 4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

- Tarkiainen, Lasse; Martikainen, Pekka; Laaksonen, Mikko & Valkonen, Tapani 2012. Tuloluokkien väliset erot elinajanodotteessa ovat kasvaneet vuosina 1988–2007. Suomen Lääkärilehti 48, 3651–3657.
- Thompson, Paul 2004. Reflections on becoming a researcher – Peter Townsend interviewed by Paul Thompson. *International Journal of Social Research Methodology* 7, 85–95.
- Townsend, Peter 1984. Köyhyys Euroopassa. Käsite, teoria ja politiikka. *Sosiaalipolitiikka* 1984, 9–21.
- Townsend, Peter 1979. *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Townsend, Peter 1969. Miten tutkia köyhyyttä (Haastattelu). *Sosiologia* 6, 51–54.
- Townsend, Peter 1957. *The Family Life of Old People*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Townsend, Peter 1993. *The International Analysis of Poverty*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Townsend, Peter 2005. **An end to poverty or more of the same?** *The Lancet* 365, 1379–1380.
- Townsend, Peter & Nick Davidson (toim.) 1982. *Inequalities in Health*. The Black Report. Harmondsworth: Penguin Books.
- Townsend, Peter & Gordon, David (toim.) 2002. *World Poverty: New Policies to Defeat an Old Enemy*. Bristol: Policy Press.
- World Health Organization 1984. *Targets for Health for All*. Copenhagen: World Health Organization (WHO), Regional Office for Europe.
- World Health Organization 2008. *Closing the Gap in a Generation: Health Equity through Action on the Social Determinants of Health*. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva: World Health Organization (WHO).

Juho Saari

13 SOSIAALISET OIKEUDET KAPITALISTISESSA YHTEISKUNNASSA – T. H. MARSHALLIN KANSA- LAISUUSTEORIA

Kansalaisuus (citizenship) on keskeinen resurssien kohdentamisen kriteeri hyvinvointivaltiossa. Englantilaisen sosiologi T. H. Marshallin (1893–1981) essee *Citizenship and Social Class* (Marshall 1950) on puolestaan ollut kansalaisuustutkimuksen kivijalka jo kuudenkymmenen vuoden ajan. Marshallin analysoiman kansalaisuusproblematiikan moniulotteisuudesta kertoo jotakin se, että lukuisat tutkijat (mm. Giddens 1982; Mead 1997; Turner 1986;1992; 2001; Harris 1987; Roche 1992; Powell 2002; Bauman 2005) ovat purkaneet Marshallin esseen osiin ja koonneet sen uudestaan uudemman tietämyksen valossa. Tutkijoiden puurtamisesta huolimatta – tai ehkä sen takia – vieläkään ei ole saavutettu yksimielisyyttä Marshallin kestävästä teemoista.

Tässä luvussa esitellään Marshallin kansalaisteoriaa ja sovelletaan sitä 1990-luvun suuren laman jälkeiseen Suomeen. Aluksi tarkastellaan teorian yleispiirteitä ja sitten analysoidaan yksityiskohtaisemmin neljää teemaa. Ne ovat siirtymä velvollisuuksista oikeuksiin, laadullisista määrällisiin eroihin, omaisuus erottavana tekijänä ja Euroopan kansalaisuus. Marshallin esheet on koottu kahteen Marshallin itsensä valikoimaan, ja samalla siis myös karsimaan, kokoelmaan. *Sociology at the Crossroads*, vuonna 1963 julkaistu kokoelma, on näistä luetumpi lähinnä edellä mainitun esseiden ansiosta. Myöhemmät artikkelit on julkaistu uudelleen teoksessa *Right to Welfare and Other Essays* (Marshall 1981). Tässä luvussa näihin esseisiin viitataan alkuperäisen julkaisuvuoden mukaan, mutta sivutus viittaa edellä mainittuihin kokoelmiin.

Kansalaisuus ja sosiaalinen luokka

T. H. Marshallin essee oli alun perin uusklassiseen taloustieteeseen perustuva Alfred Marshallin (1842–1924) muistoksi Cambridgen yliopistossa pidetty kolmen esitelmän sarja. Kysymys oli sosiologista pitämässä tunnetun taloustieteilijän muistoluentoa yliopistossa, joka ei vielä silloin ollut hyväksynyt sosiologiaa tieteenalojensa joukkoon. Lähtökohtana oli Alfred Marshallin aikaisemmin esittämä näkemys yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta. Hänen mukaansa ihmiset – hänellä oli mielessään lähinnä brittimiehet – ovat viime kädessä eriarvoisia yhteiskunnallisen työnjaon, koulutuksen ja muiden samankaltaisten tekijöiden vuoksi. Samalla A. Marshall kuitenkin halusi selvittää, voisiko yhteiskunnallinen kehitys johtaa lopulta siihen, että jokainen mies olisi ”edes ammatiltaan” herrasmies (Marshall 1950, 69). Hänen mielestään tämä oli mahdollista, koska julkisen vallan tarjoama taloudellisesti tuettu koulutus ja työajan lyhentymisen luovat tilaa työväenluokan henkiselle kehitykselle. T. H. Marshallin tavoitteena oli sosiologinen näkökulma samaan kysymykseen: yhteiskunnallisen muutoksen ja yhtäläisen statuksen välisiin mekanismeihin.

Alfred Marshall oli ottanut lähtökohdaksi ”herrasmiehen elämäntavan” analysoinnin. Tieteenaloille yhteiseksi, sosiaalifilosofian alueelle sijoittuvaksi päämääräksi T. H. Marshall tulkitse kansalaisuuden ”sivistyneen elämän standardiksi” tai ”yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäsenyydeksi” (Marshall 1950, 72–73, 87). Vastattava kysymys oli, miten eri sosioekonomisesti määrittyviä yhteiskuntaluokkia – kuten työväestö ja keskiluokka – erottavat statuserot – kuten työläinen ja herrasmies – voidaan ylittää kansalaisuuden kaltaisten eri sosiaaliryhmiä *yhdistävien* sosiaalisten kategorioiden avulla.

Marshallin mukaan kansalaisuudella on *emotionaalista ja sosiaalista yhteisnautuvuutta* lisäävä vaikutus. Kun eri sosiaaliluokkiin kuuluvilla ja niiden perusteella eriarvoisilla henkilöillä on samoja yksilöllisiä, poliittisia ja sosiaalisia oikeuksia, he tuntevat olevansa tasavertaisia *kansalaisia* ja *kansalaisina*. Jäljelle jäävien eriarvoistavien luokkaerojen emotionaalisesti eriyttävä merkitys pienenee vastaavasti. Mitä enemmän kansalaisuuteen kytkettyjä oikeuksia ihmisillä on, sitä vähemmän luokkaerot heitä erottavat.

Kansalaisuuden neljä ulottuvuutta

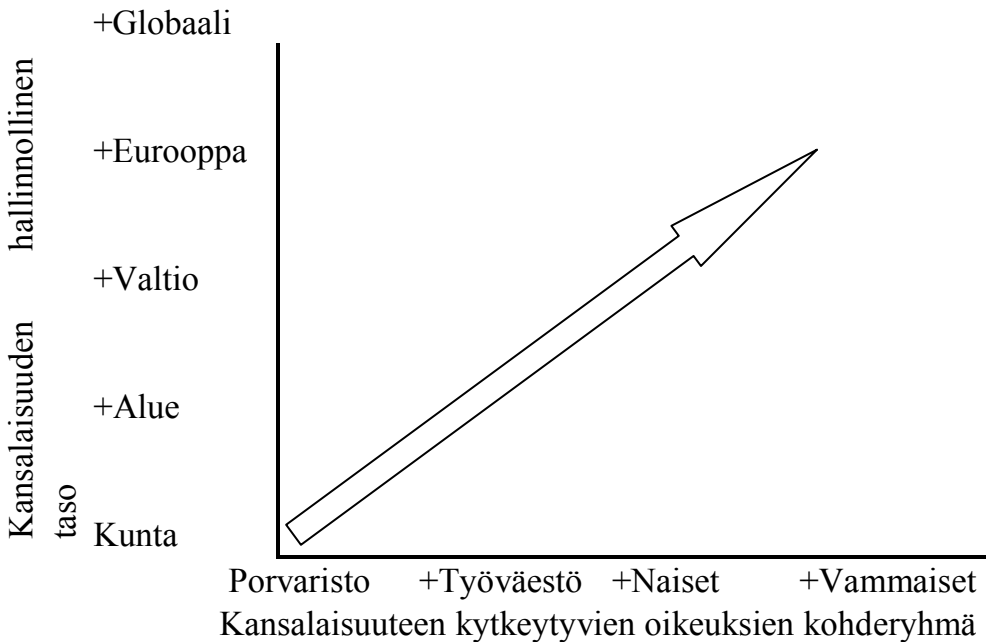
Marshallin essee on kansalaisuudesta käydyn keskustelun alkupiste, mutta myös sen jälkeen asiaa on pohdittu monista näkökulmista. Aihetta käsittelevä kirjallisuus on varsin laaja, ja se on sekä tarkentanut historiallista kuvaa että jäsentänyt Marshallin esseen jälkeen tapahtuneita muutoksia. Niinpä on perustellumpaa tarkastella kansalaisuuden ulottuvuuksia Marshallille keskeisten teemojen osalta, mutta samalla ottaa soveltuvin osin huomioon myöhempi kansalaisuustutkimus. Näin määriteltynä kansalaisuudesta voidaan määritellä neljä ulottuvuutta.

Ensinnäkin kansalaisten oikeudet *laajentuivat asteittain yksilöllisistä oikeuksista sosiaalisiin oikeuksiin*. Yksilölliset (*civic*) oikeudet periytyvät 1700-luvulta ja poliittiset oikeudet 1800-luvulta: 1900-luku oli puolestaan sosiaalisten oikeuksien laajentumisen vuosisata. Yksilöllisissä oikeuksissa tärkeintä oli yhtäläinen kohtelu oikeudessa – siis lain edessä. Poliittisissa oikeuksissa yhtäläinen kohtelu poliittisessa järjestelmässä sekä ääni- että ehdokkuusoikeuksien osalta laajeni ensin ylemmistä luokista alempiin luokkiin ja sitten miehistä naisiin – mikä osaltaan kertoo yhteiskunnan rakenteistumista sekä luokka-aseman että sukupuolisopimuksen suhteen. Lopuksi sosiaaliset oikeudet merkitsivät yhtenäistä kohtelua suhteessa sosiaalietuuksiin ja yhteiskunnallisiin palveluihin.

Toiseksi kansalaisuus kytkeytyy ihmisten tasa-arvoisuutta koskevien *arvojen muutokseen erityisesti suhteessa ihmisten välisiin eroihin*. Muodollisten yksilöllisten, poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien laajentuminen on välttämätön, mutta ei yksinään riittävä kansalaisuuden ehto. Niiden ohella laajamittainen kansalaisuus edellyttää myös kulttuuristen arvostusten muutosta. Kansallistunne kehittyi ensin ylempien luokkien keskuudessa, jotka ojensivat sen ”pala palalta alemmille luokille”. (Marshall 1950, 96.) Materiaalinen integraatio on vaurastumisen myöhemmin tuottama lisäys tähän kulttuurisesti kansallistunteen varaan rakentuneeseen kansalaisuuden ytimeen. Eräässä kohden Marshall toteaa materiaalisen integraation levinneen sosiaalisten oikeuksien avulla ”patriotismin ja sentimentaalisuuden sfääristä materiaalistien nautintojen sfääriin” (Marshall 1950, 100). Erityisenä merkkinä tästä materiaalisesta integraatiosta hän esittää hyvälaatuisten hyödykkeiden kulutuksen yleistymisen myös alempien luokkien keskuudessa (Marshall 1945, 226). Lopuksi sosiaalisen kansalaisuuden luomiseksi ”tar-

vitaan myös sosiaalista koulutusta ja mielipideilmaston muutosta” (Marshall 1950, 93). Ei siis riitä se, että kansalaisilla on periaatteessa yhtäläiset muodolliset oikeudet, jotka tekevät heidät kansalaisina ensin kulttuurisesti ja sitten materiaalisesti samanarvoisiksi. Heidän on lisäksi oltava yhteinen käsitys kansalaisten *tasa-arvosta*.

Kolmanneksi *kansalaisuus-oikeuksien kattavuus* on vaihdellut. Kansalaisuus on laajentunut vaiheittain aatelistosta porvaristoon ja porvaristosta työväestöön. Tämän jälkeen kansalaisuus on edelleen laajentunut aikaisemmin ”suojelun tarpeessa” olleisiin ryhmiin. Tämänkaltaisia ryhmiä ovat (naimisissa olevat) naiset, (entiset) orjat, erilaisissa laitoksissa, kuten vankiloissa ja mielisairaaloissa, olevat henkilöt ja henkisesti kehitysvammaiset. Viime vuosina keskustelun kohteeksi ovat nousseet myös muiden kädelisten eläinten oikeudet elämään ihmisille jossakin määrin verrannollisella tavalla. Tällä laajennuksella on joitakin yhtymäkohtia 1700–1800-luvuilla orjien oikeuksista käytyyn keskusteluun. Tämän ohella Marshallin oikeuksien kattavuutta on haluttu laajentaa. Trilogiaa on laajennettu uusilla teemoilla, kuten esimerkiksi ympäristöön ja kulttuuriin liittyvillä (subjektiivisillä) oikeuksilla (vrt. Turner 2001).

Kuvio 1. Kansalaisuuden laajentuminen

Neljänneksi kansalaisuus on kehittynyt eri tahtiin eri hallintatasoilla (ks. kuvio 1). Monet oikeudet olivat alun perin paikallisia, mutta laajenivat sitten alueellisiksi ja kansallisiksi: viimeinen kehitysvaihe on kansalaisuuden laajentuminen kansallisvaltion ulko- tai yläpuolelle: pisimmälle tähän suuntaan on edennyt Euroopan yhteisö. Joitakin globaalin kansalaisuuden elementtejä on myös olemassa erityisesti yksilöllisten oikeuksia alueella: näitä ovat ennen kaikkea oikeus lainsuojaan (passi) ja kaupankäyntiin. Globaalit poliittiset oikeudet ovat sen sijaan vähäisiä. Sosiaalisten oikeuksien alueella kansainväliset työnormit ja vammaisten asemaa koskevat sopimukset ovat tärkeitä avauksia globaalin sosiaalisen kansalaisuuden kehitykselle. Eri hallintatasojen kansalaisuudet ovat ”pesiytyneet” (*nested*) toisiinsa (Faist 2001). Oikeuskategoriasta riippuen kuvioon 1 voidaan piirtää eriasteisesti vaaka- ja pystysuoria nuolia (Faist 2001).

Kritiikki

Marshallin tulkintaa on myös kritisoitu. Ensinnäkin on pohdittu onko Marshallin kuvaus kansalaisuuden kehityksestä kytkeytynyt yksinomaan Ison-Britannian historiaan vai onko hänellä ollut mielessään universaalimpi kuvaus. Hänen kirjoituksensa antavat tukea molemmille tulkinnoille. Hänen ensisijainen huomionsa kohdistuu kiistatta brittiläiseen yhteiskuntaan, mutta hän kirjoittaa myös laajasti ”kapitalismista”, ”sivilisaatiosta” ja ”meidän modernista järjestelmästä” (Roche 1992) viitaten selvästi kansallisvaltiota laajempaan modernisoitumiseen.

Uudempi tutkimus on nimennyt lukuisia kansalaisuuden kehityspolkuja. Australialaisen sosiologi Bryan S. Turnerin (1992) kansalaisuuden kehitystä kartoittava luokitus perustuu kahteen perusjakoon, jotka ovat alhaalta ylöspäin (tai päinvastoin, ylhäältä alaspäin) tai julkisen/yksityisen sfäärin kautta. Ristiintaulukoimalla nämä kaksi jakolinjaa saadaan neljä mahdollista polkua kansalaisuuteen. Ranskalainen kansalaisuus rakentui alhaalta ylöspäin julkisen sfäärin kautta. Englantilainen kansalaisuus puolestaan laajentui ”ylhäältä alaspäin”, mutta kuitenkin julkisen sfäärin – politiikan – kautta. Yhdysvaltalainen kansalaisuus kehittyi puolestaan alhaalta ylöspäin, mutta ilman julkisessa sfäärissä tapahtunutta kamppailua. Lopuksi saksalainen fasismi rakentui ylhäältä alaspäin, mutta ilman poliittisessä sfäärissä tapahtunutta kamppailua. (Turner 1992). Tässä luokituksessa suomalais-

nen kansalaisuus on verrattavissa ranskalaiseen polkuun, jossa (sosiaalinen) kansalaisuus rakentuu yhteiskunnallisen valtataistelun kautta.

Toiseksi Marshallin kansalaisuusteoriaa on moitittu valtaresurssien puutteellisesta analyysistä. Hän viittaa kyllä yksittäisiin politiikkoihin, mutta ei systemaattisesti analysoi luokkapohjaisesti organisoituneiden intressiryhmien välisten valtasuhteiden merkitystä kansalaisuuden laajentumiselle. Kansalaisuus laajentuu vähittäin, omalla painollaan (Rueschemeyer, Huber Stephens & Stephens 1992, 47). Vaihtoehtoisessa tulkinnassa kansalaisuuden vaiheittainen kehitys on kytköksissä yhteiskunnallisten, ennen kaikkea luokkien välisten voimasuhteiden muutoksiin, eikä muuttuviin arvoihin. Yksilölliset oikeudet laajenivat, kun kuningas menetti valtaansa aatelille ja porvaristolle, ja vastaavasti poliittiset oikeudet laajenivat aatelilta ja porvaristolta työväestölle työväenluokan painotuksen alla; lopuksi tämä valtaresurssien ja -suhteiden muutos heijastui sosiaalisten oikeuksien laajentumisena. (esim. Giddens 1982; Bowles & Gintis 1986; Rueschemeyer ym. 1992.) Marshallin puolustukseksi voi toisaalta kuitenkin todeta, että hänen tutkimusasetelmansa ytimessä oli kansalaisuuden vaikutus luokkarakenteeseen, eikä päinvastoin, luokkarakenteen vaikutus kansalaisuuteen. Häntä siis kiinnosti enemmän eri sosiaaliluokkiin kuuluvia henkilöitä yhdistävät kuin heitä erottavat tekijät. Tästä Marshallin asettamasta näkökulmasta edellä esitelty kritiikki vaikuttaa tarpeettomalta.

Kolmannen peruskritiikin mukaan Marshall ei ota riittävästi huomioon talouskasvun tuomien lisäresurssien merkitystä kansalaisuuden kehitykselle (vrt. Turner 1992, 38; Dahrendorf 1988). Kansalaisuuden laajentuminen kytkeytyy kapitalismin luomaan ja tuomaan vaurastumiseen ja julkisen vallan käytettävissä olevien resurssien määrän kasvuun. Julkisen vallan on kyettävä verottamaan henkilöitä ja yhteisöjä, jotta se pystyisi kustantamaan julkiset palvelut ja tulonsiirrot. Sosiaalisten oikeuksien laajentaminen ilman talouskasvua olisi nollasummapeleä, jossa yhden henkilön sosiaalisten oikeuksien laajentuminen vähentää toisen henkilön käytössä olevien resurssien määrää. Tämänkaltainen uudelleenjako on historiallisesti varsin harvinaista. Sosiaalisten oikeuksien laajentuminen kytkeytyy kansantalouden *jakovaraan*, joka on se aikaisemmin jakamatta jäänyt osuus kansantalouden kasvusta ja julkisen sektorin käytössä potentiaalisesti olevista tuloista, jonka julkinen valta päättää kohdentaa ensin julkisen talouden ja viime kädessä sosiaalipoliittisen järjestelmän käytettäväksi.

Neljänneksi Marshallia on moitittu sukupuolineutraalista kansalaisuuden analysoinnista. Naiskansalaisuutta Marshall käsittelee vain muutamassa lauseessa, joissa hän toteaa naisten statuksen olleen yksilöllisten oikeuksien suhteen ”eräissä tärkeissä suhteissa erikoinen” (Marshall 1950, 79). Feministisen tulkinnan mukaan Marshallin kansalaisuuskäsitys on ”patriarkaalinen”, koska tulkinta ”yhteiskunnan täysivaltaisesta jäsenyydestä” rajoittuu julkiseen sfääriin, johon naiset ovat usein miehiä heikommin kiinnittyneitä (Pateman 1988, 236). Naiset ja miehet myös kiinnittyvät eri tavoilla sosiaalipoliittisen järjestelmän institutionaaliseen rakenteeseen. Sosiaali-, terveys- ja koulutuspalveluilla on naisille suhteellisesti suurempi merkitys kuin miehille, koska ne ovat sekä mahdollistaneet naisten työssäkäynnin vähentämällä heidän tekemänsä palkattoman työn kysyntää kotitalouksissa että tarjonneet naisille työpaikkoja erilaisissa hoivatehtävissä. Tulonsiirtoja on puolestaan pidetty enemmänkin työssäkäyvien miesten etuuksina: he jäävät naisia useammin sairauslomalle, työttömäksi, varhaiseläkkeelle sekä lopulta paremmin kompensoidulle vanhuuseläkkeelle. Palvelujen avulla naiset ovat siis päässeet työmarkkinoille, kun taas miehet ovat tulonsiirtojen avulla päässeet sieltä pois (ks. myös Anttonen 1997, 163–166).

Velvollisuuksista oikeuksiin

Marshallille sosiaalinen integraatio ei siis ole yksinomaisesti tai ensisijaisesti materiaalista. Se perustuu enemmänkin jaetusta kansalaisuusstatuksesta syntyvään sosiaaliseen ja emotionaaliseen yhteenkuuluvuuteen. Tämä ajatus sosiaalisten oikeuksien sosiaalista integraatiota tuottavasta vaikutuksesta ei kuitenkaan ole ongelmaton. Sosiaalipoliittikkaa ei ole organisoitu ensisijaisesti sosiaalista integraatiota lisäävään muotoon. Tämänkaltainen tulkinta sivuuttaa toimijoiden intentiot. Sosiaalipoliittisten järjestelmien kehitystä ovat ohjanneet muut poliittis-taloudelliset tavoitteet. Ihmiset myös tekevät valintoja aina annetusta tilanteesta käsin. Sosiaalisten oikeuksien laajentuminen voi hyvinkin olla Marshallille ja hänen sukupolvelleen yhteisyyttä luova kokemus. Seuraavalle sukupolvelle nämä sosiaaliset oikeudet ovat kuitenkin osa institutionaalista rakennetta, jolla ei sinänsä ole sosiaalista integraatiota luovaa merkitystä.

Sosiaaliset oikeudet voivat myös vähentää sosiaalista yhteenkuuluvuutta. Tämän argumentin mukaan paikallisesti organisoidun toiminnan ja varojen

keräämisen mielekkyys kyseenalaistuu, jos verovaroin toimiva ”yhteiskunta” pystyy sijoittamaan samaan tavoitteeseen monikymmenkertaisesti resursseja. Jos verotus on pakollista ja veroeurot korvamerkittämiä (kohdennettavissa mihin tahansa hallituksen esittämään kohteeseen), kansalainen ei voi välittömästi esittää näkemyksiään verovaroin rahoitettavan toiminnan mielekkyudesta. Sosiaalipoliittiset järjestelmät voivat myös vähentää ihmisten omaan aloitteellisuuteen perustuvien vapaaehtoisorganisaatioiden, ”pienien platoonien” toimintamahdollisuuksia. (Saunders 1993.) Tätä vastaan voidaan tietenkin sanoa, että ”yhteiskunnan” käyttämien resurssien määrä vastaa paremmin sosiaalista tarvetta. Viime kädessä kysymys sosiaalisten oikeuksien ja sosiaalisen integraation välisistä mekanismeista on kuitenkin empiirinen. Esimerkiksi Suomessa vahva hyvinvointivaltio kulkee käsi kädessä kukoistavan kansalaisyhteiskunnan kanssa, mikä viittaa siihen, että julkisen vallan toiminta ei välttämättä syrjäytä kansalaisten omaa aktiivisuutta (ks. Pessi & Saari (toim.) 2011).

Kansalaisuuden laajentuminen nostaa esiin myös velvollisuuksien ja oikeuksien välisen suhteen. Marshallin näkökulmasta velvollisuuksien supistuminen suhteessa sosiaalisiin oikeuksiin on luonteva osa kansalaisuuden laajentumista. Samalla hän asetti eräitä velvollisuuksia; näistä tärkeimmät ovat ensinnäkin velvollisuus maksaa veroja ja sosiaaliturvamaksuja, koulutautua ja miehille suorittaa asevelvollisuus. Toisen velvollisuuksien ryhmän muodostavat yleiset ja epämääräisemmät velvollisuudet elää ”hyvän kansalaisen elämää”, jossa kunkin kykyjen mukaan edistää yhteisön hyvinvointia. Hän perustelee tätä näkemystä seuraavasti:

Yksilön velvollisuus kehittää ja sivistää itseään on ... enemmän sosiaalinen kuin henkilökohtainen velvollisuus, koska yhteiskunnan sosiaalinen terveydentila riippuu sen jäsenten sivistyksestä. Ja yhteisö, joka tukee tätä velvollisuutta, on alkanut ymmärtää, että sen kulttuuri on orgaaninen kokonaisuus ja sen sivistys on kansallista perintöä. (Marshall 1950, 85.)

Sosiaalipolitiikan rahoituksen hän legitimoii yhteiskunnan kollektiivisella työpanoksella, josta yksilöillä on tarkemmin määrittelemätön oikeus nauttia ”reilussa” suhteessa (Marshall 1965, 93).

Kansalaisen tärkein velvollisuus ”yhteiskuntaa” kohtaan on työnteko. Hiukan epäselvästi Marshall kuitenkin jatkaa lausetta toteamalla, että yk-

silön panos yhteisön hyvinvoinnille on niin mitätön, että yksilöllä ei ole perusteltua syytä olettaa sen puuttumisella tai oman työpanoksensa rajoittamisella olevan merkitystä koko yhteisön hyvinvoinnille. Marshallille ongelmaksi ei määriyty työhalukkuus tai sen puute vaan työntekijöiden tuottavuuden lisääminen. Sosiaaliturvariippuvuuden hän näkee jatkuvasti nousevan elintason yhteiskunnassa vähemmän puoleensavetävänä vaihtoehtona. (Marshall 1965, 90–91.) Palkkatyösuhteessa hän asettaa yksilön edun yhteiskunnan edun edelle, joskin yksilön toiminnan työelämässä tulisi olla yhteisön hyvinvoinnista kannetun vastuuntunnon inspiroimaa. (Marshall 1950, 117). Sosiaalisista oikeuksista hän toteaa, että yksilöiden vaatimukset on sovittava kokonaisuuden osaksi. (Marshall 1953b, 247–254.) Kaiken kaikkiaan Marshall siis tiedostaa yksilön ja kollektiivin välisen jännitteen ja korostaa yksilön ensisijaisuutta. Samalla hän näyttää uskovan, että kansalaisuudella on sen verran vahva sosiaaliin normeihin sosiaalistava vaikutus, että tämä yksilön ja kollektiivisen välinen jännite ei aiheuta ratkaisemattomia ongelmia.

Epäselväksi jää, mitä tapahtuu *kaikesta sosiaalistumisesta huolimatta* sosiaalisesta normista poikkeavasti käyttäytyville kansalaisille. Kollektiivisen toiminnan teoriassa tämä eturistiriita tunnetaan vapaamatkustajan ongelmana. Tämän teoreeman mukaan rationaalinen yksilö on haluton osallistumaan (esim. kansalaisuuteen kytkeytyvän) yhteisen hyvän kaltaisten julkishyödykkeiden tuotantoon, mikäli hän pystyy hyödyntämään kansalaisuutta omasta panoksestaan riippumatta (Olson 1971; ks. myös Heinemann 2008). Keskustelu sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta, sosiaalipalvelujen rahoittamisesta ja tuottamisesta sekä ”sosiaalipummeista” liittyy tähän problematiikkaan. Harvemmin keskustellaan ”vahvojen” pyrkimyksestä vapaamatkustaa ”heikkojen” tai suojelun tarpeessa olevien ryhmien kustannuksella. Myös tämä vapaamatkustamisen muoto on mahdollinen.

Toiseksi ”syrjäytyminen yhteiskunnasta” ei aiheudu välttämättä tai yksinomaan taloudellisten resurssien puutteesta. Kyse voi olla myös kansalaisen ”tahdonheikkoudesta”, kyvyttömyydestä täyttää kansalaisuuden asettamia ehtoja. Kansalaisuuden statusta ei näin ollen voida aina ongelmitta ”tuottaa” sosiaalisten oikeuksien avulla (Harris 1987). Kyvyttömyys kansalaiselta vaadittuun rationaaliseen käyttäytymiseen voidaan tulkita tahdonheikkouden ongelmaksi, sellaiseksi käyttäytymismalliksi, joka on toimijasta itses-

tään aiheutuvista syistä ristiriidassa toimijan pitkän aikavälin rationaalisten tavoitteiden kanssa. Klassinen esimerkki tämäntyyppisestä käyttäytymisestä on Homeroksen tunnettu tarina seireenien houkuttelemasta Odysseuksesta, joka sitoo itsensä laivanmastoon voidakseen kuunnella seireenien laulua ilman vietelleyksi tulemisen vaaraa. Nykymaailmassa puolestaan tupakanpolto on käyttökelpoinen esimerkki. Sosiaalipolitiikkaan sovellettuna kansalaiset eivät taloudellisessa käyttäytymisessään ota riittävässä määrin huomioon työttömyyden, vanhuuden tai sairauden aiheuttamaa säästämis-tarvetta, vaikka tämänkaltainen strateginen rationaalisuus olisi rationaalisen valinnan teorian mukaista.

Vapaamatkustamisen ja tahdonheikkouden kontrolloimisen kannalta on merkittävää, että Marshallilla ei ole varteenotettavaa teoriaa valtiosta (Turner 1992). Hän näkee valtion velvollisuudeksi yhteisten intressien valvomisen: nimenomaan valtion tehtävänä on harmonisoida yksilöllisten oikeuksien ja yhteiskunnallisten tarpeiden välinen ristiriita. Vielä 1950-luvulla Marshall uskoi, että valtio voi onnistua tässä tehtävässä tieteellisen suunnittelun avulla. (Marshall 1950, 109; Marshall 1953a, 248.) Marshallille valtio on yhteiskuntaan nähden ulkopuolinen, eksogeeninen tekijä, jonka normatiivisena tehtävänä on tasapainoilla eri intressien välillä (Marshall 1981, 126). Hänen kirjoituksistaan ei kuitenkaan selviä, miksi yksilöt antavat valtiolle tämän tehtävän yhteisenä hyvän valvojana ja kuinka valtio voi irrottautua eri ryhmien intresseistä niihin nähden eksogeeniseksi toimijaksi, siis yhteiskunnan ulkopuolelle.

Laadullisista eroista määrällisiin eroihin

Edellä esitellyt kritiikit ovat enemmänkin Marshallin perusteesejä täydentäviä alaviitteitä kuin sitä perustavanlaatuisesti kyseenalaistavia argumentteja. Sekä teoreettisesti että empiirisesti tärkeämpi kysymys on, missä määrin ja minkälaisen sosiaalisten mekanismien välityksellä sosiaalisten oikeuksien voi olettaa edistävän kansalaisuutta. Tämän kysymyksen tarkastelemiseksi on syytä palata Alfred Marshallin tutkimusongelmaan.

Alfred Marshallin mukaan yhteiskunnan vaurastuminen mahdollistaa työajan lyhentämisen ja siten myös jonkinasteisen sivistyneen elämäntavan työläisille. Hän hyväksyy tämän sivistyneen elämäntavan saavuttamisen jälkeen jäävät *määrälliset* tuloerot oikeutettuina ja taloudellisina kannusti-

mina välttämättöminä. Samalla hän kiistää *laadullisten*, statukseen perustuvien erojen oikeutuksen. Samalla tavalla T. H. Marshall (1950, 71) tekee eron käytettävissä olevien luokkarakenteesta aiheutuvan tulojen tasa-arvon ja kansalaisuudesta seuraavasta *yhtäläisen statuksen* välillä korostaen jälkimmäisen ensisijaisuutta sosiaalipolitiikan tavoitteena.

Tämä sosiaalipolitiikan ja hyvinvointivaltion tutkimuksessa usein sivuutettu kohta on perusteltua lainata kokonaisuudessaan:

Sosiaalipolitiikan¹⁰ laajeneminen ei ole ensisijaisesti tulojen tasaamisen väline. Eräissä tapauksissa se saattaa olla sitä, toisissa se ei ole. Kysymys on suhteellisen vähäpätöinen. ... Tärkeämpää on sivistyneen elämän konkreettisen sisällön rikastaminen, yleinen riskin ja turvattomuuden vähentäminen, vähemmän ja enemmän onnekkaiden henkilöiden tasa-arvoistaminen kaikilla tasoilla – terveiden ja sairaiden, työllisten ja työttömien, vanhusten ja aktiivisten, poikamiehen ja suuren perheen isän välillä. Tasa-arvoistaminen ei tapahdu niinkään luokkien kuin yhtenä luokkana kohdeltavien ihmisten välillä. Statuksen tasa-arvo on tulojen tasa-arvoa tärkeämpää. (Marshall 1950, 107.)

Toisessa yhteydessä hän tarkentaa, että ”tasa-arvoinen suhde on sosiaalinen eikä taloudellinen käsite” (Marshall 1950, 119). Samaa ajatellen saksalainen sosiologi Ralf Dahrendorf (1988, 29) on todennut, että ”olemme siirtyneet laadullisesta määrälliseen eriarvoisuuteen”.

Marshallille sosiaaliset oikeudet ovat siis luokkaeroja tasapainottava ja yhteiskuntaa sosiaalisesti integroiva elementti. Täysivaltaiseen (sosiaaliseseen) kansalaisuuteen sisältyy laadullisesti samojen tai samankaltaisten *palvelujen* kuluttaminen. Yhteiskunnalliset palvelut ovat näin ollen sosiaalisen integraation lähde. Niistä koulutus on keskeisin integraatiota luova sosiaalinen oikeus, koska se lapsuuteen kohdistuvana mahdollistaa sosiaalisen liikkuvuuden ja luokkarakenteen muokkaamisen yhteiskuntaa tasa-arvoistavalla tavalla (Marshall 1950, 84). Palvelujen tarjonnan lisääminen myös mahdollistaa varsinaisten palkkatuloerojen säilyttämisen taloudellisesti kannustavina samanaikaisesti yhä laajemman tarpeentyydytyksen kanssa (Marshall 1950, 125).

---

¹⁰ Marshall käyttää käsitettä *social services*, mutta englantilaisessa (ja osin eurooppalaisessa) käytössä se kattaa myös vakuutukset, sekä Marshallin käytössä poikkeuksellisesti myös terveyspalvelut.

Tulonsiirtoihin painottuva sosiaaliturvajärjestelmä sen sijaan (voi) johtaa palvelujen eriytymiseen, koska varakkaammilla väestökerroksilla on tulonsiirtojen jälkeenkin varaa ostaa laadullisesti parempia palveluja (Marshall 1950, 106–108). Kuitenkin myös käteisenä maksettaviin etuuksiin sisältyy uusia yhteisiä, yhteisyyttä tuottavia kokemuksia: ”kaikki oppivat, mitä vakuutuskortin omistaminen ja sen säännöllinen leimaaminen tai lapsilisän tai eläkkeen nostaminen postitoimistosta tarkoittavat” (Marshall 1950, 107). Keskeistä on se, kuinka voimakkaasti tulonsiirrot tasapainottavat luokkarakennetta. Mitä voimakkaammin etuudet on kytketty sosioekonomiseen rakenteeseen (esimerkiksi vain ylemmille toimihenkilöille kohdennetuilla etuuksilla), sitä vähemmän ne kytkeytyvät kansalaisuuteen.

T. H. Marshall ei ajatellut kansalaisuuden korvaavan luokkaeroja, eikä hän myöskään väitä, että näin tulisi olla. Sen sijaan hän toteaa, että ”luokkajärjestelmän luoma eriarvoisuus on hyväksyttävää, jos kansalaisten tasa-arvoisuus tunnustetaan”. Kyse on siis periaatteellisesta ja lähtökohtaisesta sosiaalisesta tasa-arvoisuudesta taloudellisesti eriarvoisten henkilöiden kesken. Hyvinvointivaltio

”ei kiellä kapitalistista markkinataloutta, mutta jotkut sivistyneen elämän elementit tulee asettaa markkinatalouden yläpuolelle ja että tämä täytyy saavuttaa supistamalla markkinoiden aluetta tai poistamalla markkinat. Sen tavoitteena ei ole yhtäläinen kulutustaso kaikille, mutta eriarvoisuuden tulee olla selväsanaista ja perustelluin väittein puolustettavissa.” (Marshall 1950.)

Marshallin yhteenkuuluvuutta korostavaa näkökulmaa voi havainnollistaa Suomen historialla. Sosiaalipolitiikan historiaa käsittelevissä pitkän aikavälin historiankirjoituksissa on korostettu sotien välisen kansakunnan kahtiajakautumista, jota symboloivat jokaiseen kylään rakennetut työväen- ja nuorisoseurantat. Marshallin kehuksesta käsin se oli luokkien välisten jännitteiden takia kykenemätön luomaan laajoja sosiaalivakuutusjärjestelmiä (Heinonen 1993). Tämä on pitkälti totta: keskeiset ja kattavat sosiaalivakuutusjärjestelmät, kuten sairaus- ja työeläkevakuutus rakennettiin myöhemmin kuin mitä vertailevien tutkimusten mukaiset teollistumisen ja kaupungistumisen asteet olisivat ennustaneet, koska intressiristiriitoja ei kyetty sovittamaan yhteen.

Kansalaisuuden näkökulmasta olisi kuitenkin perusteltua korostaa kou-

lutuksen ja terveydenhuollon kansalaisia yhdistävää vaikutusta. Kansa-
koulussa istuivat niin valkoisten kuin punaistenkin lapset. Vaikka heidän
elämäkulkunsa tämän jälkeen usein eriytyivät, kansakoulu (ja koulu-
ruoka) oli asevelvollisuuden ohella harvoja eri sosiaaliluokista tulevia lapsia
yhdistäviä tekijöitä. Kunnankätilö saattoi maailmaan lapsia äidin (tai isän)
sosiaaliluokasta riippumatta. Äitiyspakkaus on toisen maailmansodan jäl-
keen jaettu kaikille äideille. Vielä nykyisinkin äitiyspakkaus on eräs kaik-
kein suosituimmista sosiaalipoliittisista etuuksista.

Vielä paremmin näkemys sosiaalisista oikeuksista kansalaisia emotionaa-
lisesti yhdistävänä tekijänä soveltuu toisen maailmansodan jälkeiseen Suo-
meen, erityisesti 1950–1960-lukuihin. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan
professori Jouko Siipi (1920–1970) tiivistä suomalaisen kansalaisuuden ke-
hityksen sosiaalisten oikeuksien näkökulmasta seuraavasti:

*Tärkeintä tässä ei ole se, että kansalaiset vähitellen joutuivat kaikki sosiaa-
lipolitiikan kohteiksi, vaan se että yhtäläinen kohteena oleminen hyväksyt-
tiin. Sosiaalipolitiikan kohteena oleminen ei enää ollut vain ylhäältä tule-
vaa armoa, armeliaisuutta ja pakkoa vaan myös kansalaisoikeus. (...) ”Yh-
täläisesti tässä olemme kaikki sodassa olleet, samanlaisina on nyt rauhaa-
kin eletävä.” Tämä ja vastaavankaltaiset ilmaukset kuvastavat silloista
ilmapiiriä ja asioita, joita uutuutena piti tuoda esille. (Siipi 1967, 173.)*

Kun me kaikki kulutamme samankaltaisia etuuksia ja palveluja, tunnem-
me olevamme ”samassa veneessä”.

Toisaalta tämä Samassa veneessä-argumentti on ollut koko ajan hivenen
virheellinen. Väite samojen palvelujen kulutuksesta sisältää julkilausumat-
toman ajatuksen siitä, että kotitaloudet kuluttaisivat samassa tilanteessa
saman määrän palveluja. Tämän väitteen havaittiin olevan virheellinen
jo 1970-luvun lopulla, jolloin kulutustutkimukset osoittivat keskiluokki-
en kuluttavan koulutus-, terveys- ja sosiaalipalveluja työväestöä enemmän
(Goodin & Le Grand 1987). Näin ollen sosiaalinen oikeus (status) samaan
palveluun voi myös eriarvoistaa kansalaisia kulutuksen kannalta arvioituna.
Sama tulos saatiin Suomesta aikavälillä 1971–1990, jolloin palvelujen pa-
rempi saatavuus näytti hyödyttävän ensisijaisesti keskituloisia ja -luokkaisia
kotitalouksia (Saari 1996).

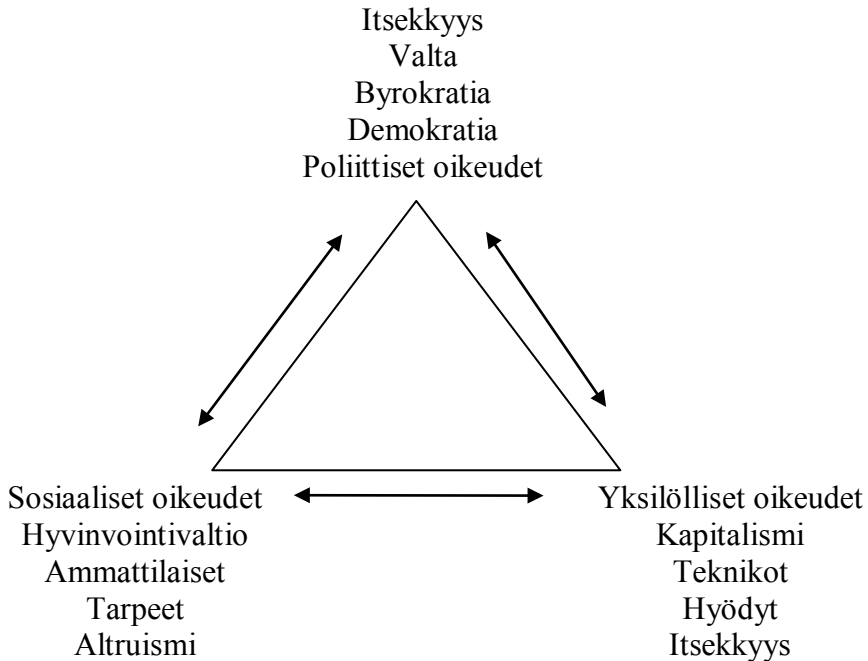
Samassa veneessä -ajattelu on edelleen heikentynyt 1990-luvulla ja sen

jälkeen sosiaalipolitiikan eriytymisen syventyessä. 1990-luvulle tultaessa eri sosioekonomisiin ryhmiin kuuluvien henkilöiden/kotitalouksien etuuksien ja palvelujen rakenne oli pitkälti samankaltainen yhdistelmä tulovähentäjiä, tasamääräisiä, ansiosidonnaisia etuuksia ja yhteiskunnallisia, elämäntaakkaan pikemminkin kuin sosioekonomiseen asemaan liittyviä palveluja. Tämän kriteerin valossa suomalainen kansalaisuus vähensi luokkien välisiä eroja. (Saari 1996.) 1990-luvun laman jälkeen sosiaaliturvan rakenteessa on tapahtunut sosioekonomisesti latautunutta erilaistumista. Väestön valtaosa on toki pysynyt ansioturvan ja työterveyshuollon piirissä. Heikossa asemassa olevassa väestössä erilaisten tukien rooli on aikaisemmasta korostunut. Toiselta puolen paremmassa asemassa olevien ryhmässä erilaisten yksityisten vakuutusten ja luontoisetuuksien merkitys on aikaisemmasta kasvanut. Erityisen selkeä tämä on suomalaisessa terveystaloudessa (ks. tarkemmin Rahkonen ja Lahelma, tässä kokoelmassa). Näin väestö on enenevässä määrin jakautunut «kolmen kerroksen väkeen», mikä ei ole yhtäläisen kansalaisuuden ja yhtäläisen statuksen kannalta arvioituna myönteinen kehityskulku.

Väliiviivayhteiskunta

Oikeuksien ja luokkarakenteen väliset jännitteet korostuivat edellisten laajentumisessa uusille alueille (ennen kaikkea poliittisista sosiaalisiiin oikeuksiin) ja uusiin väestöryhmiin. Maineikkaassa kohdassa Marshall tiivistää, että ”omaisuuden, koulutuksen ja kansantalouden rakenteen vuorovaikutuksesta” rakentuva ja eriarvoisuutta aiheuttava *luokkarakenne* sekä tasa-arvoistava kansalaisuus ovat ”sodassa keskenään” – joskin samaan hengenvetoon hän toteaa, että tämä lause voi olla kärjistetty. Marshallin ajattelussa ajatus kahdesta erillisestä yhteiskunnallisen organisoitumisen periaatteesta – kapitalismista ja kansalaisuudesta – syventyi vuosikymmenten mittaan. Muutos kulminoitui vuonna 1972 julkaistuun artikkeliin *Value problems of welfare capitalism*, jossa hän esitteli ajatuksen ”väliiviivayhteiskunnasta” (*hyphenated society*). Tuo kirjoitus julkaistiin uudestaan vuonna 1981, jolloin hän liitti siihen itsekriittisen jälkikirjoituksen (ks. myös Kokkonen 2006).

Kuvio 2. Väliviivayhteiskunta

Tuossa Marshallin ajattelun toisen käännekohdan muodostavassa artikkelissa hän erotti kolme analyttisesti eriytynyttä yhteiskunnallisen toiminnan ”komponenttia”: kapitalismin, demokratian ja hyvinvointivaltion (kuvio 2). Tämä kolmijako kertoo ensinnäkin siitä, että hyvinvointivaltio on muodostunut omaksi, markkinoihin/kapitalismiin tai politiikkaan supistumattomaksi komponentikseen. Vähän vapaamielisesti Marshallin ajattelua soveltaen voidaan ajatella, että yksilölliset oikeudet kytkeytyvät markkinoihin, poliittiset oikeudet demokratiaan ja sosiaaliset oikeudet hyvinvointivaltioon. Hänen mukaansa eri sfäärit rakentuvat erilaisten motiivien ja ammattitaitojen varaan. Hyvinvointivaltio perustuu altruismiin ja professionalismiin, politiikka itsekkyyteen ja byrokraattiaan, ja kapitalismi egoismiin ja tekniseen osaamiseen.

Marshallin väliviivayhteiskuntaa voidaan kritisoida monelta kantilta. Hän itsekkin esitti siihen nähden kriittisiä huomautuksia erityisesti altruismien ja hyvinvointivaltion välisten mekanismien osalta (Marshall 1981,

123). Normatiivisesti ajatellen Marshallin kolmijako on kuitenkin muistutus siitä, että hyvinvointivaltiolla tulee olla suhteellisen riippumaton asema sekä politiikasta että kapitalismista. Näin tulee olla, jotta julkinen valta voi vastata niiden haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien tarpeisiin (vrt. Goodin 1988), joilla ei ole sen paremmin poliittista vaikutusvaltaa kuin markkinavaltaakaan. Kuten Marshall itse sanoo, hyvinvointivaltion ammatillaisen erottaa byrokraateista se, että jälkimmäisiä ohjaa reiluuden ja yhtäläisen kohtelun periaatteet, kun taas edelliset tekevät mikä on parasta suhteessa ihmisten tarpeisiin. Kyky vastata ihmisten tarpeisiin on tärkeä erityisesti vaurastuvissa yhteiskunnissa, joissa vaurastunut enemmistö väestöstä suhtautuu varsin niivasti heikossa asemassa olevien vähemmistöjen sosiaalisten oikeuksien vahvistamiseen.

Tästä näkökulmasta suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys 1990-luvun alun laman jälkeen on ollut monella tapaa haasteellista. Sosiaalipolitiikka on enenevässä määrin muuttunut tarpeisiin ja sosioekonomisten ryhmien, alueiden ja sukupuolten tasa-arvoon tähtäävästä institutionaalisesta järjestelmästä kilpailukyvyyn, kasvun, työllisyyden ja puolittaismarkkinoiden luomisen välineeksi. Tässä kehityksessä eriarvoistuminen on yhteiskuntapolitiikan haaste siltä osin kuin se aiheuttaa elämänmahdollisuuksien (*life chances*) heikentymistä ja ”syrjäytymistä” yhteiskunnasta. Esimerkiksi terveyserojen supistamiseen tai lasten köyhyyteen liittyvät linjaukset kytkeytyvät tähän lähestymistapaan. Sama koskee laajemmin myös sosiaaliturvan uudistamisen suuntaviivoja, joissa on painottunut vaurastuvan valtaväestön palvelujen ja tulonsiirtojen turvaaminen viimesijaisen sosiaaliturvan kohentamisen kustannuksella. Marshallin näkökulmasta tämä kehitys viestii kolmion kärkien välisestä epätasapainosta.

Omaisuus yhteiskunnallisena erona

Marshallin näkemys sosiaalisten oikeuksien luokkaeroja tasaavasta vaikutuksesta nostaa esiin (perityn) *omaisuuden ja varallisuuden* roolin yhteiskuntaluokkien välisten erojen säilyttäjänä (Barbalet 1993). Marshallille tuloerot olivat kansalaisuuden suhteen varallisuuseroja tärkeämpänä tekijänä. Omaisuus jää niihin nähden selvästi katveeseen. Kuitenkin ei yksinomaan työmarkkinoilta ja tulonsiirroista (sekä laskennallisesti palveluista) saatava tulovirta, vaan myös varallisuus ja pääomatulot määrittävät kotitalouksien

suhteellista asemaa sekä luokkajärjestelmässä että kansalaisuuden suhteen. Omistaminen on tyypillisesti laadullisia eroja ylläpitävä yhteiskunnan rakenne, jota tulosiirtojen ja palvelujen merkitystä alleviivaava sosiaalinen kansalaisuus ei ole ratkaisevasti pystynyt muuttamaan.

Omaisuuksien rooli on muuttunut vuosikymmenten kuluessa kahdesta syystä. Ensinnäkin *kotitalouksien* omaisuusrakenne on muuttunut kolmessa vaiheessa. Maatalousyhteiskunnassa omaisuus on pääosin maassa ja metsässä. Teollistumisvaiheessa kotitalouksien omaisuus muuttui maasta ja metsästä asunto-omaisuudeksi. Tämä omaisuuslähde on edelleenkin tärkein omistamisen muoto Suomessa. Samalla omistaminen demokratisoitui. Kuitenkin viimeisten kymmenen vuoden aikana – siirryttäessä tietoyhteiskuntaan – arvopaperiomaisuuden suhteellinen merkitys kotitalouksien varallisuuden on selvästi kasvanut. (Hiilamo & Saari 2007.)

Omaisuus on merkittävä eriarvoisuuden ja sosiaalisen turvallisuuden lähde. Omaisuuden määrä ja jakautuminen vaikuttavat olennaisesti siihen, miten kotitaloudet reagoivat tulevaisuuden epävarmuuteen ja resurssien vajakuksiin. Sosiaalisen kansalaisuuden tulisi tukea myös omistamisen laajapohjaistamista (Krouse & McPherson 1988). Haasteena tässä omaisuuden perustuvassa kansalaisuudessa on sama kuin sosiaalisessa kansalaisuudessa: kuinka rakentaa järjestelmät kattaviksi ja samalla tasoittaa kansalaisten välisiä eroja. Huomionarvoista on myös, että omaisuuserot ovat nopeasti kasvaneet Suomessa viimeisten viidentoista vuoden aikana.

Varallisuus on alkanut kasautua siirryttäessä omistamisen ns. kolmannen vaiheeseen. Aikaisemman maan- ja asunnonomistuksen rinnalle on noussut enenevässä määrin sijoitusvarallisuutta. Kaiken kaikkiaan varallisuusarvot ovat nousseet hämmästyttävän nopeasti. Samalla kotitalouksien hallussa olevat, kotitalouden ulkopuolelta ostettavia palveluja korvaavat kestokulutushyödykkeet ovat yleistyneet. ”Perinteisten” palveluja korvaavien tavaroiden kuten televisioiden (joka korvaa elokuvissa käyntiä) rinnalle on tullut tiedon käsittelyä helpottavaa teknologiaa ja yhä enemmän myös terveyden seurantaan liittyviä laitteita. Nämä mahdollistavat monien sosiaali- ja terveystalouksien tarjoamisen asiakkaan/potilaan kotona ja kotiin.

Tulevaisuudessa yhä suurempi suhteellinen osuus suomalaisten varallisuudesta on yli 65-vuotiaiden hallussa. Tämän ryhmän varallisuus tulee vielä korostumaan, sillä eliniän pidentyessä perinnöt kohdistuvat enene-

vässä määrin tähän ikääntyvään ryhmään. Perintöverotuksen keventymisen ja varallisuusveron poiston myötä sillä on taipumus kasautua edelleen. Sosiaalipoliittisesti ei ole yhdentekevää, miten tuo varallisuus käytetään tai säästetään – tai miten sitä verotetaan. (Hiilamo & Saari 2007.)

Eurooppalainen kansalaisuus

Marshallin kansalaisuus kytkeytyy vahvasti kulttuurisesti ja institutionaalisesti yhtenäiseen kansallisvaltioon. Vuoden 1950 näkökulmasta tämä on varsin luontevaa, sillä kansallisvaltioita yhdistäviä alueellisia hallintajärjestelmiä ei käytännössä ollut kauppa- ja puolustusliittoja lukuun ottamatta. Monikansallinen tai alueellinen kansalaisuus oli vasta visio – sosiaalisesta alueellisesta kansalaisuudesta puhumattakaan. Tässä suhteessa on tapahtunut huomattava muutos Euroopan unionin rakenteistumisen seurauksessa.¹¹

Euroopan yhteisössä/unionissa *yksilölliset oikeudet* olivat osa jo Rooman sopimusta (1957). Näitä oikeuksia olivat muun muassa oikeus asua ja oleskella tiettyjen reunaehtojen puitteissa. Sen mukaan toisessa jäsenmaassa oleskelevilla EU-kansalaisilla on yhtäläinen oikeus työhön (mukaan luettuna työnvälitykseen), palkkaukseen, työehtoihin, liittojen jäsenyyteen, asumiseen ja lasten koulutukseen. Järjestely koskee työntekijän alle 21-vuotiaita lapsia, avioliitossa olevaa puolisoa sekä ylenevässä polvessa olevia vanhempia. *Poliittisena oikeutena* Euroopan kansalaisuus otettiin Euroopan unionissa käyttöön vuonna 1993. Se vahvisti aikaisemmat, Euroopan yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännön välityksellä vähitellen laajenneet oikeudet vapaasta liikkuvuudesta ja oleskeluoikeudesta sekä sääti muun muassa äänioikeudessa kunnallisissa vaaleissa ja vaalikelpoisuudesta sekä muista samankaltaisista asioista. Tältä osin eurooppalaisen kansalaisuuden laajentuminen on edennyt Marshallin kuvaaman kolmivaihemallin mukaan yksilöllisistä oikeuksista poliittisiin oikeuksiin.

Eurooppalaisten kansalaisten *sosiaaliset oikeudet* kytkeytyvät joko/sekä jäsenmaiden kansalaisten yhtäläiseen kohteluun tai/että sisämarkkinoiden toimintaperiaatteisiin. Liikkuvan työvoiman sosiaaliturvasta ja siihen liittyvistä maksuista säädetään asetuksella, jolla koordinoidaan eri jäsenmaissa tapahtuvan työskentelyn yhteydessä syntyvät oikeudet ja maksut. Koordi-

¹¹ Seuraavassa ei ole käyty esitelty perussopimusten artikloja. Yksityiskohtainen kuvaus näistä oikeusperustoista ja niiden hyödyntämisestä on teoksessa Kari, Kattelus & Saari (2008).

naatioasetuksen toimintaperiaatteet rajaavat lähtökohtaisesti sen ulkopuolelle sosiaalipalvelut ja -avustukset sekä ammatilliset eläkkeet. Koordinaatiota on kuitenkin laajennettu kattamaan joitakin tulonsiirtoja korvaavia sosiaalipalveluja, ja järjestelmää on täydennetty ammatillisissa eläkkeissä erillisellä direktiivillä. Sukupuolten tasa-arvoa käsittelevässä artikkelissa on ollut lainsäädännön mahdollista oikeusperusta vasta Amsterdamin sopimuksen voimaantulon jälkeen vuodesta 1999. Sitä ennen artiklan pohjalta ei voitu tehdä omaa lainsäädäntöä, mutta siihen kirjattujen periaatteiden toteutumista voitiin valvoa Euroopan yhteisöjen tuomioistuimessa (Heide 2004).

Muuta syrjintää koskeva lainsäädäntö periytyy myös Amsterdamin (1999) sopimuksen 13 artiklasta. Sen mukaan ”neuvosto voi yksimielisesti komission ehdotuksesta ja Euroopan parlamenttia kuultuaan toteuttaa tarvittavat toimenpiteet sukupuoleen, rotuun, etniseen alkuperään, uskontoon tai vakaumukseen, vammaisuuteen, ikään tai sukupuoliseen suuntautumiseen perustuvan syrjinnän torjumiseksi, sanotun kuitenkin rajoittamatta tämän sopimuksen muiden määräysten soveltamista.” Sukupuolten tasa-arvon ja syrjinnän edistäminen leikkaavat lainsäädännössä, joka koskee tasa-arvoa työelämän ulkopuolella, tavaroiden ja palvelujen kuluttajina.

Mielenkiintoinen kysymys on, pyrkiikö unioni tulevaisuudessa takamaan sen kansalaisille yhtäläisiä sosiaalisia oikeuksia täsmällisesti tasojen ja laadun suhteen määriteltyihin tulonsiirtoihin ja palveluihin unionikansalaisuuden perusteella. Sosiaaliset oikeudet ovat toistaiseksi edellä kuvatusti kytkeytyneet liikkuvuuteen ja syrjinnän kieltoon, mutta niistä on puuttunut merkittävä yleiseurooppalainen komponentti. Lähimmäksi eurooppalaisia sosiaalisia oikeuksia tulee poliittisena julistuksena hyväksytyyn perusoikeuskirjan linjaukset oikeudesta sosiaaliturvaan, mutta nämä linjaukset pikemminkin kertovat jäsenvaltioiden järjestelmien rakenteista kuin yrityksestä luoda eurooppalaista lainsäädäntöä. Periaatteessa unioni voi luoda sosiaalisia oikeuksia koskevaa lainsäädäntöä. Tuo lainsäädäntö kuitenkin edellyttää jäsenvaltioiden yksimielisyyttä ja yhteispäätösmenettelyä Euroopan parlamentin kanssa. Näin ollen on epätodennäköistä, että tätä toimivaltaa käytettäisiin merkittävässä määrin tulevaisuudessa. Oikeusperustainen järjestelmien yhdenmukaistaminen eli *harmonisointi* ei ole Euroopan unionissa mahdollinen tavoite. (ks. Kattelus ym. 2013.)

Kansalaisuus ja sosiaalinen luokka

Citizenship and Social Class on tärkein yksittäinen kansalaisuustutkimusta jäsentävä tutkimus. Toki kyseinen Marshallin essee on kaikkien muiden tutkimusten tavoin monin sidoksin kiinni omassa ajassaan. Se heijastaa kirjoittamisen aikana ajankohtaisia teemoja yhteiskunnassa ja tutkimuksessa. Hän ei tunnistanut yhteiskunnallisten jännitteiden, talouskasvun, ja sukupuolijärjestelmän merkitystä kansalaisuuden kehitykselle. Hänen teoriastaan myös näyttäisi puuttuvan varteenotettava tulkinta valtiosta, ja hän ei ymmärtänyt omaisuuden roolia yhteiskunnallisen eriarvoisuuden rakenteistajana. Hänen teoriansa ei kuitenkaan ole ”oman aikansa vanki” sikäli, että sillä ei olisi annettavaa 2010-luvun alun sosiaalipolitiikalle. Esimerkiksi kysymykset jäsenyydestä ovat edelleen ajankohtaisia, samoin kuin velvollisuuksien ja oikeuksien välisistä mekanismeista. Lisäksi hänen teoriansa ”heikkoudet” ovat myös olleet hedelmällisiä tutkimuksen lähtökohtia.

Tässä luvussa on myös pyritty osoittamaan, kuinka hänelle keskeiset teemat – erityisesti kansalaisuuden ja luokkarakenteen väliset jännitteet – soveltuvat myös suomalaisen yhteiskunnan analysointiin sekä vähän pidemmällä aikajänteellä että 2000-luvun suomalaisen yhteiskuntapolitiikan kannalta keskeisten teemojen osalta. Se on siis yhdistelmä yleistä yhteiskunnallisen muutoksen kuvausta että erityisesti Suomen institutionaaliseen rakenteeseen soveltuvaa analyysiä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden rakenteistumisesta. Yleisemmin ajateltuna hänen analyysinsä muistuttaa kollektiivisten prosessien merkityksestä muuten yksilöllistyvissä yhteiskunnissa.

Kirjallisuus

- Anttonen, Anneli 1997. Feminismi ja sosiaalipoliittikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite? Tampere: Tampere University Press.
- Barbalet, Jack M. 1993. Citizenship, Class inequality, and Resentment. Teoksessa Bryan S. Turner (toim.) *Citizenship and Social Theory*. London: Sage, 36–56.
- Bauman, Zygmunt 2005. Freedom From, In and Through the State – T. H. Marshall's Trinity of Rights Revisited. *Theoria* 52 (4/108), 13–27.
- Bowles, Samuel & Gintis, Herbert 1986. *Democracy and Capitalism Property*. New York: Basic Books.
- Dahrendorf, Ralf 1988. *Modern Social Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Faist, Thomas 2001. Social Citizenship in the European Union Nested citizenship. *Journal of Common Market Studies* 39 (1), 37–58.
- Giddens, Anthony 1982. *Class Division, Class Conflict and Citizenship Rights*. Teoksessa Anthony Giddens: *Profiles and Critiques in Social Theory*. Berkeley: University of California Press, 164–180.
- Goodin, Robert E. & Le Grand, Julian 1997. *Not Only the Poor*. Boston: Allen & Unwin.
- Goodin, Robert E. 1988. *Reasons for Welfare*. Princeton: Princeton University Press.
- Harris, David 1987. *Justifying State Welfare The New Right Versus the Old Left*. Oxford: Basil Blackwell.
- Heinemann, Friedrich 2008. Is the Welfare State Self-Destructive – A Study of Government Benefit Morale. *Kyklos* 61 (2), 237–257.
- Heinonen, Jari 1993. *Kattotarinaanasta monikärkiseen pohdintaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho 2007. Omistaminen hyvinvointivaltiossa. Teoksessa Juho Saari & Anne Birgitta Yeung (toim.) *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 257–273.
- Kari, Matti; Kattelus, Mervi & Saari, Juho 2008. *Sosiaalinen Eurooppa murroksessa*. Helsinki: Eurooppa-tiedotus.
- Kattelus, Mervi; Saari, Juho & Kari, Matti 2013. *Uusi sosiaalinen Eurooppa*. Helsinki: Eurooppa-tiedotus.
- Kokkonen, Tuomo 2006. T. H. Marshallin yhdysviivayhteiskunnallisuuden käsite. Näkökulma brittiläisen hyvinvointivaltion 1970-luvun murrokseen. *Janus* 14 (1), 4–17.
- Krouse, Richard & McPherson, Michael 1988. Capitalism, "Property-owning Democracy", and the Welfare State. Teoksessa Amy Gutmann (toim.) *Democracy and the Welfare State*. Princeton: Princeton University Press, 79–106.
- Marshall, T. H; Tom Bottomore 1992. *Citizenship and Social Class*. London: Pluto.
- Marshall, T. H. 1950/1963. *Citizenship and Social Class*. Teoksessa T. H. Marshall: *Sociology at the Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann, 67–127.
- Marshall, T. H. 1953a/1963. *The Nature and Determinants of Social Status*. Teoksessa T. H. Marshall: *Sociology at the Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann, 181–207.
- Marshall, T. H. 1953b/1963. *Social Selection in the Welfare State*. Teoksessa T. H. Marshall: *Sociology at the Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann, 245–266.
- Marshall, T. H. 1961/1963. *The Welfare State and the Affluent Society*. Teoksessa T. H. Marshall: *Sociology at the Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann, 267–288.
- Marshall, T. H. 1963. *Sociology at the Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann.
- Marshall, T. H. 1965/1981. *The Right to Welfare & Afterthought*. Teoksessa T. H. Marshall: *The Right to Welfare and Other Essays*. London: Heinemann, 93–103.

- Marshall, T. H. 1972/1981. Value Problems in Welfare Capitalism & Afterthought-the "hyphenated society". Teoksessa T. H. Marshall: *The Right to Welfare and Other Essays*. London: Heinemann, 104–137.
- Marshall, T. H. 1981. *The Right to Welfare and Other Essays*. London: Heinemann.
- Mead, L. M. 1997. 'Citizenship and Social Policy: T. H. Marshall and poverty', *Social Philosophy & Policy*, 14 (1), 197–230.
- Olson, Mancur 1971. *The Logic of Collective Action*. (Laajennettu painos vuonna 1965 julkaistusta teoksesta) Cambridge: Harvard University Press.
- Pateman, Carole 1988. *The Patriarchal Welfare State*. Teoksessa Amy Gutmann (toim.) *Democracy and the Welfare State*. Princeton: Princeton University Press, 231–260.
- Pessi, Anne Birgitta & Saari, Juho (toim.) 2011. *Hyvien ihmisten maa – Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa*. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja, A, tutkimuksia 31. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Powell, Martin 2002. *The Hidden History of Social Citizenship*. *Citizenship Studies* 6 (3), 229–244.
- Roche, Maurice 1992. *Rethinking Citizenship Welfare*. Cambridge: Polity.
- Rueschemeyer, Dietrich; Huber Stephens, Evelyne & Stephens, John D. 1992. *Capitalist Development and Democracy*. University of Chicago Press, Chicago.
- Saari, Juho 1996. *Sosiaalipolitiikka markkinariippuvuuden vähentäjänä*. Helsinki: Stakes.
- Saunders, Peter 1993. *Citizenship in a Liberal Society*. Teoksessa Bryan Turner (toim.) *Citizenship and Social Theory*. London: Sage, 57–90.
- Siipi, Jouko 1967. *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*. Helsinki: Tammi.
- Turner, Bryan S. 1986. *Citizenship and Capitalism – The Debate over Reformism*. London: Allen & Unwin.
- Turner, Bryan S. 1992. *Outline of a Theory of Citizenship*. Teoksessa Chantal Mouffe (toim.) *Dimensions of Radical Democracy*. New York: Verso, 33–36
- Turner, Bryal S. 2001. *The Erosion of Citizenship*. *British Journal of Sociology* 52 (2), 189–209.

IV JAKSO – HYVINVOINTIVALTION UUDET POLITIIKAT

14 HYVINVOINTIVALTION REFORMOINTI – PAUL PIERSONIN INSTITUTIONALISMI

Paul Pierson on institutionaalisen muutoksen tutkimukseen erikoistunut yhdysvaltalainen professori. Hyvinvointivaltion muutoksen tutkimuksessa hänen läpimurtonsa oli artikkeli *The New Politics of the Welfare State* (1996), joka julkaistiin arvovaltaisessa *World Politics* -lehdessä. Tätä ennen hän oli analysoinut esimerkiksi Euroopan unionin sosiaalista ulottuvuutta (Leibfried & Pierson 1995). Näitä siteeratumpi oli hänen teoksensa *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment* (Pierson 1995). Piersonin – tosin kiistelty – johtopäätös oli, että pyrkimyksistään ja valta-asemistaan huolimatta konservatiivit eivät pystyneet ajamaan hyvinvointivaltiota alas.

Läpimurtoartikkeli kokosi havaintoja teoreettisiksi teeseiksi. Vaikka hyvinvointivaltioiden alasajo oli osoittautunut mahdottomaksi, hyvinvointivaltiot olivat siirtyneet laajentamisesta kasvun rajoittamisen uuteen politiikkaan. Artikkelin innoittamana järjestettiin vuosina 1997 ja 1998 konferenssit, joissa esitetyt paperit julkaistiin myöhemmin Piersonin toimittamana *The New Politics of the Welfare State* -teoksena (2001). Teoksesta tuli hyvinvointivaltion reformia koskevan tutkimuksen käsikirja, ja ”uuden politiikan” teesistä on väitelyä pitkin 2000-lukua. Pierson toistaa osin tuttuja teesejä hyvinvointivaltion kypsymisestä ja kasvusta rajalle, jälkiteollisesta taloudesta, institutionaalista polkuriippuvuuksista ja reguimikohtaisista ongelmista. Samalla hän kuitenkin tematisoi terävästi hyvinvointivaltioiden nykyisen poliittisen tilanteen, sille ominaiset konfliktit ja reformien esityslistat.

Esittelemme seuraavassa ensin Piersonin keskeiset ajatukset hyvinvointivaltion uudesta politiikasta. Kaikki ne kommentoivat jo sinällään myös suo-

malaisen hyvinvointivaltion tilannetta. Esittelyn jälkeen analysoimme niiden avulla vielä erikseen suomalaisen sosiaalipolitiikan 1990-luvun reformia ja reformin jatkumista 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Laajenemisen jälkeen

Hyvinvointivaltioiden laajentamisesta on siirrytty uuteen, takaisinpainamisen tai karsinnan politiikkaan, *politics of retrenchment*, kuten englanninkielinen ilmaus kuuluu. Hyvinvointivaltion kasvun katkeamiselle on monia toisiaan täydentäviä selityksiä (Bonoli ym. 2000; Kautto 2001).

Globalisaatioselityksen mukaan globalisaatio sekä synnyttää painetta hyvinvointivaltiota kohtaan että vähentää kansallisvaltioiden kykyä kontrolloida omia asioitaan. Rahoitusmarkkinoiden yhdentymisen vähentää kansallisen talouspolitiikan autonomiaa ja johtaa talouspolitiikan konvergoitumiseen rahan vakautta ja budjettitasapainoa suosivaan suuntaan. Euroopassa talous- ja rahaliitto (EMU) antoi uusille pelisäännöille institutionaalisen muodon. Pääoman liikkuvuus ja verokilpailu murentavat verotuloja. Työn siirtämisen uhka heikentää palkkatyöläisten neuvotteluasetelmia ja vaikutusvaltaa niin, että työnantajat voivat painostaa työvoimakustannusten sekä sosiaalimenojen leikkauksia. Uusien teollisuusmaiden nousu kiihdyttää kilpailua kohti minimiä.

Jälkiteollistumisellisen mukaan hyvinvointivaltioihin kohdistuvat paineet aiheutuvat jälkiteollistumisesta, johon kuuluvat tuottavuus- ja talouskasvun hidastuminen, täystyöllisyyden menettäminen sekä väestön ikärakenteen vanheneminen. Hidastuvan talouskasvun merkitys hyvinvointivaltion rahoitus pohjalle on suuri. Hidastuneen kasvun oloissa on vaikea ajatella bruttoveroasteen jatkuvaa kohoamista verotuksen talouskasvua heikentävien vaikutusten vuoksi.

Hyvinvointivaltion kypsymisellisen mukaan aikaisempien sitoumusten realisoituminen on tapahtunut samanaikaisesti talouskasvun hidastumisen kanssa, minkä seurauksena on ollut kasvava menopaine ja politiikan pelivarauksen kaventuminen. Julkinen kulutus on jo rakennettujen järjestelmien, jo annettujen (eläke)lupausten ja jo otetun velan sitomaa. Sen sijaan, että tämän päivän poliitikot voisivat saada itselleen ansiota uusista aloitteista, he ”joutuvat perimään laskuja eilisen lupausten lunastamiseksi” (Pierson 2001c, 424).

Näiden hypoteesien lisäksi on koko joukko teorioita, jotka kuvaavat yleisesti aikakauden vaihtumista ja valtion transformaatiota. Yksi suosittu ja selitysvoimainen on Bob Jessopin (2002; Heiskala 2006) teoria siirtymästä keynesiläisestä hyvinvointivaltiosta schumpeterilaiseen kilpailukyky- ja työnjoustovaltioon. Globalisaatiota suuren talouden (Yhdysvaltojen) kannalta katsova Pierson ei laita ekspansion taittumista globalisaation vaan pikemmin jälkiteollisen kehityksen ja hyvinvointivaltion kypsymisen piikkiin. *The New Politics of the Welfare State* -kirjassa peräänkuulutetaan vertailevia kvantitatiivisia tutkimusasetelmia vaihtoehtoisten selitysten testaamiseksi. Tämä synnyttää myös ns. riippuvan muuttujan eli hyvinvointivaltion tilaa koskevien indikaattorien ongelman. Tavallisin indikaattori eli sosiaalimenojen kansantuoteosuus toimii huonosti monissa tilanteissa. Siihen kun vaikuttavat sosiaalisten oikeuksien ja etuuksien ohella myös rakenteelliset muutokset kuten väestön ikääntyminen, työttömyyden ja sosiaalisten ongelmien kasvu ja kansantuotteen vaihtelu. Suomen sosiaalimenojen kansantuoteosuus harppasi 1990-luvun lamassa 25 %:sta 35 %:iin jakajan supistuessa, vaikka sosiaalisia etuuksia samaan aikaan leikattiin.

Suhtaudumme muutenkin varauksin siihen, että vertailevat tutkimukset ja tilastolliset yleistykset voisivat osoittaa, pysäyttikö hyvinvointivaltion kasvun globalisaatio, talouskasvun hidastuminen, täystyöllisyyden rapautuminen, uusliberaalit uskomukset, demografinen muutos vai jokin muu tekijä (vrt. Pierson 2001c, 81). Hyvinvointivaltion politiikkaa muokkaavat kompleksiset tekijät, joiden lopullinen vaikutus muovautuu kansallisissa taloudellisissa ja institutionaalisissa puitteissa. Esimerkiksi Suomen kaltaisessa pienessä taloudessa globalisaatiolla voi olla toisenlainen selitysvoima kuin Yhdysvaltojen kaltaisessa suuressa maassa.

Uusi politiikka, uusi teoria

Hyvinvointivaltioiden kasvua ja rakentumista erilaisiksi regiimeiksi on Piersonin mukaan selitetty pääasiassa kolmella teorialla, talouskasvulla, vasemmiston valtaresursseilla sekä kansallisilla valtiollisilla instituutioilla. Viime vuosikymmeninä kaksi ensimmäistä eli makrotalouden suunta ja vasemmiston valtaresurssien takapakki ennustaisivat hyvinvointivaltion alamäkeä. Kun näin ei Piersonin mielestä ole tapahtunut, tarvitaan uutta teoriaa. Ymmärtääkseen hyvinvointivaltion nykyistä tilannetta Pierson

kääntää katseen poliittisiin ja hyvinvointivaltion instituutioihin. Avain nykyisen hyvinvointivaltion ymmärtämiseen ovat jo rakennetut hyvinvointiinstituutiot ja niiden luomat palautesilmukat (*feedback loops*), joilla hyvinvointivaltiot luovat oman kannatusperustansa.

”Vanha politiikka” eli luokkapohjaiset puolueet ja ammattiyhdistysliike olivat ratkaisevia hyvinvointivaltion rakennusvaiheessa. Sosiaalipolitiikan asiakasryhmät, kuten vanhat ja sairaat, eivät rakentaneet hyvinvointivaltiota. Etuus- ja palvelukohtaisten asiakaskuntien muodostuminen on kuitenkin yksi hyvinvointivaltion rakentamisen tärkeimpiä seurauksia. Yritykset puuttua esimerkiksi päivähoitoon tai eläkkeisiin kohtaavat vastarintaa, joka on osin riippumatonta luokkapohjaisista intresseistä. Hyvinvointivaltion suosio, laajat asiakaskunnat sekä eläke-, terveydenhuolto- ym. järjestelmien kuuluminen politiikan ja talouden ydinalueisiin rajoittavat radikaaleja muutoksia.

Institutionaalisten tekijöiden ohella Pierson (1996; 2001a) kiinnittää huomion *politiikan tekemiseen*. Saavutettujen sosiaalisten etuuksien ottaminen pois kansalaisilta poikkeaa uusien etuuksien antamisesta. Uusia etuuksia ja oikeuksia antaessaan poliitikot kilpailevat siitä, kuka saa ansion, leikkauksia tehtäessä yritetään välttää moitetta (*blame avoidance*). Poliitikot pyrkivät keksimään menettelyjä, joilla etuuksien karsinnan poliittista hintaa ja syyllisyyttä voidaan jakaa ja etuuksien kaventamista piilottaa vähän näkyviin tekniikoihin tai ryhmiin. Myös poliittisten instituutioiden ja hyvinvointijärjestelmien hallintarakenteiden eli pelin sääntöjen muutos voi helpottaa karsintoja.

Piersonin päättely sopii Suomen tilanteeseen sekä 1990-luvun suuressa lamassa että vuonna 2008 alkaneessa taantumassa. Niissä varsin laajapohjaiset poliittiset koalitiot ovat tehneet ”välttämättömiä” heikennyksiä kriisitilanteissa samalla, kun muutoksia on piilotettu muun muassa indeksijäädetyksiin ja valtiosuusjärjestelmän perusteiden muutoksiin. Silti on syytä esittää muutama huomautus. Suomesta katsoen voi väittää Piersonin liioittelevan ”vanhojen tekijöiden” – talouden rakennemuutosten tai luokkatoimijoiden – selityskyvyn menetystä, ja tämä onkin varsin yleinen Piersonin uuden politiikan teesiin kohdistettu arvostelu.

Pysyvä tiukkuus ja sen reformilista

Piersonin ilmaisu käyttäen hyvinvointivaltiot ovat pysyvässä piiritystilassa. Vaikka hyvinvointivaltiot eivät olisi kohdanneet radikaalia takaisinpaina-

mista, niukkuus, ristiriidat ja sopeuttamisprosessit jatkuvat. Taloudellisesti piiritettyjen, kypsien hyvinvointivaltioiden reformiagendalle ja uuden politiikan prioriteeteiksi ovat nousseet

- hyvinvointijärjestelmien kustannuskasvun patoaminen (*cost containment*),
- markkinoiden vahvistaminen ja työnteon palauttaminen toimeentulon lähteeksi (*recommodification*; “uudelleentavaraistaminen”) sekä
- järjestelmien uudelleentarkkuuttaminen (*recalibration*) 2000-luvun olosuhteisiin.

Pierson käsittelee rekommodifikaatiota ansiotyön kanssa kilpailevien toimeentulolähteiden rajoittamisena ja työnteon velvoittavuuden palauttamisena. Kriitikot kutsuvat tätä *workfare*ksi, sosiaalipoliittinen kirjallisuus yleisesti aktivoinniksi (Keskitalo 2008; Palier 2010). Kysymys on ennen muuta pitkäaikaistyöttömistä, mutta myös kotiäitien ja muiden työvoiman ulkopuolisten houkuttelemisesta ja velvoittamisesta työmarkkinoille. Rekommodifikaation voi kuitenkin nähdä myös laajempänä markkinoistamis- ja yksityistämispoliittikkana. Uudelleentarkkuuttamisella Pierson tarkoittaa sekä jo luotujen järjestelmien ajanmukaistamista että uusiin tarpeisiin ja riskeihin vastaavien järjestelmien luomista. Näiden suhteen Pierson on hie-man pessimistinen. Hän kysyy, mikä on uusien tarpeiden kyky raivata itselleen tilaa ja tunnustusta, kun resurssit on sidottu vanhoihin järjestelmiin.

Nämä kolme prioriteettia pätevät yleisesti vauraissa maissa. Kuitenkin politiikat eriytyvät jo rakennettujen hyvinvointi-instituutioiden mukaan. Analysoidessaan regiimeittäin muotoutuvia paineita Pierson ottaa käyttöön Esping-Andersenin regiimityypittelyn (Esping-Andersen 1996; 1999). *Sosiaalidemokraattinen* eli pohjoismainen hyvinvointivaltio on Piersonille kuten Esping-Andersenillekin ajanmukaisin. Naisten asema työmarkkinoilla on vakiintunut, sosiaalipoliittikka investoi lapsiin, perheisiin ja tietoyhteiskunnan kvalifikaatioihin, syntyvyys on kohtuullisen hyvää tasoa ja työmarkkinapolitiikka aktiivista. Sopeutusprosessi uuteen tiukkuuteen on tapahtunut neuvotellen ja vähittäin. Sosiaaliturvan leikkaukset ovat olleet pikemminkin lamasta ja työttömyydestä aiheutuvan julkisen talouden alijäämän sekä väestörakenteen muutoksen pakottamia kuin avoimen ideologia ja uusliberaaleilla opeilla perusteltuja. Suomikin vilahdaa tässä yhteydessä (Pierson 2001a, 441). Suomen reformi todetaan Pohjoismaista

tuskallisimmaksi, mutta hyvinvointivaltion perusmallin katsotaan meilläkin säilyneen. Tämä hyvinvointivaltion perusratkaisuja koskeva johtopäätös tehtiin myös suomalaisissa 1990-lukua koskevissa tutkimuksissa (Kosunen 1997; Kautto ym. 1999; Saari 2006).

Sosiaalidemokraattisessa regiimissä keskeinen tavoite on kustannusnou-
sun hillintä. Korkeatasoisten julkisten palvelujen ylläpito verovaroin on keskeinen dilemma. Sosiaalivakuutusjärjestelmiin painottunut kansainvä-
linen tutkimus sivuuttaa herkästi ne julkisen hallinnon ja palvelujärjestelmin
markkinahenkiset muutokset, joita pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ovat läpikäyneet. Suurimmaksi haasteeksi Pierson asettaa solidaarisuuden ja laajan mukanaolon välisen jännitteen. Pohjoismainen hyvinvointivaltio edellyttää myös hyvätuloisten ryhmien osallisuutta niin sosiaaliturvan ja palvelujen vastaanottajina kuin niiden rahoittajina. Keskiluokkaa palvelevat palvelut ja ansiosidonnaiset etuudet saattavat kuitenkin jättää jalkoihinsa huono-osaisten tarpeet. Pohjoismaat ovat mukautuneet markkinaliberaaliin aikaan kaiken kaikkiaan hyvin, ja pystyneet edelleen yhdistämään taloudellisen ja sosiaalisen menestyksen (Kangas 2009; Saari 2011a). Ruotsi on harjoittanut tiukkaa työkeskeistä politiikkaa (Anderson & Immergut 2007) ja tarttunut vaikeisiin rakenteellisiin uudistuksiin, niin että ”jälkisosiaalidemokraattinen” Ruotsi on toiminut myös suomalaisen elinkeinoelämän ihanteena (Heja Sverige 2011).

Liberaalit, anglosaksiset hyvinvointivaltiot ovat kulkeneet hyvinvointivaltion takaisinpainamisen, markkinahenkisten reformien ja työvelvoitteiden (*workfare*) kärjessä. Reformipolitiikka on tehnyt hyvinvointijärjestemistä entistäkin residuaalisempia. Piersonin käsittein esityslistalla ovat rekommodifikaatio ja kustannusten rajoittaminen. Konfliktilinja koskee sosiaaliturvan paljasta karsintaa vs. ”kompensoitua kommodifikaatiota”. Tällä Pierson tarkoittaa sosiaalietuuksien yhdistämistä matalapalkkaiseen työhön. Sitä mukaa, kun on etsitty uusia keinoja vähän koulutettujen ja pitkäaikaistyöttömien työllistymiseen, on *in-work* etuuksista tullut kiistelty kysymys muuallakin kuin anglosaksisissa maissa. Nimenomaan anglosaksisten intellektuellien piiristä löytyy näkemyksiä, joiden mukaan hyvinvointivaltio saavutuksineen on viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana heitetty romukoppaan tai pyyhkäisty pois. Tällöin korostetaan esimerkiksi tuloerojen rajua kasvua ja piittaamattomuutta julkisista asioista (Judt 2011).

Manner-Eurooppaan paikantuvaa, kontinentaalista *konservatiivis-korporistista regiimiä* on pidetty vaikeimmin uudistettavana, paikoilleen jäätyneenä

(Esping-Andersen 1996). Mannereurooppalaisten tutkijoiden käyttämä bismarckilaisen mallin käsite kertoo sosiaalivakuutusvaltion yli satavuotisista perusratkaisuista. Piersonin diagnoosissa painottuu hyvinvointipolitiikan kustannusten hillintä, ja sitä täydentää vuosikymmeniä vanhan sosiaalipolitiikan saattaminen ajan tasalle. Edessä olisi vaativia reformeja. Sosiaaliturvan rahoituksen riippuvuutta sosiaalivakuutusmaksuista pitäisi vähentää, poistaa kohtuuttomia sisäryhmäetuja, nostaa työllisyyttä, tukea naisten pääsyä työmarkkinoille sekä ansiotyön ja perheen/hoivan yhdistämistä. Familismin, kotiäiti-instituution ja työttömyyden hoitoon luotujen varhaiseläkejärjestelyjen aikaansama alhainen työvoimaosuus tai *welfare (state) without work* -ansa oli järjestelmän perusongelma.

Muutaman viime vuosikymmenen aikana manner-Euroopassa on kuitenkin jätetty pitkiä jäähyväisiä Bismarckille, kuten Bruno Palierin (2010) toimittama teos *A Long Goodbye to Bismarck?* osoittaa. Jatkuvuuksista ja regiimin konservatiivisuudesta huolimatta uudistuminen on ollut mahdollista. Ensimmäinen vanhoilta poluilta irtautuja oli Alankomaat. Sittemmin kaikki mannereurooppalaiset maat ovat pyrkineet mukautumaan pääoman vapaan liikkuvuuden ja Euroopan yhdentymisen määrittämään kilpailuun. Kriittisesti muutosta on kuvattu siirtymänä palkkatyövoiman suojelusta työvoiman halventamiseen ja joustavoittamiseen, vähän lievemmin työllisyysystävällisiin reformeihin.

Ennen vuotta 2008 manner-Euroopan maissa ei koettu karsintapolitiikkaa mobilisoineita äkillisiä talouskriisejä. Sen sijaan astetta kypsyneet sosiaali- ja työmarkkinapolitiikan uudistukset ovat aiheuttaneet rajuja protesteja. Ranskassa on totuttu siihen, että ”katu puhuu”. Kuitenkin myös Saksan työmarkkinoiden sääntelyn purku sekä matalapalkkaisten ja laadultaan heikkojen mini- ja midityöpaikkojen luominen ns. Harzt-laella synnytti laajat mielenosoitukset (Hinrichs 2010). Lakeja pidettiin saksalaisen sosiaalivakuutusvaltion alasajona, ja sosiaalidemokraattinen puolue maksoi niistä kovan poliittisen hinnan.

Esping-Andersenin (2010) päätelmien mukaan kontinentaalinen regiimi on lähentynyt sekä liberaalia että sosiaalidemokraattista. Edellistä merkitsevät eläkkeiden ja terveydenhuollon markkinaratkaisut sekä tarveharkintaisten, työvastikkeisiin sidottujen sosiaalietuuksien käyttöönotto. Jälkimmäistä taas edustavat perusturvatyypisten etuuksien luominen, siirtymät sosiaalivakuutusmaksuista verorahoitukseen, työttömyysturvan aktivointi sekä perhe- ja hoivapolitiikan, tosin vielä vaatimaton, modernisointi.

Ainakin ennen vuoden 2008 finanssi- ja talouskriisiä strategia näytti onnistuneen manner-Euroopan erityisten ongelmien – hitaan talouskasvun, matalan työllisyyden, massatyöttömyyden, korkeiden työvoimakustannusten, *welfare without work* -ansan voittamisessa – ja tarjonnan ulospääsyn umpikujasta. Hintana pidetään väestön ja yhteiskunnan syventynyttä jakautumista vakaiden työsuhteiden ja sosiaalivakuutuksen turvaamiin sekä laajentuneeseen keuhkoja töitä tekevien ja sosiaalivakuutuksen ulkopuolelle pudonneiden segmenttiin.

Institutionalismien kritiikkiä ja täydentämistä

Pierson nousi ainakin hetkeksi hyvinvointivaltiokeskustelujen polttopisteeseen. Jotkut ovat kiistäneet sen, ettei thatcheriläinen politiikka olisi saanut aikaan hyvinvointivaltion joltistakin alasajoa. Niin skandinaaviset kuin mannereurooppalaiset tutkijat ovat arvostelleet ”uuden politiikan” teesiä luokkapoliitiikan vähättelystä. Piersonia arvostellen katsotaan, että luokilla, luokkapuolueilla, korporatistisilla osapuolilla ja ammattiyhdistysliikkeellä on edelleen väliä (Green-Pedersen & Haverland 2002; Korpi & Palme 2003; Ebbinghaus 2010).

Institutionalimeja on monenlaisia. Vivien Schmidt (2006) erotelee historiallisen, rationaalisen valinnan, sosiologisen ja diskursiivisen institutionalismien. Institutionalismi eri painotuksineen, ennen muuta kuitenkin historiallinen institutionalismi ja sille ominainen polkuriippuvuusteesi ovat muodostaneet perustan, jolta hyvinvointivaltioiden reformointia on 2000-luvulla tarkasteltu (Immergut & Anderson 2007; Palier 2010a). Piersonin uuden politiikan teoriaa on myös täydennetty tuomalla *labour back in* eli työväen- ja ammattiyhdistysliike takaisin näyttämölle. Peter Hall ja hänen paradigman vaihtumista ja sosiaalista oppimista koskevat käsityksensä ovat myös paljon esillä (Hall 1993).

Historiallista institutionalismia arvostellaan usein sen taipumuksesta painottaa liikaa jatkuvuuksia ja polkuriippuvuuksia. Vivien Schmidtin diskursiiviseksi kutsuma institutionalismi kääntää huomion uusien ideoiden, paradigmojen ja kehystysten kykyyn murtaa entistä ajattelua (myös Kananen & Saari 2009; Taylor-Gooby 2009). Myös agendasetting eli kysymysten pääsy poliittisille asialistoille sekä itse poliittiset prosessit ovat saaneet lisää tutkimuksellista huomiota (Suomessa Niemelä & Saari 2011).

Duane Swank (2001) tiivistä *The New Politics of Welfare State*-kirjassa silloiset hyvinvointivaltion reformia ja instituutioita koskevat johtopäätökset seuraavasti. Siellä missä kollektiivisen intressiedustuksen instituutiot – työmarkkinaosapuolten keskitettyyn yhteistoimintaan perustuva sosiaalinen korporatismi ja suhteelliseen edustukseen perustuva vaalijärjestelmä – ovat vahvat ja missä hyvinvointivaltio perustuu universalismille, julkisen talouden epätasapainon ja pääomien vapaan liikkuvuuden paineet eivät aiheuta alasajoja. Siellä taas, missä korporatismi ja vaalijärjestelmän edustavuus ovat heikkoja, missä päätöksentekovalta on hajautunut ja hyvinvointivaltio on residuaalinen, julkisen velan kasvu ja pääoman liikkuvuuden lisääntyminen ruokkivat sosiaaliturvan karsintaa.

Sekä hyvinvointireformien eteneminen että vertailevan reformitutkimuksen kumuloituminen ovat tuoneet lisää nyansseja yleispiirteisiin yleistykseen. Nyt tiedetään jo enemmän erilaisista reformireiteistä (trajektiot) ja sekvensseistä sekä instituutioiden evoluutiosta (van Gerven 2008; Palier 2010a; 2010b). Yksi kiinnostava muutos on *konversio*, jossa alun perin toisiinsa tavoitteisiin luodut instituutiot alkavat palvella uusia tarkoituksia. Hyvinvointivaltion instituutioita ja saavutuksia ei välttämättä ole heitetty yli laidan, mutta ne on alettu käsittää kansallisen kilpailukyvyn kannalta.

Tapaus Suomi

Piersonin päättelyä voi arvostella ja täydentää, ja jotkut muut ajatuskehykset voivat olla tulkintavoimaisempia. Edellä esitetty on kuitenkin sovellettavissa Suomen 1990- ja 2000-luvun yhteiskuntapolitiikkaan, tulkitsemaan ja jäsentämään sekä 1990-luvun kriisipolitiikkaa että sen jälkeistä yritystä jatkaa sosiaalipolitiikan reformia.

Lama, leikkaukset ja uudet prioriteetit

Sosiaaliturvan karsinta on epäsuosittua ja vaikeaa. Pierson (1995; 1996) on katsonut, että vain syvä talous- ja budjettikriisi voi mahdollistaa huomattavat leikkaukset. Mielipidetutkimusten valossa hyvinvointivaltion

kannatus on Suomessa korkealla tasolla (Forma & Saarinen 2008; Kallio 2010). Tästä huolimatta Suomessa toteutettiin 1990-luvulla mittavat sosiaaliturvan ja muiden julkisten menojen leikkaukset. Niiden merkitsemä suunnanmuutos sosiaalisten oikeuksien laajenemisesta etuuksien kaventamiseen koettiin dramaattisena (Kiander 2001; Julkunen 2001). Kokonaisuudessaan lama vauhditti ja oikeutti muutoksia, jotka olivat iduillaan ja joiden suuntaan olisi luultavasti menty ilman sitäkin.

Pierson (1995, 21–24) erottelee leikkauksia helpottavat häivytyks-, hajoitus- ja kompensatiostrategiat, mutta ne eivät kuvaa erityisen hyvin Suomen 1990-luvun leikkauksia. Suuren laman aikaisia leikkauksia arvioinut Virpi Kosunen (1997) kirjaa vuosilta 1990–1997 laskutavasta riippuen 80–100 erillistä leikkauspäätöstä, joihin mukaan voidaan lukea myös palvelu- ja asiakasmaksujen korotukset sekä palkansaajien eläke- ja työttömyysvakuutusmaksujen korotukset. Leikkaukset kohdistuivat niin perusturva- kuin ansioetuuksiin, niin etuuksien ehtoihin kuin tasoon, kurtumiseen ja keston. Ylipäänsä leikkauksissa käytettiin kaikkia kuviteltavissa olevia tekniikoita. Omavastuuta lisätiin monin tavoin, ja omaa vastuuta lisäsi myös tarveharkintaisten etuuksien roolin kasvu. Myös verotusta kiristettiin julkisen talouden tasapainottamiseksi. (Kosunen 1997; Lehtonen & Aho 2000; Julkunen 2001; 2006). Kuntien valtionosuusjärjestelmän muutos sekä osuuksiin tehdyt leikkaukset siirsivät kriisin toimeenpanoa kuntiin. Seurauksena oli merkittävä notkahdus sosiaali- ja terveyspalveluissa, osin myös alku pysyväälle palvelujen niukentamiselle (esimerkiksi lapsiperheiden palvelut).

1990-luvun laman aikana ja sen jälkeen tehdyillä leikkauksilla oli kaksoistavoitteet, säästöjen ohella työkannustimien lisääminen. 1990-luvun sosiaalipolitiikassa tapahtui käänne sellaiseen, mitä Piersonin käsittein voi kutsua rekommodifikaatioksi. Kannustamisen ja aktivoinnin ideat löivät itsensä läpi (Julkunen 2001; 2006; Björklund 2008). Työttömien velvollisuuksia alettiin uudestaan tiukentaa (Kotiranta 2008). Aktivoivaksi ja vastikkeelliseksi tarkoitettu työmarkkinatuki otettiin käyttöön vuonna 1994.

Suomessa kannustavuusretoriikka on ollut aktivointiretoriikkaa merkittävämpi, ja monet pitävät vuoden 1996 kannustinloukkuuudistusta vuosikymmenen tärkeimpänä sosiaalipoliittisena uudistuksena. Kannustinloukkutyöryhmän työskentely, vastaanotto ja toteuttaminen olivat se foorumi, jossa vanha ja uusi sosiaalinen mentaliteetti ottivat yhteen. Edellistä lei-

masi huoli köyhyydestä ja eriarvoisuudesta ja usko siihen, että sosiaaliturvaetuuksien kohtuullisella tasolla näitä voidaan lievittää. Jälkimmäinen ajattelu yhdisti sekä niitä, joiden mielestä sosiaaliturvaetudet olivat liian anteliaita että niitä, jotka vaativat kansalaisten siirtämistä sosiaaliturvalta työhön. Kaiken kaikkiaan sosiaaliturvaa alettiin tarkastella lisääntyvästi sen käyttäytymisvaikutusten kautta. Oli tapahtunut siirtymä tasa-arvoistavasta kannustavaan sosiaalipolitiikkaan.

Leikkausten laajuus ja mittakaava kertovat paitsi laman syvyydestä ja valtionvelan nopeasta kasvusta myös suomalaisesta pyrkimyksestä julkisen talouden tasapainoon sekä EMU:n lähentymiskriteerien noudattamiseen. Leikkauspolitiikkaa ja samalla menokasvun pysyvää patoamista helpotettiin institutionaalisilla hallintarakenteen uudistuksilla aivan 1990-luvun alussa. Näitä olivat valtiovarainministeriön budjettivallan kasvu, siirtyminen monivuotisiin kehysbudjetteihin, eduskunnassa siirtymä määräenemmistöpäätöksiin sekä kuntien valtionosuusjärjestelmän uudistaminen. Kun entinen järjestelmä suosi palvelujen laajentamista, uusi suosi säästäväisyyttä ja siirsi kunnille enemmän rahoitusvastuuta. Myös sitoutuminen talous- ja rahaliiton lähentymisehtoihin (Maastrichtin sopimus 1993) ja sittemmin kasvu- ja vakaussopimukseen (1997; 2005) antaa taustatukea budjettikurille. Tätä voi kutsua jälkiekspansiivisten instituutioiden muotoiluksi (Julkunen 2003).

Miten kaikki tämä oli mahdollista? Piersonin Pohjoismaita koskevan kommentin mukaan niissä toimittiin laajan yhteiskuntasovun (*social pacts*) nojalla. Suomessa toimikin 1990-luvulla kahden rintaman, parlamentaarisen ja työmarkkinajärjestelmän konsensus. Laajapohjaiset hallitukset lievittivät poliitikkojen syyllisyyttä, legitimoivat muutoksia ja vakuuttivat niiden välttämättömyydestä. Suomessa tapahtui nopea siirtymä 1990-luvun alkuvuosien konfliktierkäästä poliittisesta kilpailusta äärimmäiseen konsensukseen, joka kantoi politiikkaa aina vuoden 2007 eduskuntavaaleihin ja samaan aikaan päättyneeseen tulopolitiikan aikaan saakka. Nykyiseenkin kriisiin yritetään sopeutua poliittiset laidat kattavalla Kataisen ”sateenkaarihallituksella”, ja myös työmarkkinaosapuolet palasivat keskitettyyn raamisopimukseen. Syntynyt keskitetty raamisopimus on kuitenkin työnantajapuolella arvioitu jälkikäteen virheratkaisuksi ja tämä on johtanut Elinkeinoelämän keskusliitto EK:n sisällä mittaviin johtajavaihdoksiin.

Toinen edellytys oli vallankäyttäjien kyky rakentaa muutosimperatiivi. Keskeiset taloudelliset ja virkamieseliitit omaksuivat näkemyksen, että Suo-

men järjestelmä oli “sairas” ja lama tervehdytti sen terveeksi markkinataloudeksi (Kantola 2002; Kiander 2001, 49–60). Talouskriisi, sen mukana julkisen talouden velkaantuminen, onnistuttiin levittämään yleiseksi kriisitietoisuudeksi, mitä vanhat suomalaiset mentaaliset mallit ja psykohistoria tukivat. Suurelle yleisölle argumentoinnissa oli kolme ulottuvuutta: välttämättömyyden retoriikka, ajatus, että näin säilytetään suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ja että kysymys on pienistä sopeutumisista korkeatasoisissa hyvinvointijärjestelmissä.

Sosiaaliturvan ja palvelujen kaventuminen lisäsivät osaltaan kansalaisten ahdinkoa. Taloudellisen ja sosiaalisen ahdinon sekä köyhyyden kasvun pääsyylliset olivat kuitenkin lama itsessään, yritysten konkurssit, ylivelkaantuminen ja räjähdysmäisesti kasvanut työttömyys (työttömyysasteena 3 % > 18 %). Näin voi sanoa, että hyvinvointivaltio kannatteli Suomen yli talouskriisin.

Hyvinvointireformin jatkuminen 2000-luvulla

2000-luvulla tavoiteltu hyvinvointivaltion hallinta on yhä korostuneemmin talouden, kasvun, kilpailukyvyn, työllisyyden ja julkisten menojen – ei kansalaisten sosiaalisten riskien ja tarpeiden – hallintaa (Goul Andersen 2000; Palier 2010b). Suomessa 1990-luvun loppupuolen hyvä talouskasvu ja julkisen talouden tasapainottuminen loivat pelivaraa poliittisille valinnoille. Sosiaalipolitiikkaan sijoittamisen tai lamaleikkausten peruuttamisen sijaan suositettiin kuitenkin ensin julkisen talouden vakauttamista ja ylijäämäisyyttä ja sitten tuloverotuksen keventämistä. Julkisen talouden ylijäämäisyys perusteltiin varautumisella ikärakenteen vanhenemiseen ja eliniän pitenemiseen. Verotuksen keventämisen toivotaan edistävän kasvua ja työllisyyttä ja vastaavan verokilpailuun. Poliitiikka onnistui ainakin siinä mielessä, että varsin pian suuren laman jälkeen Suomen julkinen talous oli ja on edelleen vuonna 2012 talous- ja rahaliiton kriteerien valossa parhaimmin hoidettuja. Työllisyyden kasvu oli ripeää, mutta kuoppa oli niin syvä, että entisen työllisyyden saavuttaminen vei 15 vuotta. Lamaa edeltävään matalaan työttömyysasteeseen ei ole päästy ja tuskin päästään koskaan. Siinä määrin rakenteelliseksi työttömyys on muodostunut.

Hyvinvointireformi on jatkunut 1990-luvun suuntaviivojen ja prioriteettien mukaan. Työhön kannustamisen tavoite on osaltaan oikeuttanut

perus- ja vähimmäisturvan mataluutta ja jatkuvaa jälkeenjäämistä reaali-liansioiden kehityksestä. Toisaalta kannustin-, työttömyys- ja byrokratia-loukkuihin ei ole löydetty eri osapuolia tyydyttäviä ratkaisuja, ja näin loukut, työn teon kannattavuus ja sosiaaliturvan kannustavuus ovat pysyneet jatkuvasti esityslistalla. Vaikka äitien ansiotyö sitä tukevine järjes-telyineen (kunnallinen päivähoito, perhevapaat) normalisoitui Suomessa varhain, työelämän kiristyminen, sukupuolten tasa-arvotavoitteet ja eu-rooppalaiset vaikutteet pitävät työn ja perheen yhteensovittamisen edel-leen esillä.

Aktivointiuudistusten lähtölaukauksena voi pitää työmarkkinatuen ja sen sanktioiden käyttöönottoa. Tätä ovat seuranneet toimeentulotuen saajien velvollisuudet ja sanktiot, työhallinnon palvelujen uudistaminen, yhdistelmätuen (myöhemmin palkkatuen) käyttöönotto, laki kuntoutta-vasta työtoiminnasta, työvoiman palvelukeskukset, laki sosiaalisista yri-tyksistä, kuntoutuksuudistukset ja työmarkkinatuen ”aktivointi” eli kun-tien ja pitkäaikaistyöttömien velvoitteiden tiukentaminen. Uudistuksiin on totuttu, ja ne ovat askel askeleelta herättäneet vähemmän vastarintaa.

2000-luvulla työhön kannustavan politiikan painopiste on siirtynyt työurien pidentämiseen. Huomio kiintyi ensin eläkkeellesiirtymiseen; nyt iskulauseena on työuran pidentäminen alusta, keskeltä ja lopusta. Eläkereformi käynnistyi heti 1990-luvun alussa ja pitkin 1990-lukua teh-tiin eläketurvaan heikennyksiä, jotka purkivat uhkaavaa ”eläkepommia” (Julkunen 2001). Suomessa työurien pidentämiseen tähtäviä toimia kansallisine ikäohjelmineen on pidetty eurooppalaisittain esikuvallisena, ja ikääntyneiden työhönosallistuvuus on lisääntynyt reippaasti vuoden 1995 aallonpojasta (Julkunen 2009).

2000-luvun merkittävin sosiaalipoliittinen uudistus on vuoden 2005 eläkereformi, jossa Piersonin käsitteitä käyttäen yhdistyvät (eläke)kus-tannusten hallinta, rekommodifikaatio eli työurien pidentäminen sekä kirjavan työeläkeviidakon ajanmukaistaminen. Uudistus rajoitti varhais-eläkeväyliä, otti käyttöön joustavan vanhuuseläkeiän (63–68 v) ja lisäsi pitemmän työuran kannustimia. Kustannusten hallintaan innovoitiin elinaikakerroin, jolla eläkkeiden määrä suhteutetaan ikäluokan odotetta-vissa olevaan elinikään. Paine reformin jatkamiseen on suuri; se on kes-keisiä asiantuntijoiden vaatimista ”rakenteellisista uudistuksista”. Erityi-sesti vanhuuseläkeiän nostaminen herättää kuitenkin laajaa vastustusta.

Korkea työllisyys nähdään yleisesti tärkeimpänä keinona julkisen talouden ja hyvinvointivaltion rahoituspohjan turvaamiseen. Tätä kirjoitettaessa (huhtikuussa 2012) työllisyysaste on 68,5 %, ja tavoitteena on 75–80 %, mikä merkitsisi keskimääräistä 40 vuoden työuraa. Jaakko Kiander (2011) on koonnut, miten tavoitteen voisi ajatella saavutettavan. Työttömyys alenee ja työttömyysjaksot lyhenevät; opiskeluajat lyhenenevät; työkyvyttömyyseläkkeellä olo vähenee; nuorimpien ikäluokkien pääsy työmarkkinoille helpottuu; työmarkkinoiden ulkopuolella olevia (vajaakuntoiset, osatyökykyiset, maahanmuuttajat) integroidaan työmarkkinoille; hoitovapaiden käyttö vähenee; kannustetaan ja tuetaan yhä useampia jatkamaan työssä 68 ikävuoteen saakka.

Nykyinen lähestymistapa työllisyyteen on tarjonta- ja kannustinkeskeinen. Näin vastuu työllisyydestä jää kannustavalle ja aktivoivalle sosiaalipoliitikalle; Kiander tosin liputtaa työllistävän talouskasvun puolesta ja ottaa siis huomioon työvoiman kysynnän.

Alituinen kehittäminen

Jälkiekspansiivinen hyvinvointivaltio ei ole paikalleen jämähtänyt, vaan pikemmin alituisen rekalkibraation kohteena. Sitä odottavat myös kansalaiset. Heillä on kriittistä kapasiteettia, ja julkisuus nostaa esiin lukuisia kohteita, jotka kaipaaisivat uudistamista ja lisää resursseja. Useat näistä kohteista koskevat kuntien vastuulla olevia sosiaali- ja terveyspalveluja. Vuorotellen julkisuudessa olleita aiheita ovat esimerkiksi terveydenhoito, lastensuojelu, vanhusten hoito ja psykiatriset palvelut. Tuloköyhyyden, lasten köyhyyden ja tulo- ja terveyserojen kasvu sekä perusturvaetuuksien jälkijättöisyys ovat saaneet runsaasti huomiota koko lamanjälkeisen ajan. Viime aikoina esimerkiksi kouluampumisten ja nuorisotyöttömyyden katalysoimana julkinen huoli on kohdistunut yhä enemmän nuorten syrjäytymiseen. Eriarvoisuuden kasvu tai yhteiskunnan jakaantuminen sisä- ja ulkopuolisiin on toinen suuri tarina, joka Suomesta voidaan menestystarinan ohella kertoa (esim. Hiilamo ym. 2010; Saari 2011a).

Toimintaympäristön muutoksen asettamien haasteiden ja kehittämisen retoriikka on liimautunut myös hyvinvointivaltioon. Ohjelmat, kehittämishankkeet ja projektit kuvaavat olennaisesti uutta poliittista tyyliä (Julkenen 2006). Hyvinvointipalvelujen, erityisesti terveydenhuollon organi-

sointi ja rahoitus ovat yhä kipeämpi kysymys, ja 2000-luvun suurimpia ovat olleet kunta- ja palvelurakenteen uudistamiseen tähdänneet hankkeet (Niemelä 2011).

Reaktionä toimeentuloturvan ongelmiin pystytettiin kunnianhimoinen Sata-komitea (2007–2010). Sen tavoitteeksi asetettiin ”sosiaaliturvan kokonaisuudistus”, vaikka sellaisesta ei tietenkään voinut olla kysymys. Uudistukselle asetetut tavoitteet – työn kannustavuuden parantaminen, köyhyyden vähentäminen ja riittävä perusturva – kuvaavat kuitenkin osuvasti sitä, mihin toimeentuloturvan kiperimmät kysymykset olivat asettuneet. Komitean työskentely demonstroi suomalaisen toimeentuloturvan monimutkaisuutta ja vaikeaa muutettavuutta. Samoin se demonstroi valtasemia, ja sen, miten työmarkkinasapuolet tulopolitiikan irtisanomisesta huolimatta pääsivät hallituksen ohittavaan sopuun (Saari 2011b). Vähimmäis- ja perusturvan puolesta toimineet tahot pettyivät tuloksiin, ja asettivat työttömyysturvan ansio- ja perusetuuksien välistä sidosta puolustaneen ammattiyhdistysliikkeen syytettyjen penkille (Hiilamo 2012). Vuoden 2012 korjaukset työttömän perusturvaan, toimeentulotuen perusosaan ja asumistukeen ovat kuitenkin suhteellisen merkittäviä. Ne kohentavat perusturvan varassa olevien työttömien tuloja, vähentävät riippuvuutta toimeentulotuesta ja pystyvät jopa hivenen alentamaan köyhyysastetta. Kahdenkymmenen vuoden aikana syntynyttä jälkeenjääneisyyttä yleisestä tulokehityksestä ne pystyvät kuitenkin korjaamaan kovin vähän (Honkonen & Tervola 2012).

Uusi talouskriisi

Ennen vuonna 2008 lauennutta finanssi-, talous- ja euroalueen kriisiä hyvinvointivaltion reformi näytti etenevän uuden maailmanlaajuisen sosiaalipoliittisen paradigman mukaan (Palier 2010b). Paradigma noudattelee uutta taloudellista, kansainvälisten talousorganisaation (IMF, OECD) lobbauksella oikeaoppisuutta. Ensimmäiset julistukset olivat avoimen uusliberaaleja, mutta sittemmin niistä on muotoutunut eurooppalaisempia versioita. Kun keynesiläisen makrotalousopin aikana sosiaalipoliittikan nähtiin hyödyttävän talouskasvua, niin uusi orientaatio tavoittelee taloudellisen aktiivisuuden vauhdittamista yritysten kannattavuuden ja työvoimakustannusten kurissapidon kautta.

Sosiaalipolitiikkaa mukautetaan tähän tarjontakeskeiseen makrotalousoppiin. Näin etualalle nousee ”työllisyysystävällinen” sosiaalipolitiikka, sosiaalipolitiikan muotoilu työhön kannustavaksi. Naisten työssäkäynnin normalisointi ja sukupuolten tasa-arvo pitävät työn ja perheen yhteensovittamisen esityslistalla. Eläkepolitiikassa suunta on monipolarisuus. Julkisten *pay as you go* -eläkkeiden rinnalle lisätään rahastointia ja vahvistetaan kontribuutioiden (eläkemaksujen) ja eläke-etuuksien välistä yhteyttä. Julkisen eläkejärjestelmän heikennyksiä kompensoidaan yksityisin ja työmarkkinaratkaisuin. Terveystaloudessa suositaan uutta managerismia ja kilpailua, yksityisten markkinoiden laajentamista sekä kustannusten omavastuuta. Taloudellisesta ja sosiaalisesta tasa-arvosta välitetetään vähemmän; erojen kasvu oikeutetaan kannustavuudella ja ansioilla. Liberalistiseen tyyliin tasa-arvo on vaihtunut syrjimättömäksi ja yhdenvertaiseksi kohteluksi (Julkinen 2010).

Vuoden 2008 kriisiä hoidettiin maailmanlaajuisesti elvyttävien toimin. Suomessa kansantuote putosi kahdeksan prosenttia, mutta työllisyydessä ei tapahtunut 1990-luvun laman kaltaista romahdusta. Kriisi kuitenkin jatkuu euroalueen velka- ja pankkikriisinä, ja alkukesällä 2012 näkymät ovat vakavat. Kriisimaissa käydään läpi tiukkoja säästökuureja. Kahden viime vuoden aikana EU-maissa on yleisesti mukauteuttu eläkejärjestelmiä sekä akuuttiin rahoituskriisiin että pitkän aikavälin näkymiin. Vanhuuseläkeikää on nostettu joko mekaanisesti tai sitoen se elinajan odotteeseen tai eläkkeen määrä elinaikaikertoimeen (Mielonen ym. 2012). Kansainvälistä esimerkkiä käytetään myös Suomessa painostuskeinona.

Kestävyysvajeesta on tullut uusi julkisten menojen kurissapidon instrumentti (Julkisen talouden valinnat 2010-luvulle, 2010). Yksinkertaisesti ilmaisten kestävyysvajeeksi kutsutaan sitä, että ennakoitavissa olevat julkiset tulot eivät riitä pitkällä aikavälillä ennakoitavissa olevien julkisten menojen kattamiseen, vaan julkisiin menoihin tarvitaan ”sopeutusta”. Suomessa asiantuntijat kiistelevät vajeen laskemisesta ja suuruusluokasta, samoin siitä, voidaanko vaje purkaa talouskasvua ja työllisyyttä kiihdyttämällä vai tarvitaanko ja miten suuria menoleikkauksia valtion budjettiin. Tämä on pienoiskoossa sama debatti, jota käydään euroalueen kriisistä: kasvua kiihdyttävää elvytystä vai kuria ja säästöjä.

Niin tai näin, hyvinvointivaltiokysymykset ovat entisestään taloudellistuneet eli alistuneet talouden hallinnalle ja elinkeinopolitiikalle. Bonolin

(2010b) manner-Euroopasta kuvaamaa käännettä, jossa sosiaalivakuutusvaltio muuntui taloudellisten vaikeuksien uhrista niiden ainakin osittaiseksi syylliseksi, ei Suomessa ole samassa määrin tapahtunut. Silti voi todeta, että Suomessa sosiaalipolitiikkaa tarkastellaan enemmän kustannuksena kuin investointina ja kiinnitetään huomiota pikemmin hyvinvointivaltion rahoitukselliseen kuin sosiaaliseen kestävyYTEEN (Hiilamo ym. 2010, 7). Suomessa ei ole toteutettu radikaaleja hyvinvointireformeja sanan varsinaisessa merkityksessä. Sen sijaan meillä on kiistatta toteutettu hyvinvointivaltion uusien prioriteettien mukaista politiikkaa ja sopeutettu Suomea globaaliin markkinatalouteen (Heiskala 2006).

Kirjallisuus

- Anderson, Karen M. & Immergut, Ellen M. 2007. Sweden: after social democratic hegemony. Teoksessa Ellen M. Immergut, Karen M. Anderson & Isabelle Schulze (toim). *The Handbook of West European Pension Politics*. Bonoli, Giuliano & George, Vic & Taylor-Gooby, Peter 2000. *European Welfare Futures – Towards a theory of retrenchment*. Cambridge: Polity.
- Björklund, Liisa 2008. Kannustaminen ja moraali. Kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta alkaen. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Esping-Andersen, Gøsta 1996. *Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy*. Teoksessa Gøsta Esping-Andersen (toim.) *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. London: Sage, 66–87.
- Esping-Andersen, Gøsta 1999. *The Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta 2010. Prologue: What does it Mean to Break with Bismarck. Teoksessa Bruno Palier (toim.) *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 255–278.
- Ebbinghaus, Bernhard 2010. Reforming Bismarckian Corporatism: The Changing Role of Social Partnership in Continental Europe. Teoksessa Bruno Palier (toim.) *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 255–278.
- Forma, Pauli & Saarinen, Arttu 2008. Väestön mielipiteet sosiaaliturvasta vuonna 2006. Teoksessa Pasi Moisio ym. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 162–177.
- Goul Andersen, Jørgen 2000. *Welfare Crisis and Beyond. Danish Welfare Policies in the 1980s and 1990s*. Teoksessa Stein Kuhnle (toim.) *Survival of the European Welfare State*. London: Routledge.
- Green-Pedersen, Christoffer & Markus Haverland 2002. The New Politics and Scholarship of the Welfare State. *Journal of European Social Policy* 12 (1), 43–51.
- Hall, Peter 1993. Policy paradigm, social learning and the state: The case of economic policy in Britain. *Comparative Politics* 3 (April), 275–293.
- Hiilamo, Heikki 2012. Sata euroa? – miksi ja miten perusturvaa korotettiin. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (1), 95–102.
- Heiskala, Risto 2006. Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnan murros. Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) *Uusi jako – Kuinka Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heja Sverige. Mitä Suomi voisi oppia Ruotsilta taloudessa, politiikassa ja urheilussa 2011. Helsinki: Eva.
- Hiilamo, Heikki; Kangas, Olli; Manderbacka, Kristiina; Mattila-Wiro, Päivi; Niemelä, Mikko & Vuorenkoski, Lauri 2010. *Hyvinvoinnin turvaamisen rajat. Näköaloja talouskriisiin ja hyvinvointivaltion kehitykseen Suomessa*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Hinrichs, Karl 2010. *A Social Insurance State Withers Away. Welfare State Reforms in Germany – Or: Attempts to Turn Around in a Cul-de-Sac*. Teoksessa Bruno Palier (toim.) *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 45–72.
- Honkonen, Pertti & Tervola, Jussi 2012. Vuoden 2012 perusturvamuutosten vaikutukset. *Nettityöpapereita* 35. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

- Immergut, Ellen, M. & Anderson, Karen, M. 2007. Editors' introduction: The dynamics of pension politics. Teoksessa Ellen M. Immergut, Karen M. Anderson & Isabelle Schulze (toim.) *The Handbook of West European Pension Politics*. Oxford: Oxford University Press, 1–48.
- Jessop, Bob 2002. *The Future of Capitalist State*. Cambridge: Polity.
- Judt, Tony 2011. *Huonosti käy maan*. Helsinki: Like.
- Julkisen talouden valinnat 2010-luvulle. Helsinki: Valtiovarainministeriö, Taloudelliset ja talouspoliittiset katsaukset 49/2010.
- Julkunen, Raija 2001. Suunnanmuutos – 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 2003. Suunnanmuutosta lukemassa. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Instituutiot ja politiikka*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 71–92.
- Julkunen, Raija 2006. Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, Raija 2009. Ikäpolitiikka – Kuinka työuran pidentämisestä tuli keskeinen sosiaalipoliittinen tavoite? Teoksessa Johannes Kananen & Juho Saari (toim.) *Ajatuksen voima – Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Jyväskylä: Minerva, 221–259.
- Julkunen, Raija 2010. Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Tampere: Vastapaino.
- Kallio, Johanna 2010. Hyvinvointipalvelujärjestelmän muutos ja suomalaisten mielipiteet. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kangas, Olli 2009. Pohjoismaat – maailman paras kolkka? *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (4), 357–367.
- Kantola, Anu 2002. Markkinakuri ja managerivalta – Poliittinen hallinta 1990-luvun talouskriisissä. Helsinki: Pallas kirjat.
- Kautto, Mikko 2001. *Diversity among Welfare States - Comparative Studies on Welfare State Adjustment in Nordic Countries*. Helsinki: Stakes.
- Kautto, Mikko, Heikkilä, Matti, Hvinden, Bjørn, Marklund, Staffan & Ploug, Niels (toim) (1999). *Nordic Social Policy - Changing welfare states*. London: Routledge.
- Keskitalo, Elsa 2008. *Balancing Social Citizenship and New Paternalism. Finnish activation policy and street level practice in a comparative perspective*. Helsinki: Stakes.
- Kiander, Jaakko 2001. *Laman opetukset – Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus & Suomen Akatemia.
- Kiander, Jaakko 2010. *Julkisen talouden kestävyys – Onko meillä vielä varaa hyvinvointivaltioon?* Teoksessa Juho Saari (toim.) *Tulevaisuuden voittajat – hyvinvointivaltion mahdollisuudet Suomessa*. Helsinki: Eduskunta.
- Korpi, Walter & Palme, Joakim 2003. *New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries, 1975–1995*. *American Political Science Review* 97 (3), 425–446.
- Kosunen, Virpi 1997. *Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla*. Teoksessa Matti Heikkilä & Hannu Uusitalo (toim.) *Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: Stakes.
- Kotiranta, Tuija. 2008. *Aktivoinnin paradoksit*. Jyväskylä *Studies in Education, Psychology and Social Research* 335. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Lehtonen, Heikki & Aho, Simo 2000. *Hyvinvointivaltion leikkausten uudelleenarviointia*. *Janus* 8 (2), 97–103.
- Leibfried, Stephan & Pierson, Paul 1995. *Semisouverign welfare states – Social Policy in a multitiered Europe*. Teoksessa Stephan Leibfried & Paul Pierson (toim.) *European So-*

- cial Policy. Between Fragmentation and Integration. Washington, DC.: The Brookings Institution.
- Mielonen, Antti, Ramberg, Hannu & Vidlund, Mika (2012) Väestön ikääntymisen ja talouskriisin vaikutuksia Euroopan maiden eläkejärjestelmiin. Eläketurvakeskuksen katsauksia 12/2012. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Niemelä, Mikko 2011. Poliittikkaprosessi ja ongelmanmäärittäminen kunta- ja palvelurakennemuutoksissa. Teoksessa Mikko Niemelä & Juho Saari (toim.) Poliittikan polut ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 100–127.
- Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) 2011. Poliittikan polut ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Palier, Bruno 2010a. Ordering Change; Understanding the ‘Bismarckian’ Welfare Reform Trajectory. Teoksessa Bruno Palier (toim.) A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press, 19–44.
- Palier, Bruno 2010b. The Long Conservative Corporatist Road to Welfare Reforms. Teoksessa Bruno Palier (toim.) A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press, 333–388.
- Pierson, Paul 1995. Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierson, Paul 1996. The New Politics of the Welfare State. *World Politics* 48, January, 143–179.
- Pierson, Paul 2001a. Coping with Permanent Austerity – Welfare State Restructuring in Affluent Democracies. Teoksessa Paul Pierson (toim.) The New Politics of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press, 410–456.
- Pierson, Paul 2001b. Post-industrial pressures on the mature welfare states. Teoksessa Paul Pierson (toim.) The New Politics of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press, 80–106.
- Pierson, Paul 2001 (toim.) The New Politics of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press.
- Pierson, Paul 2004. *Politics in Time*. Princeton: Princeton University Press.
- Saari, Juho 2006. Sosiaalipoliittikka. Teoksessa Juho Saari (toim.) Suomen malli – Murroksesta menestykseen? Helsinki: Yliopistopaino, 227–261.
- Saari, Juho 2011a. Johdanto. Teoksessa Juho Saari (toim.) Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta. Helsinki: Gaudeamus, 9–32.
- Saari, Juho 2011b. Sosiaaliturvan kokonaisuudistus. Tapahtumarakennanalyysi syksystä 2007 syksyyn 2010. Teoksessa Mikko Niemelä & Juho Saari (toim.) Poliittikan polut ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 70–99.
- Saari, Juho & Kananen, Johannes 2009. Sosiaalipoliittikan ideat. Teoksessa Johannes Kananen & Juho Saari (toim.) Ajatuksen voima – Ideat hyvinvointivaltion uudistamisesta. Jyväskylä: Minerva, 11–28.
- Schmidt, Vivien 2006. Institutionalism. Teoksessa Colin Hay, Michael Lister & David Marsh (toim.) The State. Theories and Issues. New York: Palgrave, 98–117.
- Swank, Duane (2001). Political Institutions and Welfare State Restructuring - The Impact of Institutions on Social Policy Change in Developed Democracies. Teoksessa Paul Pierson (toim.) The New Politics of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press, 197–237.
- Taylor-Gooby, Peter 2009. Framing Social Citizenship. London: Routledge.
- Van Gerven, Minna 2008. The Broad Tracks of Path Dependent Benefit Reforms. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

15 HYVINVOINTIVALTION IDEOLOGI – RICHARD M. TITMUSSIN NÄKEMYS SOSIAALIHUOLLOSTA

Richard Morris Titmuss (1907–1973) on yksi sosiaalipolitiikan tutkimuksen merkittävimmistä klassikoista (Reisman 2001; Saari 1996). Häntä pidetään brittiläisen hyvinvointivaltion keskeisenä ideologina, mutta hänen kysymyksenasettelunsa ja ratkaisuyrityksensä ovat vaikuttaneet olennaisesti tapaan, jolla kaikkien hyvinvointivaltioiden kehitystä jäsennetään. (Reisman 2001, 1.) Jos siis pitäisi nimetä yksi yhteiskuntatieteilijä, joka on voimakkaimmin vaikuttanut sosiaalipolitiikkaa ja hyvinvointivaltiota koskevaan tutkimukseen toisen maailmansodan jälkeen, olisi oma valintani Richard M. Titmuss.

Titmuss on monella tavalla hyvin erikoislaatuinen tutkija. Hän kirjoitti monet keskeiset teesinsä esseiksi, joista hän sitten kokosi keskeisetkin teoksensa (Titmuss 1973a; Abel-Smith & Titmuss 1987). Nämä esseet muodostavat itse asiassa hänen tuotantonsa kannalta varsin keskeisen osan. Huolimatta siitä, että hän oli varsin tuottelias kirjoittaja, hän ei kirjoittanut laajaa ajattelunsa yhteen vetävää monografiaa, josta hänen keskeiset teoriansa löytyisivät. (Reisman 2001, 4.) Titmuss ei ole helppolukuinen kirjoittaja. Huolimatta siitä, että monet hänen keskeisistä teksteistään ovat alun perin syntyneet puheiksi, on lukijan välillä maltettava lukea hitaasti, jotta argumentaatio aukeaa. Tämä johtuu hänen tyylistään, joka on kaunista kieltä, mutta joskus asiaproosan tarkoituksiin hivenen liiankin runollista. Silti monet hänen kehittelyistään ovat myös syvällisiä. Jossakin mielessä Titmuss muistuttaa Max Weberiä, jonka eräät keskeiset tekstit on myös kirjoitettu puheiksi. Reisman näkee Weberin, Durkheimin ja

Titmussin välillä olevan myös temaattisia yhteneväisyyksiä (Reisman 2001, 1274–1275.)

Sosiaalipolitiikka oli ja on aivan liian laaja kenttä yhden ihmisen hallittavaksi. Titmuss tiesi tämän hyvin, mutta siitä huolimatta suostui puhumaan monenlaisista kysymyksistä, sillä ”jos ihmiset puhuisivat vain niistä asioista, joissa he ovat asiantuntijoita, kuolettava hiljaisuus peittäisi maailman” (Titmuss 1973e, 25). Hänen tuotantonsa monialaisuus tekee tieteenalaperusteisen lokeroinnin vaikeaksi. Titmuss oli sosiaalipoliitikkona kiinnostunut muun muassa väestötieteellisistä ja terveydenhuollon hallintoon kytkeytyvistä teemoista, vaikka hänen virkansa oli sosiaalihuollon professuuri. Itse pidän häntä sosiaalihuoltotutkimuksen modernina klassikkona, ja tästä syystä painotan tässä Titmussin sosiaalihuollollista kirjoittelua.

Aloitan henkilöhistorialla. Sen jälkeen esittelen hänen tuotantonsa eräitä teemoja, ja sen jälkeen koetan pohtia, mitä Titmuss merkitsee tämän hetken Suomessa ja suomalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa. Titmussin tuotantoa voisi käsitellä kovin monesta viitekehuksesta, sosiaalipolitiikan teorian kehittäjänä, sosiaalitalouden tutkijana, ja vaikkapa terveydenhuollon hallinnon tutkijana. Olen valinnut tämän luvun tarkastelunäkökulmaksi sosiaalipolitiikan nykytutkimuksen kannalta ”residuaalisen” näkökulman, joka kuitenkin Titmussin itsensä kannalta oli varsin keskeinen. Tarkastelen Titmussin merkitystä sosiaalihuollon ja sosiaalityön tutkijana.

Vähävaraisesta perheestä professoriksi

Richard M. Titmuss syntyi pientilallisen poikana Bedfordshiressa. Isän kuoleman ja pesän varattomuuden vuoksi Richard joutui jättämään koulunkäynnin 14-vuotiaana ja puolen vuoden mittaisen kirjanpitokurssin jälkeen hakeutumaan vakuutusvirkailejaksi palovakuutusyhtiöön. (Reisman 2001, 5.) Vuonna 1937 Titmuss avioitui sosiaalityöntekijä Kathleen (Kay) Millerin kanssa. Avioituminen merkitsi käännekohtaa Titmussin elämässä: Kay Miller oli toiminut työttömien yhdistyksissä, ja sai myös Titmussin kiinnostumaan sosiaalipoliittisista kysymyksistä. Puolisoille syntyi vuonna 1944 tytär, Ann, josta aikanaan isänsä tavoin tuli yhteiskuntatieteilijä, professori Ann Oakley. Titmuss liittyi vuonna 1937 Eugenics Societyn jäseneksi. Hän oli uransa loppuun saakka kiinnostunut eugeniikasta, eli ihmislajin valikoivasta lisääntymisestä, ja väestötieteellisesti suuntautuneen

eugeenisen orientaationsa kautta hän sai myös kontakteja akateemiseen maailmaan. (Reisman 2001, 8, 22.) Titmuss julkaisi 1930-luvun lopulla useita väestökysymystä ja sosiaalisia oloja koskevia tutkimuksia ja artikkeleita.

Toisen maailmansodan aikana taloushistorioitsija W. Keith Hancock sai hallitukselta tehtäväkseen sota-aikaa koskevan reaaliaikaisen sosiaalhistorian kokoamisen. Hancock kokosi tutkijaryhmän, johon hän kutsui jäseneksi myös muodollista tutkijakoulutusta vailla olleen Titmussin, jonka tehtäväksi tuli selvittää sodan vaikutusta sosiaalipalveluihin. Tuloksena syntyi *Problems of Social Policy* (1950). Teos vaikutti osaltaan siihen, että Titmuss nimitettiin samana vuonna uuteen sosiaalihallinnon professorin virkaan London School of Economicsissa (LSE). (Reisman 2001, 20–22.)

Sosiaalihallinto oli uusi oppiaine. Laitoksen 13 hengen opettajakunta koostui pääasiassa sosiaalityöntekijöistä, jotka tunsivat aluksi hiukan epäluuloa ammatillista casework-työtappaa tuntematonta professoria kohtaan, mutta epäilykset hälväisivät, kun he huomasivat miten tosissaan Titmuss oli kiinnostunut sosiaalihuollon asiakkaiden ongelmista ja niiden ratkaisemisesta. (Reisman 2004, 778.)

Titmuss sai akateemisen uransa aikana runsaasti tunnustusta, kunniamerkkejä ja -tohtoriuksia. Silti hän koki usein jäävänsä akateemisen yhteisön ulkopuolelle. Englantilaisen luokkayhteiskunnan hierarkioissa ei pelkkä professorin virka riittänyt kuromaan umpeen vaatimattoman taustan aiheuttamia kielen ja kulttuurin tuntemuksen vajeita. Titmuss kuoli vuonna 1973 syöpään. Hänen viimeiseksi teoksekseen jäi postuumisti ilmestynyt sosiaalipolitiikan peruskurssin luentojen pohjalta koottu *Social Policy* (Titmuss 1974), jonka liitteessä hän kertoo omista kokemuksistaan NHS:n (National Health Service) palvelujen käyttäjänä. Hän oli loppuun saakka julkisesti rahoitettujen sosiaali- ja terveystalvelujen kannattaja.

Titmussin teorit

Titmuss ei koskaan kirjoittanut suurta synteesiä teorioistaan. *Social Policy* -teos sisältää monia olennaisia kohtia hänen ajattelustaan, mutta koska kyse on luentomuistiinpanoista, ei teos sisällä kovin perusteellista analyysia mistään tarkastelujensa kohteista. David Reisman on jälkikäteen koettanut tunnistaa Titmussin teoreettisen ajattelun takana olevan yhtenäisen

rakenteen. Miten hyvin hän tässä työssään on onnistunut, on keskustelun varainen asia. (Alcock 2004; Fontaine 2004; Reisman 2001.)

Reismanin mukaan Titmussin hyvinvointivaltio merkitsi koheesiota luovaa, integroivaa elementtiä yhteiskunnassa. Toinen maailmansota merkitsi yhteistä uhkaa kaikille briteille riippumatta heidän sosiaalisesta asemastaan. Kaikkien brittien kokema sattumanvarainen ulkoinen vaara teki mahdottomaksi jatkaa entisen kaltaista selektiivistä ja leimaavaa sosiaalipolitiikkaa. Sosiaalipolitiikan tuli olla universaalialia ja ei-leimaavaa. Sen perustat oli rakennettava ei-marxilaisen sosialismin ja kristillisen etiikan varaan. Ajan hengen mukaan markkinavoimia ei saa päästää vapaasti vaikuttamaan sosiaalipalveluissa, sillä seuraukset voivat olla sosiaalipolitiikan perimmäisten tavoitteiden kannalta tuhoisia. (Reisman 2001, 269.)

Universaalit ja selektiiviset sosiaalipalvelut

Ehkä tunnetuin Titmussin teorioista koskee hyvinvointivaltion eri malleja. Titmussin mukaan on olemassa kolmenlaisia hyvinvointivaltioita:

- residuaalinen malli
  - teollisen yhteiskunnan suorituskeskeinen malli
  - institutionaalis-uudelleen jakava malli
- (esim. Titmuss 1974, 30–32.)

Titmussin yleistys viitoitti varsin pitkään sen, mitä hyvinvointivaltion eri tyypeistä ajateltiin. Vasta tanskalaisen vertailevan sosiologin Gøsta Esping-Andersenin *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Esping-Andersen 1990) johti hyvinvointivaltion malleja koskevan keskustelun uudelle, empiirisesti perustellummalle tasolle. Samalla myös hyvinvointivaltion vertaileva tutkimus aktivoitui.

Titmuss loi myös toisen erottelun, jonka mukaan hyvinvointipalvelut voidaan järjestää joko universalismin tai selektiivisyyden periaatteita noudattaen. Sosiaalipalvelut voidaan järjestää periaatteessa kahdella vastakkaisella tavalla: joko niin, että palveluiden tarkoituksena on periaatteessa tyydyttää kaikkien ihmisten tarpeet tai niin, että ne on kohdistettu jollekin tietylle väestöryhmälle. (Titmuss 1973d). Vastaavasti palvelutuotannon periaatteena ovat joko universaalit oikeudet tai selektiivisyys ja kohdennetut palvelut. Titmuss puolusti voimakkaasti

universaalien palvelujen ideaa ja tuomitsi vastaavasti selektiivisyyden apartheidin kaltaisena järjestelmänä. (Titmuss 1973d, 113–114.)

Hänen mukaansa universaalien palvelujen keskeinen merkitys on ollut se, että niiden avulla on luotu yhdenvertaisuutta kansalaisten välille. Samoja palveluja käyttävät rikkaat ja huono-osaiset, eikä palvelujen käytöstä seuraa yhteiskunnallista kategorisointia. (Titmuss 1973b, 195.) Kun melkein kaikki ihmiset käyttävät sosiaalipalveluja, ei palvelujen käyttö ole leimaavaa (Titmuss 1973a).

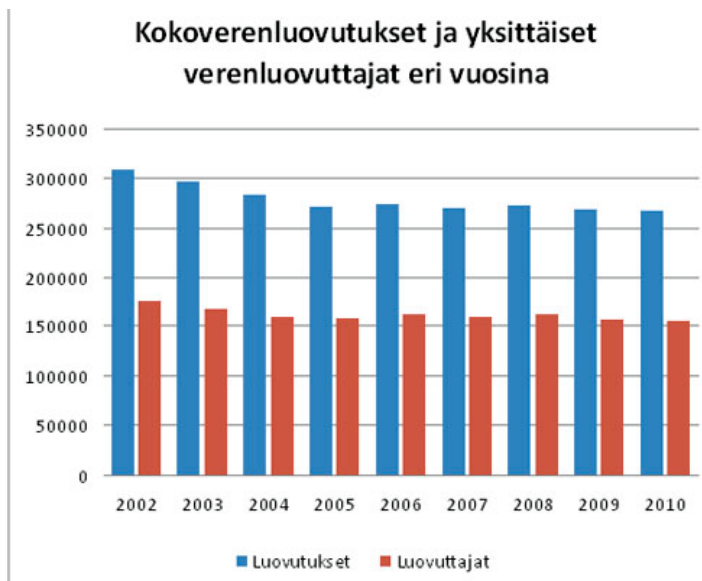
Titmussin esimerkki selektiivisestä palvelujen järjestämistavasta tulee Yhdysvalloista. Yhdysvalloissa lainsäätäjien tarkoituksena oli ollut luoda järjestelmä, jossa mahdollisimman pienin kuluin tuotetaan mahdollisimman suuri hyvinvointi eniten tarvitsevalle ryhmälle. Seuraukset ovat kaikkea muuta: jotta ihmiset voivat saada palvelun, tulee heidän osoittaa olevansa köyhiä palvelujen tarvitsijoita. Selektiivisessä mallissa keskeisenä yhteiskunnallisena ongelmana on köyhyys ja köyhät. Universalismissa ongelmana, johon haetaan ratkaisua, on epätasa-arvo, yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus ja syrjäytyminen. Titmussin keskeinen väite on, että selektiivisyyteen liittyy liian usein palvelujen leimaavuus. Titmuss oli universalismin puolustaja, mutta tämä ei merkinnyt sitä, ettei hän olisi ymmärtänyt myös yksilökohtaisten, tarpeiden mukaan räätälöityjen palvelujen merkitystä. Juuri siitä syystä häntä voi pitää sosiaalipolitiikan tutkimuksen ja sosiaalihuollollisen tutkimuksen klassikkona.

Altruismin teoria

Nykyään Titmussin tunnetuin teos lienee *Gift Relationship* (Titmuss 1997), jossa hän esittelee teoriansa altruismista sosiaalipolitiikan perustana. Tutkimus koskee verenluovutusta Britanniassa, USA:ssa ja Neuvostoliitossa. Erityisesti brittiläinen ja amerikkalainen verenluovutuksen järjestelmä asetetaan teoksessa toistensa vastakohdiksi. Kun brittiläinen malli lähtee ehdottomasta periaatteesta, jonka mukaan verenluovutuksen tulee tapahtua vapaasta tahdosta ja korvauksetta, rakentui amerikkalainen malli taloudellisen korvauksen varaan. Seurauksena on, toisin kuin talouden merkitystä korostava ajattelu olettaisi, että brittiläinen malli tuottaa enemmän verenluovuttajia ja heidän luovuttamansa veren laatu on parempaa.

Verenluovutus toimii Titmussin ajattelussa metaforana koko sosiaalipoliittiselle toiminnalle. Titmuss väittää, että sosiaalipolitiikkaa ei voida koskaan loppuun saakka oikeuttaa taloudellisilla perusteilla. Talousnäkökohdat ovat kyllä sosiaalipolitiikalle tärkeitä, mutta pohjimmiltaan kyse on ihmisten halusta auttaa vastikkeetta. Ihmiset ovat valmiita antamaan omastaan vastikkeetta, jopa veren kaltaista hyödykettä. Yhdensuuntainen vaihto on keskeinen sosiaalipolitiikan perusta.

Titmuss ei vältellyt keskustelemasta teoriansa kannalta hankalista empiirisistä yksityiskohdista. USA:n ohella myös monissa muissa maissa maksettiin verenluovuttajille korvaus. Esimerkiksi Ruotsissa lähes kaikille verenluovuttajille maksettiin vuonna 1964. Samoin ns. sosialistisissa maissa maksettiin verenluovuttajille korvausta. (Titmuss 1997, 238.) Neuvostoliitossa, aivan Yhdysvaltojen tavoin, verestä maksettiin verraten korkea hinta – tutkimuksen hetkellä litrasta verta jopa noin teollisuuden työläisen noin puolen kuukauden palkka. Osa verenluovutuksesta kuitenkin tapahtui maksutta. Titmuss ihmettelee USA:n ja Neuvostoliiton verenluovutusjärjestelmän yhteisiä piirteitä. Nykytiedon valossa ei tunnu kovin ihmeelliseltä, että altruismi ei ollut Neuvostoliitossa merkittävä motiivi. Titmussin verenluovutusta koskeva kirja herätti laajaa keskustelua Yhdysvalloissa, ja presidentti Nixon kiinnostui teemasta niin paljon, että Yhdysvallat muutti verenluovutusjärjestelmäänsä.

Kuvio 1. Suomessa tehdyt verenluovutukset vuosina 2002–2010 (SPR veripalvelu 2012)

Verenluovutuksilla kerättävän veren laatu on nykyään vähintään yhtä tärkeä kysymys kuin 1960-luvulla. Vuonna 2008 Suomessa noin 161 000 henkeä luovutti yhteensä noin 278 000 pussia verta (SPR Veripalvelu 2008, 8). Kuten kuvio 1 osoittaa, on verenluovutusten määrä ollut laskeva. Vuonna 1997 luovutuksia oli noin 364 000 kertaa eli noin 91 000 luovutusta enemmän kuin vuonna 2008. Punaisen Ristin veripalvelu pyrkii tarkalla laatu kontrollilla (veriturvatoiminta) estämään verenluovutukseen liittyvät riskit. Toimintaa säädellään veripalvelulalla (2005/197), jonka mukaan veripalvelua valvoo sosiaali- ja terveystieteiden alainen Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus (18 §). Aikaisempi laki veripalveluista (1994/968) säätö erikseen Suomen Punaisen Ristin oikeudesta ottaa talteen vapaaehtoisesti ja maksutta luovutettua verta sekä valmistaa ja edelleen luovuttaa verivalmisteita. Vuonna 2005 voimaan tullessa uudessa veripalvelulassa SPR:n sijaan lain sääntely kohdistuu yleensä toimiluvan saaneen veripalvelulaitoksen toimintaan (Veripalvelulaki 2005, 4§) Huolimatta siitä, että veripalvelua säädellään varsin tarkasti, ja verenluovutus on meillä maksutonta (Veripalvelulaki 2005, 3 §), ovat myös Suomessa AIDS, hepatiitit ja muut tarttuvat verisairaudet jatkuvana riskinä. Vuonna 2008 HIV-tartunta löytyi kolmelta ja syfilis niin ikään kolmelta verenluovuttajalta (SPR Veripalvelu 2008, 9).

Titmussin teos herätti heti ilmestyessään vilkasta, osin myös kriittistä keskustelua. Filosofi ja taloustieteilijä Kenneth Arrow'n (1972) mukaan Titmuss ei kykene osoittamaan, että verenluovutuksen motiivina olisi vain altruismi. Arrow'n tulkinnan mukaan Titmuss esittää kolmenlaisia syitä verenluovutukselle: halu auttaa toisia, koettu sosiaalinen pakko sekä reagointi henkilökohtaisiin velvoitteisiin, kuten siihen, että tuntee jonkun, joka tarvitsee verta, tai että joku, jonka mielipidettä luovuttaja arvostaa, toivoo, että verta luovutettaisiin. Arrow'n mielestä näitä motiiveja ei voi välttämättä pitää altruistisina, tietysti ensimmäistä lukuun ottamatta.

Arrow myös arvostelee Titmussin kantaa, jonka mukaan kaikenmuotoinen kaupallisuus olisi uhka hyvinvointipalveluille. Titmussin argumentit näyttävät olevan sukua Friedrich Hayekin (1899–92) väitteille, mutta ikään kuin peilikuvana. Hayek näkee hyvinvoinnin sekatalouden uhkana demokratialle, koska siihen liittyy kollektivismia. Titmuss puolestaan näyttää ajattelevan, että sekatalous on uhka, koska siinä luovutetaan päättävävalta palvelujen järjestämisestä markkinoille sen sijaan, että altruistiset lääkärit ja

muut ammatillaiset päättäisivät niiden järjestämisen tavasta. (Arrow 1972.)

Titmussin professuurin, joka on nykyään nimeltään “Richard Titmuss Professor”, nykyisen haltijan Julian Le Grandin (Le Grand 1997, 333–334) mukaan Titmussin teoksen keskeiset teesit olivat seuraavat:

- Veren markkinat olivat allokatiivisesti tehottomia.
- Markkinat loivat puutetta ja ylijäämiä. Ennen kaikkea markkinamekanismit saivat aikaan saastuneen veren tuotantoa, sosiaalisesti katastrofaalisin seurauksin.
- Markkinat kärsivät tuotannon tehottomuudesta. Markkinaohjaus oli byrokraattista ja kallista, ja tämä johti siihen, että markkinaperusteinen veren tuotanto tuli selvästi kalliimmaksi kuin vapaaehtoiseen luovutukseen perustuva tuotantotapa.
- Markkinat toimivat redistributiivisesti mutta väärään suuntaan.
- Markkinoiden vaikutuksesta verta ja verituotteita siirrettiin köyhiltä rikkaille, huono-osaisilta ja riistetyiltä etuoikeutetuille ja vallanpitäjille.
- Veren markkinatalous on tuhoisaa koko yhteiskunnan perustalle.
- Markkinat tuhoavat verenluovutuksen altruistiset motiivit ja hyvää tahtovista ihmisistä tulee kapeakatseisia oman edun tavoittelijoita.

Le Grandin mielestä Titmussin argumentit eivät ole oikein pitäviä. Titmussin kanta, jonka mukaan markkinat toimivat tehottomasti ja vapaaehtoiseen vastikkeettomaan luovutukseen perustuva verenluovutus vastaavasti tehokkaasti, ei tullut oikein hyvin perustelluksi edes alkuperäisessä historiallisessa kontekstissaan. Titmuss ei perustellut kunnolla kantaansa sen kummemmin teoreettisesti kuin empiirisestikään. Sama koskee Le Grandin mukaan Titmussin väitettä, jonka mukaan vapaaehtoisuuteen perustuva brittiläinen systeemi oli vähemmän byrokraattinen ja hallinnollisesti keveämpi kuin amerikkalainen malli. Le Grandin mukaan tämä johtui ennen kaikkea siitä, että brittiläinen malli perustui vakavaan aliresursointiin. Vaikka näiden tekijöiden suhteen Titmussin argumentit eivät siis oikein kestä, Le Grand katsoo, että Titmuss on edelleen oikeassa peruskysymyksen osalta: vapaaehtoisuuteen perustuva malli estää saastuneen veren tuottamisen ja järjestelmän korruptoitumisen paremmin kuin markkinaperusteinen malli.

Juho Saaren mukaan Titmussin mallin perusongelma liittyy kansalaisyhteiskunnan oikeuksien määrittelyyn. Mikäli sosiaalipolitiikka perustuu altruismiin

ja vastavuoroiseen vaihtoon, saava osapuoli ei voi vaatia itselleen oikeutta saada avustusta, vaikka hänellä olisi siihen oikeus. Titmussin ajattelussa tämä ongelma ratkesi osin sillä, että valtio määritteli tarpeen ja käytettävät resurssit. (Saari ym. 2005.) Minusta Titmussin malliin sisältyy myös nk. tarveimputaation riski (Mäntysaari 1991). Miten se, että valtio määrittelee, mitkä tarpeista ovat oikeita, mitkä vääriä tai huonoja, sopii yhteen demokraattisten periaatteiden kanssa? Ongelmaan ei ole olemassa helppoa ratkaisua, sillä yhteiskunnan resurssit ovat aina rajallisia, mikä vaikuttaa tietysti myös sosiaalipolitiikkaan.

Selvästi on niin, että verenuovutusta koskevan teoksen pysyvät ansiot eivät ole sen empiirisessä analyysissä, jonka ansioista kaikki tutkijat eivät ole laisinkaan varmoja, vaan teoksen altruismin sosiaalipoliittisen merkityksen pohdinnoissa. Titmuss tuntui ajattelevan, että sosiaalipolitiikalla on altruismia lisäävä ja altruismilla puolestaan sosiaalipolitiikan hyväksyttävyyttä lisäävä vaikutus (Saari 1996). Titmussin mukaan altruismi on eräänlainen inhimillisyyden kytkeytyvä lahja, joka sisältää myös oikeuden tämän lahjan käyttöön. Yhteiskunnan institutionaalinen rakenne tulisi organisoida altruistisen toiminnan mahdollistavasti, mikä hänen käsityksensä mukaan tarkoittaa muun muassa markkinoiden rajaamista eräiden verenuovutuksen kaltaisten toimintojen ulkopuolelle. (Saari ym. 2005.)

Sosiaalihallinnollinen tutkimus

Titmussin edustamaa sosiaalipoliittista ajattelua on kutsuttu administratiiviseksi koulukunnaksi. Titmussin virka oli sosiaalihallinnon professuuri, ja kun hän koetti itse määritellä, mitä sillä tarkoitetaan, ei tehtävä ollut mitenkään helppo. Sosiaalihallinnollisessa tutkimuksessa liikutaan sosiologien, taloustieteilijöiden ja julkisen hallinnon tutkijoiden perinteisillä alueilla, mutta tutkimalla kysymyksiä, jotka jäävät monesti yhteiskuntatieteilijöiltä pimentoon ja analyysin katvealueille (Titmuss 1973c). Erityistä huomiota Titmuss kohdisti sosiaalityöntekijöihin ja heidän koulutukseensa. Sosiaalihallinnon tutkimuksen tuli muodostaa keskeisen osan sosiaalityöntekijöiden koulutuksesta, ikään kuin perustutkimuksellisen perustan, jolle kliininen asiakastyön osaaminen sitten voisi perustua. Sosiaalihallinnollisella tutkimuksella olikin 1970-luvulle saakka keskeinen merkitys sekä sosiaalipolitiikan että sosiaalityön tutkimuksessa ja koulutuksessa. Juho Saaren

mukaan Britanniassa tapahtui sosiaalipolitiikan tutkimuksen sukupolven ja teoreettisen tradition murros 1970-luvun puolivälissä. Pikku hiljaa Titmussin tuotanto väistyi sosiaalipoliittisen tutkimuksen ydinalueilta.

Suomessa titmusslainen sosiaalihalinnollinen traditio ei saavuttanut samanlaista asemaa kuin sillä oli Britanniassa; näin siitä huolimatta, että Titmussin tutkimustoiminnan peruseetos soveltuisi sinänsä hyvin myös suomalaiseen kontekstiin. Osin synnä oli se, että suomalaisen sosiaalipoliittisen tutkimuksen toisen maailmansodan jälkeen vallinneen sukupolven keskeiset edustajat, Heikki Waris (1901–1988) ja Armas Nieminen (1913–1995) eivät keskustelleet Titmussin teorioista. Myöskään sosiaalihuollon professori Reino Salo (1920–1988), joka seurasi varsin tarkasti sosiaalihuoltoa koskevaa pohjoismaista ja myös muuta kansainvälistä keskustelua, ei viitannut laisinkaan Titmussin tuotantoon. Pekka Kuusi (1917–1989) ei *60-luvun sosiaalipolitiikka* -teoksessaan (Kuusi 1961) viittaa Titmussiin.

Titmuss ei kuitenkaan ole ollut kaikille suomalaisille sosiaalipolitiikan tutkijoille tuntematon suuruus. Professori Mikko A. Salo (1947–2009) esitteli Titmussin tuotantoa väitöskirjassaan (Salo 1983) ja artikkeleissaan (Salo 1979). Salon kiinnostus tuli väestötieteestä, mutta voi olla, että myös tyylikysymykset vaikuttivat. Salohan on ollut kiinnostunut väestökysymysten ohella myös terveyteen ja sairauteen liittyvistä teemoista. Salon mukaan Titmussin ja koko sosiaalihalinnollisen koulun ajattelua leimasi usko brittiläisen sosiaalipoliittisen mallin yliveritaisuuteen (Mishraa lainaten Salo 1979, 113).

Titmussin mukaan se, miten rationaalisesti suunnitellut, demokraattisessa poliittisessa prosessissa päätetyt ja lainsäädännöllä määritellyt sosiaalipoliittiset ratkaisut toimeenpannaan ihmisten ja organisaatioiden arkielämässä, vaikuttaa olennaisella tavalla siihen, mikä merkitys sosiaalipoliittisilla toimilla on. Tämä ilmeinen seikka tahtoo unohtua taloustieteellisestä argumentaatiosta vaikutteita ottavassa institutionaalista sosiaalipolitiikkaa koskevassa tutkimuksessa. Vertaileva sosiaalipolitiikan tutkimus voi tuottaa tästä tietoa, mutta liian usein jää tarkastelemaan sosiaalipoliittisia malleja ikään kuin paperilla, vaikka tutkijat luonnollisestikin tietävät, että päätöksenteon tuottamat linjaukset ja niiden toimeenpano ovat aina eri asioita. (Puuttumatta nyt laisinkaan siihen, että joskus voidaan myös säätää sallivia lakeja ja lainsäädäntöä tiukempia toimintaohjelmia: tästä klassinen kuvaus on Pivenin ja Clowardin (1972) analyysi amerikkalaisesta sosiaalihuollon lainsäädännöstä ja sen toimeenpanosta.)

Sosiaalihuolto ja sosiaalityö

Titmussin keskeinen käsite *social welfare* voidaan kääntää suomeksi monella tavalla. Käytän tässä Titmussin keskeisestä käsitteestä käännöstä ”sosiaalihuolto” tietoisena siitä, että käänнос ei ole aivan tarkasti oikea, ja suomalaisen sosiaalihuollon käsitteen käyttö on vähitellen kapeutunut ainakin arkikielessä tarkoittamaan lähinnä kunnallista sosiaalitoimintaa.

Esseessään *Social Welfare and the Art of Giving* Titmuss näkee sosiaalihuollon edustavan tai toimivan ”uudelleen jakavan yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden” agenttina (Titmuss 1987, 113) ja toisaalta sosiaalihuollolla on myös kasvattavaa merkitystä. Sillä on teollistumisen eri vaiheissa ollut sosiaalisen omatunnon ylläpitämisen funktio. Sosiaalihuolto ”avustaessaan ihmisiä taloudellisesta harkinnasta, rodusta, uskonnosta ja luokka-asemasta riippumatta, asettuu markkinatalouden vallitsevia arvoja vastaan.” Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden agenttina toimiessaan sosiaalihuolto vastustaa kaikkea syrjintää.

Titmussin tunnistamat sosiaalihuollon kehittämistä uhkaavat ongelmat vaikuttavat Suomessakin ajankohtaisilta:

- Taloudellisen ja teknokraattisen lähestymistavan dominanssi sosiaalisen näkökulman yli muutoksen ongelmia pohdittaessa.
- Henkilökohtaisesta harkinnasta luopuminen sosiaalihuollon palvelujen saamisessa ja käyttämisessä.
- Vähittäinen kuluttajuusajattelun eteneminen sosiaalihuollossa. Ajatusta palvelujen käyttäjästä kuluttajana ei ole hyvä päästää hallitsemaan sosiaalihuollossa liiaksi, koska sosiaalipalveluissa ei ole kysymys taloudellisesta vaihdosta.

Titmuss vastusti myös sosiaalihuollon, erityisesti viimesijaisen taloudellisen avustamisen liian pitkälle menevää oikeudellistamista. Hänen mukaansa oikeudellistaminen ei johda asiakkaiden kannalta tavoiteltuun tulokseen. Taaskin hän käytti esimerkkinä amerikkalaista järjestelmää, jossa oikeudellistaminen oli edennyt jo 1960-luvulla pitkälle, ja Titmuss piti seurauksia lähinnä huolestuttavina (Titmuss 1987b). Keskustelu sosiaalihuollon oikeudellistamisen riskeistä osoittaa, miten yksityiskohtaiseen sosiaalihuollon työprosessien kommentointiin Titmuss kykeni.

Oikeudellistamisen sijaan sosiaalihuoltoa tuli kehittää luomalla muita laatukontrollin keinoja (Titmuss 1987b, 247, 257). Titmuss tosiaankin puhuu laadusta tavalla, joka muistuttaa suomalaista sosiaalihuollon laadusta käytyä keskustelua 1990-luvulla. Tämä on kiinnostavaa, koska laatukontrollin käsite vakiintui nykymuodossaan vasta 1950-luvulla. Feigenbaumin teos *Total Quality Control* on ilmestynyt vuonna 1961 (Feigenbaum 1961).

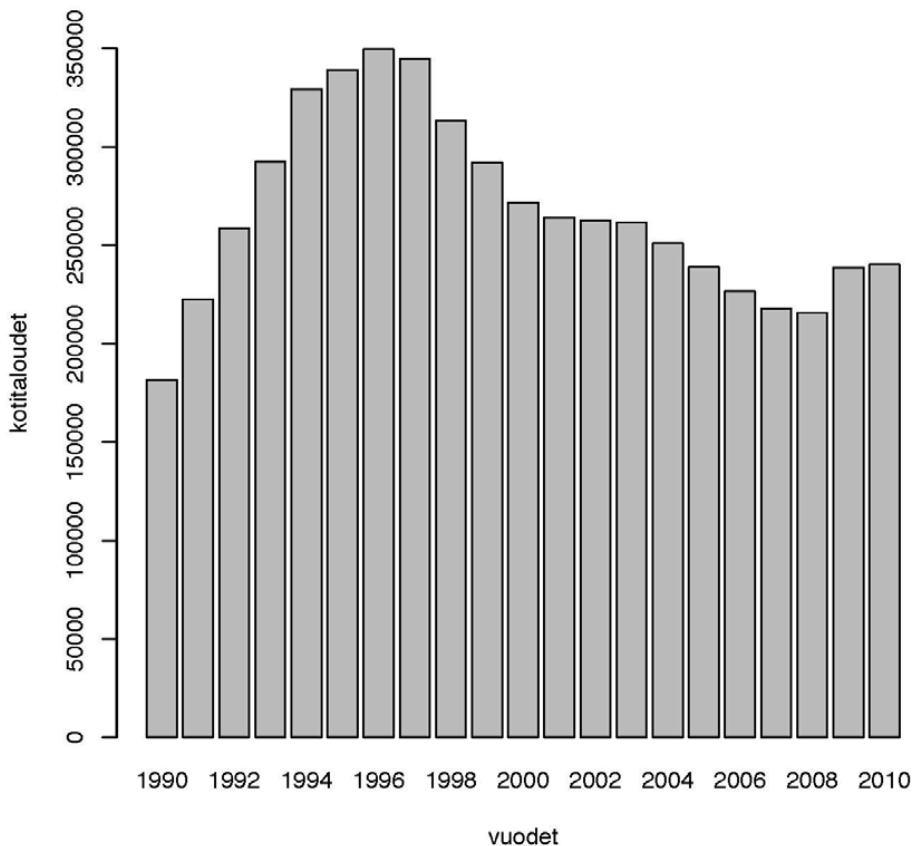
Tärkeässä esseessään *Developing Social Policy In Conditions of Rapid Change* Titmuss (1987a) tekee yhteenvedon sosiaalihuoltoa koskevasta ajattelustaan. Aluksi hän palauttaa mieleen jo tutuksi tulleen mallinsa kolmen tyyppisestä sosiaalihuollosta: residuaalinen malli pohjaa vanhalle köyhäinhoidon traditiolle, teollisen yhteiskunnan suorituskeskeinen malli tukee taloutta ja työssäsuoriutumista palkkatyöhön perustuvien etuuksien. Kolmas sosiaalihuollon malli, jonka Titmuss on nimennyt institutionaalisuudelleen jakavaksi malliksi, pitää sosiaalihuoltoa keskeisenä integroivana elementtinä yhteiskunnassa. Sosiaalihuolto takaa sekä universaalit että selektiiviset palvelut, markkinoiden ulkopuolella ja tarpeenmukaisesti. Universaalit palvelut, joihin ihmiset ovat oikeutettuja yhteiskuntaluokasta, rodusta, sukupuolesta tai uskonnosta riippumatta, edistävät sellaisia asenteita ja käyttäytymistä, jotka tähtäävät yhteiskunnallisen solidaarisuuden, altruismin, suvaitsevaisuuden ja vastuullisuuden kaltaisten arvojen toteutumiseen yhteiskunnassa. (Titmuss 1987a, 263.) Näin ollen sosiaalihuolto ei ole vain organisaatio tai yksittäinen lokero sosiaalipolitiikan systematiikassa vaan itse asiassa se integroiva mekanismi, jonka varassa taloudesta riippumaton sosiaalipolitiikka pitkälti toimii.

Titmussin visiota voi perustellusti pitää utopistisena ja sosiaalihuollon merkitystä vahvasti liioittelevana. Titmussin näkemys tulee kuitenkin mielenkiintoisella tavalla lähelle modernin suomalaisen sosiaalihuollon perusajatuksia. Sosiaalihuollon modernisoimispyrkimykset johtivat Suomessa vuonna 1984 hyväksytyyn ja vuoden 1985 alusta voimaantulleeseen uuteen sosiaalihuoltolakiin (Sosiaalihuoltolaki 1982), jonka voi hyvin ajatella rakentuvan Titmussin edellä luonnehtimalle yhteiskunnalliselle filosofialle ja toteuttavan ”institutionaalisuudelleen jakavan” sosiaalihuollon ideaalia. Ne sosiaaliturvaetuudet ja sosiaalipalvelut, jotka sosiaalihuoltolaki määrittelee, voivat sosiaalipolitiikan kokonaisuudessa vaikuttaa vähäpätöisiltä. Näiden palvelujen piirissä on kuitenkin huomattava osa suomalaisista lapsista, aikuisista ja vanhuksista. Toimeentulotuki, sosiaalityö, päivähoito ja vanhustenhuolto myös

muokkaavat suuren yleisön käsityksiä siitä, mitä sosiaalipolitiikka oikeastaan meille merkitsee. Siten ideologiset muutokset, jotka ohjaavat sosiaalihuollossa tapahtuvaa palvelutuotantoa, ovat usein merkityksellisempiä kuin muutosten taloudellinen mittakaava antaisi olettaa.

Sosiaalihuoltolaki pitää sosiaalityötä yhtenä sosiaalipalvelun muotona. Tämä on herättänyt runsaasti kritiikkiä sosiaalityön ammattilaisten keskuudessa. Varsinkin 1980-luvun jälkipuoliskolla tätä sijoittamista tavattiin pitää virheenä. Kritiikissä nähtiin sosiaalihuollon olevan sosiaalityölle liian kapeat puitteet muodostava hallinnollinen kokonaisuus. Tämä on sinänsä kiinnostava ajatus, kun ottaa huomioon, että sosiaalityöntekijöitä on Suomessa vähän laskutavasta riippuen noin 4500 henkeä, kun taas sosiaalihuollossa työskentelee noin 120 000 henkeä (ks. Vuorensyrjä, Borgman, Kemppainen, Mäntysaari & Pohjola 2006). Sosiaalityöntekijöistä osa todella työskentelee kunnallisen sosiaalitoimen ulkopuolisissa tehtävissä, kuten esimerkiksi koulukuraattoreina ja sairaaloiden sosiaalihoitajina. Mutta silti ajatus, jonka mukaan sosiaalityötä ei tulisi pitää sosiaalipalveluna, on perusteltavissa vain, mikäli sosiaalipalvelut määritellään tavalla, joka estää sosiaalityön sopimisen siihen joukkoon. Silloin korostuvat sosiaalipalvelujen luonne vapaaehtoisuuteen perustuvina, voittoa tuottamattomina palveluina. Yksityisten sosiaalipalveluiden voi kuitenkin ajatella tuottavan voittoa, ja toisaalta sosiaalihuollossa on selkeästi palveluita, joihin liittyy pakkokeinojen mahdollisuus.

Esimerkiksi toimeentulotuen voisi hyvin ajatella menettäneen kokonaan merkityksensä kun ”hyvinvointivaltio” on kasvanut moderniin mittaansa. Näin ei kuitenkaan ole käynyt, vaan paradoksaalisesti eri turvajärjestelmien aukkoja paikkaava viimesijainen ja selektiivinen sosiaaliturvan muoto on 1980-luvun puolivälistä lähtien selvästi lisännyt merkitystään. Kun eri nimillä tunnettua viimesijaista sosiaaliturvaetuutta sai noin 3–5 prosenttia suomalaista vuosina 1865–1984 (vain 1930-luvun alussa apua saaneiden osuus nousi hetkellisesti yli 5 prosentin), on toimeentulotukea saaneiden osuus pysynyt vuodesta 1985 lähtien koko ajan tämän tason yläpuolella, ja etenkin 1990-luvun alun laman jälkeen se ylitti tämän tason aina 1990-luvun jälkipuoliskolle saakka selvästi.

Kuvio 2. Toimeentulotukea vuoden aikana saaneet kotitaloudet 1990–2010

Toimeentulotukea saaneiden kotitalouksien määrä oli suurimmillaan vuonna 1996, mutta ei vielä nousukauden aikanakaan vuonna 2007 alittanut vuoden 1990 tasoa. Vuonna 2007 toimeentulotukea myönnettiin yhteensä 217 842 kotitaloudelle ja 342 492 henkilölle. Väestöstä 6,5 prosenttia sai toimeentulotukea. Vuonna 2009 toimeentulotukea saaneiden kotitalouksien määrä kääntyi uudestaan nousuun, mikä selittynee vuonna 2008 käynnistyneellä maailmanlaajuisella taloudellisella taantumalla, joka vuosina 2009–2010 heijastui Suomeenkin.

Sosiaalihuollon eräät keskeiset palvelut ovat luonteeltaan universaaleja. Päivähoito ja vanhustenhuollon palvelut ovat kaikkien maassa asuvien käytävissä. Tätä taustaa vasten tuntuu yllättävältä havaita, miten vähäiselle huomiolle sosiaalihuollon tutkimus on viime vuosina suomalaisessa sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa jäänyt. Myöskään sosiaalipoliitiikan tutkijoita

sosiaalihuolto ei ole liiemmin viime vuosina kiinnostanut. Itse asiassa Erkki Kemppaisen (2001) teos on yksi harvoista, ellei suorastaan ainoa viime vuosina ilmestynyt sosiaalihuoltoa koskeva suomalainen tutkimus. Sosiaalihuollon tutkimuksessa sosiaalihuoltoa ei käsitellä enää juuri lainkaan.

Titmuss ja suomalainen hyvinvointivaltio

Suomalainen hyvinvointivaltio on osin luopunut universalismin periaatteistaan. Poliittisissa keskusteluissa suurin piirtein kaikkien poliittisten puolueiden tavoitteena on hyvinvointivaltion tai hyvinvointiyhteiskunnan puolustaminen. Silti titmusslainen universalismi on vaikeuksissa. Ilmaispalvelujen sijalle tulee yhä useammin maksullisia palveluita, ja EU-jäsenyyden myötä julkisten palvelujen rajankäynnistä neuvotellaan myös Suomessa. Tulisiko uimahallit yksityistää, onko yleinen ja yhtäläinen peruskoulu riittävän houkutteleva älykkäimmille lapsille? Tulisiko erikoissairaanhoidon yksityistä palvelutuotantoa lisätä? Tulisiko asunnottomille järjestää omat terveydenhuoltopalvelut? Tuskin kyse on siitä, että yhteiskunnallinen kylmyys ja antisolidarisuus olisivat levinneet aikaisempaa laajemmalle Suomelle. Pyrkimyksenä lienee luoda taloudellisesti mahdollisimman tehokas palvelutuotanto.

Titmuss oli hyvin epäileväinen talousargumenttien ylivaltaa kohtaan. Kustannushyötyanalyysi ei sovi sosiaalipoliittisen päätännän ohjenuoraksi, väitti hän, jo siksin, että sosiaalipalvelujen kustannuksia ja hyötyjä on usein vaikea mitata. Lopulta sosiaalipolitiikassa on kyse arvoalinnoista. Suomalainen poliittinen julkisuus on pitkälti sopeutunut taloudellisten argumenttien ensisijaisuuteen, politiikka on vaihtoehdontonta. Titmussia lukemalla valitut vaihtoehdot tulevat näkyviksi, samoin mahdollisuudet valita toinen tie.

Miten Titmussin ideoille on käynyt sosiaalipolitiikan tutkimuksessa? Reismanin mukaan ei toistaiseksi kovin hyvin. Kymmenen vuotta hänen kuolemansa jälkeen useimmat hänen teoksensa myytiin loppuun eikä uusia painoksia enää otettu. Opiskelijat tuntevat hänen ideansa hajanaisesti toisen käden lähteiden kautta, kokemuksen mukaan näin myös Suomessa. Reismannin mukaan tähän on useita syitä: Yhdistyneissä Kuningaskunnissa pääministeri Thatcherin aikana harjoitettu talous- ja sosiaalipolitiikka kulkivat päättäväisesti toiseen suuntaan kuin mitä Titmuss oli pitänyt hy-

vänä. Vallitsevassa ideologisessa ilmapiirissä Titmussin teoriat vaikuttavat liian kristillisiltä ja liian sosialistisilta ollakseen uskottavia ekonomistien ja *New Public Management* -järjestelmiä kehittävien päättäjien silmissä. Samalla kokonaisnäkemys järjestelmän taustalla olevista yhdistävistä ajatuksista ja eetoksesta uhkaa kadota. (Reisman 2004, 778.)

Onko tämä lopullinen totuus Titmussin merkityksestä? Ehkä ei sittenkään, sillä tuntuu siltä, että monet hänen esillenostamansa kysymykset hakevat edelleen ratkaisuaan. Voisi jopa väittää, että hänen teoriansa ovat tällä hetkellä ajankohtaisempia kuin 1970-luvun lopulla, jolloin hänen vaikutuksensa väheni. Sosiaalipalvelujen yksityistäminen, residuaalisten palvelujen merkityksen paluu, sosiaalisen epätasa-arvon sitkeys kaikesta hyvinvoinnin lisääntymisestä huolimatta antavat uutta nostetta Titmussin kirjoituksille.

Titmuss muistuttaa Durkheimin, Weberin ja Marxin kaltaisia yhteiskuntateoreetikkoja siinä, että hänen tunnetuimmat teesinsä edustavat vain näkyvintä osaa hänen tuotannostaan. Titmussia lukeva huomaa nopeasti, että jäävuoren tapaan pinnan alla liikkuvat suuret näyt, joista riittää tutkimista.

Kirjallisuus

- Alcock, Peter 2004. Richard Titmuss in the 21st Century – commentary. *European Journal of Political Economy* 20 (3), 803–805.
- Arrow, Kenneth J. 1972. Gift and Exchanges. *Philosophy and Public Affairs* 1 (2), 343–62.
- Esping-Andersen, Gøsta 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Polity.
- Feigenbaum, Armand 1961. *Total Quality Control. Engineering and Management*. New York: McGraw-Hill.
- Fontaine, Philippe 2004. Richard Titmuss on Social Cohesion: A Comment. *European Journal of Political Economy* 20 (3), 795–797.
- Kuusi, Pekka 1961. *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Porvoo: WSOY.
- Laki veripalvelutoiminnasta 1994/968
- Le Grand, Julian 1997. Afterwords. Teoksessa Ann Oakley & John Ashton (toim.) *The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy*. New York: New Press, 333–339.
- Miller, S. M. 1987. Introduction. Teoksessa Richard M. Titmuss, Kay Titmuss & Brian Abel-Smith (toim.) *The Philosophy of Welfare. Selected Writings of Richard M. Titmuss*. London: Allen & Unwin, 1–18.
- Mäntysaari, Mikko 1991. Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana. Byrokraatiyö, sosiaalinen kontrolli ja tarpeitten säätely sosiaalitoimistoissa. Tampere: Vastapaino.
- Piven, Frances F. & Cloward, Richard A. 1972. *Regulating the Poor. The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage Books.
- Reisman, David 2001. *Richard Titmuss. Welfare and Society*. New York: Palgrave.
- Reisman, David 2004. Richard Titmuss: Welfare as Good Conduct. *European Journal of Political Economy* 20 (3), 771–794.
- Saari, Juho 1996. Työnjako ja uudelleenjako. Titmussin teorian sosiaalitaloudellinen rekonstruktio ja empiirinen sovellus. Teoksessa Heikki Niemelä, Juho Saari & Kari Salminen (toim.) *Sosiaalipolitiikan teoreettisia lähtökohtia. Sosiaalitaloudellinen näkökulma*. Helsinki: Kansaneläkelaitos ja ETK, 17–45.
- Saari, Juho; Kainulainen, Sakari & Yeung, Anne Birgitta 2005. *Altruismi – Antamisen lahja Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Salo, Mikko A. 1983. Titmuss, Mauritius and the Social Population Policy. *A Methodological Study*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa 158. Turku: Turun yliopisto.
- Salo, Mikko A. 1979. Taantuva talous, kasvava väestö ja sosiaalipolitiikka. *Sosiaalipolitiikka* 4, 103–113.
- Sosiaalihuoltolaki 1982/710. 17.9.1982.
- SPR Veripalvelu 2008. Vuosikertomus. Viitattu 20.8.2009. http://old.redcross.fi/punaisten/aineistopankki/fi_FI/index/_files/83459931145502765/default/Vuosikertomus_2008.pdf.
- SPR Veripalvelu 2012. Aineistopankki. Viitattu 22.6.2012. <http://www.veripalvelu.fi/www/aineistopankki>
- Taylor-Gooby, Peter & Jennifer Dale 1981. *Social Theory and Social Welfare*. London: Edward Arnold.
- Titmuss, Richard M. 1973a. *Commitment to Welfare*. London: Allen & Unwin.
- Titmuss, Richard M. 1973b. The Role of Redistribution in Social Policy. Teoksessa *Commitment to Welfare*. London: Allen & Unwin, 188–199.
- Titmuss, Richard M. 1973c. The Subject of Social Administration. Teoksessa *Commitment to Welfare*. London: Allen & Unwin, 13–24.

- Titmuss, Richard M. 1973d. Universal and Selective Social Services. Teoksessa *Commitment to Welfare*. London: Allen & Unwin, 113–123.
- Titmuss, Richard M. 1973e. The University and Welfare Objectives. Teoksessa *Commitment to Welfare*. London: Allen & Unwin, 25–36.
- Titmuss, Richard M. 1974. *Social Policy. An Introduction*. London: Allen and Unwin.
- Titmuss, Richard M. 1987a. Developing Social Policy in Conditions of Rapid Change. The Role of Social Welfare. Teoksessa Brian Abel-Smith & Kay Titmuss (toim.) *The Philosophy of Welfare. Selected Writings of Richard M. Titmuss*. London: Allen & Unwin, 254–268.
- Titmuss, Richard M. 1987b. Welfare “Rights”, Law and Discretion. Teoksessa Brian Abel-Smith & Kay Titmuss (toim.) *The Philosophy of Welfare. Selected Writings of Richard M. Titmuss*. London: Allen & Unwin, 232–253.
- Titmuss, Richard M. 1997. *The Gift Relationship. From Human Blood to Social Policy*. New York: New Press. (Alkuperäisteos 1970.)
- Titmuss, Richard M. 1987. Social Welfare and the Art of Giving. Teoksessa Kay Titmuss & Brian Abel-Smith (toim.) *The Philosophy of Welfare. Selected Writings of Richard M. Titmuss*. London: Allen & Unwin, 101–123.
- Veripalvelulaki 2005/197. 1.4.2005.
- Vuorensyrjä, Matti; Borgman, Merja; Kemppainen, Tarja; Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli 2006. *Sosiaalialan osaajat 2015. Sosiaalialan osaamis-, työvoima- ja koulutustarpeiden ennakointihanke (SOTENNA) loppuraportti*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kirjoittajat

Jani Erola, professori, Turun yliopisto

Raija Julkunen, dosentti, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Sakari Kainulainen, dosentti, erityisasiantuntija, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Jouko Kajanoja, dosentti, sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto

Olli Kangas, tutkimusjohtaja, professori, Kela

Eero Lahelma, professori, Hjelt-instituutti, kansanterveystieteen osasto, Helsingin yliopisto

Jyri Liukko, tutkija, sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto

Pasi Moisio, PhD, tutkija, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

Mikko Mäntysaari, professori, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Anne Birgitta Pessi, professori, Helsingin yliopisto

Ossi Rahkonen, dosentti, yliopistonlehtori, Hjelt-instituutti, kansanterveystieteen osasto, Helsingin yliopisto

J.P. Roos, professori emeritus, sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto

Juho Saari, professori, yhteiskuntatieteiden laitos, Itä-Suomen yliopisto

Sakari Taiple, dosentti, tutkijatohtori, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia

Sarjassa julkaistaan merkittäviä tutkimuksia. Julkaisun on tuotettava uutta ja innovatiivista tutkimustietoa Diakonia-ammattikorkeakoulun opetus-, tutkimus- ja kehittämistoiminnan alueilta. Sarjaan voivat tarjota julkaisuja niin Diakonia-ammattikorkeakoulun omat työntekijät kuin ulkopuoliset.

1 Kainulainen, Sakari (toim.) 2002

Ammattikorkeakoulu - tehdas vai akatemia?

2 Rask, Katja & Pasanen, Sina 2003

Perhekuntoutuksesta valmiuksia päihitteettömyyteen, vanhemmuuteen ja elämänhallintaan. Perheen yhdistetty hoito (PYY) -kuntoutusprosessin arviointi.

3 Rask, Katja & Kainulainen, Sakari & Pasanen, Sina 2003

Diakoniatyön ja kirkon nuorisotyön arki vuonna 2002. Tutkimus diakonia-työntekijöiden ja kirkon nuorisotyönohjaajien kokemuksista seurakuntatyöstä ja työtaidoistaan.

4 Rask, Katja, Kainulainen, Sakari & Pasanen, Sina 2003

Koulutuksen antamat valmiudet seurakuntatyöhön. Vuosina 1998-2002 valmistuneiden diakoniatyöntekijöiden ja kirkon nuorisotyönohjaajien sekä heidän esimiestensä käsityksiä kirkollisista valmiuksista.

5 Hynynen, Heidi & Pyörre, Susanna & Roslöf, Raija 2003

Elämä käsillä - viittomakielentulkin ammattikuva.

6 Gothóni, Raili & Jantunen, Eila 2003

Seniorien seurakunta - 75-vuotiaiden helsinkiläisten ajatuksia elämästään ja seurakunnastaan

7 Karjalainen, Anna Liisa 2004

Kokemuksesta kirjoittaminen ja kirjoittamisen kokemus. Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen sosionomikoulutuksessa ja narratiivinen menetelmä sosiaalialan työssä

8 Launonen, Pekka 2004

Nuorisonohjaajasta nuorisotyönohjaajaksi. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nuorisotyönohjaajien koulutus ja ammattitaidon muuttuvat tulkin-
nat 1949-1996.

9 Rautio, Maria 2004

Muuttuva työelämä haastaa työterveyshuollon kehittämään menetelmiään ja osaamistaan. Työterveyshuollon menetelmien kehittäminen moniamma-
tillisena oppimisprosessina.

10 Leskinen, Riitta 2005

Itseohjautuva ammattikorkeakoulun jatkotutkinto-opiskelija. Tapaus Diak
ja Hamk.

11 Hyväri, Susanna & Latvus, Kari 2005

Paikallisia teologioita Espoossa

12 Lampi, Hannu 2005

Miehen sydäninfarktikokemus: Fenomenologinen tutkimus sairastumises-
ta ja potilaana olosta.

13 Semi, Eija 2006

Sosiaalialan työn ja sosiaalipedagogiikan yhtymäkohtia historiallisen tulkin-
nan ja opetussuunnitelmien valossa

14 Ryökäs, Esko 2006

Kokonaisdiakonia

15 Pesonen, Arja 2006

Asiakkaiden kokemuksia mielenterveyspalveluista

16 Karppinen, Leena 2007

”Vain paras on tarpeeksi hyvää lapsille”. Ruusu Heininen Sortavalan Kas-
vattajaopiston perustajana ja kehittäjänä

- 17 Hyväri, Susanna 2008
Paikkasidos elämäntavassa ja elämänculussa - maaseutu ja kaupunki yhden ikäryhmän kokemana
- 18 Jantunen, Eila 2008
Osalliseksi tuleminen – masentuneiden vertaistukea jäsentävä substantiivinen teoria
- 19 Rautasalo, Eija 2008
Hoitotyön ammattilaisten näkemyksiä ikääntyvien ihmisten seksuaalisuudesta
- 20 Korhonen, Saira 2008
Ohjaus siinä sivussa
- 21 Mikkola, Tuula 2009
Sinusta kiinni – Tutkimus puolisoheivan arjen toimijuuksista
- 22 Launonen, Pekka 2009
Kasvu kirkon työntekijäksi. Diakoni-, diakonissa- ja nuorisotyönohjaaja-opiskelijoiden ammatillinen motivaatio, osaaminen ja identiteetti vuosina 2004–2008
- 23 Valtonen, Minna 2009
Kertomuksia kirkon työntekijäksi kasvamisesta
- 24 Rättyä Lea 2010
Diakoniatyöntekijöiden kuvauksia työstään ja siinä jaksamisestaan
- 25 Gothóni Raili ja Jantunen Eila 2010
Käsitteitä ja käsitteitä diakoniatyöstä ja diakonisesta työstä
- 26 Koivumäki Risto 2010
Isyyttä alihankintana. Narratiivinen analyysi sijaisinä toimivien miesten identiteetin rakentumisesta

- 27 Hiilamo Heikki & Saari Juho (toim.) 2010
Hyvinvoinnin uusi politiikka - johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin
- 28 Ritokoski Sami 2010
Työ, jolla on tulevaisuus. Seurakunnallisen varhaisnuorisotyön ydin ja haasteet työntekijöiden kuvaamina
- 29 Pietilä-Hella Riitta 2010
Tuntemattomista vertaistuttaviksi. Esikoisäitien ja –isien perhevalmennusprosessi Espoon uudentyöppisessä perhevalmennuskokeilussa
- 30 Nietola Vuokko 2011
Väkivaltatyö asiantuntijayhteistyönä.
- 31 Pessi Anne Birgitta & Saari Juho (toim.) 2011
Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa
- 32 Karvinen Ikali 2011
Towards Spiritual Health. An ethnographic research about the conceptions of spiritual health held by the Kendu hospital staff members, patients, and the inhabitants of the Kendu Bay village
- 33 Johansson Juhani 2011
Pyörät eivät pyöri ilkeivallan pelossa. Diskurssianalyysi Keski-Uusimaa –lehden artikkeleista koskien lasten ja nuorten rikoksia
- 34 Jokela Ulla 2011
Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa.
- 35 Karjalainen Anna Liisa 2012
Elettyä ymmärtämässä. Omaelämäkerrallinen kirjoittaminen ja teksti reflektiona sosiaalialan ammattikorkeakouluopinnoissa
- 36 Määttä, Anne 2012
Perusturva ja poiskäännyttäminen

37 Hietala, Outi 2013

A-klinikan asiakaskahvilassa - etnografinen tutkimus asiakkaiden juomiselle ja ammattiavulle antamista merkityksistä

38 Saari, Juho, Taipale, Sakari & Kainulainen, Sakari (toim.) 2013

Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita.

SARJOJEN KRITEERIT

A Tutkimuksia:

Sarjassa julkaistaan uutta ja innovatiivista tietoa tuottavia tieteellisiä tutkimuksia Diakonia-ammattikorkeakoulun opetus-, tutkimus- ja kehittämistoiminnan alueilta. Julkaisut ovat lähinnä väitöskirjoja, korkeatasoisia artikkelikokoelmia sekä lisensiaatintutkimuksia.

B Raportteja

Sarjassa julkaistaan henkilökunnan tutkimuksia (lensiaatintöitä, pro graduja), ansioituneita Diakonia-ammattikorkeakoulun opinnäytetöitä sekä niiden Diakin kehittämisprojektien raportteja, jotka ovat tuottaneet innovatiivisia ja merkittäviä työelämää kehittäviä tuloksia.

C Katsauksia ja aineistoja

Sarjassa julkaistaan Diakonia-ammattikorkeakoulun tutkimus-, kehittämis- ja opetustoiminnan tuloksena syntyneitä julkaisuja, esim. työelämän oppimisympäristöistä ja muista projekteista nousevia opinnäytetöitä, oppimateriaaleja, ohjeistuksia sekä seminaari- ja projektiraportteja.

D Työpapereita

Sarjassa julkaistaan asiantuntijapuheenvuoroja ja kannanottoja ajankohtaisiin asioihin, erilaisia suunnittelutyön tarpeisiin tehtyjä selvityksiä (esim. laaja projektisuunnitelma) ja projektien väliraportteja. Sarja mahdollistaa kokemusten ja asiantuntijatiedon nopean eteenpäin viemisen.

